

1

1986

létünk

**társadalom
tudomány
kultúra**

létünk

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

XVI. évfolyam, 1. szám, 1986. január—február

*„Nem az emberek tudata az, amely létiüket,
hanem megfordítva, társadalmi létük az,
amely tudatukat meghatározza.”*

Karl Marx: A politikai gazdaságtan bírálatához
Előszó, 1859.

Forum Könyvkiadó, Újvidék

Szerkesztőbizottság

Árokszállási Borza Gyöngyi szerkesztő
Ing. Bacsi Sándor
Bózsó István
Fehér Kálmán
Fejős I. István magiszter
Gabrić-Molnár Irén magiszter
Dr. Györe Kornél főszerkesztő-helyettes
Illés Lajos műszaki szerkesztő

Dr. Matkovics József

Borislav Martin magiszter
Dr. Rehák László fő- és felelős szerkesztő
Szilágyi Gábor
Dr. Szórád György
Dr. Tóth Lajos
Dr. Várady Tibor

Szerkesztői tanács

Apró László
Dr. Balla Ferenc
Borza József
Csonti János
Dr. Gyüre István
Földessy László
Franc Lajos
Gere Terézia
Gutási Miklós
Dr. Jankovics József
Kelemen Dezső
Dr. Božidar Kovaček
Borislav Martin magiszter

Dr. Mirnics József

Vladimir Popin
Dr. Rehák László
Szilágyi Gábor
Szirovica Antal
Dr. Teleki György
Tóth István, a tanács elnöke
Dr. Vajda József
Zrilić Ilona

Szerkesztőségi titkár

Terényi Zsófia

A fedőlapot

Sáfrány Imre és Szilágyi Gábor tervezte

Készült a Forum nyomdájában, Újvidéken
A szám kéziratának leadási ideje
1986. január 10.
Megjelent 1986. március 10-én
YU ISSN 0350-4158

TARTALOM

<i>Tomislav Bandin</i>	A munka felszabadítása — stratégiai kérdés vagy utópia? 5
<i>Hódi Sándor</i>	A baleseti hajlam és a frusztráció 22
<i>Jung Károly</i>	A „Máriaülte gaz” eredetmagyarázó mondatípus elterjedésének kérdéséhez (Komparatiztikai adatok) 51
<i>Túri Gábor</i>	Gondolatok társadalmi gyakorlatunk nyelvi tükröződései-ről 62
<i>Letsch Endre</i>	Neologizmusok, szemantikai interferencia a (polgári) jogi nyelvben 82
<i>Bela Duranci</i>	Jovan Soldatović szobrai 94
<i>Műhely</i>	
<i>Dobrotka Lajos</i>	Adalékok az elidegenedés jelenkori okainak és megnyilvánulási formáinak számbavételéhez 106
<i>Sólymosy Lajos</i>	A KSZ tagsága és az érdekek — Tagfelvétel elméletben és gyakorlatban a VKSZ bácstopolyai községi szervezetében 115
<i>Szimpozion</i>	
<i>Lovas István</i>	Milyen lesz a 21. század szocializmusa? — A tizedik cavtati kerekasztal-értekezlet kapcsán 130
<i>Mák László</i>	Az I. jugoszláv tanácskozás a gazdaság és az információrendszerek szervezéséről 140
<i>Nemzetközi szemle</i>	
<i>Öreg Dezső</i>	Persona non grata — Kémek, kémbostrányok, titkosszolgálati mesterkedések 151
<i>Könyvszemle</i>	
<i>Gerold László</i>	A szártól a gyökér felé (Bori Imre: A magyar irodalom modern irányai I.) 162
<i>Bálint István</i>	Egy élet, amely történelem (Tito: Önéletrajzi vallomások) 169
<i>Tóth Lajos</i>	Miloje Sarić: A tudományos munka általános elvei 184
<i>Emil Kamenov</i>	Madarász Ferenc: Óvodai környezetismeret 176
<i>Szilágyi Gábor</i>	Egy tárlatról és katalógusáról — Képzőművészeti alkotások, Szabadka 1944—1984 182
<i>Tomán László</i>	Könyvek és évezredek (Aleksandar Stipčević: A könyv története) 188
<i>Berkes József</i>	Vakok-e Homérosz utódai, amint azt Roberto Salinas Price állítja? 190
<i>Mák László</i>	Az informatikáé a jövő — avagy bevezetés az informatikai társadalomba 193
<i>Illusztráció</i>	
Jovan Soldatović szobrai (Dormán László felvételei)	

Tomislav Bandin

A MUNKA FELSZABADÍTÁSA — STRATÉGIAI KÉRDÉS VAGY UTÓPIA?

A társult munka alkotmányos koncepciójának megvalósításában támadt nehézségek gazdasági és társadalmi fejlődésünk egyéb kérdéseivel és megrázkódtatásaival együtt komoly problémaként vetik fel a társult munkán alapuló szocialista fejlődés esélyeit. A társult munka rendszere társadalmunk irányvétele marad-e az értékorientáció megvalósításának — a munka felszabadításának — ebben a történelmi szakaszában, azaz a szocializmus kiépítésének a körülményei között vagy megértek a feltételek a társadalmi irányvétel teljes vagy részleges megváltoztatására? A kérdés argumentált megközelítést igényel, aminek során át kell tekinteni a választott forradalmi fejlődés történelmi dimenzióját, el kell kerülni a dogmák, még inkább pedig a nehézségek konstruktivitást nélkülöző bírálatát, ki kell küszöbölni a megtett út történelmi távlatainak áttekintését nélkülöző, pillanatnyi benyomásokon alapuló gyengeségeket és hibákat. Ennek alapján szükségszerűen vetődik fel a kérdés: vajon a társult munka rendszere történelmi realitás-e a szocialista öngazgatás rendszerében, vagy pedig utópia az ún. reális öngazgatáshoz viszonyítva? Ezt a kérdést feltehetjük másként is: vajon a társadalmi értékorientáció megvalósulásának irányvételeként elfogadott társult munka rendszere által társadalmunk gyorsabban haladt-e előre, mint a termelőerők fejlődése, s ha már itt tartunk, vajon ennek a következményeként került-e sor a gazdasági és társadalmi nehézségekre, az öngazgatás visszaesésére.

Kérdésünk Marxnak A tőke első kiadása Előszavában megfogalmazott gondolatára rezonál: „Egy társadalom még ha nyomára is jött mozgása természeti törvényének... természetes fejlődési fázisokat sem át nem ugorhat, sem eredetileg el nem tüntethet. De megrövidítheti és enyhítheti a szülési fájdalmat.” (Marx: A tőke, I. Előszó az első kiadáshoz, Bp. 1978, 9. o.) Vajon ezek szerint a társult munka által a reális történelmi feltételeket mellőzve próbáltuk átugorni vagy felcserélni a társadalom természetes fejlődési szakaszait? Amennyiben beiga-

zolódná, hogy szocialista öngazgatáson alapuló társult munka rendszerünk utópia, sőt — ahogyan egyes kritikusok állítják — tragikus tévedés, illetve, hogy ezzel az ideológiai irányvétellel sikertelen kísérletet tettünk a társadalom természetes szakaszainak átugrására vagy gyors felváltására, akkor a választott útról való letérés vagy annak a revideálása a társadalomnak a harvtanas évek közepén elért fejlődési szintre való visszatérését, a vállalatok és a többi korabeli társadalmi és politikai intézmény felújítását jelentené vagy feltételezné.

Ennek a kérdésnek a megvitatása stratégiai fontosságú a társadalmi továbbfejlődés, a szocialista öngazgatás sorsa szempontjából.

A cselekvés ideje

Jelenünk, amelyben a munkásosztály történelmi törekvésének, a munka felszabadításának útjait egyengetjük, arra utal, hogy „a szocializmus megvalósulása, egy új világ és új életforma kialakítása nem lehet végbe fájdalommentesen és lemondások nélkül, mert ilyesmire mindig szükség volt, amikor valami nagy dolog jött létre az életben és a társadalomban.”¹ A szenvedés és a lemondás történelmi kísérőjelensége az újért, a haladásért, a jobbért és humánusabbért folytatott küzdelemnek.

Meg kell értenünk, hogy a szabadabb és emberibb életmódra való törekvés az emberek civilizációs és generációs célja, melyet csak a saját maguk felszabadítására irányuló munka alapján lehet hatékonyabbá, szabadabbá és emberibbé tenni. A szocialista öngazgatás fejlődése olyan mértékben szolgálja majd a munkásosztálynak ezt a történelmi törekvését, amennyire ez a program a munka felszabadulásának tényleges mozgalmává válik.

Rajtunk múlik, hogy ez a program mennyire válik tényleges mozgalmá. Rajtunk áll, hogy a JKSZ programjának történelmi üzenetét elfogadjuk: „Semmi sem lehet számunkra olyan szent, hogy ne haladhassuk túl és ne adhassa át helyét a még haladóbbnak, szabadabbnak, emberibbnek.” Rajtunk múlik, hogy elősegítjük-e azokat a változásokat, amelyek még jobban, még sokoldalúbban és humánusabban szolgálják az emberi szükségleteket, jelenünket és jövőnket. Az is tőlünk függ, hogy érvekké, vagy ha szükség mutatkozik, forradalmi határozottsággal szembeszállunk-e a forradalom irányvonaláról letérő szubjektív tényezőkkel és a társadalmunk értékorientációját hatalmas erőfeszítések árán vakvágányra terelni igyekvő ellenzéki erőkké.

Elérkezett az ideje, hogy erkölcsi fölényünkkel és forradalmi bátorságunkkal lépünk fel a szocialista öngazgatás építésének fáradalmas és hosszú útján jelentkező nehézségekkel, hibákkal szemben, hogy a valósággal szembesülve a szocializmus kiépítésének céljaiért küzdjünk.

Látványos változások vagy a jövő meghódítása

Miután Marx A polgárháború Franciaországban című munkájában rámutatott, hogy a munkásosztály a párizsi kommüntől nem várt semmiféle csodát és néphatározattal bevezetett kész utópiát, elmondja, hogy: „tudatában van annak (a munkásosztály — T. B.), hogy ha meg akarja valósítani saját felszabadítását és a gazdasági fejlődés útján kiteljesülő magasabb szintű életformát, amelyre a mai társadalom feltartóztathatatlanul törekszik, akkor a munkásosztálynak egész sor — embereket és körülményeket megváltoztató — történelmi folyamaton kell átmennie”. A szocialista öngazgatás története, ha egyáltalán beszélhetünk két-három évtized esetében történelemről (hisz ez nem több mint órányi idő az ember életében vagy másodperc a történelem óráján), beigazolta, milyen nehéz feladat a munka felszabadítása és mennyivel nehezebb feladat a többség anyagi és szellemi gazdagságának a növekedését biztosító körülmények kialakítása, mint hatalmat, gazdagságot és luxust biztosítani a társadalom uralkodó kisebbsége számára. A jugoszláv társadalom erre a nehéz feladatra szinte azonmód, a hatalom átvételét követően vállalkozott, mégpedig a forradalmi etatizmusnak a munkásöngazgatással történő felváltásával. Ezzel határozott választ adtunk a korai szocialista társadalmak stratégiai fontosságú kérdésére: „Vajon a munka felszabadítási folyamata, mint a kommunista társadalom alapvető célja, kezdetét veszi-e közvetlenül a politikai hatalomátvételt követően — a szocializmus átmeneti időszakára jellemző társadalmi és anyagi előfeltételek létrejöttével párhuzamban — vagy csak ennek a korszaknak a végén?”²

A jugoszláv társadalom a termelőerők és a termelési viszonyok fejlettségében mutatkozó kifejezett ellentétek közepette úgy fejleszti szocialista öngazgatáson alapuló rendszerét, hogy azt a harmadik évtized kezdetétől a szocializmus kiépítésének új történelmi szakasza jellemzi, amelynek legfontosabb ismérve a társult munka rendszere és felépítménye: a szocialista öngazgatás politikai rendszere.

A szocialista öngazgatás harmadik évtizedében és a negyedik elején végbemenő társadalmi-gazdasági folyamatok egyértelműen beigazolják, hogy a társult munka rendszerének és gyakorlatának kialakulása nem rövid lélegzetű és látványos változások színtere, hanem fáradságos, összehangoltnak és ellentmondásosnak egyaránt mondható, a történelemben még ismeretlen folyamat, s így az optimális rendszerbeli megoldások keresése, a társadalmi irányvétel megvalósításában jelentkező gyengeségek és tévedések a társadalmi értékorientáció megvalósításának történelmi következményei. Természetesen a társadalomban végbemenő változások elkerülhetetlen történelmi következményei nem igazolhatnak minden hibát és tévedést, mindenesetre arra utalnak, hogy „egy belső ellentmondásoktól, hullámvázásoktól áthatott változékony folyamatról van szó. Nemcsak a történelmet, hanem annak legmerészebb

változásait, a csillagidőben mérhető folyamatokat is az élő, két korszak határán felnövő emberek viszik véghez. Az emberi gyengeségekről alkotott kép nem hogy elhomályosítaná, hanem még jobban kidomborítja a társadalom által vállalt célkitűzések nagyságát”.³

Önigazgatáson alapuló szocialista társadalmunk vállalta azt a történelmi célkitűzés, hogy kísérletet tesz a munka felszabadítására, azaz a szükségszerűség birodalmában megpróbálkozik a szabadság birodalmának szenvedéssel járó hosszadalmas meghódításával. Ezt a többség jóléte érdekében vállalt történelmi jelentőségű mozgalmat elsőként a jugoszláv társadalom vállalta. Ilyen értelemben, aki elsőként vállalkozik úttörő munkára, aki a legmerészebb változásoknak nyit teret, a történelmi előnyök mellett hibák és tévedések kockázatát is vállalja.

Nyilvánvaló, hogy ez utóbbiak társadalmunkat nem kerülték el, s egészében véve nem is hagyhatták érintetlenül. Ezt meg kell értenünk, de ez nem jelenti, hogy ennek a történelmi jelentőségű vállalkozásnak minden egyes mozzanatát szükségszerűnek kell elfogadni és ezért igazolni. A megtett lépések kiértékelésére szükség van, de semmiképpen sem kell az új, a merészebb, a haladóbb, az emberibb lerombolásával visszatérni a régihez.

Ma döntünk a holnapról

A tőkés viszonyokon alapuló vállalati forma társadalmunk komoly erőfeszítései ellenére sem tette lehetővé, hogy a 60-as években megkezdődött decentralizálással magasabb szintre kerüljön a dolgozók által kialakított termelészervezés. Éppen ezért más történelmi útkeresésre volt szükség, hogy a dolgozók szélesebb körben és sokoldalúan uralják a termelés feltételeit és a munka eredményeit. Ezt az utat a szocialista önigazgatáson alapuló társultmunka-rendszerben leltük meg. Mivel az alapszervezetek szociális „vázára” épülő társult munka rendszere társadalmunk irányvétele következtében szocialista gyakorlatot követ, felmerül a kérdés, hogy történelmileg mennyire reálisan illeszkedett be szocialista fejlődésünk folyamatába és alapszervezeteink objektív eredményeibe a szocializmus kiépítésének ebben a szakaszában.

Amennyiben nem vitás szocialista önigazgatású társadalmunknak a munka felszabadítására összpontosító értékorientációja, akkor a szocializmus kiépítésének történelmi szakaszait megvalósítva — a termelőerők és a társadalmi viszonyok fejlettségi fokával összhangban — tudatos ráhatással és a szocialista erők szubjektív tevékenységével lehetőséget kell teremteni társadalmi értékorientációnk lényegének fokozatos megvalósítására. A munkásönigazgatás fejlődési feltételeinek megteremtése által ilyen utat kellett nyitni osztálytársadalmi szinten, de még inkább a gazdasági egységekben és a társadalom társadalmi-gazdasági bázisában. A társadalom társadalmi-gazdasági bázisában, a gazdasági

egységekben a munkásönigazgatás történelmi fejlődése nagy vonalakban a következőképp ment végbe: a centralizált vállalatot a decentralizált követte önálló termelési, azaz gazdasági és munkaegységeivel, valamint a dolgozóknak a termelési feltételekkel és munkaeredményekkel (jövedelemmel) kapcsolatos korlátozott önigazgatási jogaival; ezt váltotta fel alapszervezeteivel a társultmunka-szervezet, amelyben a dolgozóknak lehetőségük nyílik, hogy birtokukba vegyék a termelési feltételeket és így a munkaeredményeket is. Jugoszláviában a termelés társadalmi-szervezési formái a 60-as évektől kezdve egyáltalán nem valamiféle szubjektivista elképzelések eredményei, hanem a dolgozók történelmi jelentőségű osztályharcának azon megnyilvánulásai, hogy az önigazgatás fejlődése által minél inkább birtokukba vegyék a termelési feltételeket és a munkaeredményeket, hogy a társadalmi átalakulás hordozóivá, saját életük és a fejlődés alakítójává válhassanak.

Az alapszervezetekre épülő társult munka rendszerének kialakulását lehetővé téve a munkásosztály saját felszabadulására irányuló alapvető céljainak megvalósulása felé tettünk lépést.

Amikor azt mondtuk, lépést teszünk előre, tulajdonképpen arra utalunk, hogy a társultmunka-alapszervezetek nemcsak a termelés társadalmi-szervezési formájaként, hanem lényegüket tekintve sem jelentik a végső megoldást a munka felszabadításához vezető úton.

Éppen ezért van igazuk azoknak a szerzőknek, akik szerint értelmetlen azt állítani, hogy a társultmunka-alapszervezetekben meglettük a munka végleges társadalmi-szervezési formáját. Minden ilyen állítás értelmetlen, ha végérvényesnek, tehát változatlanul tartja ezt a formát a szocializmus történelmi fejlődésére, vagy annak egyes szakaszaira nézve. De ezt a „végérvényesen megtalált formát” a szocializmus kiépítésének történelmileg adott szakaszában úgy kell felfognunk, mint ahogyan Marx beszélt a munka gazdasági felszabadításáról a párizsi kommün kapcsán A polgárháború Franciaországban című munkájában: „Ez volt végre az a politikai forma, melynek alapján véghez lehetett vinni a munka gazdasági felszabadítását.”

Véleményem szerint azáltal, hogy a szocializmus kiépítésének jelenlegi szakaszában a társult munka rendszerre alapoztunk, amelyben történelmileg sajátos módon jönnek létre a társadalmi értékorientáció megvalósulási feltételei, a társultmunka-alapszervezetekben valóban rátaláltunk a társadalmi termelés dolgozók általi megszervezésének lényegére. Amikor ezt hangsúlyozom, Kardeljnek a Borba című napilap 1976. április 18-i számában megjelent figyelmeztetését is szem előtt tartom: „Büszkék lehetünk arra, hogy módunkban áll ilyen törvényt megalkotni (A társult munkáról szóló törvényt — a szerző megj.), de nagyon tévednénk, ha abban a hiszemben ringatnánk magunkat, hogy ez a legtöbb, amit a szocializmusban elérhetünk.”

Ilyen összefüggésben ugyanez vonatkozik arra az értékelésre is, miszerint az alapszervezetek tulajdonképpen a szabad termelők marxi

értelemben vett társulásának megvalósulásai. A marxi elméletre támaszkodva ugyanis különösebb megerőltetés nélkül állapíthatjuk meg, hogy messze vagyunk még a szabad termelők marxi értelemben vett társulásának életre keltésétől. A szabad termelők társulásától — ahogy azt Najdan Pašić hangsúlyozza (Interesi i politički proces, Belgrád 1983) — egész történelmi korszak választ el bennünket. Éppen ezért a szakirodalmunkban gyakorta előforduló szókapcsolatot, „a szabad termelők marxi értelemben vett társulásának megvalósulását” nem úgy értelmezem, hogy az alapszervezeteinkben kiteljesedett, hanem hogy a társultmunka-alapszervezetek a szocialista öngazgatáson alapuló vállalatoktól eltérően „... egy lépést jelentenek a szabad termelők társulásának megközelítése felé” (Vladimir Bakarić: Politika, 1976. október 2.). Ha ugyanis a társult munka alapvető formáit képező társultmunka-alapszervezetek nem jelentenek továbblépést a szabad termelők társulásának megvalósulására irányuló történelmi harcban, akkor társult munkán alapuló egész társadalmi stratégiánk téves irányban halad. Ezzel az értékeléssel viszont semmiképp sem egyezhetünk, függetlenül attól, hogy milyen nehézségek és hibák kísérték a társult munka által jellemzett szocialista fejlődésünk társadalmi értékorientációját a megvalósítás eddigi rövid időszakában. Ugyanis a szocializmus kiépítésének a kezdeti eredményei arra utalnak, hogy a szocialista öngazgatáson alapuló társult munka által és a változásokhoz alapul szolgáló alapszervezetek segítségével minden felmerülő nehézség ellenére lehetségessé válik a munka felszabadulásának kibontakozása, lehetővé válik, hogy a társult dolgozók váljanak saját sorsuk alakítójává, hogy az egyén másokkal együtt építse jövőjét, hogy az egyes ember saját szükségletének tekintse mások céljait és törekvéseit, és hogy hozzáálljunk a tömegek jólétének megvalósításához.

*A munka felszabadításának elengedhetetlen követelménye
az autonómia és a társulás*

Ha elfogadjuk a tézist, miszerint a társultmunka-alapszervezetek csak egy lépést jelentenek a szabad termelők társulása megvalósításáért folytatott hosszadalmas történelmi harcban, akkor többek között az a kérdés vetődik fel, hogy a szocializmus kiépítésének a társult munka rendszere által jellemzett időszakában mik a társultmunka-alapszervezetek dolgozóinak legfontosabb céljai? Lényegében véve a társult munka rendszerében dolgozók alapvető céljait a társadalmi értékorientációval összhangban az alapszervezetekbe társult dolgozók autonómiája, valamint ezeknek a szervezeteknek a társulása és kapcsolatteremtése által lehet megvalósítani. Mivel a társultmunka-alapszervezetekben sokhelyütt félremagyarázzák a társult dolgozók autonómiáját, s ebből különböző korlátozások következnek, sőt ennek az autonómiának a ta-

gadása is, a következőkben röviden ismertetjük lényegét. A társultmunka-alapszervezetekbe társult dolgozók autonómiáján a munkakörülmények és a munkaeredmények általuk való birtokba vételét értik.

A társultmunka-alapszervezetekbe társult dolgozók autonómiája kifejezés arra utal, hogy nem az intézmény, hanem a társult dolgozók autonómiájáról van szó. Amikor tehát a társult dolgozók autonómiájáról beszélünk, akkor egyértelműen nyilvánvaló, hogy nem átvitt, delegált vagy idegen jogról van szó. Éppen ellenkezőleg, az autonómia a munkásosztály hatalmának a termelési feltételek és a munkaeredmények birtokba vételéből következő osztályjellegű történelmi folyamánya. Amennyiben megállapításunk pontos, akkor eleve tárgytalan az a bíráló, miszerint a társult munka rendszere (az alapját képező tmasz-okkal együtt) szubjektivista ideológiai konstrukciónak, politikai voluntarizmusnak az eredménye.

Amikor a társultmunka-alapszervezetekbe társult dolgozók autonómiája nem átvitt, delegált jog, hanem a saját gazdasági és emberi felszabadításáért küzdő munkásosztály osztályharcának történelmi eredménye, akkor ezen az önmagáért való osztályon kívül senkinek nem áll jogában felszámolni vagy korlátozni ezt az autonómiát. Ez nem áll jogában sem az államnak, sem bármely társadalmi struktúrának. Éppen ezért marad „a KSZ legfontosabb tevékenysége a tmasz-ok fejlesztése, mert azok a munkaszervezetek részeként a szabadon társított munka alapvető formáivá válhatnak...”⁴

Ahogy a társult dolgozók autonómiája nem átvitt, delegált jog, ugyanúgy arra sem jogosít fel, hogy visszaéljenek vele más társult dolgozókkal és a társadalom egészével szemben. Az autonómia tehát nem a saját szűkkörű érdekeik mögé elzárkózó, érdekek alapján tömörült egyének abszolutizált és korlátlan önállósága, a privilégiumok fellegvára. A társult dolgozók autonómiájából a társultmunka-alapszervezetekben egészen konkrét kötelességek következnek. Ezek a kötelezettségek elsősorban a társultmunka-alapszervezetek társulásában és kapcsolatteremtésében jutnak kifejezésre, hogy ezáltal megvalósíthassák saját, közös és társadalmi céljaikat. A társultmunka-alapszervezetek társulása és kapcsolatteremtése nélkül a társult dolgozók autonómiája tárgytalanná, sőt lehetetlenné válik.

Ugyanis a társulás és kapcsolatteremtés nélküli autonómia önmagát számolja fel vagy szükségszerűen hoz létre a társult dolgozóktól független vagy azok fölötti erőket, államokat és az elidegenült társadalmi hatalom egyéb központjait és ezáltal az autonómia vagy megszűnik, vagy teljesen beszűkül. A társult dolgozók tehát elszigetelt és autark társultmunka-alapszervezetekben nem vihetik véghez a termelési feltételek és a munkaeredmények birtokba vételét. Ennek a birtokba vételnek széles körűnek kell lennie, ki kell terjednie az egész társult munkára. A társult dolgozóknak a termelési feltételek és a munkaeredmények birtokba vételére irányuló tevékenységében többek között döntő

szerepet játszik a társultmunka-alapszervezetek termelésen és gazdálkodáson alapuló társulása és kapcsolatteremtése. Az alapszervezetek társult dolgozói társulás és kapcsolatteremtés nélkül tényelegetesen aligha vehetik birtokukba az egész társadalmi újratermelést. Amennyiben a bővített újratermelési eszközök széttagoltak és elaprózottak, akkor aligha válhatnak a korszerű és rendkívül költséges műszaki felszerelés világában a technológiai fejlődés hordozóivá. A nem társított, hanem decentralizált bővített újratermelési eszközök lehetőséget teremtenek a külső erők számára, hogy erőszakos központosításhoz folyamodjanak a technológiai, gazdasági és társadalmi fejlődés érdekében.

Ha a bővített újratermelés a társultmunka-alapszervezetekbe társult dolgozók határozatai alapján való társulás és kapcsolatteremtés helyett a decentralizált bürokratikus-etatista beruházás formájává válik, amely részérdekeket, többnyire politikai és területi megfontolásokat képvisel, akkor erős lemaradás jellemzi a termelőerők fejlődését, szétzilálódik az öngazgatás, a társultmunka-alapszervezetben dolgozók autonómiája pedig a hatalom morzsaivá egyszerűsödik. Éppen ezért joggal állapítja meg a Jugoszláv Kommunista Szövetség XIII. kongresszusát előkészítő platform, hogy társadalmunkban a legfontosabb összetűzés „a munkásosztály és az elidegenült gazdasági és politikai hatalom hordozói közt alakult ki a munkatöbblet birtokbavétele körül, ami társadalmunkban az osztályharc történelmileg átalakult formája, s ezáltal a társadalmi fejlődés útja is vitássá válik, harc folyik akörül, hogy a munka és az eszközök öngazgatáson alapuló társításával társadalmi tulajdonon alapuló viszonyok és szocialista öngazgatás fejlődik-e vagy az etatista bürokratikus és technokrata erők monopol helyzetben maradnak a társadalmi eszközökkel és ügyekkel kapcsolatos döntéshozatalt illetően”.

Az autarkia mint az etatista erőszak és a techno-bürokratikus primitivizmus szimbóluma

Az autarkia számos vonatkozásban feltűnhet és érvényesülhet a társult munkában és a társadalomban. Ezúttal az autarkia jelenségét kizárólag a társultmunka-alapszervezetek szempontjából vizsgáljuk. A pontatlanul megfogalmazott normatív szabályozók — gondolunk itt elsősorban a társult munkáról szóló törvényre — jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy tévesen menjen végbe a vállalatoknak a társultmunka-szervezetekké való átalakulási folyamata, s mivel ennek következtében a társultmunka-alapszervezetek bezárkóztak a saját gazdasági, sőt termelési-technológiai kereteik közé, így gazdasági szubjektumokként végtérmeteket előállító árutermelőkként jöttek létre. A társultmunka-alapszervezetek bezárkózásának és „kiszállattá” való átalakulásának logikus következménye az lett, hogy a társultmunka-alapszervezetekbe társult dolgozók autonómiája átalakult az intézmények autonómiájává, ame-

lyek végül az ő nevükben fejtik ki tevékenységüket. A társultmunka-alapszervezetek ilyen formái, mint ahogyan azt a Jugoszláv Kommunista Szövetség XIII. kongresszusának előkészítő platformja is megálapította, nem válhattak „a társult munka és a társadalom öngazgatáson alapuló integrációs tényezőjévé, hanem csoporttulajdonosi elzárkózás hordozóivá és a munkásosztály dezintegrációs tényezőjévé váltak nem csupán szűk területi keretek között, hanem magukban a társultmunka-szervezetekben is”. Ezáltal a munka felszabadításának komoly ellensúlyozójává válnak, rombolják a társult dolgozók autonómiáját és akadályozzák az alapszervezetek társulását és kapcsolatteremtését. A társult munka rendszere által jellemzett szocialista fejlődés céljainak kiindulópontját képező társultmunka-alapszervezeteknek azonban nem kell zárt termelési, gazdasági és szociális egésznek képezniük, amelynek keretei közé kényszerül a dolgozó társadalmi és egyéni léte, gondolkodó és alkotó lényé. Éppen ellenkezőleg, a társultmunka-alapszervezeteknek kell a társadalom és az öngazgatás első körévé válnia, amelyből a célok megvalósítása, a társult dolgozóknak a termelési feltételek és a munkaeredmények valamint a társadalmi újratermelés birtokba vételére tett erőfeszítése következik. Az ily módon megalapozott társultmunka-alapszervezetek szolgálhatnak kiindulópontul „a csoporttulajdonosi magatartás, a társadalmi eszközökkel való rendelkezés techno-bürokrata és csoporttulajdonosi monopóliumának felszámolásához és mindazoknak a formáknak a kiküszöböléséhez, amelyek jövedelmet tulajdonítanak el az öngazgatáson alapuló társult munkától.”⁵

Az autarkia másik komoly következménye, hogy a társultmunka-alapszervezetek átalakulnak végterméket gyártó árutermelővé, „kis vállalatokká”, ami nem más, mint az alapszervezetbe társult dolgozók közösségének bomlasztása, sőt megsemmisítése, illetve a munkaszervezet nem csupán gazdasági, hanem termelési-technológiai autoritásának a megcsorbítása, a munkaszervezet formálissá tétele és gazdasági szubjektumának a legfontosabb vonásaitól való megfosztása.

Az autarkiának ebből a következményeiből kiindulva magától értetődően vetődik fel a kérdés: hogyan és mi módon lehetne növelni a munkaszervezet tekintélyét, illetve gazdasági szubjektumként érvényesíteni? Véleményünk szerint ez csak a társultmunka-alapszervezetek együvé tartozásának megvalósítása és fejlesztése által lehetséges. Éppen ezért csak olyan rendszerbeli (vonatkozik ez elsősorban a társult munkáról szóló törvényre) változások mellett vagyok, amelyek valódi értelemben vett gazdasági szubjektumként érvényesítik a munkaszervezeteket. Minden más megoldás, vonatkozik ez különösen a törvényes megoldásokra, amely korlátozná a társult dolgozók autonómiáját, az autonómiát megvalósító öngazgatáson alapuló társadalmi-gazdasági intézményként funkcionáló társultmunka-alapszervezetek csendes felszámolásához vezethetne.

Ezek szerint mi a teendő a gazdasági szubjektumként funkcionáló munkaszervezetek autoritásának növelése érdekében? Fel kell számolni a társultmunka-alapszervezeteket, vagy a szervezetekbe társult dolgozók autonómiájának az alapos korlátozásában, a korábbi vállalatokhoz való visszatérésben, vagy egészen másutt kell keresni a megoldást? Mint már említettem, a rendszerbeli megoldások bíráló újjáértékelését tartom helyesnek. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy az alapszervezeteknek a társult munka rendszerében betöltött helyét és szerepét kell felülvizsgálni, nem pedig felszámolni azokat, illetve társult dolgozóik autonómiáját megszüntetni. Annak tudatában mondom ezt, hogy egyesek így meghatározott társadalmi struktúrák — gondolok itt elsősorban a technokratákra — a társultmunka-alapszervezetek hibáztatásával kapcsolatos pszichózist és a jelenlegi gazdasági helyzetet kihasználva hajlamosak lesznek a centralizálás és a „hatékony” ügyvitel érdekében azokat felszámolni. Vajon ez a megoldás segítene hozzá ahhoz, hogy elkerüljük a társadalmi értékorientáció gyakorlati érvényesítése során felmerült nehézségeket és elkövetett hibákat?⁶

Amennyiben ezekben a szervezetekben felszámolnák a társultmunka-alapszervezeteket, illetve lényegesen korlátoznák a társult dolgozók autonómiáját, akkor az komoly lemaradáshoz, sőt a munka társadalmi felszabadulására irányuló értékorientáció tagadásához, a forradalom irányvonaláról való letéréshez vezetne.

Mi nem az önmagáért való intézményt védelmezzük.

Nem arról van szó, hogy mindennemű társultmunka-alapszervezetet védelmünkbe veszünk. Társadalmunk értékorientációjának és gyakorlati megvalósításának, a szocializmus kiépítésének történelmileg adott szakaszában való kiteljesítésének a védelméről van szó, amelyet a társult munka rendszere jellemez. Ezt az irányvételt a JKSZ XIII. kongresszusának előkészületi platformja egyértelműen igazolja: „Harcot kell folytatnunk azért, hogy minél kedvezőbbben kapcsolódhassunk be az ipari, a kibernetikai és informatikai forradalomba, s egyáltalán a mai világ termelőerőinek gyors fejlődésébe, mégpedig azért, hogy belső fejlődésünkben a szocialista öngazgatás fejlesztésével folytatjuk a munka felszabadításának már megkezdett történelmi folyamatát.”

Megszállottság és visszaesés

Már említettem, hogy meghatározott társadalmi struktúrák és egyének az adott gazdasági helyzetre hivatkozva hajlamosak az alapszervezetek felszámolására irányuló megoldások elfogadására, ami valójában a társult munka rendszerének felszámolását jelenti. A többnyire negatív előjellel említett társultmunka-alapszervezetek problémáival megszállottan foglalkoznak gyakorlati tevékenységükben és írásaikban.⁷ Branko Horvat például abból indul ki, hogy „a jugoszláv gazdaság tmasz-osítása

egyik legtragikusabb tévedése az 1975-ös reformnak”, épp ezért — szerinte — vissza kell térni a 60-as évek közepe táján működő vállalatokhoz. Ilyen értelemben javasolja hogy „a reformot úgy kell megfogalmazni, mint a tmasz-oknak a vállalatokba való újraegyesülését és mint a vállalatok öngazgatáson alapuló átrendezését”.⁸ Horvat a „reform” kedvéért participációt ajánl fel kisebb munkacsoportok „öngazgatása” által, mint ahogyan az a tőkés vállalatokban érvényesül; szerinte ez lenne az a „modell”, amelyre szocialista öngazgatásunk viszonyait kell építenünk. Horvat szerint a vállalaton belüli kisebb munkacsoportok létrehozása „egyáltalán nem vitás”, szerinte ez az öngazgatás legelemibb logikája. Mindenütt, ahol öngazgatásra sor került, erre pedig sokféle példát említhetnénk világszerte, ilyen formában jelentkezett.⁹

Horvat és más szerzők megszállottan hangoztatják, hogy a vállalatokhoz (de nem csak azokhoz) való visszatérés megszállottsága a „katasztrófák elkerülésének” egyedüli módja. Szerintük — ami a társult dolgozóknak a társultmunka-alapszervezetek termelési feltételeihez és a munkaeredményekhez való viszonyulását illet — a jugoszláv szocialista öngazgatás sem osztály-, sem történelmi szempontból nem képvisel újat, s ami még komolyabb megjegyzés, hogy nem is kell újat képviselnie a dolgozóknak a tőkés vállalatok egyes részeiben, kisebb munkacsoportjaiban megvalósult helyzetéhez viszonyítva. Ezt követően terjeszti be úgymond végérvényes javaslatát: „... a vállalatot kisebb egységekre kell felosztani, amit mi már rég megtettünk (kiemelés tőlem), ezek az ún. gazdasági egységek.”¹⁰ Horvatnak a nézetei és a „megváltást” jelentő vállalattal kapcsolatos megszállottsága alapján¹¹ félreérthetetlenül megállapíthatjuk, hogy a munkáiban gyakran előforduló szofizmusával nem a társultmunka-alapszervezet intézményét támadja, hanem ettől jóval lényegesebbre összpontosítja támadását, mégpedig társadalmi értékorientációnk megvalósítására, a társult dolgozóknak a termelési feltételek és munkaeredmények birtokbavételére irányuló törekvésére, a társult munka által jellemzett szocialista fejlődés adott szakaszában. Éppen ezért a társultmunka-alapszervezetek felszámolására tett törekvése, amelyet szofista módon a „tmasz-oknak a vállalatokba való újraegyesítése” jelszó mögé rejt, tulajdonképpen annak a társadalmi viszonyoknak a felszámolását helyezi kilátásba, amelyre az alapszervezetekbe társult dolgozók autonómiája, azok társulása és kapcsolatteremtése történelmi folyamatként épül. Éppen ezért nyugodt lelkiismerettel feltehetjük Horvatnak és a hozzá hasonlóan gondolkodóknak a kérdést: Miben látják a munka felszabadítását és hogyan lehet azt megvalósítani, ha nem azáltal, hogy a társult dolgozók birtokukba veszik a termelési feltételeket és a munkaeredményeket? Lehetséges, hogy Horvat és a hozzá hasonlók erre a kérdésre is „egyedül helyes” és „megváltást” jelentő megoldást találnak; olyan megoldást, amely eltér szocializmusunk társult munka rendszerének a stratégiai irányvételétől, amelyben lépésről lépésre teljesedik ki szocialista öngazgatású társadalmunk értékorientá-

ciója. Más kérdés viszont, hogy ezt a szemléletet a munkásosztály magáévá teszi-e, vagy a történelem lomtárába dobja. Meggyőződésem szerint ez utóbbi következik majd be.

Igazoltan és igazolatlanul nagyon sok „lőszert” elhasználtak már a társultmunka-alapszervezetekre, de nagyon kevesen vetették fel a kérdést, hogy miért van olyan nagy számú munkaszervezet társultmunka-alapszervezetek nélkül,¹² és mi ennek a következménye, különösen ami társadalmunk értékorientációjának, a munka felszabadításának a megvalósulását illeti? Ha ilyen munkák mégis napvilágot látnak, akkor erős támadások érik őket. Ez volt a sorsa Milovan Pavlovićnak az *Ekonomiska politika* 1660-as számában Alapszervezet helyett munkaszervezet címmel 1984. január 23-án megjelent írásának. Pavlović ugyanis rámutatott, hogy bírálón ki kell értékelní „nagyszámú társultmunka-szervezet helyzetét, amelyekben a munkaszervezet játssza a szerepet, illetve lehetséges-e, hogy az ilyen szervezeti forma mögött a hagyományos vállalat elemei maradtak fenn”.

Ezzel kapcsolatosan Dragiša Pavlović és Ivan Stojanović a következőket írják könyvükben (*Ko radnike povezuje lažnim koncima*, második kiadás, Belgrád 1984): „Ha valóban létezne olyasmi, amit a szerző a munkaszervezet elhatalmasodásának nevez, akkor hosszú távú gazdaságzilárdítási programunk semmiképp sem szállna síkra a munkaszervezet szerepének újraérvényesítése mellett.” (421. l.)

Mielőtt még tovább ismertetnénk az említett szerzőknek a Milovan Pavlović szemléletével kapcsolatos bírálatát, rá kell mutatnunk az idézetben szereplő ellentmondásokra.

Nem azért érzem magam hivatottnak válaszolni az említett szerző bírálatára, hogy védelmembe vegyem Milovan Pavlovićot, hanem mert véleményem szerint az említett két szerzőnek nincs igaza. Elsősorban azért, mert a 13. lábjegyzetünkéből kitűnik, hogy hazánk társult munkájában a társultmunka-alapszervezet nélküli munkaszervezetek vannak túlsúlyban. Nyilvánvaló ugyan, hogy bizonyos számú munkaszervezetben nincsenek meg a feltételei annak, hogy társultmunka-alapszervezeteket hozzanak létre, de véleményem szerint legalább ennyire tényszerű, hogy a társultmunka-alapszervezet nélkül egzisztáló munkaszervezetek nagy része nem más, mint a vállalati rendszer egyes elemeinek fenntartására tett kísérlet, ami mindenekelőtt a centralizációban és a technokrata döntéshozatalban nyilvánul meg az alapszervezetbe társult dolgozók autonómiája, valamint munka- és eszköztársítása helyett.

Másrészt viszont hosszú távú gazdaságzilárdítási programunk nyilvánvalóan síkraszáll azoknak a munkaszervezeteknek az újraérvényesítéséért, amelyek keretében társultmunka-alapszervezetek működnek. A hosszú távú gazdaságzilárdítási program szövegéből ez világosan kiderül.¹³ Más dolog viszont, hogy a hosszú távú gazdaságzilárdítási programnak ezt a törekvését tudatosan vagy tudatlanságból fordítva vagy egyoldalúan értelmezik. Olyan értelmezésről van szó, amely által az

egész törekvés csupán a munkaszervezet újraérvényesítésére egyszerűsödik, ami túlságosan is közel áll a vállalat visszaállítását képviselő álláspontokhoz, Horvatnak a reformmal kapcsolatos elképzeléseihez. Véleményem szerint a munkaszervezet kettősnek nevezhető újraérvényesítéséről van szó. Az egyik vonatkozás az, hogy ennek keretében valósuljanak meg a társultmunka-alapszervezetek közös érdekei, a másik pedig, hogy az alapszervezetek helyett maga a munkaszervezet váljon gazdasági szubjektummá. Egyébként nem látom a munkaszervezet szerepének újraérvényesítését szorgalmazó álláspont értelmét, hisz ha nincsenek szervezett társultmunka-alapszervezetei, akkor már megfelel az elvárásoknak.

Dragiša Pavlović és Ivan Stojanović bírálata ezzel még nem fejeződik be. A Milovan Pavlovićtól vett idézetből világosan kitűnik számomra az a logikusan megfogalmazott kérdés, hogy vajon a társultmunka-alapszervezetek nélküli munkaszervezetek elszaporodása nem rejti-e magában a hagyományos vállalat elemeit? Erre a kérdésre Pavlović és Stojanović a következő választ adják: „... az is nyilvánvaló, hogy a cikk szerzője... kiegyenlíti a munkaszervezetet a hagyományos vállalattal. Ezzel a kiegyenlítéssel lényegében véve a hosszú távú gazdaságszilárdítási programot diszkreditálja, hisz de facto állítja, hogy ez a program a hagyományos vállalat mellett száll síkra.”¹⁴ Az idézet utóbbi, véleményem szerint tendenciózusnak és diszkvalifikációra törekvőnek tekinthető mondatától eltekintve kételkedés nélkül megállapíthatjuk, hogy Milovan Pavlović nem egyenlíti ki a munkaszervezetet a hagyományos értelemben vett vállalattal. Alapjában véve arra az álláspontra helyezkedik — s ezzel egészében egyezem —, hogy a társultmunka-alapszervezetek nélküli munkaszervezetek rejtve magukban hordozzák a hagyományos értelemben vett vállalat elemeit. Feltételezem, hogy nincs szükség annak hangsúlyozására, miként jutnak kifejezésre ezek az elemek.

Garai László fordítása

Jegyzetek

¹ A JKSZ programja

² Aleksandar Gričkov: Raskršća socijalizma (A szocializmus választútjai), Belgrád, 1984. 245. 1.

³ M. Pečujlić: Promene u socijalnoj strukturi jugoslovenskog socijalističkog društva (Változások a jugoszláv szocialista társadalom szerkezetében), Marksizam i samoupravljanje c. közlöny, 2. könyv, Belgrád 1977., 346.

⁴ A JKSZ XIII. kongresszusának előkészítő platformja

⁵ A JKSZ XIII. kongresszusának előkészítő platformja

⁶ B. Crnobrnja a Politika 1983. november 8-i számában a társultmunka-alapszervezetek számlájára elhangzott gyakori bírálatra és az őket elvá-

lasztó „szögesdrótokra” rámutatva a következőket hangsúlyozta: „A legkönnyebb név szerint bírálni a tmsz-okat és azok megváltoztatását kívánni... Sokkal nehezebb és kockázatosabb a felsőbb hatóságokat és azok politikáját bírálva politikai és egyéb változásokat követelni.” Továbbá: „Sem a ‚drótsövény’, sem az úgynevezett regionális bezárkózás nem azért jött létre, mert a tmsz-ok és mások így akarták, hanem mert politikánk (a döntéshozatal hordozói, gondolunk itt mindenekelőtt a gazdaságiakra) erre utalta őket. Ahelyett, hogy az öngazgatási viszonyok felé közelítő átalakulásra ösztönöznénk, túlságosan sokáig fenntartjuk a nem öngazgatású döntéshozatalt. Ebben rejlenek legfőbb gondjaink.”

- ⁷ Stipe Šušvar a *Savremenost* című folyóirat 85/5—6-os számában foglalkozik Branko Horvatnak az elméletével, miszerint a társultmunka-alapszervezetek létrehozása „katasztrofális következményekkel járt”: „Ebben amit idéztem, igen gyakorlatias módon jut kifejezésre annak az ötven könyvnek és számos más kiadványnak a bíráló hangneme. Ugyanis gyakorlatilag nyomást gyakorol ránk, a Kommunista Szövetségre, hogy térjünk vissza a vállalathoz, amely állítólag felejtett stb.”
- ⁸ *Reforma osnovnih organizacija udruženog rada* (A társultmunka-alapszervezetek reformja), *Ekonomika udruženog rada* c. folyóirat, 1983. 11—12. szám
- ⁹ *Ekonomika* folyóirat kerekasztal-beszélgetése, 1983. 2. szám
- ¹⁰ Branko Horvat cikke az *Ekonomika* című folyóirat 1983. 2. számában.
- ¹¹ Branko Horvatnak a társultmunka-alapszervezetekkel kapcsolatos nézeteit a *Da se razumemo* című könyvben fejtettem ki. (Savremena administracija kiadása, Belgrád 1985.)
- ¹² 1982-ben például 4427 munkaszervezetnek voltak tmsz-ai míg 13 929 társultmunka-alapszervezetek nélkül fejtette ki tevékenységét.
- ¹³ A hosszú távú gazdaságstabilizációs program záradékában többek között az alábbiakat olvashatjuk: „Az integráció egyik kulcsfontosságú tényezője a munkaszervezet, amelynek az alapszervezetek közös érdekeit megvalósítva kell gazdasági szubjektummá nőni ki magát...”
- ¹⁴ *Ko radnike povezuje lažnim koncima* (Ki áltatja a munkásságot) második kiadás, Belgrád, 1984. 421. 1.

Rezime

Oslobađanje rada kroz sistem udruženog rada — strategijsko pitanje socijalizma ili utopija

Autor obrađuje u svom članku bez sumnje osnovnu problematiku našeg razvoja. U uvodu postavlja pitanje „da li se socijalistička izgradnja, na osnovama udruženog rada, nalazi na raskršću” i dalje, „da li je sistem udruženog rada istorijska realnost socijalističkog samoupravljanja ili je utopija, naspram tzv. realnog samoupravljanja”?

Citirajući stav Marksa o fazama prirodnog razvitka društva, koji se ne mogu preskočiti, autor kritikuje stav B. Horvata i nekih kritičara, koji tvrde, da je

sistem udruženog rada „utopija ili tragična greška”, te je potrebno revidirati određeni put.

Pod prvim podnaslovom: *Aktuelno vreme*, utvrđuje se, da se razvoj može ostvariti samo na osnovu rada, usmerenog na sopstveno oslobađanje, što je osnovni cilj, ali treba otkriti, koliko je od programa pretvoreno u stvarni pokret. Na putu ostvarenja socijalističkog samoupravljanja, nailazimo na slabosti, poteškoće i greške, koje treba otkloniti.

Pod podnaslovom: *Spektakularne greške ili teško osvajanje budućnosti*, razmatrane su te greške, te se konstatuje, da u trećoj deceniji svog razvitka, jugoslovensko društvo ulazi u novu etapu, koja se ne može odvijati u kratkom roku. U istorijski obuhvat oslobođenja rada, putem samoupravljanja, jugoslovensko društvo je ušlo kao prvo. Zbog toga je suočeno i sa rizikom činjenja grešaka i promašaja.

Pod podnaslovom: *Budućnost o kojoj odlučujemo danas* ukazano je na činjenicu, da je pravac za postizanje višeg nivoa radničke organizacije proizvodnje „pronađen”, u sistemu društvenog rada socijalističkog samoupravljanja. Postepeni prelaz kretao se od centralizovanog preduzeća, preko decentralizovanog preduzeća, sa autonomnim proizvodnim jedinicama i ograničenim samoupravnim pravima radnika, do organizacije udruženog rada, sa osnovnim organizacijama. Ne bi bilo ispravno tvrditi, da su osnovne organizacije udruženog rada konačni oblik organizacije, ali je bez sumnje, etapa socijalističke izgradnje, kao što je V. Bakarić rekao: „samo jedan korak dalje, u približavanju asocijaciji slobodnih proizvođača”. Početni rezultati međutim, ukazuju, da ovim putem postaje moguće ostvarenje procesa oslobađanja rada.

Pod podnaslovom: *Autonomija i udruživanje — conditio sine qua non, u procesima oslobađanja rada*, izlaže se, da se u organizacijama udruženog rada mogu putem autonomije udruženih radnika u osnovnim organizacijama i udruživanjem i povezivanjem tih organizacija, ostvariti različiti ciljevi radnika, u etapi socijalističke izgradnje.

Posebno je važna konstatacija, da se ovde ne radi o autonomiji institucija, nego o autonomiji radnika, što je „istorijski, klasni proizvod uspostavljanja vlasti radnika, u odnosu na uslove proizvodnje i rezultate rada”. To predstavlja prema platformi za XIII kongres SK, osnovni pravac aktivnosti komunista. Autonomija nije apsolutna samostalnost radnika, nego i baza za povezivanje, da bi se ostvarili sopstveni ciljevi, kroz ostvarivanje zajedničkih i društvenih ciljeva. Bez tog povezivanja, nije moguće ovladavanje udruženih radnika, celinom društvene reprodukcije.

U okviru petog podnaslova: *Autarkija i simbol etatističkih makaza i tehnobirokratskog primitivizma*, autor obrađuje probleme, koji se javljaju u vezi sa autarkijom, lociranom u OOUR-ima. OOUR-i ne smeju da budu zatvorene proizvodne, ekonomske i socijalne celine, nego prvi društveni samoupravni krugovi, za ovladavanje celinom društvene reprodukcije. Radna organizacija naime, treba da bude osnovni privredni subjekat. Rešenje međutim nije u likvidaciji OOUR-a, niti u bitnom ograničenju autonomije udruženih radnika u njima, iako treba bez sumnje preispitati njihove funkcije, u sistemu udruženog rada.

Razmatrajući šesti podnaslov članka: *Opsesije i recidivi*, dolazi se do saznanja o gore iznetim shvatanjima, u pogledu daljeg razvitka sistema samoupravljanja, putem OOUR-a. Autor kritikuje stavove B. Horvata i nekih dru-

gih diskutanata, o potrebi reintegracije preduzeća i njihove podele na manje delove. Smatra, da bi to bila „likvidacija društvenog odnosa, koji istorijski gradi autonomiju udruženih radnika“.

Autor skreće pažnju na veliki broj organizacija udruženog rada bez OOUR-a, obzirom na činjenicu, da u određenom broju OOUR-a ne postoje uslovi za formiranje OOUR-a, no organizacije koje za to imaju uslove, treba po dugoročnom programu ekonomske stabilizacije dalje afirmirati.

Autor pri kraju svojih izlaganja, razmatra stavove D. Pavlića i E. Stojanovića, u knjizi „Ko radnike povezuje lažnim koncima“, karakterizirajući njihove stavove, kao nekorektne i tendenciozne, ali se slaže sa M. Pavlovićem, da radne organizacije bez OOUR-a kriju u sebi elemente „klasičnog“ preduzeća.

Resumee

Befreiung der Arbeit durch das System der vereinigten Arbeit — strategische Frage des Sozialismus oder Utopie

Der Verfasser bearbeitet in seinem Artikel diese zweifellos grundlegende Problematik unserer Entwicklung. In der Einleitung stellt er die Frage „ob das System der vereinigten Arbeit hystorische Realität der sozialistischen Selbstverwaltung ist, oder nur Utopie, gegen der sogenannten reellen Selbstverwaltung“?

Die Auffassung von Marx, über die Phasen der natürlichen Entwicklung der Gesellschaft anführend, die nicht zu überspringen sind, kritisiert der Verfasser die Auffassung von B. Horvat, und einiger Kritiker, die behaupten, dass das System der vereinigten Arbeit „Utopie oder tragischer Fehler“ ist und daher der eingeschrittene Weg zu revidieren ist.

Laut den ersten Untertitel: *Aktuelle Zeit*, wird festgestellt, dass sich die Entwicklung nur auf Grund der Arbeit, die auf die eigene Befreiung, als grundlegender Ziel, zu betrachten ist, durchgeführt werden kann. Es soll jedoch festgestellt werden, wieviel vom Programm sich in tatsächliche Bewegung umgewandt hat. Auf dem Wege der Durchführung der sozialistischen Selbstverwaltung kommen wir zu Schwächen, Schwierigkeiten und Fehler, die abzuwenden sind.

Laut dem Untertitel: *Spektakuläre Fehler oder schwere Bewältigung der Zukunft*, werden diese Fehler untersucht und festgestellt dass die jugoslawische Gesellschaft in dem dritten Jahrzehnt ihrer Entwicklung, in eine neue Etappe eingetreten ist, die nicht in kurzer Zeit durchgegangen werden kann. Da die historische Umspannung der Befreiung der Arbeit, durch die Selbstverwaltung als Erstes in Jugoslawien zustanden gekommen ist, ist sie mit Möglichkeiten von Fehlern und Missgriffen belastet.

Unter den Untertitel: *Zukunft über die wir heute entscheiden*, wird darauf hingewiesen, dass der Weg zur Erreichung des höheren Nivos der Organisation der Produktion — das System der vereinigten Arbeit — durch die sozialistische Selbstverwaltung erfunden ist. Der stufenweise Übergang bewegte sich von den zentralisierten Betrieben, durch die dezentralisierte Betriebe, mit

beschränkten selbstverwalterischen Rechten der Arbeiter, bis zu den Organisationen der vereinigten Arbeit mit Grundorganisationen. Das ist aber auch zweifellos, wie es V. Bakarić gesagt hat: „nur ein Schritt weiter zur Assoziation der freien Produzenten“. Die Anfangsergebnisse beweisen jedoch, dass das Prozess der Befreiung der Arbeit auf diesem Wege zu erreichen ist.

Unter dem Untertitel: *Autonomie und Vereinigung — Conditio sine qua non in dem Prozesse der Arbeitsbefreiung*, wird erläutert, dass in den Organisationen der vereinigten Arbeit durch die Autonomie der vereinigten Arbeiter in den Grundorganisationen, mit Vereinigung — Verbindung dieser Organisationen, die grundlegenden Ziele der Arbeiter, in der Etappe des Ausbaus des Sozialismus, durchgeführt werden können.

Besonders wichtig ist die Konstatation, dass: „hier nicht die Rede von der Autonomie der Institution, sondern von der Autonomie der Arbeiter ist“, das hystorischer und Klassenprodukt die Herstellung der Macht der Arbeiterklasse, angesicht der Bedingungen und Erfolge der Arbeit bedeutet. Das bedeutet laut der Plattform des XIII. Kongresses des Jugoslawischen Kommunistenvereins das Grundrecht der Aktivität der Kommunisten. Die Autonomie ist keine absolute Selbstständigkeit der Arbeiter in der Grundorganisation, sonder Basis der Verbindungen, und die eigenen Ziel, durch die Erzielung der Gemeinsamen und Gesellschaftlichen zu erreichen.

Unter dem fünften Untertitel: *Autarchie, und Symbol ethatistischer Scheren und technobürokratischen Primitivismus*, bearbeitet der Verfasser die Probleme, die sich mit der Autokratie — in den Grundorganisationen luziert, melden. Die Grundorganisationen dürfen keine verschlossene Produktions-ökonomische- und soziale Einheiten sein, sondern die ersten gesellschaftlichen Selbstverwaltungskreise für die Bewältigung der ganzen gesellschaftlichen Reproduktion.

Die Lösung ist daher nicht in der Liquidation der Grundorganisationen, sowie auch nicht in der wesentlichen Beschränkung der Autonomie der Arbeiter in ihnen, wenn man zweifellos auch ihre Funktion im System der vereinigten Arbeit, überprüfen muss.

Den sechsten Untertitel: *Opssessionen und Rückfälle* betrachtend, kommt man zur Erkenntnis von den angeführten Auffassungen, über der weiteren Entwicklung des Systems der Selbstverwaltung mit den Grundorganisationen. Der Verfasser kritisiert B. Horvat und einige andere Diskutanten, über die Nötigkeit der Reinkarnation der Betriebe und ihre Teilung auf kleinere Bestandteile. Der Verfasser ist der Meinung, dass das „die Liquidation der Verhältnisse, die die Autonomie der vereinigten Arbeiter hystorisch durchführen“ würde.

Der Verfasser weist darauf hin, dass ein grosser Teil der Organisationen keine Grundorganisationen haben, da bei ihnen nicht Bedingungen zur Formierung der Grundorganisationen bestehen. In der Organisationen dagegen, wo dazu Bedingungen dazu bestehen, sollen sie laut dem Programm der ökonomischen Stabilisation gegründet werden.

Am Ende seiner Ausführungen, untersucht der Verfasser die Auffassungen von D. Pavlić und E. Stojanović, aus dem Buche „Wer bindet die Arbeiter mit falschen Bänder?“ und charakterisiert ihre Stellungnahme als unkorrekt und tendenziös, obwohl er sich mit M. Pavlović über die Frage einstimmt, dass die Organisationen, ohne Grundorganisationen, die Elemente des „klassischen Betriebes“ beinhalten.

Hódi Sándor

A BALESETI HAJLAM ÉS A FRUSZTRÁCIÓ

A tényleges cselekvésben fel nem oldódó frusztráció sokféle hatást fejthet ki, sokféle következménnyel járhat. A konstruktív cselekvés hiányának egyik leggyakoribb következménye a regresszió. A frusztrált személyek egy idő után hajlamosak felhagyni a konfliktushelyzet megoldására irányuló konstruktív próbálkozásaikkal és primitívebb viselkedésformákhoz térnek vissza. Ezt nevezi a pszichológia regresszióknak.

A regresszió lehet tartós és átmeneti, szituatív jellegű. Az olyan ember például, aki türelmét veszítve földhöz vágja vagy megrugdossa a keze ügyébe eső tárgyakat, átmeneti jellegű regresszív viselkedést tanúsít. Az ún. „ideges” embereknél ugyanaz a tehetetlenség és türelmetlenség már életérzéssé, a neurotikus viselkedés tartós alapjává válik. A regresszió még finomabb, eldolgozottabb formáinál a frusztráció szervi funkciózavart vált ki, „betegség” alakját ölti.

A düh, az ingerültség az egyén frusztrációs tolerancia-küszöbétől és az ingerhelyzet átélési módjától függően másféle viselkedésbeli, pszichés és szomatikus levezetést is kereshet magának. A szenvedélyes dohányzók, notorikus alkoholisták, kábítószer-élvezők, nyugtatókon élők, de a kórosan kövér vagy sovány emberek között is sok a frusztrált személy. Számos jel arra utal, hogy a torz indulati élet megnyilvánulásának kell tekintenünk a baleseti hajlamosságot is, ami a balesetveszélyes személyek frusztrációs magatartásával függ össze. Az alábbiakban kizárólag ezzel a kérdéssel, a baleseti hajlam frusztrációs vetületeivel kívánunk foglalkozni.

•

Freud nevéhez fűződik az a gondolat, amely a baleseti hajlamot „önbüntetéssel” magyarázza. Ez a gondolat, kevés változattal, ma is tartja magát. E szerint a baleseti hajlam az ember önmagában való öntudatlan kártevési törekvésének az egyik megnyilvánulási módja, vagyis a balesetek jelentős része tulajdonképpen nem más, mint öndestrukciónak.

Mi lehet ennek az öndestrukciónak az alapja?

A frusztráció, a kudarcok sorozata, az ebből származó agresszió kényszerű visszafogása, elfojtása az embert előbb vagy utóbb elégedetlenné teszi nemcsak környezetével, hanem önmagával szemben is. Ez az elégedetlenség, az egyén maga ellen hangolódása az önutálatig fokozódhat, ami könnyen átcsap az élet „szabotálásába”: akut vagy krónikus, rejtett vagy durva önpusztításba. Az, amit mi köznapi szóhasználatnál egyszerűen csak gondatlanságnak hívunk, valójában nem más, mint önmagunkkal való elégedetlenségünknek, mi több: öngyűlöletünknek a megnyilvánulása. Az öngyűlölet és az öndestrukciónak megnyilvánulhat önmagunk túlhajszolásában, a mértéktelen dohányzásban és alkoholfogyasztásban, a munkavédelmi eszközök mellőzésében, ittas vezetésben, gyorsajtásban, a közlekedési szabályok be nem tartásában, s egyáltalán az egészséges életvitelhez szükséges kellő elővigyázatosság hiányában. De az önmaguk ellen irányított „támadások” áldozatai azok is, akik addig járják körbe az orvosokat, amíg nem sikerül kiszedetniük vakbelüket, epehólyagjukat, illetve amíg a legkülönbözőbb tünetekre hivatkozva nem sikerül leszázalékoltatniuk — csökkent értékűnek nyilváníttatniuk — magukat. A sort végül azok zárják, akik balesetet balesetre halmoznak, anélkül hogy tudatában lennének magatartásuk okának, vagy sejtjenék, hogy tulajdonképpen önnön életüket „szabotálják”.

A balesetre hajló személyek ilyen értelemben vett „gondatlansága” nyilvánvaló. A kérdéses legfeljebb az, hogy az önmagukban való öntudatlan kártevési törekvés helyett nem volna-e helyénvalóbb némely esetben tudatos öndestrukciónak beszélni? A balesetek okainak pszichológiai elemzése alapján ugyanis mind valószínűbbnek látszik, hogy a baleseti hajlam formájában megmutatkozó személyiségzavar gyakran csap át öngyilkosságba. Ami fordítva is áll: a közutakon elkövetett öngyilkosságok gyakran keltik közlekedési baleset látszatát.

A balesetre hajlamos személyek érzelmi-indulati életének torzulása korántsem szűkíthető le az ún. „befelé fordul” agresszióra. Vannak szerzők, akik — elsősorban a közlekedési balesetek előidézőinek pszichés habitusát vizsgálva — az érzelmi-indulati élet másik végletes formáját, a „kifelé irányuló” agressziót tekintik a baleseti hajlam legfőbb okának. Így például Isaac Rubin a „kártékony vezetői psziché” legfőbb árulkodó vonásának a közutakon való agressziókiélést tartja, amit ő az elfojtott vagy eltorzított indulatokkal magyaráz. „Milyen gyakran lehet látni, hogy az úgynevezett kedves, könnyed emberek omnipotens örültekké válnak az országúton” — írja *A dühös ember* c. munkájában.¹ Az úton ugyanis végre lehetőségük nyílik megbosszulni mindazt a sérelmet, amit a köznapi életben „békeszerető” és „nyájas” emberként, a „jó fiú” státusára ügyelve, hiúságuk elszenvedett. Az autó a bosszúállás félelmetes fegyverévé válik kezükben, mert — beleértve a halálos gázolást is! — lehetővé teszi a rejtett agressziókiélést a „békeszerető” és „nyájas” ember mentális integritásának megőrzése mellett, vagyis annak veszélye

nélkül, hogy a társadalmi nyilvánosság a gázolót gyilkos indulataival szembesítené.

Súlyos vádak ezek, s aligha alap nélküliek. A mai ember érdeklődésének legfőbb tárgya, sokak számára egyenesen életcél az autó megszerzése. A példátlan méretű autószenvedély szükségképpen hívta fel a pszichológusok figyelmét egy sor lelki elferdülésre. Mindenekelőtt az autóban rejlő kompenzációs lehetőségekre, illetve az emberek ilyen jellegű mérhetetlen igényére. Az autó, mint kitűnt, olyan lehetőségekkel ruházta fel az identitás- és önértékelési zavarokban szenvedő embert, ami teljesen megmátelyezi, amint vezetői ülésbe kerül. Minél komplexusosabb valaki a mindennapi életben, annál inkább kiteljesedni érzi magát a volán mellett. Mint névtelen figura az autóban a forgalmas országúton — mintha tudása, képessége, ereje megsokszorozódna — egyszeriben „versenyképesség” válik másokkal. „Mennyivel könnyebb ily módon levezetni a testvéri versengést, a szexuális kielégítetlenséget, azt, hogy képtelen elviselni főnökét, feleségét, anyját és mindazt a negatív indulatot, amit ők kiváltanak benne”, így Isaac Rubin, aki szerint „azért van olyan sok autóbaleset, mert sok ember vezetés közben, a kocsiban és a kocsival, az úton éli ki dühös indulatait”. Lehetséges, hogy sokan közülük nincsenek is tudatában ellenséges hajlamaiknak, a balesetveszélyes szituációkra és az ismétlődő karambolokra azonban pszichológiailag mégis úgy kell tekintenünk, mint a tudat alatti szándék bizonyítékaira. A balesetveszély és az agresszió összefüggéseire természetesen mások is felfigyeltek, olyannyira, hogy ma már a gépkocsiveetői alkalmasságvizsgálatok egyik elvi célkitűzése az agresszív személyek kiszűrése. Ez az elvi célkitűzés azonban nehezen valósul meg a gyakorlatban, mivel az érintettek személyi tulajdonságai diagnosztizálásának, illetve közlekedésből való kizárásának számos akadálya van. Minden alkalmasságvizsgáló teszt csak bizonyos valószínűségi érték mellett szűri ki az alkalmatlannak látszó személyeket, így óhatatlanul kiszűr — alkalmatlannak nyilvánít — bizonyos számú alkalmas személyt is. Ezért felmerül a kérdés, hogy a kiszűrésnél mire fektessünk nagyobb hangsúlyt: arra, hogy a vezetésre alkalmas személyek közül minél többen vezetői engedélyhez jussanak, vagy, hogy minél több balesetveszélyes személyt kizárjunk a közúti forgalomból. A kettő együtt, sajnos, nem megy. Így, ha az előbbi lehetőség mellett döntünk — és a gépkocsiveetői kiválasztását illetően ez a fajta szelekció folyik mindenütt a világon — óhatatlanul sok vezetésre alkalmatlan személy is vezetői engedélyt kap. Ha viszont az utóbbi szempontnak szerzünk érvényt mindenáron — amire például az űrhajósok szigorú tesztelési próbáit hozhatnánk fel mintául — a vezetésre csakis ugyan alkalmatlan személyek többségének kiszűrése mellett számos vezetésre alkalmas személyt is kizárnánk a forgalomból. Néhány vezetésre alkalmatlan személy még mindig bekerülne a forgalomba, s hogy azokat is kiszűrhesük, a további szigorításokkal radikálisan lecsökkentenénk a vezetésre jogosultak számát is. A forgalom, még a pszichológiai-

lag kívánatosnak látszó követelmények betartása esetén is alaposan megcsappanna, hát még, ha a maximális közlekedésbiztonság lenne a cél, amire egyébként szívesen hivatkozunk.

Miután kitűnt, hogy a közlekedésben való részvétel a megfelelő gépjárművezetői tudáson, ügyességen, rátermettségen kívül egy sor olyan személyi tulajdonságot — jellembeli szilárdságot, nagy önuralmat, szigorú önkontrollt, jó előrelátó képességet — követel, amivel a közlekedésben részt vevők jelentős hányada nem rendelkezik, a vezetői engedélyek kiadásával kapcsolatban a fenti dilemma állt elő. E dilemmát úgy oldották meg csaknem mindenütt a világon, hogy a beválást a gyakorlatra bízzák. Azaz a közutakon derül ki, hogy a gépjárművezetői engedélyhez jutottak hány százaléka bizonyul ténylegesen alkalmasnak a közlekedésben való részvételre, s hány százalékkuk használja a kocsiját agressziókiélésre, gázolásra. A baleseti statisztikából következtethetünk az arányokra.

Közlekedésbiztonsági szempontból logikusnak tűnne az alkalmasságvizsgálatok megszigorítása, ennek következtében azonban, a már jelzett okok miatt, minimálisra zsugorodna a gépjárművezetői engedéllyel rendelkezők száma is. Tekintettel azonban arra a körülményre, hogy ma szinte minden épkézláb ember legfőbb, csaknem egyetlen álma, hogy gépkocsiveetői engedélyhez — illetve autóhoz — jusson, és hogy ennek a hatalmas keresletnek a kielégítése a fegyvergyártás mellett talán a legjobb üzlet a világon, a balesetveszélyes személyek maximális kiszűrését célzó alkalmasságvizsgálatok bevezetését illuzórikus volna várunk. Nincs az a hatalom, ami a kereslet részéről jelentkező nyomásnak és a kínálkozó profit csábításának ellent tudna állni.

A balesetveszélyes személyek várhatóan tehát továbbra is ott száguldoznak a forgalmas közutakon tovább rontva a közúti közlekedés biztonságát. A veszély mértékét hadd illusztráljuk mindjárt néhány adattal.

Jugoszlávia útjain 1984-ben 39 014 közlekedési szerencsétlenség történt. Ezekben 4176 személy vesztette életét, 53 317 személy pedig könnyebben vagy súlyosabban megsérült. Az áldozatok közül legtöbb a gépjárművezető; 1781, majd a gyalogosok következnek; 1287, s végül a gépjármű utasai: 1108 fő. Ami a sérülteket illeti: 22 080 gépkocsiveető, 12 187 gyalogos, 19 050 utas és egyéb személy.² Különösen aggasztó, hogy a közlekedési szerencsétlenségek áldozatai között, nálunk is, mint világszerte, egyre több a gyerek és a fiatalok személye. Olyannyira, hogy az 5—25 évesek korosztályában a baleset a leggyakoribb halálok, a 25—44 évesek korosztályában pedig a második leggyakoribb halálok.³ Az emberélet első felében tehát a baleset jelenti a legnagyobb és legközvetlenebb életveszélyt. Sajnálatos módon ez a tény mintha egyáltalán nem befolyásolná az emberek viselkedését.

*

Átmenetileg mindannyian kerülhetünk olyan helyzetbe, hogy hajlamosabbá válunk balesetre. Vannak olyan személyek, akiknél ez tartós állapot, csaknem egész életvitelüket meghatározó pszichés prediszpozíció. Amíg a balesetre kevésbé hajlamos személyek minden szituációban igyekeznek minimálisra csökkenteni a baleseti veszélyt, a balesetre hajlamos személyek olyan kockázattal élnek — dolgoznak, szórakoznak, vezetnek —, ami jelentősen megnöveli a baleset bekövetkezésének valószínűségét.

A munkahelyi balesetekre vonatkozó vizsgálatok tanulsága szerint a balesetre hajlamos (illetve balesetet szenvedett) személyek kevésbé eredményesek munkájukban, mint balesetet nem szenvedett társaik. S akik munkahelyükön megsérülnek, gyakrabban szenvednek sérülést a munkahelyen kívül is, otthon vagy a közlekedésben. Savičević és munkatársai⁴ öt éven át kísérték figyelemmel a balesetet szenvedett személyek életének későbbi alakulását, s azt tapasztalták, hogy azok gyakrabban fordultak meg az üzemorvosi rendelőben, többször voltak betegszabadságon, gyakrabban panaszkodtak neurotikus és pszichoszomatikus tünetekre, mint balesetet nem szenvedett munkatársaik. Általános tapasztalat, hogy a munkából való kimaradások mintegy 20%-a balesetre vagy balesettel összefüggő betegségre vezethető vissza. És ha ehhez azt is hozzátesszük, hogy a balesetek 85%-át a dolgozók mintegy 15%-a követi el, aligha alaptalan baleseti hajlamról beszélni és annak okai után kutatni.

Egyes vélemények szerint a balesetre hajlamos személyek legfőbb jellemzője, hogy alacsony frusztrációs toleranciával rendelkeznek, túlzottan egocentrikusak, és „én”-bizonytalanságban szenvednek. Állandó elismerésre vágnak és ennek az elismerési vágnak a függésében élnek. Ezen az állásponton van a magyar származású Alexander is, aki Freud koncepciójának követőjeként a balesetezést a másokon való bosszúállás, illetve a bosszú miatti önbüntetés cselekményeként értelmezi.⁵ Ezek a szado-mazochisztikus személyek ráadásul nagyon hirtelenek, minden belső feszültség és impulzus azonnali cselekvést vált ki belőlük. Indulatoságuk, nagyfokú reaktibilitásuk miatt az előrelátókéesség nem éppen erős oldala személyiségüknek Dunbar, aki külön tanulmányozta azokat a betegeket, akiknek balesetük volt, szintén arra a megállapításra jutott, hogy a balesetre hajlamos emberek „a gyors tettek emberei”. Nem ügyetlenek és nem buták, de megfontolatlanok, s nemcsak a közelebbi, de a távolabbi célokkal sem törődnek sokat. Akiknek súlyos balesetük volt, hajlamosak arra, hogy további baleseteket idézzenek elő, akiknek több kisebb balesetük volt, valószínűbb, hogy súlyos baleset éri majd őket. Dunbar úgy találta hogy a balesetre hajlamos személyek mélységesen lázadnak a tekintélytisztelet mindenféle formája ellen, a társadalmi normákat és szabályokat nehezen viselik el, így „személyiség típusuk közel áll a fiatalok bűnözőkéhez”.⁶

Mások erős pozitív korrelációt találtak a baleseti hajlam és a mun-

kahelyről való önkényes távolmaradás, illetve az általános kriminalitás és a közúti közlekedésben való közvetlen veszélyesség között. Ezekre a munkákra, valamint saját kutatásaira támaszkodva fogalmazza meg Udo Undeutsch tézisé, mely szerint minél erősebb valakiben az általános bűnözési hajlam, annál nagyobb valószínűsége van annak, hogy az illető közlekedési bűncselekményt fog elkövetni.⁷

Ronald Mackeit egy amerikai biztosítótársaság ipari balesetekről közölt statisztikai kimutatását elemezve jutott arra a következtetésre, hogy a balesetek 80%-a baleseti hajlam formájában megmutatkozó személyiségzavarnak tulajdonítható, s csak a visszamaradó 20%-át okozza géphiba, szakértelem hiánya stb.⁸ A balesetveszély tehát, úgy tűnik, a személyiség mélyén gyökerezik, és valamiként a frusztrációs feszültség sajátos feldolgozási módjával, pontosabban a frusztrációs feszültség elaborációs képességének a hiányával függ össze. A frusztrációs feszültség elaborációs képességének a hiánya miatt a balesetre hajlamos személyek váratlan helyzetekben olyan megoldást keresnek, ami lényegét tekintve nem esik egybe az adott szituációban társadalmilag elvárt és elfogadott viselkedéssel, a jog és a társadalmi nyilvánosság azonban jobbra mégis szemet hűny fölötte, illetve a jogi értelemben vett vétkesség megállapításával elintézettnek tekinti a kérdést. Ez a más deviáns jelenségekhez viszonyított nagyfokú tolerancia óhatatlanul a baleseti diszpozíciós faktorok felerősítése irányába hat, amelyekben együtt manifesztálódnak a kriminalitás és a szuicídium (önmagukban véve nagy morális elítélés alá eső) elemei. Hogy a baleseti hajlam együtt jeleníti meg a kriminalitás és a szuicídium elemeit, azt Moreno szociometriai vizsgálatának az eredményei is megerősítik. Moreno az egyén csoporton belüli helyzetét és viselkedését vizsgálva arra figyelt fel — amit Moreno szociometriai skáláját alkalmazva mások is megerősítettek —, hogy azok a személyek hajlamosabbak leginkább balesetre, akik rossz státussal rendelkeznek, akik kitzasztottnak és eldobottnak érzik magukat a csoporttagok részéről, vagy legalábbis népszerűtlenek. A csoportba való beilleszkedési nehézségeik miatt ezeket a személyeket a csoport ellenérzéssel fogadja, ellenségesen kezeli, ami miatt ők maguk is ellenségesen viszonyulnak környezetükhöz, s végső soron önmagukhoz is.⁹

*

De vajon csakugyan így van-e mindez? Összefüggést mutat-e a balesetveszély a frusztrációs feszültség feldolgozási módjával, az elaborációs képességek hiányával? Egyáltalán, nagyobb-e a balesetek valószínűsége bizonyos egyéneknél, és ha igen, akkor hogyan ismerhetők fel ezek az emberek, milyen reakciók jellemzik őket?

Ezekre, és más hasonló, velük szorosan összefüggő kérdésekre keresünk választ az alábbi elemzésünkben. Ennek az elemzésnek az elvégzése számunkra egyébként annál is inkább kézenfekvőnek látszik, mivel

az átfogó igényű szociálpszichológiai felmérésünk¹⁰ — amelynek a frusztrációs helyzetekben tanúsított viselkedés egyik alapvető összetevője — lehetőséget kínál a baleseti hajlammal kapcsolatosan ismertetett elméleti előfeltevések empirikus ellenőrzésére, illetve az imént felvetett kérdéseink eldöntésére. Az elemzés elvégzéséhez „mindössze” arra lesz szükségünk, hogy a balesetet szenvedett személyek frusztrációs-teszt eredményeit meghatározott személyiségmutatók mentén összevessük a balesetet nem szenvedett személyek teszteredményeivel. Az összevetés során, mint jellegzetes személyiségmutatókat, Rozenzweig frusztrációs tesztjének hat fontosabb dimenzióját vesszük alapul. Ilyenformán fényt deríthetünk

- a balesetek gyakorisága és a „befelé irányuló agresszió” (I),
- a balesetek gyakorisága és a „kifelé irányuló agresszió” (E),
- a balesetek gyakorisága és a „be-nem-avatkozó magatartás” (M),
- a balesetek gyakorisága és a „hatékonysági igény” (N—P),
- a balesetek gyakorisága és a „reaktibilitás” vagy „én”-erő (E—D),
- valamint a balesetek gyakorisága és az „akadály predominációja” (akadály-hangsúly mértéke) közti összefüggésre.

Hipotézisünk a következő. Ha a balesetek eloszlása a véletlenül működik, akkor a balesetet szenvedett személyek százalékos aránya az egyes mutatók mentén egyenlő eloszlást fog mutatni a balesetet nem szenvedett személyekével. Ha viszont mást tapasztalunk, ha az eloszlás nem lesz arányos, az a baleseti hajlam mibenlétének közelebbi meghatározására kínál lehetőséget. A várható egyenletes eloszlástól való eltérés ugyanis a balesetben szerepet játszó — a balesetek gyakoriságát befolyásoló — személyiségfaktorokra fog fényt vetni. A kapott eredmények alapján eldönthetjük, hogy igazoltnak látszik-e a „baleseti hajlam” fogalmának bevezetése és használata, s ha igen, azt is körvonalazni tudjuk, hogy milyen személyi sajátosságokhoz, frusztrációs attitűdhöz kötött a baleseti hajlam kialakulása.

A baleseti hajlam fogalmával kapcsolatban azonban — akár igazolást nyer e fogalom használata, akár nem — már e helyütt fontos hangsúlyoznunk, hogy a baleset várható bekövetkezésének nagyobb valószínűségét kell értenünk alatta, ami azonban nem jelenti annak szükség-szerű bekövetkezését is egyúttal. A várható események bekövetkezése, így a baleseti hajlam manifesztálódása is, esetleges, azaz sok mindentől függ. Még a nagy valószínűséggel várható események sem következnek be szükségszerűen meghatározott időn belül, s különösképpen nem a körülmények alakulásától függetlenül. A munkahelyi balesetek esetében például a balesetek bekövetkezésének gyakoriságát a baleseti hajlam mellett, ám attól nem teljesen függetlenül, nagymértékben befolyásolja a szakmai felkészületlenség, a védőeszközök alkalmazásának hiánya, az alkohol, a fáradtság stb. Hogy melyik tényező, milyen szerepet játszik a balesetek kiváltásában, az külön kutatások tárgykörébe tartozik. Mi ilyen részletességgel nem kívánunk foglalkozni a balesetek hátterének

összetevőivel. Nem foglalkozunk tehát olyan balesetkiváltó okokkal, mint a fáradtság, rossz munkaszervezés, családi konfliktusok, nem megfelelő munkagépek, rossz szerszámok, munkavédelmi eszközök hiánya, monoton munka, zajos környezet, gyenge megvilágítás, magas norma, túlfeszített munkatempó, közöny, érdektelenség stb. Mi ezúttal kizárólag annak kimutatására és eldöntésére teszünk kísérletet, hogy a megtörtént és regisztrált balesetek alapján — függetlenül az azok kiváltásában nyilvánvalóan szerepet játszó ezer más tényezőtől — beszélhetünk-e a balesetek bekövetkezésének nagyobb gyakoriságáról bizonyos személyiségjegyekkel összefüggésben vagy sem. Mivel a megtörtént, regisztrált balesetek a balesetek bekövetkezési valószínűségének a minimumát jelzik (a baleseti hajlam ennél mindenképpen csak nagyobb valószínűséggel várható eseményt jelez előre), a balesetveszélyre utaló személyiségjegyeknek, amennyiben a balesetek eloszlása alapján fel kell figyel-nünk ezekre, joggal tulajdoníthatunk a konkrét vizsgálat eredményeinél általánosabb érvényt.

*

Lássuk talán először a baleseti hajlam (balesetek gyakorisága) és a befelé irányuló agresszió összefüggéseit. Megerősítik-e vajon felmérési eredményeink Freudnak azt a gondolatát, hogy a balesetveszély az emberek önmagukban való öntudatlan kártevési törekvéssel magyarázható? Ennek a kérdésnek az eldöntéséhez az I-értékek eloszlását kell szemügyre vennünk.

Rozenzweig frusztrációs-tesztje az I-értékek alapján (mint ahogyan minden más személyiségmutató esetében is) három kategóriába sorolja be a vizsgált személyeket, aszerint, hogy a kérdéses reakció mennyire jellemző rájuk, mennyire domináns vonása viselkedésüknek. Tulajdonképpen csak a nagyon magas, 60 feletti I-értékek alapján következtethetünk az öndestrukció veszélyére, amennyiben ez a magas I-érték volta-képpen azt jelzi, hogy az adott személy csaknem minden frusztrációs helyzetben önmaga ellen hangolódik, saját magával nincs megelégedve, önmagát hibáztatja a frusztrációért. Az átlagos, 40—60 közötti I-értékek az önkritika kellő mértékére utalnak, míg az alacsony, 0—39 közötti I-értékek kritikátlanságra vallanak. Rozenzweig a kisebbrendűségi-érzés túlkompenzálásának lehetőségét látja a frusztrációs helyzetekért való felelősség teljes elhárításában, a körülményekre vagy másokra való átruházásában. Joggal, hiszen bármilyen helyzetbe is kerülünk, az adott szituáció sohasem függetleníthető teljesen tőlünk. Annak bekövetkezéséhez életvitelünkkel, törekvéseinkkel, viselkedésünkkel stb. kisebb vagy nagyobb mértékben, de hozzájárulunk magunk is. A felelősség áthárítását, a frusztrációs helyzetekben tapasztalható kritikátlanságot „én”-elhárító reakciónak kell tekintenünk.

*A balesetek gyakorisága és a
„befelé irányuló agresszió” (I) összefüggése*

1. táblázat

Baleset	I-értékek						Összesen	
	0—39		40—60		60 fölött			
	n	%	n	%	n	%	N	%
volt balesete	159	42,64	167	44,77	47	12,60	373	100
nem volt	242	32,31	407	54,34	100	13,35	749	100
együtt	401	35,74	574	51,16	147	13,10	1122	100

N = 1122

Lássuk először is az I-értékek eloszlását a balesetek gyakoriságától függetlenül.

Ha a fenti (1.) táblázat adatait szemügyre vesszük, azt látjuk, hogy a vizsgálatban részt vett személyek 51,16%-a frusztrációs helyzetben adekvátan viselkedik, 13,10%-a önmaga ellen hangolódik, míg 35,74%-a hajlamos másokat hibáztatni a kínos szituációkért. Az önvádoló reakciókra hajló személyek aránya tehát nem túl magas, a felelősség teljes áthárításának, a kisebbségi-érzés túlkompensálásának a veszélye viszont annál gyakoribb. Ha ezt követően most összevetjük a balesetet szenvedett személyek csoportját a balesetet nem szenvedett személyek csoportjával az alacsony és az átlagos I-értékek oszlopában lényeges, a magas — 60 feletti — I-értékek oszlopában viszont elhanyagolható mértékű eltérést tapasztalunk. Ez utóbbi eredményünk alapján úgy tűnik, hogy a munkahelyi baleseteket, azok további (nemek, balesetek jellege, gyakorisága szerinti) differenciálása nélkül nem lehet a befelé irányuló agresszió extremitásaival magyarázni. Legalábbis, ami a magas I-értékeket illeti. Az alacsony I-értékek esetében más a helyzet. A balesetet szenvedett személyek csoportjában 10,32%-kal magasabb a felelősséget másokra hárító — kritikátlanságra hajló — személyek számaránya, mint a balesetet nem szenvedettek csoportjában. Következésképpen amíg a balesetet nem szenvedett személyek csoportjában 51,34% a kellő önkritikával rendelkező egyének aránya, a balesetet szenvedett személyek csoportjában ezek aránya csak 44,77 százalék. Ez a mintegy 10%-os eltérés eléggé jelentős ahhoz, hogy a baleseti hajlam és az alacsony I-értékek közötti összefüggésre gondolhassunk. S valóban a χ^2 -próba szignifikáns összefüggést mutat, ha a befelé irányuló agresszió és a balesetek gyakoriságának eloszlását feltüntető táblázat adatai alapján elvégezzük a megfelelő számításokat. ($P < 0,01$ -nél!) Ez az összefüggés azonban, amint mondtuk, nem a magas, hanem az alacsony I-értékek eloszlásában tapasztalható különbségekből fakad. Vagyis a baleseti hajlam mögött nem az önelmarasztalás mértéktelen szigora, nem a túlzott önvád, hanem éppen ellenkezőleg, a kisebbségi-érzés, s annak túlkompensálása a meghatározó mozzanat.

A fenti összevetést célszerűnek látszik nemek szerinti bontásban is elvégezni. Márcsak azért is, mert a statisztikai adatok tükrében a balesetveszélyesség nem azonos férfiaknál és nőknél. A férfiak 2,5-szer gyakrabban szenvednek halálos kimenetelű balesetet, mint a nők, mind a munkahelyen, mind a közlekedésben.¹¹

A felmérésünkben részt vevő dolgozók körében 373-nak volt balesete, ami — leszámítva azokat a személyeket, akikre vonatkozóan pontos adatokkal nem rendelkezünk — az összlétszám 33,24 százalékának felel meg. Férfiaknál a balesetet szenvedett személyek aránya 38,53%, a nők esetében pedig 8,59%. Ami azt jelenti, hogy a férfiak mintegy 4,5-szer gyakrabban szenvednek balesetet, mint a nők. Erre a nagy eltérésre némiképpen magyarázattal szolgál az a körülmény, hogy vizsgálatainkat egy fémipari munkaszervezetben végeztük, ahol a nők jelentős hányada adminisztratív munkakörben dolgozik, de a közvetlen termelő munkát végzők körében is elenyésző számú nő dolgozik nagy baleseti veszélyességgel járó munkagépeken. Ám ennek ellenére sem zárható ki, hogy a férfiak és nők eltérő baleseti gyakorisága valamiként pszichés sajátosságaikkal — eltérő frusztrációs reakcióikkal — is összefügg.

A balesetek gyakorisága és a „befelé irányuló agresszió” (I) összefüggése (nőknél)

2. táblázat

Baleset	I-értékek						Összesen	
	0—39		40—60		60 fölött		N	‰
	n	‰	n	‰	n	‰		
volt balesete	3	17,65	10	58,82	4	23,53	17	100
nem volt	38	20,99	116	64,09	27	14,92	181	100
együtt	41	20,71	126	63,64	31	15,65	198	100

N = 198

A balesetek gyakorisága és a „befelé irányuló agresszió” (I) összefüggése (férfiaknál)

3. táblázat

Baleset	I-értékek						Összesen	
	0—39		40—60		60 fölött		N	‰
	n	‰	n	‰	n	‰		
volt balesete	156	43,82	157	44,10	43	12,08	356	100
nem volt	204	35,92	291	51,23	73	12,85	568	100
együtt	360	38,96	448	48,48	116	12,55	924	99,9

N = 924

Ha a férfiakra és nőkre vonatkozó adatokat (lásd 2. és 3. táblázatot) összevetjük az egyes reakciómódok gyakoriságát illetően jelentős eltéréseket figyelhetünk meg. A nőknél valamelyest magasabb az önvádásra hajló személyek számaránya, mint a férfiaknál, ami hangsúlyozottan vonatkozik a balesetet szenvedett nőkre. De különbség mutatkozik az alacsony I-értékek eloszlásában is. A férfiaknál 18,25%-kal magasabb a kisebbségi-érzésre valló, „én”-elhárító reakciók aránya, mint a nőknél. Az eltérés még nagyobb — 26,17% —, ha kizárólag a balesetet szenvedett férfiak és nők adatait vetjük össze. Ilyen jelentős eltérést nem lehet mással magyarázni, mint a nemek frusztrációs helyzetben tanúsított eltérő viselkedésével. A nők viselkedése valamelyest adekvátabb frusztrációs helyzetben, amelltt kifejezettebb hajlam mutatkozik náluk a vétkesség-érzésre, míg a férfiak inkább túlkompenzálással védekeznek. E két eltérő, egyaránt szélsőséges reakciómód más-más formában növeli a baleset valószínűségét.

Nem függetlenül egyébként az indulati élet más összetevőitől, így például az agresszió-kieléltől. Lássuk ezért, hogyan befolyásolja a balesetek gyakoriságát a „harcias” fellépés, az agresszív viselkedés.

A balesetek gyakorisága és a „kefelé irányuló agresszió” (E) összefüggése

4. táblázat

Baleset	E-értékek						Összesen	
	0—39		40—60		60 fölött		N	%
	n	%	n	%	n	%		
volt balesete	77	20,64	238	63,81	58	15,55	373	100
nem volt	188	25,10	469	62,62	92	12,28	749	100
együtt	265	23,62	707	63,01	150	13,37	1122	100

N = 1122

A frusztrációs helyzetben fellépő agresszív indulataik alapján az embereket három csoportba sorolhatjuk be. Az első csoportba tartoznak azok a személyek, akik gátoltak agresszió-kielésükben, s ezért ritkán lépnek fel támadóan másokkal szemben. Táblázatunkban (lásd 4. táblázat) ezek a 0—39 közötti E-értékek oszlopába kerültek. A második csoportba — a 40—60 közötti E-értékek oszlopába — tartozó személyek alkotják az ún. „normál övezetet”, akik alapján véve harcképes, a sérelemre dühös indulatokkal reagáló egyének. A harmadik csoportba — a magas E-értékek oszlopába — pedig a hyperagresszív személyeket soroltuk be. Ezeknek a személyeknek a magatartása szinte paranoid színezetű: a frusztrációs feszültség — tekintet nélkül a körülményekre — azonnal támadó, ellenséges fellépést vált ki bennük.

A balesetet szenvedett és balesetet nem szenvedett személyekre vonatkozó adatokat összevetve kitűnik, hogy az utóbbiak valamelyest gátlottabbak agresszív késztetéseik megjelenítésében és kevesebb köztük a hyperagresszív személy. Másként fogalmazva, az agresszivitás növeli a balesetek gyakoriságát, a két csoport közti eltérés (ami az alacsony E-értékek esetében 4,46, a magas E-értékeknél pedig 3,27%) azonban korántsem olyan nagy mértékű, hogy annak alapján kimondhatnánk az összefüggést a balesetek gyakorisága és az agresszív magatartás között. A χ^2 -próba sem mutat ki szignifikáns összefüggést a két tényező között ($P < 0,20$ -nál). Valójában tehát csak tendenciáról beszélhetünk.

A közhiedelem szerint a férfiak agresszívbabbak a nőknél. Vajon mennyire megalapozott ez a hiedelem, s nemek szerinti bontásban mutatkozik-e valamilyen eltérés a balesetek gyakorisága és az agresszivitás között?

A balesetek gyakorisága és a „kifelé irányuló agresszió” (E) összefüggése (nőknél)

5. táblázat

Baleset	E-értékek						Összesen	
	0—39		40—60		60 fölött		N	%
	n	%	n	%	n	%		
volt balesete	2	11,77	13	76,47	2	11,76	17	99,99
nem volt	49	27,07	118	65,19	14	7,73	181	99,99
együtt	51	25,76	131	66,16	16	8,08	198	100

N = 198

A balesetek gyakorisága és a „kifelé irányuló agresszió” (E) összefüggése (férfiaknál)

6. táblázat

Baleset	E-értékek						Összesen	
	0—39		40—60		60 fölött		N	%
	n	%	n	%	n	%		
volt balesete	75	21,07	225	63,20	56	15,73	356	100
nem volt	139	24,47	351	61,80	78	13,73	568	100
együtt	214	23,16	576	62,34	134	14,50	924	100

N = 924

Felmérési adataink tükrében a férfiak és nők agresszivitása valóban különbözik, noha nem túl jelentős ez a különbség. Az agresszív indula-

tok megjelenítését tekintve dolgozóink (lásd 4. táblázat) többsége, 63,01%-a a „normál övezetbe” tartozik, 23,62%-a gátolt agresszió-kelésében, 13,37%-a pedig hyperagresszív. Nemek szerinti bontásban a helyzet annyiban változik (lásd 5. és 6. táblázat), hogy amíg a férfiaknál a „normál övezetbe” tartozó személyek aránya a populáció átlagértékeihez viszonyítva fél százalékkal csökken, a nőknél 3,15%-kal növekszik. Az alacsony E-értékeknél ugyanilyen arányeltolódás figyelhető meg, csak kisebb mértékben: az agresszív indulataikban gátolt személyek aránya férfiaknál nem egészen fél százalékkal csökken, a nőknél viszont 2,14%-kal növekszik. Az eltérés egyik esetben sem számottevő. Jelentős különbség valójában csak a hyperagresszivitás tekintetében mutatkozik, amennyiben ezúttal éppen a nőknél figyelhetünk meg a populációra vonatkoztatott átlagértékekhez viszonyítva 5,29%-os csökkenést, a férfiaknál viszont 1,13%-os növekedést, melynek eredményeként a férfiak között végül is 6,42%-kal magasabb a hyperagresszív személyek számaránya, mint a nőknél.

Ami a baleseti gyakoriságot illeti egyazon tendencia figyelhető meg mindkét nemnél. Nevezetesen, hogy az agresszivitás növeli a baleset bekövetkezésének a valószínűségét, az agresszió gátoltsága viszont csökkenti. Az 5. táblázatban szereplő százalékos értékek szerint ez a tendencia a nőkre vonatkoztatva még kifejezettebbnek tűnik, a kis számok miatt azonban ennek aligha tulajdoníthatunk különösen jelentőséget.

A harmadik „én”-elhárítási mutató, amelynek a szerepét a balesetek gyakoriságával kapcsolatban még tisztáznunk kell, az impunitív reakció. Ez a reakció az előző kettőtől, a „befelé”, illetve a „kifelé” irányuló agressziótól abban különbözik, hogy az agresszió nem jelenik meg mint cselekvési hajtóerő. Impunitív reakcióval az egyén igyekszik akár önmagának, akár másoknak a felelősségre vonását elkerülni és megértően felfogni a frusztrációs helyzetet. Optimális esetben, 40—60 M-értékek között, ezért jó frusztrációs toleranciaként is értelmezhető. Az alacsony, 0—39 között M-értékek ezzel szemben az emocionális kontroll hiányát jelzik, a magas, 60 feletti M-értékek viszont fokozott kontrollra utalnak, ami a pszichoanalízisből ismert mechanizmusok közül az elfojtásnak felelne meg. A „fokozott kontrollal” rendelkező személy tulajdonképpen nem reagál a frusztrációs helyzetre. Úgy tesz, mintha semmi bosszantó dolog sem történt volna. A viselkedésnek ez a nagyfokú indulatlanítása egyaránt származhat kiégettségből, túlzott optimizmusból (kritikátlanságból) vagy félelemből.

Mivel az impunitív reakciók a frusztrációtól való érintetlenség látszatát keltik, az egyszerűség kedvéért „be-nem-avatkozó” magatartásnak is nevezhetjük a személyiség ilyen jellegű erőfeszítéseit. Alábbi táblázatunkban az M-értékek ennek az erőfeszítésnek a mértékét, illetve az emocionális kontroll (= elfojtás) erősségét jelzik.

*A balesetek gyakorisága és a
„be-nem-avatkozó” magatartás (M) összefüggése*

7. táblázat

Baleset	M-értékek						Összesen	
	0—39		40—60		60 fölött			
	n	%	n	%	n	%	N	%
volt balesete	40	10,72	220	58,98	113	30,29	373	99,99
nem volt	64	8,54	433	57,81	252	33,64	749	99,99
együtt	104	9,27	653	58,20	365	32,53	1122	100

N = 1122

A 7. táblázat adataiból láthatjuk, hogy az emocionális kontroll hiánya valamelyest növeli, a fokozott kontroll viszont csökkenti a balesetek előfordulásának valószínűségét. Az eltérés azonban a balesetet szenvedett és balesetet nem szenvedett személyek csoportja között nem túl nagy — 2,18, illetve 3,35%. A 40—60 közötti M-értékek oszlopában még elhanyagolhatóbb mértékű — 1,17% az eltérés. E csekély eltérés alapján legfeljebb csak tendenciáról beszélhetünk, szignifikáns összefüggést a balesetek gyakorisága és az impunitív reakciók között nem tudunk kimutatni. ($P < 0,50$ -nél).

Az eddigiek összegezeként elmondhatjuk: bár a balesetek gyakoriságának eloszlása az „én”-elhárítási mutatóktól (I, E, M) nem teljesen független, azok szélső — 40 alatti, illetve 60 feletti — értékei befolyásolják a balesetek bekövetkezésének valószínűségét, olyan mértékű összefüggés, ami alapján a baleseteket akár az öndestrukció megnyilvánulásaként, akár a mások ellen irányuló agresszió következményeként értelmezhetnénk, nem mutatható ki. Ami pszichológiai szempontból érthető is, hiszen az „én”-elhárítási reakciók már eleve, jellegüknél fogva a frusztrációs feszültség bizonyos „megoldását”, elaborációját jelentik. Ha a balesetek bekövetkezésének valószínűségét valamelyest mégis megnövelik, az „tökéletlenségükből” ered, afféle járulékos elemnek tekinthető. Nem véletlenül éppen a „normál övezeten” kívül eső, szélsőséges reakciók növelik, illetve csökkentik a balesetveszélyt.

A baleseti hajlam és a frusztráció összefüggéseit, amennyiben feltételezzük, hogy a frusztrációs feszültséggel valamiként összefügg a balesetveszély, olyan mutatók mentén kell keresnünk, amelyekben közvetlenebb formában jelenik meg a frusztrációs feszültség. Rozenzweig frusztrációs-tesztjében ilyen mutatóknak tekinthetők a különböző reakció-típusok; a szükségleti perszisztenciára (N—P), az „én”-erőre (E—D), és az akadály predomanciájára (O—D) utaló válaszok.

*

A frusztrációs helyzetben tanúsított reakciók közül lássuk először is a hatékony cselekvés igényét — a kitűzött célok és vállalt feladatok teljesítésében mutatkozó kitartást, helytállást —, ami köztudottan nem egyforma mértékben sajátja minden embernek. Vannak, akik állhatatosak céljaik megvalósításában, s akiknél az akadályok, hátráltató körülmények hatására az aktivitás, a cselekvésigény csak fokozódik. Mások viszont, mivel a frusztrációval járó izgalmi állapotot nehezen viselik el, hajlamosak céljaikat feladni és a nehézségek elől meghátrálni. A hatékony cselekvés igénye vagy hiánya, mint viselkedési séma visszahat az életszervezés sikerességére, az önmegvalósítás eredményességére. De vajon visszahat-e valamilyen formában, akár mint cselekvési gátoltság, akár mint makacs, erőszakos kitartás, önfejlőség, a balesetveszélyre? Másként vetve fel a kérdést: nem tekinthető-e a baleset az életszervezés sikertelenségének, ami a szükségletmegvalósítást akadályozó körülmények, a frusztrációval járó izgalmi állapotok sajátos feldolgozási módjával áll összefüggésben?

Alábbi táblázataink, úgy véljük, válasszal szolgálnak ezekre a kérdésekre. A táblázatban szereplő adatok értelmezésének megkönnyítése érdekében hadd emlékeztessük olvasóinkat jelölési „rejtjeleinkre”. Az alacsony (0—39 közötti) szükségleti perszisztencia-érték oszlopába sorolt személyek híján vannak a szükséges kitartásnak, s frusztrációs helyzetben gátoltta, cselekvésképtelenné válnak. A 40—60 közötti szükségleti perszisztencia-értékek a hatékony fellépés igényét jelzik, míg a magas, 60 feletti perszisztencia-értékek a frusztrációs helyzetben kifejezésre jutó elszántságra, makacsságra utalnak.

*A balesetek gyakorisága és a
szükségleti perszisztencia közti összefüggés*

8. táblázat

Baleset	N—P érték						Összesen	
	0—39		40—60		60 fölött			
	n	%	n	%	n	%	N	%
volt balesete	120	32,17	209	56,03	44	11,80	373	100
nem volt	296	39,52	405	54,07	48	6,41	749	100
együtt	416	37,08	614	54,72	92	8,20	1122	100

N = 1122

Elég a fenti (8.) táblázatra egy pillantást vetni, hogy megállapíthatjuk: a balesetek eloszlása és a szükségleti perszisztenciára vonatkozó értékek között érzékelhető bizonyos fokú összefüggés. A balesetet szenvedett és balesetet nem szenvedett személyek csoportja közti eltérés, mint várható is, a két szélső, az alacsony és a magas N—P értékek osz-

lopában mutatkozik. Az előbbi esetben ez 7,35%-ot, az utóbbiban pedig 5,39%-ot tesz ki. Ezek az eltérések arra engednek következtetni, hogy a cselekvési gátoltság bizonyos fokú védelmet jelent a balesetveszéllyel szemben, a „bármí áron” való cselekvés — a makacsság és önfejűség — pedig növeli a balesetek bekövetkezésének valószínűségét. Érdekes módon a hatékony cselekvés igénye (40—60 közötti N—P értékek) is inkább növeli, mint csökkenti a baleset valószínűségét, ami feltehetően e „normál övezeten” belüli magas N—P értékek következménye.

Felmérési eredményeink tükrében tehát a balesetveszély és a szükségleti perszisztencia egymástól nem teljesen független tényezők. A hatékonysági igény, nyilván nem függetlenül más személyiségtényezőktől, növelni látszik a baleseti veszélyt. A χ^2 -próba relatíve magas szignifikanciaszintet jelez; $P < 0,01$ -nél. Nemek szerinti bontásban, a férfiakra vonatkozóan még kifejezettebb ez az összefüggés. A két tényező korrelációja itt egyértelmű. $\chi^2 = 13,189$; $P < 0,001$ -nél!!

*A balesetek gyakorisága és a
szükségleti perszisztencia közti összefüggés (férfiaknál)*

9. táblázat

Baleset	N—P érték						Összesen	
	0—39		40—60		60 fölött			
	n	%	n	%	n	%	N	%
volt balesete	112	31,46	201	56,46	43	12,08	356	100
nem volt	221	38,91	313	55,10	34	5,99	568	100
együtt	333	36,04	514	55,63	77	8,33	924	100

N = 924

Amint a 9. táblázat adataiból kitűnik, a férfiak esetében a balesetet szenvedett és balesetet nem szenvedett személyek csoportja közti eltérés — a 40—60 közötti N—P értékek oszlopát kivéve — növekszik. Az alacsony N—P értékek oszlopában 7,45%, a magas N—P értékek oszlopában pedig 6,09%.

A nők esetében más a helyzet. Nemcsak hogy eleve több közöttük a frusztrációs helyzetben gátoltta, cselekvésképtelenné váló személy, mint a férfiak között, hanem sajátos módon a cselekvési gátoltság náluk fokozott balesetveszélyességgel is jár együtt.

A balesetet szenvedett és balesetet nem szenvedett nők csoportja közti eltérés az N—P értékek oszlopában 5,62%. Ennyivel magasabb a balesetet szenvedett nők csoportjában a frusztrációs helyzetben gátolt személyek aránya. A férfiaknál viszont, ugyanebben az oszlopban 7,45%-kal csökkent a balesetek gyakorisága. A cselekvési gátoltságban

*A balesetek gyakorisága és a
szükségleti perszisztencia közti összefüggés (nőknél)*

10. táblázat

Baleset	N—P érték						Összesen	
	0—39		40—60		60 fölött		N	%
	n	%	n	%	n	%		
volt balesete	8	47,06	8	47,06	1	5,88	17	100
nem volt	75	41,44	92	50,83	14	7,73	181	100
együtt	83	41,92	100	50,51	15	7,57	198	100

N = 198

szenvedő nők és férfiak baleseti gyakorisága közti eltérés ekként 15,6%. Még ha szem előtt tartjuk is, hogy a nők esetében kis számokkal van dolgunk, túl nagy eltérés ez ahhoz, semhogy a véletlennel lehetne magyarázni. Feltehetően az eltérő viselkedési sajátosságok következményével van dolgunk, amit a további összevetések is csak megerősíteni látszanak. Amíg ugyanis a férfiaknál a hatékonysági igény — még a „normál övezeten” belül is — 1,36%-kal növeli a balesetek valószínűségét, a nőknél 3,77%-kal csökkenti. Ugyanez a tendencia a frusztrációs helyzet megoldásában kifejezésre jutó elszántságra, állhatatosságra is érvényes: a férfiaknál ez a beállítódás 6,09%-kal növeli, a nőknél viszont 1,85%-kal csökkenti a balesetek bekövetkezésének valószínűségét. A balesetveszély csökkenése tehát a két nemnél megfigyelhető eltérő viselkedési sajátosságok egymáshoz való közeledésétől volna remélhető. Azaz a férfiaknál a frusztrációs helyzet megoldásában kifejezésre jutó „elszántság” mérsékelésére, a nőknél viszont a cselekvési gátoltság oldására, a hatékonysági igény növelésére volna szükség.

A hatékonysági igény a szükséglet további sorsára vonatkozik, és mint láttuk, az akadály leküzdésének különböző módjai, valamint a balesetek gyakorisága szoros összefüggést mutatnak egymással. Most lássuk azokat a reakciókat, amelyek nem a frusztrációt szenvedő szükséglet további sorsára, hanem a frusztrációt átélő személyre vonatkoznak. Valójában a korábban már tárgyalt „én”-elhárítási reakciókról lesz szó, csak más vonatkozásban. Ezúttal az „én”-elhárítás háromféle típusát (amelyek a szükségleti cél szempontjából mellesleg inadekvát reakciókat jelentenek) együttesen használjuk fel az „én”-veszélyeztettség mértékének — Rozenzweig kifejezésével, az „én”-erőnek — a meghatározására, ami közelebb vihet bennünket a baleseti hajlam mi-benlétének a megértéséhez. Feltéve, ha e fogalommal jelölt személyi sajátosság empirikus eredményeinek és a balesetek eloszlásának az összevetése lehetőséget kínál erre.

Ha a frusztrációs helyzet személyiségünk integritásának megőrzése szempontjából már kockázatot jelent, az „én”-elhárítás valamely for-

májához folyamodunk. Rozenzweig értelmezése szerint, minél magasabb valakinél az „én”-elhárítási (= inadekvát) reakciók aránya, annál kifejezettebb az illető védekező, elhárító magatartása. A magas E—D érték ezért gyenge „én”-t, az alacsony gátoltságot, védekezéshiányt jelez. Mivel a magas E—D értékű, vagyis gyenge „én”-ű személyek könnyen indulatba jönnek, hamar elvesztik ellenőrzésüket érzelmeik felett, míg az alacsony reaktibilitásúak inkább fásultak, rezignáltak, érdektelenek, és frusztrációs helyzetben is képesek megőrizni nyugalmaikat, az „én”-erő és a baleseti hajlam összefüggése már eleve feltételezhető. És valóban, ha a 11. táblázat adatait szemügyre vesszük, erről mindjárt meg is győződhetünk.

*A balesetek gyakorisága és az „én”-erő
vagy „reaktibilitás” közti összefüggés*

11. táblázat

Baleset	E—D érték						Összesen	
	0—39		40—60		60 fölött		N	%
	n	%	n	%	n	%		
volt balesete	170	45,58	167	44,77	36	9,65	373	100
nem volt	456	60,88	255	34,05	38	5,07	749	100
együtt	626	55,79	422	37,61	74	6,60	1122	100

N = 1122

A balesetet szenvedett személyek és balesetet nem szenvedett személyek csoportja közti eltérés az E—D értékek mindhárom mutatója mentén szembetűnő mértékű. A magas E—D értékek oszlopában ez az eltérés 4,58%, a 40—60 közötti értékeknél 10,72%, az alacsony E—D értékek esetében pedig 15,3%. De a χ^2 -próba is magas szignifikanciaszintet jelez; $P < 0,001$ -nél! A két tényező tehát, a baleseti hajlam és az „én”-erő vagy „reaktibilitás”, szoros összefüggésben állnak egymással. Mégpedig az alacsonyfokú reaktibilitás (= magas frusztrációs tolerancia) jelentős mértékben csökkenti, az „én”-elhárítási reakciók (= nagyobb sebezhetőség, impulzivitás) pedig növelik a balesetek gyakoriságát.

Azt, hogy a nagyfokú reaktibilitás, az „én”-gyengeség nem kedvez az ésszerű viselkedésnek és növeli a baleset valószínűségét, könnyen beláthatjuk. Meglepetéssel szolgálhat viszont az a felismerés, hogy az átlag E—D értékkel jelzett élénk, koncentrált figyelem és — más téren — jó teljesítőképesség nem csökkenti a balesetveszélyt. Ellenkezőleg, inkább növeli. De nem megmagyarázhatatlan jelenséggel állunk szemben mégsem. A baleseti gyakoriság növekedése ugyanis egyaránt lehet a cselekvés relatíve magas „hajtóerejének”, aktivációs-szintjé-

nek, és a „normál övezeten” belül megengedett inadekvát („én”-elhárító) reakciók következménye. Felmérési eredményeink alapján úgy tűnik, hogy a balesetek bekövetkezésének valószínűségét csak egy igen szűk aktivációs gerjesztettségi zónán belül lehet minimálisra redukálni, amelyen belül az inadekvát reakciók aránya is minimálisra csökken a frusztrációs tolerancia pedig maximálisra növekszik. A táblázatunkban ez a zóna gyakorlatilag az alacsony E—D értékek oszlopát jelenti, a valóságban pedig egykedvű, nyugodt magatartást, az idegrendszer jó „teherbíró képességét”.

Olyan követelmény ez, ami nem feltétlenül jellemző azonos mértékben mindkét nemre. Az „én”-erő és a balesetek gyakorisága között kínálkozó összefüggéseket célszerűnek látszik ezért nemek szerinti bon-tásban is megvizsgálni.

A balesetek gyakorisága és az „én”-erő vagy „reaktibilitás” közti összefüggés (nőknél)

12. táblázat

Baleset	E—D érték						Összesen	
	0—39		40—60		60 fölött			
	n	%	n	%	n	%	N	%
volt balesete	155	43,54	165	46,35	36	10,11	356	100
nem volt	314	55,28	221	38,91	33	5,81	568	100
együtt	469	50,76	386	41,77	69	7,47	924	100

N = 924

A balesetek gyakorisága és az „én”-erő vagy „reaktibilitás” közti összefüggés (nőknél)

13. táblázat

Baleset	E—D érték						Összesen	
	0—39		40—60		60 fölött			
	n	%	n	%	n	%	N	%
volt balesete	15	88,23	2	11,76	—	—	17	99,99
nem volt	142	78,45	34	18,78	5	2,76	181	99,99
együtt	157	79,29	36	18,18	5	2,53	198	100

N = 198

Az „én”-erő vagy reaktibilitás és a baleseti hajlam összefüggése, mint látjuk (12. és 13. táblázat), a férfiak esetében sokkal kifejezettebb, mint a nőknél, bár az összefüggést érzékeltető adatok közti eltérés a populáció egészére vonatkoztatott arányokhoz képest némileg mérsék-

lódik. A balesetet szenvedett és balesetet nem szenvedett férfiak csoportja közti eltérés a magas E—D értékek oszlopában 4,58%-ról 4,3%-ra, a 40—60 közötti értékeknél 10,72%-ról 7,44%-ra, az alacsony E—D értékek esetében pedig 15,3%-ról 11,74%-ra csökken. Ennek ellenére ezek az eltérések a χ^2 -próbán még mindig magas fokú korrelációt jeleznek; $P < 0,001$ -nél!

A nőknél más a helyzet megint. A szükségleti perszisztencia esetében paradox módon a cselekvési gátoltság, ezúttal viszont az indulati élet gátoltsága jár együtt fokozott balesetveszéllyel. Olyannyira, hogy a balesetet szenvedett nők 88,23%-a közülük kerül ki. Igaz viszont, hogy az indulati élet gátoltsága a balesetet nem szenvedett nők 78,45%-ára is jellemző. A két csoport közti, mintegy 10%-os eltérés azonban mégis arra enged következtetni, hogy az indulati élet gátoltsága a nők esetében — ellentétben a férfiaknál tapasztaltakkal — növeli a balesetek valószínűségét. Valószínűleg a szigorúbb kondicionálás, a nők alacsonyra szorított motivációs szintjének viselkedésbeli következményeivel állunk szemben. Hiányzik a cselekvéshez szükséges optimális aktivitációs szint. Erre enged következtetni az a körülmény is, hogy a reaktivitás növekedésével csökken a baleseti veszély. Az átlagos E—D értékek oszlopában például mindössze 2 balesetet szenvedett nő szerepel. Sajnos, hogy a reaktivitásnak ez a kívánatos mértéke csak a nők 18 százalékának jellemzője. „Én”-gyenge, kóros mértékben lobbanékony nőt pedig alig találni. A nők 2,53%-a tekinthető ilyennek, s közülük egynek sem volt balesete.

S végül elérkeztünk a személyiség harmadik olyan pszichés predispozíciójáig, amely Rozenzweig frusztrációs-tesztjének egyik jellemző mutatójaként szoros összefüggésben áll cselekvésvállalási hajlandóságunkkal és amely ugyanakkor a frusztrációs helyzet megoldásának esélyeit és lehetőségeit is nagymértékben meghatározza. Feltehetően tehát szerepet játszik a baleseti hajlam kialakulásában is. Azokról a tényleges vagy vélt akadályokra vonatkozó gondolatokról és képzetekről van szó, amit mindennapi szóhasználatával egyszerűen előrelátási képességnek hívunk, a pszichológiában pedig az akadály predominációjaként, az akadály-hangsúly mértékeként tartunk számon.

Vannak személyek, akik túl nagy jelentőséget tulajdonítanak az akadályoknak. Mások viszont, velük ellentétben, nem tulajdonítanak kellő fontosságot a frusztrációt kiváltó szituációnak. Azok aggályosak, a frusztrációs helyzet túlzottan megüli képzeletüket, tudatukat, emezek viszont a realitással nem számolnak, illetve saját lehetőségeikkel és képességeikkel túlságosan nagyra vannak. Vajon ezek a személyiség viszonylag tartós és jellemző tulajdonságai hogyan befolyásolják a balesetek gyakoriságát?

Az akadály-hangsúly mértékére vonatkozó adatainkat ezúttal is a szokásos módon három oszlopba soroltuk. A magas O—D értékek az aggályos előrelátásról tanúskodnak, a 40—60 közötti értékek a jó reali-

*A balesetek gyakorisága és az
akadály predominációja közti összefüggés*

14. táblázat

Baleset	O—D érték						Összesen	
	0—39		40—60		60 fölött			
	n	%	n	%	n	%	N	%
volt balesete	36	9,65	209	56,03	128	34,32	373	100
nem volt	48	6,41	338	45,13	363	48,46	749	100
együtt	84	7,49	547	48,75	491	43,76	1122	100

N = 1122

tásérzékre vallanak, az alacsony O—D értékek viszont a veszélyérzet hiányára, a szubjektív biztonságérzet megalapozatlanságára utalnak. Ha ezek alapján szemügyre vesszük most a balesetek gyakoriságának eloszlását, azt tapasztaljuk, hogy a veszélyérzet hiánya, amint az várható is, növeli a balesetek gyakoriságát. Az alacsony O—D értékek oszlopában ugyanis a balesetet szenvedett személyek aránya 3,24%-kal magasabb, mint a balesetmenteseké. Ami igazán csak akkor nyer jelentőséget, ha figyelembe vesszük a további eltéréseket is. A 40—60 közötti O—D értékek, úgy tűnik, a balesetmegelőzés szempontjából nem minden esetben jeleznek jó realitásérzékkel. A balesetet szenvedett személyek és a balesetmentesek csoportjára vonatkozó adatok összevetése legalábbis erről tanúskodik. A két csoport közti eltérés, az utóbbiak javára, 10,9%. A kellő előrelátás és körültekintés viszont minden kétséget kizáróan csökkenti a balesetveszélyt. A magas O—D értékek oszlopában a balesetet szenvedett személyek számaránya majd 15%-kal (14,14%) alacsonyabb, mint a balesetmenteseké. A jelzett eltérések a χ^2 -próbán szignifikáns összefüggésről vallanak, azaz a balesetek gyakorisága és az akadály-hangsúly mértéke nem független tényezők egymástól. $P < 0,001$ -nél!

Ha ezt az összefüggést megvizsgáljuk nemek szerinti bontásban is, a korábbi mutatók mentén tapasztalt eltérő sajátosságok után nem kis meglepetéssel szolgál, hogy a férfiaknál és nőknél ezúttal ugyanaz a tendencia érvényesül. Sőt, a nőknél talán még hangsúlyosabb a realitásérzék és a baleseti hajlam összefüggése, mint a férfiak esetében.

A nők, amint az az összevetésből is kitűnik (lásd 15. és 16. táblázat), jóval aggályosabbak, körültekintőbbek, mint a férfiak. Különösen az aggályosan előrelátó személyek számarányában mutatkozik nagy különbség — 28,43%. De jelentős eltérés figyelhető meg az átlagos és alacsony O—D értékek tekintetében is — 23,01, illetve 5,41% —, ami szintén a szubjektív biztonságérzet nagyobb fokú hiányát jelzi. Ám a nők túlnyomó többsége éppen evégett olyan pszichés predispozícióval rendelkezik, ami a balesetveszély csökkentése szempontjából perdöntő. Fel-

*A balesetek gyakorisága és az
akadály predominációja közti összefüggés (nőknél)*

15. táblázat

Baleset	O—D érték						Összesen	
	0—39		40—60		60 fölött			
	n	%	n	%	n	%	N	%
volt balesete	1	5,88	8	47,06	8	47,06	17	100
nem volt	5	2,76	51	28,18	125	69,06	181	100
együtt	6	3,03	59	29,80	133	67,17	198	100

N = 198

*A balesetek gyakorisága és az
akadály predominációja közti összefüggés (férfiaknál)*

16. táblázat

Baleset	O—D érték						Összesen	
	0—39		40—60		60 fölött			
	n	%	n	%	n	%	N	%
volt balesete	35	9,83	201	56,46	120	33,71	356	100
nem volt	43	7,57	287	50,53	238	41,90	568	100
együtt	78	8,44	488	52,81	358	38,74	924	99,99

N = 924

mérési eredményeink tanulsága szerint ugyanis a balesetek megelőzéséhez, pontosabban a balesetveszély valószínűségének csökkentéséhez, a „jónak” tartott realitásérzék nem elegendő. Csakis és kizárólag a már „aggályosnak” vélt előrelátás csökkenti a balesetveszélyt. Méghozzá olyan nagy mértékben, hogy annak alapján joggal kereshetjük a balesetveszély legfőbb okát a kellő előrelátás hiányában.

Olyan felismerésnek tűnhet ez számunkra első pillanatban, amiről úgy véljük, eddig is nyilvánvaló volt mindenki számára. A dolog azonban korántsem ilyen egyszerű. E felismerés mögött valójában olyan összefüggések rejlenek, amit csak kevesen gondolnak végig. Mindenki aszerint él — dolgozik, szórakozik, közlekedik stb. —, ahogyan az szubjektív biztonságérzetével összeegyeztethető. Ez a szubjektív biztonságérzet általában nem a tények ismeretén, tudásán alapszik, hanem az egyén pszichés habitusából ered és szorosan összefügg mindazzal, amit a frusztrációs helyzetek feldolgozási módjaival kapcsolatban eddig elmondtunk.

Vannak, akik — hogy úgy mondjuk — aggályosabb természetűek, mások veszélyérzete kisebb. Felmérési eredményeink szerint ez utóbbiak

valamelyest többen vannak. Egy ilyen vezető, miközben azt hiszi, hogy biztonságos manővert hajt végre, valójában nagyobb veszélyhelyzetbe kerül mintsem gondolja. A tényleges biztonság és a vezető szubjektív biztonságérzete között jelentős különbség van. A férfiak mintegy 60%-a például kisebbnek ítéli meg a veszélyhelyzetet a ténylegesnél, aminek a statisztikai törvények értelmében magasabb baleseti gyakoriság lesz a következménye. A nőknél ezeknek a személyeknek az aránya csak 32%, ami mindjárt magyarázattal is szolgál arra, hogy miért szenved kétszer kevesebb nő közlekedési balesetet, mint férfi.

Mivel az akadály-hangsúly mértéke az egyén pszichés habitusának egyik tartós összetevője, ez magyarázattal szolgál arra is, hogy miért bizonyul sziszifuszi munkának az objektív veszély csökkentésére irányuló egyoldalú erőfeszítés. Megfigyelések igazolják, hogy sokszor a jobb utak, jelzőlámpák felállítása, biztonságosabb kocsik stb. nem csökkentik, hanem paradox módon inkább növelik a balesetek számát.¹² Mi történik valójában? Az, hogy a jobb útviszonyok, biztonságosabb kocsik révén a vezetők szubjektív biztonságérzete is megváltozik. A közlekedés objektív biztonságának növelése a közlekedésben résztvevőket arra ösztönzi, hogy a sebességet, manőverezési szándékukat és az apróbb szabálytalanságok számát addig növeljék, amíg veszélyérzetük el nem éri ugyanazt a szintet, mint ami a rosszabb útviszonyok és közlekedési feltételek mellett jellemezte személyiségüket. Nem közlekednek lassabban vagy óvatosabban, mert ezt, a veszélyérzet hiányában unalmasnak és értelmetlen időpocsékolásnak tartanák. Addig növelik a sebességet, amíg a biztonságosabb körülmények mellett el nem érik azt a kockázati szintet, ami szubjektív veszélyérzetünknek megfelel. Ennélfogva sosem csökken az objektív és szubjektív biztonság közti eltérés. És mivel a szubjektív veszélyérzet általában alatta marad az objektív veszélyhelyzetnek, a balesetek számának radikális csökkenésére aligha lehet számítani. A közlekedés objektív biztonságának növelését mindig lerontja a vezetők hamis biztonságérzete, kockázatvállalási igénye.

Amit a közlekedési balesetekkel kapcsolatban elmondtunk, az vonatkozik a munkahelyi és háztartási balesetekre is. A cselekvésvállalás mindig feltételez bizonyos aktivációs-szintet, amit nem mindig könnyű összhangba hozni a körülményekkel és a tényleges cselekvési lehetőségeinkkel. Az erős cselekvésvágytól hajtva gyakran nem ismerjük fel az élet zsákutcáit, buktatóit. Különösen akkor nem, ha a cselekvéssel járó izgalom már önmagában véve is örömet jelent, ha a relatíve nagy kockázatvállalást oldó feszültség jelenti az egyedüli sikerélményt. Márpedig az autózás vonzereje éppen ebben rejlik, ezt a vonzerőt kellene csökkenteni ahhoz, hogy a balesetveszély is csökkenjen.

Bár minden baleset végeredményben az ember kockázatvállalásának a függvénye, a kockázatvállalási hajlam, mint személyiségjellemző, nem független a balesetveszélyes magatartás többi összetevőjétől; a fokozott cselekvésvállalási készségtől, az impulzivitástól, magas aktivációs-szint-

től, a nagy hatékonysági igénytől, az „én”-elhárítási reakciók szélsőségeitől stb. A 373 balesetet szenvedett személy közül például 224-nél mutatható ki e személyiségtényezők valamelyike vagy több tényező együttes jelenléte. S mindemellett valószínűleg még más — általunk nem vizsgált — személyi sajátosságok is közrejátszanak a balesetek létrejöttében. A baleseti hajlam definiálása, illetve a balesetveszélyes személy körülírása, éppen ezért csak hozzávetőleges érvényű lehet. Az adott szituációtól függetlenül senkire vonatkozóan sem lehet pontosan meghatározni.

Ha a baleseti hajlamot a benne szerepet játszó személyiségtulajdonságok variabilitása és bonyolult kölcsönhatási folyamata miatt nehéz is egyértelműen meghatározni, ezek a személyiségtulajdonságok gyakorlatilag egy olyan magatartásra utalnak, amelyben az öndestrukció és a kriminalitás elemei egyaránt jelen vannak, annak megfelelően, ahogyan a fölényes biztonság és a könnyelmű, gondtalan kockázattalálás változtatják egymást a balesetre hajlamos személy viselkedésében. A balesetező nagy kockázattalálási hajlama végett, ami egyforma veszélyt jelent önmagukra és másokra nézve, a tanulmány írója hajlik arra, hogy a balesetozást — különösen annak gyakori előfordulását — a „deviáns” viselkedés egyik formájának tartsa. Más szóval a cselekvési igény épp olyan félresikerült módjának tekinti a balesetet is, mint például a bűnözést, a narkomániát, az öngyilkosságot, a betegségbe való menekülést. Bár társadalmilag a baleset — ma még? — más megítélés alá esik, mint az emberi talajvesztés említett formái, pszichológiai szempontból a baleseti diszpozíció és más „deviáns” viselkedésre való hajlam között, kialakulásuk hátterét és lényegi összetevőit tekintve, nincs különbség. Az is, ez is a frusztrációs feszültség elaborációs képességének a hiányosságaiból fakad, ami viszont — elvont, társadalmi szinten — a konfliktusok megoldása szempontjából adekvát cselekvésvállalás objektív és szubjektív feltételeinek korlátaira, hiányára vezethető vissza.

A technika és a motorizáció, lévén hogy történelmileg újkeletű jelenségről van szó, azt az illúziót kelti az emberekben, hogy e téren még, vagyis a modern technikához való viszonyulásban, nem kényszerülnek olyan szigorú racionális megfontolás tárgyává tenni cselekvéseik várható következményeit, mint az élet egyéb területein. Ennek a tévedésnek a következménye a sok baleset. És számuk várhatóan csak nő, hiszen a frusztrációs feszültség (is) a „legkisebb ellenállás irányába” keresi a feloldás lehetőségét. Márpedig a baleseti hajlam kialakulásának útjába nem áll ez idő tájt semmi. A baleseti vétkesség megállapításában például maga a bíróság is másként jár el, mást tart szem előtt, mint a pszichológiai elemzés. A jogi értelemben vett felelősség és a pszichológiai értelemben vett baleseti veszélyesség nem fedik egymást a legtöbb esetben. A jog szerinti vétkesség megállapítása annak eldöntésére korlátozódik, hogy a vezető (vagy a gépen dolgozó munkás) saját hibájából következett-e

be a baleset vagy sem. Pszichológiai szempontból viszont ennek a kérdésnek az eldöntése nem sokat jelent, hiszen a baleseti ok akkor is fennáll, ha a baleset történetesen még nem következett be. Az ok épp arra vonatkozik, hogy várhatóan — ilyen vagy olyan valószínűséggel — be fog következni, amint a baleseti konstelláció, az adott viselkedés következményeként, összeáll egy „nem várt” helyzetben. A közvetlen kiváló ok ebből az aspektusból nézve esetleges szerepet játszik, hiszen a tényleges ok adva volt már előre a balesetveszélyes vezetésben, életvitelben; a veszélyhelyzetek keresésében és lebecsülésében, a kockázatvállalás izgalmában és örömeiben stb.

*

A fejlődés szükségszerű velejárója, hogy egyre több jármű lesz az utakon, s növekszik az emberek közötti közlekedésben való részaránya. A technikai fejlődést, a motorizációt aligha lehet megállítani. Sőt, egyre gyorsabb ütemű fejlődésével lehet számolni, melynek következtében várhatóan hatványozottan jelentőznek majd a közúti közlekedés káros velejárói.

A technikai fejlődés, annak gyorsuló üteme egyre nagyobb követelményeket támaszt az ember alkalmazkodási képességével szemben, holott a korszerű technikai civilizáció leggyengébb láncszemét már ma is az alkalmazkodás hiánya jelenti. Ahhoz, hogy az ember ura maradjon a technikai fejlődésnek, jobban meg kell ismernünk az alkalmazkodás feltételeit, jellemzőit, összetevőit, az alkalmazkodást gátló és serkentő tényezőknél a mainál sokkal nagyobb figyelmet kell szentelnünk. Ennyiben az egyetértés még teljes. A hogyan, a járható utak megválasztását illetően azonban már más a helyzet. Alapjában véve két irányzat, törekvés figyelhető meg. Az egyik irányzat képviselői szerint a kérdés az, hogyan lehet a legkülönbözőbb eszközök és módszerek segítségével felkészíteni az embereket a közlekedésben és a termelésben való részvételre, hogy az egyre bonyolultabbá váló követelményeknek megfeleljenek. A másik irányzat szerint inkább a gépeket, utakat, a közlekedési és irányítási jellemzőket kell úgy formálni, hogy azok megfeleljenek az ember fiziológiai, pszichológiai és szociális adottságainak. Más szóval, a technikai civilizációt kell az ember arcára formálni.

Hiába vannak jó közlekedési szabályok és munkavédelmi előírások, ha az emberek nem kívánják azok betartását. A szabálysértési hajlammal kapcsolatban két dologra gondolhatunk: 1. a szabálysértő személy nem ismeri fel a szabály alkalmazásának szükségességét, vagy 2. téved saját teljesítőképeségének a megítélésében. Akár egyikről, akár a másiktól van szó, mindenképpen balesethelyzet áll elő. Az első esetben az előrelátás hiányával van baj, a másodikban az egyén önértékelése, „én”-meghatározása nincs összhangban a valósággal. Felmérési eredményeink tanulsága szerint ezek gyakran egymást feltételező tulajdon-

ságok, amelyek ráadásul makacsul ellenállnak minden külső befolyásolási szándéknak. Ezért koronázta eddig kevés siker azt az elképzelést, hogy büntetéssel kell rávenni a közlekedésben résztvevőket a szabályok betartására. A szigorú büntetés azonban pszichológiai értelemben nem küszöböli ki a jelzett hiányosságokat, hanem paradox módon, inkább megszilárdítja azokat. Mert mi is történik akkor, ha valaki a szigorú büntetések kilátásba helyezése ellenére a maga belátása szerint cselekszik és közlekedési vagy munkahelyi balesetet idéz elő? Vagy „tetten érik” és vétkessége arányában megbüntetik, vagy nem. Mivel kivitelezhetetlen, hogy minden szabálysértőt, minden esetben „tetten érjenek” és megbüntessenek, a véletlenszerű büntetés elkerülése „ügyességnek”, „nyereségnek” fogható fel a szabálytalankodók részéről. Vagyis a szabálysértések esetén elmaradó büntetés helytelen meggyőződést és szokásrendszert alakít ki és erősít meg a már egyébként is balesetveszélyes embereknél.

Mivel képtelen elvárás, hogy a rendőrök és munkavédelmi felügyelők hada kényszerítsen minden embert a szabályok és előírások betartására, sokan ehelyett inkább a vezetésre és a veszélyes munkagépeken való feladatok ellátására alkalmas személyek szigorúbb szelekcióját szorgalmazzák. Sajnos, amint már bevezető sorainkban is utaltunk rá, a szigorú szelekció sem tudja beváltani a hozzá fűzött reményeket. Részben azért, mert a szigorú követelményeket és a tömeges igényt eleve nehéz összeegyeztetni egymással, másrészt a közlekedési és munkahelyi balesetezőknél csak csekély hányada kerül ki azok közül, akiknél a szakmai alkalmasság kérdéses, akik a közlekedésben való részvételhez, illetve az adott munka végzéséhez szükséges ismeretekkel, készséggel, testi és szellemi adottságokkal nem rendelkeznek.

A járható utat ezek szerint a másik alternatíva jelentené? A környezetet, a közlekedési és munkahelyi feltételeket kell igazítanunk az emberhez, a képességek és személyi adottságok minimális követelményszintjéhez? A környezeti — munka és közlekedési — feltételek olyan mérvű átalakítása, ami csaknem teljesen kizárná a balesetveszélyt, gyakorlatilag az automatizációtól remélhető. Magyarán a volánt és a munkagépet fokozatosan ki kell venni az ember kezéből. Egészen addig, hogy a munkásnak ne maradjon más dolga, minthogy kiválassza a kívánt gyártási programot, a számítógépbe beprogramozza, megnyomjon egy gombot, és a továbbiakban tétlen szemlélő maradjon. De a jövő autói is olyanok lennének, mint az elektronikus irányítású vonatok. A jövő autója beül a kocsiba, betáplálja úticélját az autókompüterbe, mire az közli vele, hogy milyen úton, milyen sebességgel haladjon, hol kell az autópályán sávot változtatnia, hol parkoljon. Ha nem engedelmeskedik, a városi forgalomirányítási rendszer a „robotpilótára” kapcsol. A biztonság maximális lesz, a kérdés csak az, milyen örömet fog nyújtani vezetőjének ezek után az autó? Hogy autó lesz-e még, vagy automata? Ami az autóláz lényegét tekintve kulcsfontosságú. Hiszen az

autót éppen a bizonytalansággal járó izgalom, a rizikó teszi azzá, ami. A kockázatvállalás öröme, a veszélyhelyzetek — vélt — uralásának „részegítő mámora” miatt oly csábító. Akárcsak a drogok. Nem véletlen az alkohol és a balesetek együttjárása. De ez már egy újabb tanulmány tárgya.

Jegyzetek

- ¹ Theodore Isaac Rubin: *A dühös ember*. Medicina Könyvkiadó, Budapest 1980., 139—140. o.
- ² Lásd ezzel kapcsolatosan a Szövetségi Végrehajtó Tanács által előkészített és a küldötteknek megküldött a közlekedésbiztonság 1984. évi helyzetéről és problémáiról szóló jelentést.
- ³ Joko Lj. Poleksić — Miomir Savičević: *Mentalna higijena u industriji*. Niš, 1979., 75. o.
- ⁴ Joko Lj. Poleksić — Miomir Savičević: *Mentalna higijena u industriji*. Idézett kiadás, 75. o.
- ⁵ Idézett mű, 85. o.
- ⁶ Lásd J. A. C. Brown: *Frusztráció*. In. Üzempszichológia, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1974., 407. o.
- ⁷ Udo Undeutsch: A „balesetező” személyisége és előfordulásuk gyakorisága a gépjárművezetők között. In. Ember-jármű-út, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1977.
- ⁸ J. A. C. Brown, id. mű. uo.
- ⁹ Joko Lj. Poleksić — Miomir Savičević: *Mentalna higijena u industriji*, idézett kiadás, 85. o.
- ¹⁰ Alábbi kimutatásunk valójában része egy átfogó szociálpszichológiai, személyiségdiagnosztikai és munkaegészségügyi felmérésnek, amely egy ipari munkaszervezet mentálhigiéniai kérdéseinek: alkoholizmus, balesetveszélyesség, neurózisok, munkahelyi kimaradások, érdektelenség, passzivitás stb. okaival és összefüggéseivel foglalkozik.
- ¹¹ Vö. Joko Lj. Poleksić — Miomir Savičević: *Mentalna higijena u industriji*. Idézett kiadás, 75. o.
- ¹² Lásd: *Ember—jármű—út*, 53—56. o. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1977. Válogatta és a Bevezető tanulmányt írta Réti László.

Rezime

Sklonost ka nezgodama i frustracija

Frustracija, koja se ne razrešava u akciji, zavisno od preživljavanja nadražajnog stanja i lične specijalnosti osobe, može sa sobom nositi mnogo psihičkih i somatičkih posledica u ponašanju. Jedna od najčešćih posledica nedostatka konstruktivnog postupka je regresija. Frustrirane ličnosti su nakon iz-

vesnog vremena voljne, da obustave pokušaje rešenja konfliktne situacije, te se vraćaju primitivnijim formama ponašanja. Ali, između strastvenih pušača, notornih alkoholičara i uživalaca droga, ima mnogo frustriranih osoba. Mnogo znakova ukazuju na činjenicu da je i sklonost nezgodama ovisna od frustracionog ponašanja — specifičnog prorađivačkog metoda — frustracije.

Ako je to stvarno tako, ako je verovatnost nezgoda stvarno veća kod izvesnih osoba, a to zavisi od metoda prorađivanja frustracione napetosti, onda, po čemu se mogu prepoznati takve osobe, kakve su reakcije kategorične za njih?

Ova studija traži odgovor na ovo pitanje, putem empirijskih merenja. U cilju sagledavanja bližih karakteristika sklonosti ka nezgodama (na bazi određenih ličnih pokazatelja) sagledali smo rezultate frustracionih testova, onih radnika jedne radne organizacije, koji su doživeli nezgode i uporedili ih sa rezultatima onih, koji nezgode nisu doživeli. Prilikom upoređenja, raščistili smo ulogu reakcije onih agresija, koje su se kretale prema „unutra” i prema „spolja”, kao i najkarakterističnije reakcije nastale u frustracionim uslovima te njihovu povezanost sa sklonošću ka nezgodama. (Zahtev za delatnost, reaktivitet, predviđanje).

Na osnovu naših merenja, sklonost ka nezgodi je pre svega posledica sposobnosti predviđanja osobe (osećaja realiteta) kao i volje za primanjem rizika, što je međutim u uskoj vezi sa drugim činjenicama ličnosti osobe. Ove lične osobine ukazuju na takvo ponašanje, u kome su elementi sopstvene destrukcije i kriminaliteta jednako prisutni u onoj meri, u kojoj se nadmoćna sigurnost i lakomisleno uzimanje rizika, međusobno menjaju u ponašanju ka nezgodama.

Zbog sklonosti za primanjem rizika onih, koji doživljavaju nezgode, što je jednako lična i opasnost u odnosu na druge, pisac je studije voljan, da shvati rešavanje nezgoda — i naročito čestog dešavanja istih — kao jednu formu „devijantnog” ponašanja. Drugim rečima on shvata nezgode kao neuspelu posledicu želje za delovanjem kao i zločinačku delatnost, narkomaniju, samoubijstvo i bežanje u bolest. Iako se nezgoda društveno „zasada”? još drukčije shvata nego pomenute forme čovečjeg gubljenja tla, sa psihološke tačke gledišta, dispozicija prema nezgodama, kao i razvitak drugih devijantnih ponašanja u suštini nema razlike. I jedni i drugi nastaju iz nedostatka elaboracione sposobnosti frustracione napetosti, što je međutim u apstraktnom društvenom smislu sa tačke gledišta rešenja konflikata nemoguće svesti na granice rešavanja objektivnih i subjektivnih uslova prihvatanja delovanja.

Deo završetka studije bavi se sa tehničkim razvitkom, motorizacijom i sa alternativama povezanosti čoveka sa tačke gledišta opasnosti od nezgoda.

Resumee

Veranlagung zum Unfall und Frustration

Frustration, die sich in der Aktion nicht auflöst, kann — abhängig vom Erleben der Irritation und eigentlicher Spezialität der Person — viele psychische und somatische Folgen, im Benehmen des Einzelnen mit sich tragen.

Eine der meisten Folgen des Fehlens der konstruktiven Handlung, ist die Regression. Frustrierte Personen sind nach einiger Zeit willig, die Versuche zur Lösung der Konfliktsituation zu unterbrechen und zu einfacheren Formen des Benehmens zurückzukehren. Aber, zwischen den passionierten Raucher, notorischen Alkoholiker und Drogengeniesser, gibt es auch frustrierte Personen. Viele Zeichen weisen darauf hin, dass die Veranlagung zum Unfall, mit dem frustriertem Benehmen, mit spezifischen Methoden der Verarbeitung der Frustration verbunden ist.

Wenn es tatsächlich so ist, wenn die Möglichkeit der Unfälle beweislich höher, bei einigen Personen ist, und es mit der Methode der Verarbeitung der frustrierten Spannung verbunden ist, dann stellt sich die Frage, worüber man diese Menschen erkennen kann, und welche Reaktion sie charakterisiert.

Die vorliegende Studie sucht auf diese Frage, durch empyrische Messungen, Antwort. Um die nähere Erkenntnisse der Unfallsveranlagung festzustellen, haben wir (laut bestimmten persönlichen Daten) die Arbeiter einer bestimmten Arbeitsorganisation, die einen Unfall erlitten haben, mit den Daten von Arbeitern derselben Organisation die keinen Unfall erlitten, verglichen. Durch dem Vergleich könnten wir die Rolle der „nach Innen“ und die der „nach Aussen“ gerichteten Agression, sowie die Verbundenheit der, in der Frustration vorgezeigter charakteristischen Reaktion (Wirksamkeitswunsch, Reaktivität, Vorsehen), mit der Veranlagung zum Unfall, feststellen.

Laut den Resultaten unserer Messungen, ist die Unfallsveranlagung zunächst die Funktion des Vorsehensvermögens der Person (seines Gefühls der Realität) und des Annehmens des Risikos, das aber mit anderen Faktoren der Persönlichkeit eng verbunden ist. Diese Persönliche Eigenschaften weisen praktisch auf solches Benehmen hin, in welchem die Elemente der Selbstdestruktion und Kriminalität vorhanden sind, im Masse der überlegener Sicherheit und leichtsinniger Risikübernahme des Persons der zum Unfall veranlagt ist, vorhanden sind.

Wegen der grossen Neigung zur Risikübernahme der Erleider von Unfällen, das für sie — sowie auch für Andere — Gefahr bedeutet, ist der Schriftsteller der Studie geneigt, das Vorkommen des Unfalles — besonders wenn das öfter vorkommt — als eine Form des „devianten“ Benehmens zu betrachten. Mit anderen Worten, er betrachtet es, als Irreführung des Anspruches zur Tat, wie zum Beispiel die Kriminalität, den Selbstmord oder die Flucht in die Krankheit. Obzwar gehört das gesellschaftlich — heute noch? — zur anderer Beurteilung, als die vorgeführten Verluste des menschlichen Bodens, in psychologischer Hinsicht gibt es keinen Unterschied zwischen der Disposition zum Unfall und dem Hintergrund und wesentlichen Zusammensetzer anderer „devianter“ Benehmungen. Beide entstehen aus dem Mangel der elaborationeller Möglichkeiten der frustrationaler Spannung, das aber in apstrakten gesellschaftlichen Hinsicht — im Ziele der Lösung der Konflikte — mit gleichmässigen Unternehmungen gegen die Schranken der objektiven und subjektiven Bedingungen, rückzuführen ist.

Der letzte Teil der Studie beschäftigt sich mit der technischen Entwicklung, mit der Motorisation und den möglichen Alternativen der menschlichen Bindungen aus dem Standpunkt der Unfallsgefährlichkeit.

Jung Károly

A „MÁRIAÜLTE GAZ” EREDETMAGYARÁZÓ MONDATÍPUS ELTERJEDÉSÉNEK KÉRDÉSÉHEZ

(KOMPARATISZTIKAI ADATOK)

A magyar mondakutatás elméleti irodalma a hatvanas-hetvenes évek eredményei és összegezései után¹ az utóbbi két évtizedben megcsappant; néhány kutató érdeklődése elsősorban a hiedelemmonda felé fordult, s ez egyben a hiedelmek természetének kutatását is maga után vonta.² Időközben napvilágot látott a magyar hiedelemmonda-katalógus, a régóta nélkülözött kézikönyv azonban már eleve mellőzte a teljesség igényét, mivel a típusok és típusszámok kialakításában nem a teljes ismert magyar hiedelemmonda-anyagra épült, csupán egy feldolgozott kisebb részére.³ Ily módon azután e katalógus legjobb próbái a feldolgozásra kerülő terjedelmesebb mondakorpuszok; eddig — tudomásunk szerint — egy publikált és egy kéziratot mondagyűjtés apparátusa használta fel e katalógust a változatok besorolásakor.⁴ Egyes újabb kiadványokban nem tapasztalható, hogy a kutatók élnének e katalógus felhasználásának lehetőségével. Ez annál is inkább sajnálatos, mivel éppen a felhasználás és gyakorlati alkalmazás mutathat rá a magyar hiedelemmonda-katalógus hiányosságaira, s így születhetnek meg az új javaslatok, amelyek virtuálisan figyelembe vehetők lennének a teljes (teljesebb) magyar hiedelemmonda-katalógus majdani kidolgozásakor.⁵

A magyar mondakincs anyagának osztályozása a napjainkban közkezen forgó kézikönyvekben eléggé megnyugtatónak látszik; nem jelenti azonban azt, hogy terminológiai tekintetben is lezárult az egységesítési folyamat;⁶ a dolgozatunkban érintendő eredetmagyarázó mondák más-más kutatók szóhasználatában természetmagyarázó vagy aetiológiai mondaként is olvashatók, ami azt mutatja, hogy a múlt század mondafelfogásának egyes elemei (természeti mondák — *Natursagen*) ma is felbukkannak. Mivel a monda műfajának ez a csoportja eléggé heterogén elemeket egyesít, elképzelhető, hogy a mondaelmélet további munkálatai során az eredetmagyarázó mondák tovább differenciálódnak, minden bizonnyal számítani kell tehát az egységes terminológiára is.

A magyar eredetmagyarázó mondák katalógusa még nem készült el, remény van azonban arra, hogy készítője, Nagy Ilona hamarosan befejezi. Már elkészült azonban és megjelent a magyar legendamesék katalógusa, amely a Szent Péter-történeteken keresztül sok vonásában érintkezik az eredetmagyarázó mondákkal.⁷ Mivel az eredetmagyarázó mondák egy része a népi hiedelmek bizonyos területeit is magába olvasztja, így kerülhetett sor arra, hogy a magyar hiedelemmonda-katalógus olyan típusokat is felölel, amelyek majd beletartoznak az eredetmonda-katalógusba is. Gondoljunk itt a „mitikus állatok” és a „mitikus növények” elnevezésű csoportokra, amelyek aetiologikus vonatkozásokat is tartalmaznak.⁸ Mindez arra látszik utalni, hogy az elkészülő részkatalógusok publikálása után még sok teendő vár a mondakutatásra, hogy árnyaltabb módon elkülönítse egymástól az összefüggő, de egymástól mégis eltérő (vagy eltérő vonatkozásokat is tartalmazó) mondacsoportokat.

Az alábbiakban egy „mitikus növény” kérdését fogjuk megvizsgálni az eddig ismert variánsok alapján, vagyis azokat a szövegeket tekintjük át, amelyek „magyarázatot” kínálnak bizonyos botanikai jellegzetességekre. A szövegek megfelelnek annak a jellemzésnek, amelyet az eredetmítoszok egyes csoportjai kapcsán állapított meg az egyik kutató: „...növények életének *vagy egyes vonásainak* (a kiemelés tőlünk — J. K.) keletkezéséről szóló történetek”.⁹ Mivel az idézet a mitológiai vonatkozásokat is hangsúlyozza, nyilvánvaló, hogy ez az eredetmonda-típus ugyanúgy besorolható a hiedelemmondák körébe is. Jelezzük azonban, hogy a „Máriaülte gaz”-típus a magyar hiedelemmonda-katalógusban nem került feldolgozásra.

Eddigi ismereteink szerint ennek a mondatípusnak öt magyar nyelvű változata olvasható. Az első adatok a XIX. század hetvenes éveiből származnak, a legutóbbi pedig századunk nyolcvanas éveiből. Mintegy száz évet fognak át a változatok, ehhez az időhöz képest tehát nem túl gyakori előfordulásával számolhat a kutatás. Mint a későbbiekben utalni fogunk rá, figyelembe véve néhány szláv párhuzamot, a néphagyomány nem minden esetben vonatkoztatja azonos növényfajta-ra ezt az eredetmagyarázó mondát. Lássuk először a szövegeket.

1. „Mikor a Boldogságos Szűz a kis Jézust nevelte, annyira vót (in menstruatione), hogy asz gondolta: kéntelen bele möghalni. Mönt, asztán a zöd fű között tanáta a hunyórokat (=fű), ráút, még maji nap is mögláccik rajta a Boldogasszony (menstruatio)-ja, a csík mögláccik rajta.”¹⁰

2. „Márija vándorút a földön. Má nagyon fáratt vót, egy helön leüt az árokpartra, a füre. Ippeg rajta vót a baja. Hét szórszoknya vót rajt, a bajának a hele mégis ott maratt azon a gazon, amellikre ráút. Ezt a füvet máig is úgy hilik: Márijaültegaz, mer a levelin ujan barnás fótok vannak.”¹¹

3. „Polygonum Lapathifolium L.: Hunyor; laba gisti. A levelén

lévő piros foltról azt tartják, hogy ez azért van, mert a Krisztus keresztje alatt volt, és reá csepegett a vére.”¹²

4. „És Mária, tisztulása vót a Máriának, leszállt a számárról, a számár hátáról, és rácsöppent a vér a fűre. A fű látható. Mer a fű zöld, a vér piros. Arra Fehér megyébe ez a fű nagyon sok van. Ezt én magam is láttam, mer oda jártunk répamunkára. Ha nagyobb vót a levél, nagyobb vót a csepp, ha kisebb vót a levél, kisebb a csepp, de ez valóban így van.”¹³

5. „Nos, és ez ojan, hogy mosmá tiszta fehér, abba egy morzsa piros sincs. És mikó én kislány vótam, még vót annyi, hogy csak a széle vót egy picit fehér. Ez a Szűz Máriának a szégyenvirágjo. Vahamikó — no jó van, most ember vagy, én öregasszony vagyok, dehát most szégyen vagy nem szégyen — a Szűz Máriának a havibaja rácsöppent erre a virágro. És az azé lett piros. És mikor ez megtörtént, ez a nagy szégyen, ami úrá esett, eztet ugye nagyon nehéz vót neki éviséni. Tehát ezé lett ez szégyenvirág. Ez annak a maradványo. És a nők szégyenvirágjo. Tehát, ha a piros elmullik egészen, akkó nincs szégyen a földön. De még piros van a közepinn, egy kicsi szégyen tehát van.”¹⁴

Ha összevetjük az itt sorbeszedett öt változatot, első megállapításunk az lehetne, hogy a harmadik nem a mondaszöveget közli, hanem annak pusztá tartalmi kivonatát, bár kétségtelen, hogy mögötte halott szöveg lappanghat.

A második és a negyedik változathoz nem deríthető ki, hogy a közlő mely azonosítható növényfajta vonatkoztatja az eredetmagyarázó szöveget. Az első, harmadik és ötödik szöveg viszont olyan adatokat tartalmaz, amelyeknek alapján a növényfajta azonosítható.

Az első, második és negyedik szöveg kiolvashatóan Mária és a kis Jézus meneküléséhez köti a növényvel kapcsolatos eseményt, az ötödik esetében ez feltételezhető, a harmadik szövegben azonban minden bizonnyal egyházi sugallatra elterjedt másodlagos értelmezés fedhette el a Boldogasszonnyal kapcsolatos vonatkozásokat. Hasonló mechanizmus képzelhető el egy később idézendő délszláv változattal kapcsolatban is.

Kálmány Lajos adatközlője *hunyor*-ként határozza meg a füvet, s ezt háromszéki adatunkkal hitelesíthetjük, mivel ott is a hunyor szerepel. A botanikai kézikönyvekben azonban inkább lapulevelű¹⁵ (lóromlevelű¹⁶) keserűfűként ismeretes a latin nevéen *Polyganum lapathifolium* L. (A borsos és Baracklevelű keserűfűfajtáknál a hunyor egyéb névváltozatként megtalálható, az azonosítás tehát megnyugtató.¹⁷) A szövegeinkből kiolvasható levélfoltokat a botanikus így írja le: „A levelek közepét gyakran sötét bíboros barna vagy csaknem fekete folt ékesíti.”¹⁸ Ötödik szövegünk más növényhez köti az eredetmagyarázó mondat: gombosi adatközlőnk szerint a *szégyenvirág* virágjának közepén látható néhány bíborszínű szíromlevél színe ered Mária havi tisztulá-

sától. A szégyenvirág azonos a vadmurokkal (*Daucus carota* L.), nevezik még vadrépának és a vadsárgarépának is.¹⁹

Az öt variáns alapján úgy látjuk, hogy a „Máriaülte gaz” eredetmagyarázó monda valószínűleg a *Polygonum lapathifolium* L.-hez kötődik, a *Daucus carota* L. emlegetése ezzel a mondatípussal kapcsolatban minden bizonnyal a „Szégyenvirág” eredetmagyarázó mondatípussal való kontaminálódását jelenti. Feltevésünket alátámasztani látszik, hogy a szlovák mondahagyományban is a lapulevelű keserűfüvet nevezik „Szűz Mária füvének”, s amelyhez ugyancsak azonosan szerkesztett motívum kötődik.²⁰

Rendelkezünk továbbá egy adattal, amely a Kálmányénál is korábbi, s amelyen elindulva minden bizonnyal újabb növényfajta lehetne bekapcsolni a „Máriaülte gaz” mondatípus körébe. Herman Ottó idézi Borbás Vince egri adatát, amely szerint a múlt század hetvenes éveiben a közönséges szeplőlapput (*Cerintho minor* L.) nevezte a nép *boldogasszony csepegtette fű*nek is.²¹ Sajnos, még nem ismerünk olyan eredetmagyarázó mondaszöveget, amely ezt az igen beszédes népi elnevezést indokolná vagy magyarázná. Elképzelhető, hogy egri etnobotanikai munkákban mégis felbukkan előbb vagy utóbb. A növénytan leírása szerint ennek a növénynek a levelei „gyakran kerek, fehér foltoktól szeplősek.”²² Zavaró mozzanat, hogy itt a foltok *fehérék*. Mint azonban egy délszláv adat alapján látni fogjuk, a boldogasszony füvének más értelmezése is lehetséges.

Veselin Čajkanović kéziratból sajtó alá rendezett szerb etnobotanikai szótárában²³ két becses adattal találkozunk, amely komparatiztikai szempontból járulhat hozzá a mondatípus elterjedésének vizsgálatához. Bosznia nyugati részéből idézi az alábbi leírást: „Boldogasszony füvének hív a nép Janjban egy mezei növényt, amelynek lándzsás levelei és fürtösen elhelyezkedő barnáspiros virágai vannak. Minden levél felső felén egy-egy sötétpiros szeplő látszik, amely leginkább vércsepptől eredő folthoz hasonlatos. A hiszékeny és babonás janji asszonyok úgy tartják, hogy ez a Boldogasszony vére, amely havi tisztulásakor csepepent ágyékából ennek a növénynek a levelére. Ezért adták neki a Boldogasszony füve nevet.”²⁴

Mint az idézetből láthatjuk, alapjában véve identikus eredetmagyarázó mondáról van szó, a szöveg azonban nem közli a növény hivatalos vagy latin nevét. Mivel azonban az idézett leírás a szótár utólagosan készített függelékéből származik — szerzője nem Čajkanović — azt lehetne hinni, hogy a Čajkanović által a kötetben másutt adott latin elnevezés vonatkozik erre is. (Ez az elnevezés: *Hypericum perforatum* L.²⁵) Magunk úgy véljük azonban, hogy a fentebb idézett leírásban ugyancsak a lapulevelű keserűfű (*Polygonum lapathifolium* L.) gyanítható, a levelek formájának, sötétpiros foltjának, valamint fürtös virágjai színének leírása is pontosan ráillik a keserűfüre. Ez a nyugat-boszniai aetiológiai monda tehát minden bizonnyal az előbbieken idé-

zett magyar mondaszövegek délszláv variánsa, s a növény is, amelyre a néphagyomány vonatkoztatja, azonosnak tekinthető. (Az eredeti közlés megtekintésével ezt a feltevést igazolni látjuk. Az idézet forrásának szerzője, Rade Rakita ugyanis, bár kérdőjellel ugyan, gondolt a Polygonum lapathifoliumra. A növénynek ez a feltételezett besorolása azonban a Čajkanović-féle szótárba nem került bele. Nem tudni, hogy a sajtó alá rendező miért mellőzte az idézet elejéről az eligazító latin elnevezést. Talán azért, mert nem volt azonos a másik „boldogasszony füve” latin elnevezésével? Mindenesetre úgy látszik, hogy elkerülte a figyelmét: itt az azonos név alatt (bogorodičina trava) mindenképpen két növényről van szó.²⁶

Ugyancsak „boldogasszony füve” (bogorodičina trava) néven található Čajkanović szótárában egy másik növényfajta, a közönséges orbáncfű (*Hypericum perforatum* L.), amelyhez ugyancsak kötődik eredetmagyarázó monda, bár a növény maga külső jegyei tekintetében nem felel meg a lapulevelű keserűfűnek.²⁷ A *Hypericum perforatum* L. — mint neve is sejteti engedi — levelein átlátszóan pontozott, egyik magyar népi elnevezése szerint „lukaslevelű fű”.²⁸ Nyilván az a tulajdonsága aktualizálta a szerb tradícióban vele kapcsolatban a Boldogasszony-mondát. Čajkanović Pavle Sofrić híres könyvéből idézi a kapcsolódó eredetmagyarázó mondát: „A boldogasszony fűvének levelein levő szeplőkről mesélik Niš környékén a következő aetiológiai mondát: Boldogasszony, miután bedagasztotta a kenyeret, megmosta a kezét, s a lehulló cseppektől keletkezett a növényen a sok szeplő.”²⁹

A jelen pillanatban nem tudjuk adatokkal alátámasztani azt a feltételezett összefüggést, amely az Eger környékén egykor ismert boldogasszony csepegtette fű (*Cerithe minor* L.) és a Szerbiában eredetmagyarázó mondával is identifikált boldogasszony füve (*Hypericum perforatum* L. — bogorodičina trava) között elképzelhető. E két növényt a velük kapcsolatban feljegyzett vagy feltételezett eredetmagyarázó mondák köthetik össze, mivel esetükben nem piros foltokról van szó. A fehér és az átlátszó foltokat a népi aktualizáló-mondaalkotó tevékenység bizonyosan nem köthette Mária havi tisztulásához.

A felsorolt magyar és összehasonlító szláv változatok alapján arra kell gondolnunk, hogy a közös európai aetiológiai mondakincsben az egyes növények levelén látható piros foltokat Boldogasszony lehulló tisztulásának tulajdonítja a népi képzelet, a Megváltó lecsepegtető vérére idéző változat — mint már utaltunk is rá — minden bizonnyal másodlagosan sugallt egyházi eredetmagyarázat lehet. Az ötödik szövegben idézett szégyenvirág-motívum ugyancsak kontaminációs úton kerülhetett ebbe a mondakörbe. Az egyetlen hiányos magyar adat, valamint a mondával alátámasztott szerbiai adat alapján pedig arra kell gondolnunk, hogy egyes nem piros foltokkal tarkított levelű növények esetében Mária valamely köznapi tevékenységéhez (kenyérdagasztás, kézmosás) köti a népi képzelet a foltok keletkezését. A magyar monda-

kincs vonatkozásában azonban ez az utóbbi csupán feltevés mindaddig, míg föl nem bukkan egy igazoló eredetmagyarázó mondaszöveg. Ez pedig vagy megtörténik vagy nem.

Elgondolkodtató egyébként, hogy ez az adat éppen Egerben bukkan fel, és a jelen pillanatban máshonnan nem ismerjük analógiáit — legalábbis a magyar nyelvterületen nem. Úgy véljük, hogy Eger lakosságának hovatarozása talán utalhat bizonyos mozzanatokra, amelyek nem hagyhatók figyelmen kívül a kérdés vizsgálatakor. Borbás Vince (és az őt idéző Herman Ottó, valamint Wagner János, aki ugyancsak közli a „boldogasszony csepegtette fű” elnevezést³⁰) nem utal arra, hogy Egerben mely nációhoz tartozó közegben jegyezte fel az adatot. A feljegyzés idején — a XIX. század hetvenes éveiben — ebben a városban túlnyomórészt magyar lakosság élt, bár az egyes kimutatások alapján még akkor is számolni kellett más nemzetekkel is: szórvány szerb eredetű lakossággal, s talán görögökkel is. Az egri várostörténetnek ugyanis a XVI. századtól egészen a XIX. század végéig nem elhanyagolható tényezője volt az a szerb lakosság, amely a vár török birtokbavétele óta ott élt, majd Csarnojevics ipeki pátriárka nagy balkáni kivándorlása (1690) után Egerbe is beköltözött. Az egri szerb kolónia három évszázados kontínuus gazdasági, kereskedelmi, egyházi tényező volt a városban; nyomaival, hatásával lassú lemorzsolódása, szétszóródása valamint beolvadása után is számolni kell.³¹ Arra gondolunk tehát, hogy a szerb lakosság emléke a város és környéke népi hagyományvilágában is fönmaradhatott, s Borbás Vince etnobotanikai adata talán éppen a magyarba beolvadt tradícióhoz köthető. Az eddig ismert adatok alapján ez nem igazolható, a fönnyeltekben ismertetett szerbiai szerb analógia azonban ezt a feltevést nem zárja ki, sőt inkább lehetővé teszi.

A magyar—délszláv folklór-komparatisztika szempontjából — úgy véljük — nem érdektelenek azok a történeti mozzanatok sem, amelyek Szeged városának egyháztörténetével kapcsolatosak. Bálint Sándor, a „szögedi nemzet” történetének, egyház- és művelődéstörténetének valamint néprajzának és népi vallásosságának kitűnő ismerője és monográfusa foglalkozott a ferencesek szegedi megjelenésével és tevékenységével. Tőle tudjuk, hogy a hódoltság idején a török a ferenceseken kívül más szerzetesrendet nem tűrt meg a városban, őket is elsősorban azért, mert a szegedi franciskánusokat viselkedésük, külső jegyeik tekintetében analógiás szálak kötötték — legalábbis a török szemében — a kolduló dervisrendekhez. Az akkori Dél-Magyarország megmaradt híveit és papságát a pápa a belgrádi missziós püspök joghatósága alá rendelte, ezáltal Szeged és környéke missziós területté vált. A belgrádi missziós püspökök általában a bosnyák ferencesek köréből kerültek ki, s a joghatóságuk területén élő híveik látogatását is általában bosnyák ferencesek kíséretében — és inkognitóban — bonyolították le. Ily módon valószínűleg közvetlen útjai alakulhattak ki a magyar—délszláv kölcsönhatásoknak a népi vallásosság területén is.³²

Nem lehetetlen, hogy a Kálmány Lajos által Szőregen feljegyzett eredetmagyarázó monda a „Máriaülte gaz” keletkezéséről egyes vonásaiban a Balkán felé mutat, ahol — éppen Nyugat-Boszniában — ugyanez a monda nyert — száz esztendővel később — megörökítést. Mindenképpen nyitott tehát a kérdés, hogy ennek az eredetmondának magyar nyelvterületen való elterjedésében nem kell-e azokra a balkáni bogumil hatásokra gyanakodnunk, amelyekről Bálint Sándor megállapította, hogy a szegedi néphagyományban itt-ott felcsillannak.³³

Hangsúlyozzuk azonban, hogy az előbb elmondottak csupán feltevések, amelyeknek igazolásához a magyar és a balkáni néphagyománynak nagyobb variánsanyaggal kellene rendelkeznie, ugyanakkor szükség lenne arra is, hogy más környező népek és országok népi hagyományvilágában is elemzésre kerüljön a „Máriaülte gaz” eredetmagyarázó monda.

Bízunk benne, hogy ezt Nagy Ilona, a magyar eredetmonda-katalógus összeállítója, el is végzi. Magunk mindössze néhány komparatív szempont felvetésével kívántunk hozzájárulni a kérdés jobb megvilágításához.³⁴

Jegyzetek

- 1 Vö. TAGUNG 1964, VOIGT Vilmos 1965, FERENCZI Imre 1966, FERENCZI IMRE 1967, KÖRNER Tamás 1967, DOBOS Ilona 1970, VOIGT Vilmos 1974, DÖMÖTÖR Tekla 1978, továbbá az időszak néprajzi kézikönyveinek monda-fejezetei.
- 2 Vö. ZENTAI Tünde 1974, ZENTAI Tünde 1976, VOIGT Vilmos 1976, BIHARI Anna—SZUHAY Péter 1978, továbbá PÓCS Éva 1979.
- 3 BIHARI Anna 1980, a katalógus előzménye és szerves része: KÖRNER Tamás 1970.
- 4 Vö. KRUPA András 1981-es jegyzeteit, amelyeket BIHARI Anna állított össze. A magunk gombosi hiedelemmonda-gyűjtésének besorolása is a magyar hiedelemmonda-katalógus alapján történt. A gombosi mondakorpusz és értelmezése 1986—1987 során jelenik meg.
- 5 PENAVIN Olga 1984 és NAGY Géza 1985 apparátusában nincs nyoma annak, hogy a hiedelemmondák besorolásánál felhasználásra került volna BIHARI Anna katalógusa.
- 6 Vö. VOIGT VILMOS 1972, NAGY Ilona 1977, DÖMÖTÖR Tekla 1979. A mondák felosztásával kapcsolatban vö. KÖRNER Tamás 1967, DÖMÖTÖR Tekla 1979 és VOIGT Vilmos 1982.
- 7 Vö. BERNÁT László 1982. A Krisztus- és Szent Péter-mondák legutóbbi szép gyűjteménye: POLNER Zoltán 1983.
- 8 BIHARI Anna 1980. 120—124.
- 9 VOIGT Vilmos 1972.
- 10 KÁLMÁNY Lajos 1885, 29.
- 11 BERZE NAGY János 1940. II. 607., a jegyzetek: 620.
- 12 PÉNTEK János—SZABÓ T. E. Attila 1976, 211.

- 13 KRUPA András 1984. 205., a jegyzetek: 299. és 323.
- 14 JUNG Károly 1983.
- 15 JÁVORKA Sándor—CSAPODY Vera 1958, 119.
- 16 Wagner János 1908, 190.
- 17 Vö. WAGNER János 1908, 208.
- 18 WAGNER János 1908, 190.
- 19 Vö. JUNG Károly 1983 és JUNG Károly 1984, valamint botanikai leírása: WAGNER János 1908, 289.
- 20 Lásd Viera Gašpariková jegyzeteit: KRUPA András 1984, 299.
- 21 Vö. HERMAN Ottó 1914, 673, valamint forrását: BORDÁS Vince 1874, 543., továbbá: WAGNER János 1908, 183.
- 22 WAGNER János 1908, 184.
- 23 ČAJKANOVIĆ, Veselin 1985.
- 24 „*Bogorodičina trava*. Tako narod u Janju naziva jednu livadsku biljku sa kopljastim listovima i grozdistim smeđocrvenkastim cvijetom. Na sredini svakog lista, s gornje strane, nalazi se po jedna zatvoreno-crvena pjega koja je najsličnija nekoj mrlji nastaloj na nekom predmetu od kapi krvi. To je i dalo povoda lakovjernim ženama vračarama u Janju, da poveruju u to da je to krv sv. Bogorodice koja je kanula za vrijeme menstruacije iz njenog polnog organa na listove ove biljke, pa su joj otuda dale ime: Bogorodičina trava.” ČAJKANOVIĆ, Veselin 1985, 259. Az adat a sajtó alá rendező Vojislav ĐURIC pótlása.
- 25 ČAJKANOVIĆ, Veselin 1985, 35.
- 26 Vö. RAKITA, Rade 1971, 77.
- 27 ČAJKANOVIĆ, Veselin 1985, 35.
- 28 Magyar nevével és tulajdonságaival kapcsolatban lásd: WAGNER János 1908. 280.
- 29 „O postanku pega na lišću bogorodičine trave priča se u okolini Niša etiološka skaska. Bogorodica, pošto je umesila hleb, oprala je ruke, i od kapljica, koje su pale na tu biljku, dobilo je lišće pege.” ČAJKANOVIĆ, Veselin 1985, 36. Forrása: SOFRIC, Pavle 1912, 13. A *Hypericum perforatum* L. nevű boldogasszony fűvét (bogorodičina trava) Nyugat-Boszniában is ismerik, kapcsolódó eredetmondáról azonban nincsenek adatok: RAKITA, RADE 1971, 78.
- 30 Vö. WAGNER János 1908, 183.
- 31 Az egri szerbek és görögök történetének alapos összefoglalása: BIHARI József 1956.
- 32 Vö. BÁLINT Sándor 1983, különösen 30—31.
- 33 BÁLINT Sándor 1943, 63.
- 34 Itt köszönjük meg NAGY Ilona lekötelező szívességét, hogy lehetővé tette a betekintést a készülő magyar eredetmonda-katalógus „Máriaülte gaz” típusával kapcsolatos céduláiba. Ebben az anyagban KÁLMÁNY Lajos és BERZE NAGY János adatai szerepelnek. A jelen dolgozattal tehát a magyar nyelvű variánsok száma ötre emelkedett. A KRUPA András adatahoz írt jegyzet alapján tudjuk, hogy e mondatípusnak már típuszáma is van: vö. KRUPA András 1984, 323. E jegyzet alapján még úgy tűnik, hogy a típusnak mindössze egy variánsa ismeretes.

- BÁLINT Sándor
 1943 A szegedi népélet szakrális gyökerei. In: *Sacra Hungaria*, Kassa, 55—77.
 1983 *Szeged-Alsóváros*, Budapest.
- BERNÁT László
 1982 *A magyar legendamesék típusai* (AaTh 750—849). Magyar Népmese-katalógus 3. Budapest.
- BERZE NAGY János
 1940 *Baranyai magyar néphagyományok*. I—III. Pécs.
- BIHARI Anna
 1980 *Magyar hiedelemmonda-katalógus*. Előmunkálatok a magyarság néprajzához 6. Budapest.
- BIHARI Anna—SZUHAY Péter
 1978 Mítosz és hiedelemmonda. In: *Mítosz és történelem*. Előmunkálatok a magyarság néprajzához 3. Budapest. 167—178.
- BIHARI József
 1956 Fejezetek az egri szerbek és görögök történetéből. *Az Egri Pedagógiai főiskola Évkönyve* II. 392—456.
- BORBÁS Vince
 1874 Növényntani elnevezések. *Magyar Nyelvőr* III. 542—544.
- ČAJKANOVIC, Veselin
 1985 *Rečnik srpskih narodnih verovanja o biljkama*. Rukopis priredio i dopunio Vojislav ĐURIĆ. Beograd.
- DOBOS Ilona
 1970 A történeti mondák rendszerezéséről. *Ethnographia* LXXXI. 97—112.
- DÖMÖTÖR Tekla
 1978 A tipizálás a népmondában. *Ethnographia* LXXXIX. 529—539.
 1979 Monda. In: *A magyar folklór*, Budapest, 259—282.
- FERENCZI Imre
 1966 *Mondaterminológiák és műfajkritériumok*. Néprajzi Dolgozatok 19. Szeged.
 1967 *A népmonda helye az epikumban*. Néprajzi Dolgozatok 20. Szeged.
- HERMAN Ottó
 1914 *A magyar pásztorok nyelvkinccse*. Budapest.
- JÁVORKA Sándor—CSAPODY Vera
 1958 *Erdő mező virágai*. Budapest.
- JUNG Károly
 1983 „Mire a kétezer betellik . . .”. *Magyar Szó*, aug. 13. 13.
 1984 A kisebbedő virágokról. *Magyar Szó*, szept. 15. 15.
- KÁLMÁNY Lajos
 1885 *Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya*. Budapest.
- KÖRNÉR Tamás
 1967 A magyar hiedelemmondák rendszerezéséhez. *Ethnographia* LXXVIII. 280—285.

- 1970 Mutatvány a készülő magyar hiedelemmonda-katalógusból. B. A halál és a halottak. *Ethnographia* LXXXI. 55—96.
- KRUPA András
1981 *Újkígyósi mondák és igaz történetek*. Békéscsaba.
1984 *Rozprávky nanički Žofky — Zsofka néni meséi*. Békéscsaba.
- NAGY Géza
1985 *Karcsai népmesék* I—II. UMNGY XIX—XX. Budapest.
- NAGY Ilona
1977 Eredetmagyarázó monda. In: *Magyar Néprajzi Lexikon* 1. Budapest, 719—720.
- PENAVIN Olga
1984 *Jugoszláviai magyar népmesék* II. UMNGY XVI. Budapest.
- PÉNTÉK János—SZABÓ T. E. Attila
1976 Egy háromszéki falu népi növényismerete. *Ethnographia* LXXXVII. 203—225.
- PÓCS Éva
1979 A népi gyógyászat és a néphit kutatásának határterületei. *Orvostörténeti Közlemények Suppl.* 11—12. Budapest, 61—75.
- POLNER Zoltán
1983 *Mikor az úr Jézus a földön járt*. Békéscsaba.
- RAKITA, Rade
1971 Narodna vjerovanja u predjelu Janj. *Glasnik Zemaljskog muzeja. Etnologija* (Nova serija) XXVI. Sarajevo, 39—83.
- SOFRIĆ, Pavle (Niševljanin)
1912 *Glavnije bilje u narodnom verovanju i pevanju kod nas Srba*. Beograd.
- TAGUNG
1964 *Tagung der Sagenkommission der International Society for Folk-Narrative Research*. Budapest.
- VOIGT Vilmos
1965 A mondák műfaji osztályozásának kérdéséhez. *Ethnographia* LXXVI. 200—220.
1972 Eredetmítosz. In: *Világirodalmi Lexikon* 2. Budapest, 1196.
1972a Eredetmonda. In: *Világirodalmi Lexikon* 2. Budapest, 1196—1197.
1974 A mondák strukturális-morfológiai vizsgálata. *MTA I. Osztály Közleményei* 29. 309—326.
1976 Miért hiszünk a hiedelmekben? A hiedelem paradigmaticus és szintagmaticus tengelye. *Ethnographia* LXXXVII. 559—568.
1982 Monda. In: *Világirodalmi Lexikon* 8. Budapest, 515—518
- WAGNER János
1908 *Magyarország gyomnövényei*. Budapest.
- ZENTAI Tünde
1974 A monda és a néphit összefüggéseinek törvényszerűségei. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* XIX. Pécs, 229—239.
1976 A hiedelemmonda tartalmi és formai szerveződése. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* XX—XXI. Pécs, 145—152.

Rezime

Prilog pitanju rasprostranjenosti etiološkog predanja o „Bogorodičnoj travi“

Autor u svom radu obrađuje tip predanja o „Bogorodičnoj travi“, koja je u mađarskom folkloru poznata, ali nije doživeo analitički pristup. Pregledom štampanog folklornog materijala citira pet varijanti, među kojima je jedna zabeležena kod mađarskog stanovništva u Bogojevu, u Bačkoj. Komparacijom tih varijanata dolazi do zaključka, da mađarska tradicija „Bogorodičnom travom“ naziva biljku *Polygonum lapathifolium* L. i na osnovu nekih nepotpunih podataka zaključuje, da je i *Cerithe minor* L. verovatno vezan za ovu problematiku. Narodna tradicija koja je vezana za ove biljke poreklo crvenih pega na listovima ovih biljaka vezuje za menstruaciju Bogorodice. Uvidom u južnoslovensku botaničku mitologiju autor nalazi analogije za ovo etiološko predanje: određeni folklorni podaci iz Bosne i Srbije ukazuju na istu tradiciju. Ovi podaci se nalaze u etnobotaničkim radovima Pavla Sofrića i Veselina Čajkanovića. Na kraju autor zaključuje da se verovatno radi o analogijama zajedničkog porekla, o tradiciji koja je vezana za delovanje franjevac na balkanskim i mađarskim prostorima. Ovo etiološko predanje je inače poznato i u Evropi, u poznatom delu Denharta „Prirodna predanja“ (Natarsagen) citirane su varijante od nekih evropskih naroda.

Resummee

Beitrag zur Frage der Verbreitung der ethiologischen Sage, über den „Gras der Gottesmutter“

Der Verfasser bearbeitet in seinem Werk den Thypus der Überlieferung, über den „Grass der Gottesmutter“ der in dem ungarischen Folklor bekannt ist, aber keinen analytischen Zutritt erlebt hat. Auf Grund der Durchsicht des gedruckten folklorischen Materials, führt er fünf Varianten vor zwischen denen eine bei den ungarischen Einwohnern in Bogojevo, in der Bačka, vorhanden ist. Mit der Komparation dieser Varianten, kommt er zum Beschluss, dass die ungarische Tradition das „Gras der Gottesmutter“ eine Pflanze *Polygonum lapthfolium* L. nennt und auf Grund mangelhafter Daten, kommt er zum Beschluss, dass wahrscheinlich auch *Cerithe minor* L mit dieser Problematik gebunden ist. Die Volkstradition, die sich an diese Pflanzen bindet, verbindet die Herkunft der roten Flecke, auf den Blättern dieser Pflanzen, mit der Menstruation der Gottesmutter. Durch Ansicht der jugoslawischen botanischen Mythologie, findet der Verfasser Analogien zu dieser ethiologischen Überlieferung: gewisse folklorische Daten aus Bosnien und Serbien, weisen auf die selbe Tradition hin. Diese Daten finden sich in den etnobotanischen Arbeiten von Pavle Sofrić und Veselin Čajkanović. Am Ende, stellt der Verfasser fest, dass wahrscheinlich von Analogien gemeinsamer Herkunft die Rede ist, von der Tradition, die mit der Aktivität der Franziskaner an den Balkaner und ungarischer Territorien verbunden sind. Diese ethiologische Überlieferung ist auch in Europa, durch das Werk von Denhart „Natarsagen“ bekannt, in dem Varianten einiger europäischer Völker zitiert werden.

Túri Gábor

GONDOLATOK TÁRSADALMI GYAKORLATUNK NYELVI TÜKRÖZŐDÉSÉRŐL

E cikkem megírásához közvetlen indítékul a budapesti Gondolat Kiadónál az idén megjelent *Nyelvi divatok* című könyv szolgált (írta: Bíró Ágnes, Felde Györgyi, Huszár Ágnes, Kemény Gábor és Tolcsvai Nagy Gábor). A könyvben fölvetett gondolatok elősegítették, hogy rendszerben tudjam látni mindazokat a társadalmi gyakorlatunkból eredő nyelvi kérdéseket, amelyek — elemző megközelítés híján — gyakorlati problémaként már régebb óta foglalkoztatnak.

A könyv

A fiatal nyelvészek könyvének azokat a fejezeteit tartom — téma-megközelítésük újszerűsége folytán — a legérdekesebbnek, amelyekben mindennapi viselkedésünk, hétköznapi embertársi kapcsolataink nyelvi vonatkozásaival, ezeknek a nyelvi megnyilvánulásoknak a divatjelenségeivel foglalkoznak. Nem csak vagy nem elsősorban nyelvi kérdés, hogy a mai magyar nyelvben nincsenek tisztázva a köszönésformulák és a megszólításmódok megoszlásának és használati körének kérdései, és egyáltalán hogy mai köszönésforma- és megszólítás-készletünket eléggé szegényesnek érezzük (fordítók a megmondható, hogy milyen nehézségekkel kell szembenéznük, ha idegen nyelvről stilisztikai sérelem nélkül éppen ezeket a jelenségeket kívánják áttenni magyarra). Sokszor kerülünk olyan helyzetbe, hogy gondot okoz, milyen köszönés- vagy megszólításformát alkalmazzunk bizonyos alkalmakkor embertársainkkal szemben. Ezek elsősorban viselkedésszociológiai kérdések, amelyeknek kialakulásában természetesen szerepet játszottak a történelmi körülmények és a társadalmi változások. Az sem ítéhető meg kizárólag csak nyelvi szempontból, hogy miért harapózott el szokatlan mértékben a durvaság mai nyelvhasználatunkban, mert ez éppúgy a társas lét kikristályosodott, megszilárdult normáinak hiányából eredeztethe-

tő, mint például beszélgetéskultúránk fogyatékoságaiból. A régi rend társadalmi magatartási szabályai természetes módon érvényüket veszítették, de ezek helyébe nem sikerült újakat teremtenünk, pontosabban nem sikerült olyanokat létrehozunk, amelyek általánosan elfogadottnak és szilárdaknak számítanak.

A társadalmi státus jellemző kifejezője az utódok számára választott személynév, és ma egyre többen élnek a benne rejlő lehetőségekkel, de még ennél is nagyobb mértékű nyelvi forrongás észlelhető korunkban a zenekarok, az árufajták és az üzletek elnevezésében.

Ezeknek a szociológiai összefüggéseikben tárgyalt kérdéseknek a fölvetése jelenti a könyv legfőbb újdonságát a nyelvi érdeklődésű olvasó számára. A többi fejezetben hagyományosabb módszerekkel tárgyalnak olyan kérdéseket, amelyek a nyelvészetben már viszonylag jól föltárt területeknek számítanak (pl. képzavarok a köznapi beszédben, a sajtóban), bár itt is a legújabb tünetekkel, az éppen folyamatban levő változásokkal foglalkoznak, akár a szótévesztésből bekövetkezett jelentésváltozást, akár az idegen szavak használatát, akár a reklám- vagy a popzenei szövegeket választották témául. Különösebb módszertani újdonság nélkülinek csak a „nyelvészszemmel figyelt nyelvi humor” témaköre tűnik, benne a viccek hatásmechanizmusának, a hétköznapi beszédelemek humoros alkalmazásának valamint az életben és az irodalomban előforduló humoros neveknek az elemzésével. Itt legfeljebb a konkrét esetek kapcsán leszűrt tanulságokból okulhatunk, bár ezeknek a cikkeknek az elmélyültsége sincs a korábbiak szintjén. Alkalmasint éppen azért, mert ezek a témák nem kötődnek olyan közvetlenül a mélyreható társadalmi változásokkal járó nyelvhasználati problémákhoz. Azaz, hogy kötődnek, de úgy, hogy nevetnek rajtuk — aki pedig már nevetni tud a bajain, arról elmondható, hogy túl tudta tenni rajtuk magát. A korábban taglalt viselkedésszociológiai kérdések viszont továbbra is égetőek, nyugtalanítóak, mert a mindennapi gyakorlat még nem kínált föl olyan megoldást, amely elfogadott normává vált volna.

Mindez már elegendő lenne, hogy az olvasó érdeklődéssel mélyedjen el a könyv tanulmányaiban. Jugoszláviai magyarként azonban az ember óhatatlanul úgy olvassa ezeket a fejtegetéseket, hogy közben állandóan egybevetéseket végez a nálunk kialakult spontán társadalmi gyakorlattal. Ezekre a jelenségekre éppen az a jellemző, hogy tételesen nincsenek kodifikálva — annak ellenére, hogy közismerten kodifikáló hajlamú ország vagyunk. Mivel a társadalmi rendszer fejlődése, ezen belül pedig a fejlődés nemzeti, illetve nemzetiségi jellege eltérő volt, természetes, hogy a magatartásformák is némileg másként csapódtak le nyelvhasználatunkban — még akkor is, ha a nyelvi hagyomány miatt teljes elkülönülésről nem beszélhetünk. Ha igaz is, hogy a nyelv nem része a fölépítménynek, itt mutatkozik meg igazán, hogy a társadalmi viszonyok közvetve mégis erősen befolyásolják a nyelv alakulását. Ezen természetesen nem azt kell érteni, hogy ezáltal a különböző országok-

ban használt azonos nyelv többfelé szakad szét, csupán azt, hogy a szavak (vagy még inkább a szavakban kifejeződő magatartási módozatok) egyes rétegeinek használati frekvenciája más és más lesz; azaz ami az egyik nyelvben esetleg igen aktív, az a másikban passzivizálódhat — de mindez még nem gátolja a megértést a másik nyelvben sem (például a *tetszik*-ezés gyakorlata nálunk nemigen él, de azért értjük a funkcióját).

Hogyan köszönjek? Hogyan szólítsam?

A köszönésformák és a megszólítási módok esetében megfigyelhető, hogy magyar nyelvi eszköztárunk némileg szegényesebb, mint a magyarországi, de részben szerbhorvát elemekkel is bővült. A legszembetűnőbb eltérés az, hogy nálunk férfiak részéről nem szokás a nőknek általánosan *kezit csókolom*-mal köszönni; így — vagy inkább csak röviden *csókolom*-mal — csupán a gyermekek tartoznak köszönni, nemcsak a nőknek, hanem általában mindenkinek, akit magáznak. Még ez sem általános, mert bizonyos területileg kompakt társadalmi közösségekben (én faluhelyen figyeltem meg) még ezekben az esetekben is a *jó napot* járja. Tanintézményeinkben is így oktatják gyermekeinket, kezdve az óvodában — mintha a *csókolom*-ozás nem tartozna a társadalmi illemszabályok közé, hanem csak valamiféle familiáris csökevény lenne. — Ha ehhez még hozzávesszük, hogy a *tetszik*-ezés meg egyáltalán nem is vert gyökeret, akkor azt kell látnunk, hogy ami a kifejezőképességet illeti, az udvariasság kifejezésére kevesebb eszközt alkalmazunk, mint amennyit használhatnánk. Ettől ugyan még lehetünk átlagon felül is udvariasak, de a megfelelő köszönés- vagy megszólításmód hiánya sokszor gátja is lehet a kapcsolatteremtésnek. A fiatalok által használt (a könyvben felsorolt) köszönésformák közt is vannak olyanok, amelyeket nálunk nem hallani (*szió, szióka, csó, csósztoké*), de éppígy állhatnak a megszólításokkal is; ezt azonban nem kell föltétlenül sajnálnunk, ha az olyanokra gondolunk, mint például a *főszerkám* vagy a *baszkikám*.

A megszólítás egyes fajtáiban is bizonyos fokú hidegség figyelhető meg nálunk. Tapasztalataim szerint iskoláinkban igen általános a könyvben „némileg durvá”-nak minősített családnéven szólítás, a tanárokat pedig szinte egyáltalán nem szokás — még az általános iskola alsóbb osztályaiban sem — személynevükön szólítani (*Éva néni*), csak egyszerűen és egyetemesen *tanító néni*-nek.

Ha a magyar köszönéskészletet egybevetjük a szerbhorvátal, olyan gyökeres eltéréseket nem észlelhetünk, mint az angolban, amely köszönési szempontból máshogy tagolja a napot, mint mi (egészen délig *jó reggelt*-tel köszön) — de néhány érdekes kérdés itt is fölmerülhet. A fiatalok számtalan egymás közti köszönésformájának — amelyek

között föltehetőleg a *szia* és a *szevasz* a leggyakrabban használatos — a szerbhorvátban szinte kizárólagos ekvivalense a *zdravo*. Megfigyelésem szerint ezt csak újabban szorítja ki a *ćao*, amelynek ebből kifolyólag általánosabb is a használata, mint a magyarban a *csau*-é vagy a *csaó*-é. Ha viszont a *zdravo* szemszögéből nézzük, akkor jóval több ekvivalenssel kell számolnunk a magyarban, ami természetesen szükségessé teszi a társadalmi és a szituációs kontextus elemzését a fordító számára, mert csak ennek nyomán dönthet arról, hogy a lehetséges változatok közül melyiket válassza. A föntebb említett párhuzamon túl a *zdravo* háborús történetekben is szerepelhet köszönésként. Ekkor leghelyesebb változatlanul meghagyni a magyarban is, mint jellegzetes partizánköszönést. Alkalmasint ez a használati mód volt a forrása a háromszori *zdravo* mai sportköszöntésként való alkalmazásának. Ennek bejáródott megfelelője a magyarban az *éljen, éljen, éljen!* A szintén ugyanerről a töről fakadó hadseregbeli köszönés magyar(országi) megfelelője pedig az *erőt, egészséget!* Kérdés, hogy azokban a védelmi alakulatainkban, amelyekben újabban engedélyezve van a helyben egyenjogúnak elismert nyelv használata is, vajon a magyarban is megmarad-e a *zdravo*, vagy pedig a magyaros forma megy át használatba. A *zdravo*-val kapcsolatban megjegyzendő még az a körülmény is, hogy ezzel nem társul föltétlenül mindig tegezés, szemben a magyar *szevaszszal* vagy *szia*-val.

Külön tanulmányt érdemelne az *elvtárs* mint megszólítás. Ellentétben a szerbhorvátal, amelyben a *druže*-nak párthovatartozástól független általános használati köre is van, a magyarban az *elvtárs* olyan szóalkotás, amellyel kezdetben kizárólag a szociáldemokrata párthoz, majd később a kommunista párthoz tartozók szólították egymást, és csak az utóbbi évtizedekben terjedt át pártonkívüliekre is. Nálunk ilyenekre még szokatlan ezt a megszólítást használni, legfeljebb csak ünnepi szónoklatokban folyamodnak hozzá. Hogy ebben a tekintetben mekkora az eltérés a *druže* használatától, jól megfigyelhető a *druže direktore*, *druže doktore* szó szerinti „igazgató elvtárs, doktor elvtárs” szokatlanságán. Ezek közül az elsőt csak az illető igazgató vállalatában foglalkoztatott dolgozó mondhatja (általában olyan, aki tagja a KSZ-nek), a második pedig ilyen formában nem él. Egyes helyeken még ma is biztos szabályként alkalmazzák azt az elvet, hogy aki nem *elvtárs*, vagyis aki pártonkívüli, annak a megszólítása *néptárs*. Ez tipikusan nálunk alkotott szó, a *kartárs*, *szaktárs* mintájára, amelyek viszont sajnálatos módon nemigen használatosak (pedig mondjuk az *igazgató elvtárs* is elképzelhető lenne esetenként a *druže direktore* helyén); a *kolléga* pedig mint megszólítás eléggé távolságtartó.

Mivel a *néptárs* halvaszületett képződménynek bizonyult, egyelőre bizonytalan, hogy a további fejlődés milyen irányú lesz. A megfelelő megszólítások hiányában mindenesetre a helyzet biztos nevezhető áldatlannak, hisz ez a csekélység sokszor indokolatlanul kellemetlenségek

forrása lehet. A könyv e témával foglalkozó tanulmányának írója a nehézség föloldására azt tartaná megfelelő megoldásnak, ha a széles körben használt *úr* és *asszony* levetkőzné a régebbi korokból rajta ragadt, a társadalmi alárendeltségi viszonyokra utaló árnyalatot, és semleges, de udvarias megszólítássá válna, megnevezésként pedig hozzájuk járulna még a *hölggy*. A *kisasszony*-nyal kiegészítve a megszólításoknak és a nyilvános megnevezéseknek olyan „teljes paradigmájú” készlete alakulna ki, amellyel minden helyzetben föl tudnánk találni magunkat.

A köszönés társadalmi vonatkozásait taglalva a szerző megállapítja, hogy a köszönés „nem nyilvánvaló és egyértelmű része társadalmunk érintkezési és társalgási szabályainak”, és még „a köszönés általánosan kötelező volta is hiányzik a közösségi tudatból”. Mégis érdekes körülményről szerzünk tudomást, amikor arról olvasunk, hogy a budapesti tömegközlekedési vállalat járművezetőinek a szolgálati szabályzat írja elő a megfelelő köszönésformák használatát. Látjuk tehát, hogy ha ezeket a kérdéseket törvényben nem is, de bizonyos szakmákban belsőleg valamilyen formában kodifikálni kell, hogy az egyébként íratlan illem-szabályok betartását számon is lehessen kérni.

Érdekes — ismét csak kevéssé nyelvi, sokkal inkább a társadalmi kapcsolattartás körébe tartozó — kérdéseket vetnek föl azok a társas érintkezési nehézségek, amelyeket a tegezés, a magázás és az önözés közötti választás kényszere okoz. A tanulmányban nem esik szó az angol nyelvről, amelyben a természetes fejlődés éppen ezt a nehézséget küszöbölte ki azzal, hogy az egyik megszólításmódot elsorvasztotta, és ma általánosan *you* járja a legkülönbözőbb korú és ismeretségi fokú személyek között. Ez érdekes szakmai kérdések elé állítja az angoltól fordítókat, mert a társadalmi szokásoknak megfelelő adaptálást tesz szükségessé az irodalmi műalkotásokban, noha az adaptálás mint elv általában túlhaladottnak számít (pl. a nevek megmagyarítása — kivéve esetenként a gyermekeknek íródott műveket). Mindannyiszor hasonló nehézségek adódnak, ha egy-egy fogalomkör két nyelvben nem azonos tagozódású. Nyilvánvaló, hogy a fordítónak az ilyenkor szükséges döntéshez a legkevesbé nyelvi ismeretekre, sokkal inkább stilisztikai tájékozottságra és a társadalmi körülmények behatóbb ismeretére van szüksége. Például az indoeurópai nyelvek a *bátyám*-at és *öcsém*-et csak közös szóval tudják megnevezni, amit pedig irodalmi mű magyar fordításában csak a legritkább esetben mondhatunk általánosságba *fivérem*-nek. — Itt jegyezzük meg, hogy a magyarból fordítóknak pedig hihetőleg a férfi- és nőtestvérek közös megnevezése okozhat nehézséget az ilyen kifejezésekben: „három testvére volt” — ahol az európai nyelvekre fordítóknak el kell dönteniük, hogy nemek szerint milyen a megoszlás a testvérek között: hány közülük a fivér, hány a nővér.

A szavak divatja

A divatszavakkal kapcsolatban, amelyekről a könyvben azt a megállapítást olvassuk, hogy a ruházati divatcikkekkel ellentétben tulajdonképpen *elnyűtt* szavak, számunkra két hasonló indítású téma kínálkozna közelebbi vizsgálatra. Az egyik a mozgalmi és közéleti nyelvhasználatban nálunk elburjázott, közvetetten szerbhorvát hatást is tükröző, de magyar vagy magyaros elemekből alkotott közkeletű fordulatok kérdése — az olyan divatszavaké, amelyeknek az indoeurópai mondatszerkezetek tükröztetésében egyfajta Jolly Joker-szerepe van. Ezek lényegében a sajtóban, a rádióban, a televízióban — tehát a tájékoztatás köznyelvi szintjein — közmegegyezéssel elfogadottá váltak. Csak néhány közülük: *tevékenység* v. *aktivitás*, *akció*, *előirányoz*, *összetett*, *állásfoglalás*, *megvalósítás*, *ügyvitel* stb. — és a „hátravetett jelzői határozó”-t föloldó töltelékszavak: *való*, *történő*, *levő*, *található*, *jelentkező*, *tapasztalható*, *célzó*, *irányuló* stb. Megfigyelhető jelenség nálunk, hogy még a marxista közgazdaságtant tanult könyvelők sincsenek tisztában azzal, hogy a *forgóeszköz*-zel nem az *alapeszköz*, hanem az *állóeszköz* áll szemben — annak ellenére, hogy ez szerbhorvátul: *osnovno sredstvo*. Ugyanígy azonosítják elnevezésében még a szakemberek is a *kisüzemi gazdaság*-ot a *kisipar*-ral (*mala privreda*, illetve *zanatstvo*), pedig az előzőben az utóbbin kívül benne foglaltatnak a társadalmi szektor kevés munkást foglalkoztató kisipari jellegű gazdasági szervezetei is, a *kisipar* viszont kizárólag magánszektorban működő üzemekre használatos fogalom.

A könyvbeli cikkben felsorakoztatott tipikus magyarországi divatszavak minket tulajdonképpen — és szerencsére — nem is igen érintenek (a *kivált* mint ige; a funkciótlan *valahol*; az *izé*-t helyettesítő *akármí*; a stb.-t jelentő *meg minden*; stb.). Bosszantó viszont, hogy éppen egy ilyen igényű tanulmánykötetbe is beszivárogtak nyelvünk pesties torzulásai. A *bennünket* alak már teljesen kiveszett a pesti magyarból, helyette a könyvben is *minket áll* (43. old.; hangsúlytalan esetben, nem úgy, mint ahogy e bekezdés elején én magam is használom); ugyanígy a pesti beszéd egyeduralmának következménye, hogy a határozói mellékmondatra utaló mutatószó helyett a köznyelvben elharapózott a személyragos határozószó használata (a 118. oldalon: *szükség van rá, hogy* ehelyett: *szükség van arra, hogy*); a *mind . . . mind* páros kötőszó helyett a könyvben is a divatos *egyaránt* járja. Arról ne is beszéljünk, hogy a *föl*-, *fölösleges*, *fölöttébb* és efféle formákat Pesten „vidékieknek”, „tájszólásnak” szokás minősíteni (én egy hetilapban olvastam ilyesmit megdöbbenéssel) — ha ehhez még azt is hozzávesszük, hogy az *e* hangnak is csak egy ejtészváltozata él a „hivatalos” nyelvben, akkor joggal érezhető mekegésnek pl. egy olyan szó, mint a *figyelemfelkeltő* (159. old.). A nyelvművelésben általánosan helytelenített *kultúr*-összetéti előtag is előfordul (77. old.). Még a sajtóhiba ördöge sem kímélte

meg a könyvet: egyhelyütt (73. old.) ilyen elválasztás látható: *un-almas*; a *bennfentes* egy *n*-nel szerepel a 101. oldalon; a *gmé*-t pedig helytelenül ponttal írják minden alkalommal.

Beszélgetés- és beszédkultúránkról

Szociológiai szempontból is igen aktuális témájú fejezete a könyvnek az, amelyik a beszélgetés illemtanával, pontosabban a beszélgetéskultúra mai elszárválásának lélektani és társadalmi okaival foglalkozik. Igen fontosnak tartjuk azt a megállapítást, hogy ma igazi beszélgetés helyett pletykálgatással, vicceseléssel tulajdonképpen „beszédelejt”-et gyártunk. Ha nem tévézésbe, akkor a legjobb esetben is csak emögé menekülünk szorongásaink, ziláltságunk vagy éppen jólétünk elől. Az okok lélektani úton könnyen kiszűrhetők: „A túl hirtelen és túl erőteljes külső hatásokra, változásokra, valamint belső konfliktusaira a személyiség zavarral reagálhat, az egyes ember és az őt körülvevő környezet kapcsolata meglazulhat, széttöredezhet.” A „túl hirtelen külső változások”-at pedig nemcsak hogy a fölgyorsult élettempó kényszeríti az emberre, hanem ő maga is újabbnál újabb (anyagi, pozícióbeli haszonnal vagy egyszerűen csak sikerélménnyel kecsegtető) feladatokba hajszolja bele magát. A következményként föllépő elidegenülés egyik következménye az lesz, amiről a cikk szerzője megállapítja: „A kommunikációs kapcsolatzavar legszembeszökőbb jelensége napjainkban az, hogy az emberek többsége *nem párbeszédet* folytat egymással, hanem a társalgás külső feltételeit ugyan megteremtve, párbeszédnek álcázott páros vagy csoportos *monológot* mond.” A másik lehetséges — és egyénileg súlyosabb — következményről, amikor még a monológ sem jön létre, azaz a fölfokozott introvertálódásról itt nem esik szó. A könyv témáját tekintve ez érthető is, mert annak már nyelvi vonatkozásai sem lehetnek.

Demokrácia és nyelvhasználat szoros összefüggésére is fényt vet a köznapi bizalmaskodások témaköre. Kicsit is alaposabban szemlélve ezt a jelenséget könnyen kiviláglik, hogy a negédeskedést szeretjük nyeglegként alkalmazni, ami tulajdonképpen nem más, mint a nyelvi durvaság rafináltabb válfaja. Az ilyen típusú bizalmaskodásra nem is annyira a főnök—beosztott viszony ad csupán alkalmat, hanem sokkal gyakrabban kerül sor — egymás számára vadidegenek között — ilyen közvetlenkedő szóhasználatra a *közúti közlekedésben* járművezetők és gyalogosok körében (*tetű, marhajóság, tata, fater* — csak néhány a közkeletű „megszólitások” közül). A mi hazai magyar nyelvhasználatunkban ez a jelenség érthető okokból nem olyan kiterjedt, mint Magyarországon; ott is főleg a világvárosi zsúfolt forgalom velejárója. — Újgazdagéknál viszont nálunk is járja a nagyképu nyelvi értékcsökkenés divatja, csak a luxusvillákat nálunk legfőljebb nem *kunyhó*-nak, *kalyibá*-

nak, *kulipintyó*-nak, *viskó*-nak, hanem esetleg *tanyá*-nak, *rancs*-nak nevezik.

A „komázás, bratyizás” itt tárgyalt jelenségének úgy tűnik, Jugoszláviában sokkal alacsonyabb a normája, azaz a közvetlenségnek sokkal nagyobb foka számít még a társadalmi érintkezési szokásoknak megfelelően elfogadottnak, mint Magyarországon. Ennek pedig a nyelvhasználatban is föltétlenül megvannak a következményei. A szerbhorvát anyanyelvűek körében például a tegezés sokkal közkeletűbb, mint a magyar nyelvű érintkezésben. Olyan személy, aki nyilvánvalóan fiatalabb, mint beszélgetőtársa, első alkalomra a magyarban semmiképp sem tegezheti le partnerét (kivéve egy kategóriát: a szellemi fogyatékosokat). A gyermek ma már a magyarban is általában tegezi a szüleit; de nem szokás például, hogy vő vagy meny tegezze az anyóást vagy apóást. Szerbhorvát anyanyelvűek körében általában spontán módon ez járja. Ezek a megfigyelések valószínűleg társadalmi csoportonként és vidékenként pontosításra szorulóknak, de mindenesetre — korábban tett megállapításainkkal egyetemben — érdekes tárgyat szolgáltatathatnának egy szélesebb értelemben vett kulturális kontrasztív kutatásnak, középpontjukban a társadalmi normákkal, mert ahogy az igaz, hogy „a közvetlenkedő, hányaveti, csicsergő és komázó beszédstílus egy-egy viselkedésmódnak a nyelvi megnyilvánulása” — úgy az is igaz, hogy egy-egy ilyen nyelvi jelenség minősítését a — legtöbbször íratlan — társadalmi szokásokban rögzített normák határozzák meg — ezek a normák pedig kultúránként kisebb-nagyobb mértékben eltérnek egymástól.

A komázó beszédstílussal is összefügg, de a társadalmi érvényesülés érdekében folytatott fontoskodásnak is egyik legjellemzőbb tünete a *szószátyárkodás*. Mindannyian ismerjük azt az ábrahámminak nevezhető embertípust, aki a befolyásosoknak kijáró kézcsók és bólogatás mellett a hozzászólás, a megnyilatkozás tényével és nem tartalmával adja jelét lépten-nyomon annak, hogy jelen van, és fontos, hogy jelen legyen. A klasszikus nyelv művelő szakirodalom régen föltárta az ilyen fontoskodók hálás stíluseszközeit: a terpeszkedő kifejezéseket (*kerül, nyer, tesz, eszközöl, biztosít, képez* segédige-szerű alkalmazása); a hatásos szóismétlést, a szóhalmazást, amelyek sorában közkeletű közhelyek is fölfedezhetők: *mód és lehetőség, ingyen és bérmentve*. A pleonazmusok tipikus példája nálunk az *állati takarmány* vagy *jószág takarmány*. A szerbhorvát *hrana*-val szemben, amely nemcsak *stočna*, hanem *ljudska* is lehet, a *takarmány*-t a magyar nyelv logikája szerint csak állatok fogyaszthatják; ezt pedig fölösleges jelzővel explikálni. Ez éppen olyan, csak talán kevésbé megmosolyogtató, mint az a hirdetés, amelyet a könyvben idéznek: „...kolléganőmet férjhez adnám intelligens, értékes emberi tulajdonságokkal rendelkező férfihez, *házasság céljából*” Mellesleg szólva a mi napilapunk apróhirdetési és „köszönetnyilvánításai” is bő példatárul szolgálhatnak a nyelvromlás bizonyítására.

Egyrészt a közéleti nyelvi megnyilatkozás, másrészt a kétnyelvűség gyakorlata szempontjából is fontosak lehetnek az élőbeszéd és az írott nyelv szerkezeti és szóhasználati különbségeinek tanulságai. Azokra a „beszédek”-re gondolva, amelyeket közéletünk gyakran kétes nyelvi képzettségű személyiségei és fordítószolgálataink fordítói gyártanak (sokszor sajnos ez utóbbiak képzettségére sem lehetne jobb kifejezést találni) bizony intő tanácsként kell fölfognunk, hogy a beszélt nyelv „megköveteli a szellős szerkesztést”, „hiszen csak így tud hatást gyakorolni hallgatójára”. A mozgalmi életben mind Magyarországon, mind nálunk szláv mintára honosodtak meg a többszörös birtokos szerkezetek, amelyek — meglátásom szerint — a fordítási mintán nyugvó fogalmazásmód rákfenéi. A bonyolult szerkezeteket a legtöbb esetben alárendelő mellékmonddal kell föloldani, mert nyelvünk szerkezeti sajátosságai következtében az alany a magyarban nem választható annyira el az állítmánytól, hogy a rövid távú emlékezet már ne tudja befogni. A szláv nyelvekben a birtokos szerkezetek kulcsszava, a birtokszó, mindig a szerkezet élén áll, kiemelt helyzetben, így korlátlanul sorjázható rá birtokos, míg a magyar bizonyos fokon túl már nem képes kivárni, hogy végre jöjjön a lényeg, a birtokszó. A hivatalos fogalmazásban, ahol ez a jelenség még sok más egyébbel vegyül, az ilyen szerkezetek sokszor már olyan nehézségek elé állítják a fordítót, amelyet tiszta lelkiismerettel híven megoldani szinte lehetetlen. Kérdés persze, hogy mennyire indokolt a szerbhorvátban is túlbonyolítani a fogalmazást. Szerintem nagyon igaz, amit a könyv mond, hogy egyes nyelvi jelenségek „presztízsjelölökké” válnak azáltal, hogy egy társadalmilag előnyös helyzetben levő csoport nyelvhasználatát jellemzik.

A társadalom egy bizonyos nagyobb csoportjába való tartozás nyelvi illúziója élteti a *közhelyt* is. Az árral úszás, a tömegbe simulás pótolhatatlan biztonságérzettel ajándékoz meg, kifelé pedig a „naprakészség”, a korral való lépéstartás külsőséges látszatát kelti. Nálunk például az avantgard ízlés a divat, és ez már olyanfajta sznobizmussá fajult, hogy irodalompolitikánkban is sokszor fontosabb szempontnak bizonyul, mint az érdekesség és esetleg a minőség. A kialakult körülmények pedig olyanok, hogy ennél „hagyományosabb” ízlést vállalni nem, csak — szégyellni lehet. A sznob avantgardizmus egyik fő támogatója, az állintellektualizmus olyan egyeduralomra tett szert, hogy a föl sem nevelt „műélvező közönség”-et már eleve elidegeníti a művészet pusztá megközelítésétől is. Ily módon a nyelvhasználat újabban sajátos, kibékíthetetlen ellentétet idézett elő a megnyilatkozások irodalmi és irodalom alatti formái között. Irodalmi műalkotásban nem ildomos „közérthetőnek” lenni, ami pedig a művészet szintje alatt van, ott a megnyilatkozások gyakran süllyednek az esetlenségig és a ügyögésig. Általában a sportújságírókat szokás abba a kategóriába sorolni, akik az érdekességet hajszoló igyekezetükben hetet-havat összehordva a legkülönbözőbb sületlenségeket produkálják, de az általános színvonal tekintetében úgy-

nevezett humoros irodalmunk is olyan műfaj, amely „sok mindent elbír”. A publicisztika gügyögésére pedig a legtalálóbbr példát azok a versikék nyújtják, amelyekkel napilapunk legutóbb számról számra bevezette legújabb tárgysorsjátékát:

Pödzi, nem pödzi, akar már nyelni?
Kit érdekel az, itt lehet nyerni!

vagy:

Hol az a szelvény, mit kell kivenni?
Addig úgy sem tudok aludni menni,
sem inni, sem enni . . .

— esetleg még néhány ilyen főnévi igenév, rímnek: kenni, tenni, lenni, csenni, fenni stb.

Köznapi trágárságaink

Azok a közhelyek, amelyek Magyarországon egyes írásbeli műfajokban vagy a közbeszédben elterjedtek, nálunk nemigen használatosak, helyettük viszont saját közhelyeket termeltünk ki magunknak, viszont a nyelvi durvaságnak meglepő azonosságát kell konstatálnunk. Úgy látszik, hogy a beszédnek ez az alacsonyabb társasági szinten használt rétege a kiváltó indulatokhoz hasonlóan annyira ősi és állandó — részben azért is, mert a „magasabb” társas érintkezésben és a hivatalos nyelvhasználatban passzív, tehát érintetlen is marad —, hogy a társadalmi különfejlődés sem tudott lényegesebb változásokat előidézni benne. A viselkedéskultúra kiműveletlensége, az általánosan érvényes norma hiánya következtében burjánzott el a káromkodás mint magatartási szokás. Ez az oka a köszönések és a megszólítások rendszerében érvényesülő bizonytalanságnak is. A könyv fejtegetéseihez legfőljebb annyit fűzhetünk hozzá, hogy a durvaság megítélésében mindig abból kell kiindulnunk, hogy milyen társadalmi szinten és milyen beszédszituációban hangzik el az illető nyelvi durvaság. Az íratlan normák ugyanis mind társadalmi csoportonként, mind beszédszituációnként eltérők, és a maga nemében csak akkor tekinthető egy-egy megnyilatkozás „durvá”-nak, ha a beszélő társadalmi szintjének vagy a beszéd szituációjának nem megfelelő alacsonyabb normát vesz alapul. Ez lehet a demokrácia vadhajtatása, sőt nők körében az emancipálódási törekvések túlkapása, de leginkább olyan gyerekes divat, amely a közhely-magatartást megkövetelő társaságban törvényerejűvé fajult: a durvaság általában véve a gondolkodási, az érzelmi, az ön- és emberismereti kultúra mai szegénységének tükröződése.

A „sűrűbben lakott helyen” nálunk is „tíz lépésenként” hallható

baszd meg (mivel nem eredeti jelentésében használatos, ez esetben helyesebb lenne *bazmeg*-nek írni) tipikus semleges töltésű szavajárási szó, amelynek ún. fatikus funkciója, azaz megszólításértéke is van. Ez az ige igekötős alakjai szempontjából bizton sorolható a legteljesebb paradigmájúak közé a magyarban. Szinte minden gyakoribb igekötővel állhat, de esetenként bizonyos igekötős alakjainak több egyenkénti jelentése is lehet: *kibasztak vele* és *kibasztam a szemébe*, *lebaszott valakit* és *lebaszott egy pofont*, *erre jól rábasztál* és *baszik rá*. A nemiséggel kapcsolatos szókincsből igen kedvelt még a nemi szervek nevének emlegetése, és ehhez hasonlóan kiterjedt funkciója van még a *kurva*-nak, főleg fokozó jelzőként (*kurva messze laknak*). De ilyen az anyagcsere-folyamatok végtermékének szava is, amelynek igei változata szintén népszerű ilyen szerepben (*szarik megcsinálni*).

Hiányzik, természetesen, a szexuális értékek rendje; a társadalmi rétegeknek a nemi étellel kapcsolatos erkölcsi kívánalmi bizonytalanok; és a mai magyar nyelvben nincs „szalonképes” és „felöltött” szó a nemi szervek és a nemi aktus megnevezésére — mindezeket okként kell számba vennünk, ha a nyelvi uniformizmusnak ezt az egészségtelen burjánzását vizsgáljuk. Szociológiai vetülete ennek annyiban van, hogy bizonyos körökben az olyan „individualisták”-at, akik nyelviileg nem divatoznak, tehát nem követik a trágárságnak ezt a divatját sem, éppúgy kinézik maguk közül az emberek, mint azt, aki az öltözködési „él-divattal” nem tart lépést. És mint már a közhelyeknél is elmondtuk, az egyéniséget vállalni a legnehezebb feladatnak bizonyul.

Érdekes kapcsolattörténeti feladat lenne azt is föltárni, hogy hogyan állunk ezekkel a jelenségekkel a jugoszláv társadalomban és kultúrában, és az esetleges eltéréseknek milyen sajátos következményei vannak a jugoszláviai magyar nyelvben — ha elfogadjuk, hogy a magatartás tükröződik a nyelvben is. Például a párkapcsolatokban a partnernőnek a női nemi szerv nevével való metonímiás megnevezése — amely a fiatalok szerbhorvát köznapi beszédében szinte általános — a magyar nyelvhasználatra nézve milyen mintával szolgál, és mit produkál (szerbhorvát anyanyelvű fiú szájából ugyan, de ilyesmit is hallottam már: *a pinám*). A jelenség megítéléséhez műfordítási kísérleteken szerzett tapasztalataim alapján is azzal az adalékkal tudnék szolgálni, hogy a szabadabb nyelvezetnek a szerbhorvát nyelvű irodalomban valamivel nagyobb hagyománya van, mint a magyarban, és ezért más stilisztikai hatása lesz az illető kifejezéseknek, ha lefordítjuk őket. Viszont „enyhébb” megnevezések híján mégis csak erre a megoldásra kényszerülünk. Egy időben a jugoszláviai magyar irodalom a magyar nyelvű irodalmakban élen járt a különböző stilisztikai funkciókban alkalmazott trágárság meghonosításában. Mellesleg a trágárság régebben a magyar irodalomtól sem volt ennyire idegen. Weöres Sándor *Három veréb hat szemmel* című antológiája gazdag gyűjteményt nyújt az ilyen darabokból is.

Vannak persze a beszélt nyelvben megoldások az ilyesfajta durvaságok áthidalására, bizonyos szemérmeskedő kifejezések: *cseszheted*, *baszszorkányos* (nálunk inkább *basszerkányos*), mint régen az Isten nevére alkotott *Istóke*, *istálló*, *iskola*. Mindezeket azonban, mint a tanulmány szerzője írja, „nem szabad másnak tekintenünk, mint a divattá vált trágárkodás ravaszabb, hazugabb eszközeinek”.

Pop-rock

A nyelvi képalkotás egyik sajátos területe a modern könnyűzene szövegirodalma. A rockzeneszámok szövege — még a „leglezserebbeké” is — kétségtelenül a köznyelvtől elütő módon tagolt, szerkesztett és más eszközökkel élő nyelvi műfaj, amelyet azonban teljes értékű irodalomnak sem nevezhetünk, mert attól elválasztják zenei megkötöttségei és a zenei műfajhoz kötődő sablonjai — no meg túlzás is lenne minden slágerszerzőt költőnek nevezni. Ettől függetlenül volt már rá példa akár Magyarországon, akár nálunk, hogy nevesebb és igényesebb dalszövegírók műveit verseskönyvként is kiadták, és például Đorđe Balašević füzetét szokatlanul nagy példányszámban gyorsan szétkapkodták. Az ilyesfajta népszerűségnek természetesen éppúgy nem mindig föltétlenül az esztétikai érték az oka, mint ahogy nem kizárólag az az irodalmi műalkotásoké sem. Éppen azért olvastam örömmel Tolcsvai Nagy Gábor e témával foglalkozó tanulmányát, mert ez megerősített korábban kialakult meggyőződésemben, hogy a hatvanas-hetvenes években még a magas fokon művelt magyar nyelvű slágerirodalom (amely túlnyomórészt népszerűvé lett idegen nyelvű számok zenéjének magyar szöveggel való ellátásából állt) sem tudta fölmutatni az irodalmiság jegyeit. A könyv tanulmányának szerzője nagy hozzáértéssel elemzi azokat a jellegzetességeket, amelyek az angolban kedveztek az új zenei irányzatokban fontos szerepet játszó, a zenei sajtóságokhoz idomuló szöveg kialakulásának, valamint azokat az akadályokat, amelyekkel a magyar szövegíróknak szembe kellett nézniük, amikor a megfelelő szövegstílust meg akarták teremteni. Nyilvánvaló, hogy az alapos zenei képzettségen túl a nyelvszellem részint ösztönös, részint tudatos ismeretére is nagyban szüksége van a szövegírónak, amikor egy adott dallamra vele kellően harmonikus szöveget kíván írni. A zenével való összhangon túl azonban a szövegnek önmagában is eleget kell tennie a költőiség nemcsak vélt tartalmi, hanem formai kívánalmainak is. A zenei harmónia a zenei egyensúlyokra épül, következésképp az ilyen zenére írt szövegnek is tartania kell magát a szólamhosszok megközelítő egyenlőségének és a párhuzamosságnak a követelményéhez. Azaz költői nyelvre lefordítva: nemcsak zeneileg, de költőileg is azonos számú ütemet kell alkalmaznia az egymással párhuzamos sorokban, és nem mellőzheti a rí-

met. A dalszerzőnek tehát olyan verstani ismeretekkel kell rendelkeznie, mint egy klasszikus költőnek, aki éppúgy adott ritmusképletre építi a szöveget, mint ő — csak ott a dallamot általában nem más szerzi, hanem — mint Arany János is megvallja — a költő fejében szólal meg, sokszor még jóval a versgondolat megszületése előtt. Amikor tehát — pl. állandó szerzőpárosok esetében — a zeneszámok dallama együtt születik a szöveggel, akkor a szöveg írója szinte a költővel azonos helyzetben érezheti magát. Ugyanakkor a hatvanas-hetvenes években a vajdasági magyar dalszövegek szerzőinek a helyzete legjobban a klasszikus műfordítóéhoz hasonlítható: ennek is, annak is tőle függetlenül adott ritmikai képletre kellett többé-kevésbé határozottan körvonalazott és a műfajnak megfelelő stílusban kifejezett tartalmakkal olyan szöveget megalkotnia, amely eleget tesz a költőiség bizonyos formai kívánalmainak. Ebből érthető is, hogy miért foglalkoztatott olyan élénken ez a kérdés éppen abban az időben, amikor első kísérleteimet tettem a jugoszláv klasszikus költők fordításával. Mindezek ismeretében gondolom megalapozottabbnak tűnhet a dalszövegírók számlájára tett föntebbi elmarasztaló megállapításom is, főleg ha tudjuk, hogy nálunk nemhogy a dalszövegek írói, de még a hivatásos költők is igencsak hadilábon állnak a verstani ismeretekkel, hogy a jambikus vagy a trocheikus lejtés mibenlétének ismeretéről ne is beszéljek, pedig ezeknek a költő vérébe ívódva kellene élniük, mert meggyőződésem, hogy modern vers nem írható alapos verstani ismeretek nélkül. Valamit csak úgy tagadhatunk meg, ha tudjuk, hogy mit is tagadunk. Ilyen viszonyok közepette balga kíváncsalmnak is tűnhet a dalköltőktől költői erényeket számonkérni. Szerencsénkre — vagy szerencsétlenségünkre? — meg is szűnt a magyar szövegek írásának régebbi gyakorlata, részben a fölfejlődött zenei irányzatok természete miatt (angolul élvezzük a nemzetközi sikerszámokat), részben azért, mert olyan magyar nyelven éneklő popzenekar, amely kellőképpen népszerű is lenne, nincs hazánkban. *A zöld hajú lány* című rock-opera egyfajta kísérlet volt a magyar zeneszöveg-irodalom megteremtésére is. Amennyire módomban volt megfigyelni, a tetszetős siker ellenére (amely nem elsősorban a szövegnek köszönhető) a szöveg a gondolatok bonyolultabb indázását még nem tudta követni, és kényszerű szerkezeti egyszerűsödésen kellett átesnie ahhoz, hogy a zenéhez simulhasson.

A fentebbiek miatt nem él nálunk az együttesek névadásának magyar nyelvű gyakorlata sem, amely pedig igen aktív nyelvformáló divat. Itt csak utalásszerűen említjük meg, hogy az „Električni orgazam” és hasonló hazai elnevezések is külön nyelvészociológiai elemzést érdemelnének, de természetesen nyelvi tanulságaik a szerbhorvátra nézve lennének relevánsak.

Magyar nyelvi problémaként ugyanilyen okból nem merülhet föl az áru- és márkanevek (ebből kifolyólag részben a reklámok), valamint az üzletelnevezések divatjának kérdése sem. A mi vidékünkön legfeljebb a magánkézben levő üzletek neve visel magán nemzetiségi jegyeket — akkor is leginkább a tulajdonos személynevét (legjellemzőbb ez a fényképészek üzleteire). Van ugyan példa arra is, hogy korábról hagyományosan magyar alakban maradt fenn egy cég — egyébként idegen szóból álló — neve (*Reform Söprűüzem — Metlara „Reform”*; a név szerbhorvát alakja helyesen *reform* lenne), de nagyon ritka az olyan eset, hogy a cég egyedi neve a szerbhorvátban is magyar közszó legyen (*Munka*). Megfigyelésem szerint ettől eltér a kosovói gyakorlat, mert ott márka- és árunévként is használatosak albán szavak. A szervezetek elnevezésében különben nálunk nyelvileg botrányosan nehézkes gyakorlat alakult ki, amely a tevékenység teljes mértékű körülírására törekszik, ebben pedig elvész az, ami csak az illető szervezetre jellemzően egyedi. Ezt sajnos a név egyedi elemei sem segítenek kiemelni. Nem sok fantáziára vall, ha egy községben a község nevét három-négy, a *Tisza nevet* két teljesen különböző szervezet is viseli, *Október 8-a* nevű intézmény pedig még legalább két különböző községben is akad. Ilyen viszonyok között a legcélszerűbb is a szerbhorvát közszó egyedi elemet meghagyni eredeti formájában, az azonosíthatóság végett (*Prebrana Tmasz* — de semmiképpen sem *Tmasz Prebrana*, ahogyan egyes árucsomagolásokon látni).

Ami az általános divatjelenségeket illeti, azok úgy látszik sokkal inkább rokonok egymással, mint az egyedítés módszerei: az áruelnevezések adásában nálunk is „az árut földicsérő névelemek szinte kiszorítják az áru jellegére, használatára utaló szavakat”. A reklám egyik legmodorosabb lélektani fogása az, hogy állandóan emelni igyekszik az egy-egy áruhoz kötődő képzetek minőségi fokát. Pedig, mint mindannyian nagyon jól tudjuk, a *super*, a *de luxe*, a *GTL* minősítések, amelyeknek látszólag a minőség javulását kellene kifejezniük, valójában sokszor éppen az értékcsökkenés velejárói, tudniillik magasabb árért kínálják ugyanazt az árut. Hasonló hangzatosságra törekvés figyelhető meg hazai filmforgalmazásunk címadási gyakorlatában. A legnépszerűbbek kivételével talán nincs is olyan külföldi film, amelyet eredeti címével forgalmaznának nálunk. A hazai „címadók” kedvenc sablonjai már messziről kiabálnak a filmplakátokról, sokat sejtető nagyotmondásaikkal, erotikus utalásaikkal, nemegyszer szószátyárságukkal. Ezek a „címadók” még attól sem riadnak vissza, hogy az eredeti filmcímet a viszájára fordítsák: a *Paradise Alley*-ből (Paradicsom, azaz Mennysország faszor) így lett *Pakleni četvrt* (vagyis Pokoli negyed). Arról most ne is beszéljünk, hogy például az *Éjszakai portást szexkomédiaként* hirdették.

Az ilyen típusú névadás fölveti az egyes kultúrák asszociációs rendszereinek eltéréseit is, ami újabb kutatási területet kínálhat a nyelv-
szociológia részére, főleg az ilyen köztes kultúrákban, mint amilyen a jugoszláviai magyar nemzetiség, mert mi valamilyen módon mindkét kultúrát belülről tudjuk szemlélni. Ezeknek a kutatásoknak nélkülözhetetlen segédeszköze lenne az asszociációs szótár, amelynek gondolatát az áru- és márkanévadás kapcsán a könyv is fölveti.

A márka-, az áru- és a cégnévadás kérdése társadalmilag olyan szempontból is vizsgálatot érdemel, hogy ténylegesen ki dönt az ilyen nevek megalkotásáról, illetve megválasztásáról. Lehet, hogy országos jelentőségű mamutszervezetek külön, főállású reklámszakembereket alkalmaznak ezekre a feladatokra, többnyire azonban az jellemző, hogy a szervezetek vezetői természetesen maguknak tartják fenn a jogot, hogy többnyire nyelvi intuíción, ízlésük esetlegességére hagyatkozva ők maguk döntsék el az áru, a szervezet nevét vagy a film hazai forgalmazásában használandó címét, még akkor is, ha formálisan közszavazást rendeztetnek róla. Az asszociációs kérdések tisztázatlanságán túl pedig ennek folytán sokkal egyszerűbb és egyértelműbb nyelvi szabályok is csorbát szenvedhetnek. Itt elég legyen csupán arra utalnom, hogy milyen következményekkel jár, ha egyenjogú nyelvhasználatra kötelezett közegben a szervezetek nevét eredetileg nem mindkét, hanem csak az egyik nyelven fogalmazzák meg, figyelmen kívül hagyva a másik nyelv sajátosságait, és majd a fordítóra marad az a hálátlan föladat, hogy esetenként kompromisszumok árán lakassa úgy jól a kecskét, hogy azért a káposzta is megmaradjon, azaz: vagy a „hivatalos” megfogalmazásban kényszerül „hütlenséget” elkövetni, vagy a nyelv szellemén kell erőszakot vennie. Ilyen példa a társult munkáról szóló törvény szellemében a szervezetek nevének végére ragasztott „sa sedištem u Kanjiži”, amit a híven fordító így ad vissza, szintén a név végén: „kanizsai székhellyel”, ami magyartalan. Szabatosan a név elejére kíváncskozna ez: „A kanizsai székhelyű...”, ez viszont önállóan álló névben szokatlan körülírás, ami csak folyó szövegben képzelhető el. A nyelv-
szokás szempontjából egyedül helyes megoldás viszont — vagyis hogy a név végén mindössze ennyi álljon: „Kanizsa” — nem tesz eleget a hivatalosság kívánalmainak, ugyanis a törvény megköveteli, hogy a cégelnevezés tüntesse föl a székhelyet. Esetünkben az bonyolítja a helyzetet, hogy valójában egy olyan szervezet nevéből vettük a példát, amelynek két szomszédos községben működik egy-egy részlege (a két község neve föl van tüntetve a szervezet nevében is), és a kettő közül az egyikben van a szervezet székhelye. Így az egyedül álló „Kanizsa”-ból nem tűnik ki egyértelműen, hogy az a székhelyet jelöli.

Az ilyen típusú nevek megválasztásakor vagy például egy-egy város utcáinak elnevezésekor nélkülözhetetlennek tartom, hogy előzetesen meghallgattassék a nyelvész is, hiszen ezek a nevek nemegyszer több ember-

öltőre szólnak, és nem mindegy, hogy jó vagy rossz példával szolgál-e az emberek nyelvi tudatának formálásában. Tudtommal tételesen sehol sincs szabályozva a nyelvészetnek ilyen irányú szerepe, és mindig az adott vezetők egyéni belátásától függ, hogy végül is egy-egy ilyen kérdésben szóhoz jut-e a nyelvész is. A tapasztalataim olyanok, hogy ha kikérik is a véleményét, a szerepe leginkább csak a már késznek az esetleges korrigálására korlátozódik, a névadási folyamat kezdetén még nem érzik szükségét annak, hogy a nyelvészet álláspontjait is kiindulópontként vegyék tekintetbe. Arról sincs tudomásom, hogy létezne nyelvészeti fölülbírálati szerv, amely mondjuk a bírósági cégjegyzékbe vételkor érvényesítené az általánosan elfogadott terminológiai és nyelvhelyességi szabályokat. Az említett szerv híján ugyanis az az egyéni terminológia, amelyet a községenként önálló, sőt azon belül sem mindenképpen azonos elveket követő fordítószolgálatok vagy csak fordítók alkalmaznak, egy-egy körzet azonos funkciójú és tevékenységi körű szervezeteit is más és más elnevezéssel ruházhatja föl, és egyugyanazon cégjegyzékben az elnevezéseknek nem ugyanazok az elvei érvényesülnek.

Néhány szó erejéig még érdemes kitérni a keresztnévadás és a divat összefüggéseire, itt is különös tekintettel a mi sajátos helyzetünkre. Általánosságban véve el kell fogadnunk azt a megállapítást, hogy „a nevek folytonos divatváltozása természetes következménye a kultúra változásainak és az egyedítésre való törekvésnek”. A dinamikus változások következtében „egy-egy korszak névállományát és névdivatát tehát nem lehet normává emelni”. Ami a névadás konkrét intézményes körülményeit illeti, abban nálunk a névadásnak tudtommal teljes szabadsága érvényesül: egyrészt a sokféle kultúra találkozása folytán, másrészt abból az elvből kifolyólag, hogy a polgárok döntési joga nem korlátozható külön-külön kultúrák keretei közé egy lényegében egységes társadalmi rendszeren belül. A törvény csupán a „durva”, „a szocialista erkölcsöt sértő” és „a környezet szokásaival és felfogásával ellentétben álló” nevek adását nem engedélyezi. Tudjuk, hogy Magyarországon az anyakönyvvezetők kézikönyveként használt Ladó-féle *Magyar utónévkönyv*-ben nem szereplő személynév csak miniszteri engedéllyel anyakönyvezhető (kivétel alá esnek a nemzetiségiek, ha nem magyar utónevet kívánnak anyakönyvezni; nem ismeretes előttem, hogy akkor mit vesz alapul az anyakönyvvezető, és például délszláv szülő adhat-e német, szlovák vagy román nevet gyermekének). Nálunk természetesen ilyen korlátozás nem merülhet föl, tehát magyar anyanyelvűek is éppúgy kaphatnak más nyelvközösségekben élő vagy akár kitalált fantáziánévet is. Ami azonban az *Utónévkönyv*-ben szereplő neveket illeti, ott már fölmerül néhány fogás kérdés: anyakönyvezhető-e vajon olyan nevek, amelyeknek magyaros alakjaként Ladó János könyve másik változatot rögzít — ha a monográfiát mint az egységes magyar nyelvtudomány személynév-kutatásainak esszenciáját fogadjuk el, amely össze-

foglalja az illetékes akadémiai testület által megállapított hagyományos névadási elveket, és ezek alapján szelektálja a névváltozatokat?

Gondolom, kevésbé lehet kétséges, hogy nálunk több olyan becéző névalak is anyakönyvezhető, amely a Ladó-könyvben nem szerepel. Egyes védekeken egy-egy ilyen alaknak olyan divatja élhet, hogy intézkedésekkel nem is igen lehetne kordában tartani. Egyik falunkban például a tulajdonképpen *Szeréna*-ként „hivatalos” név igen népszerű, de csak *Szerénke* formában.

Ennél kétségesebb a magyaros formában is élő idegen eredetű nevek szerbhorvát formájának anyakönyvezése. Bonyodalmakat az írásmódbeli rendszerkeveredés idéz elő, ha a magyarul írt vezetéknevhez szerbhorvát helyesírással járul a személynév: *Bicskei Alisa*, *Ladányi Anrieta*. Ez utóbbi elképzelhető lenne *Anrietta*-ként is. Az egyházi anyakönyvbe mint *Henriette* került (ez esetben kétséges a helyes ejtés: a betű szerinti „*henriette*” vagy a franciás „*anriett*”?). A *Magyar utónévkönyv* egyedüli helyes változatként a *Henrietta*-t tünteti föl. — A Bicskei vezetéknev mögött a magyar szem az *Alisá*-t önkéntelenül magyar *s*-sel olvassa. *Aliszá*-nak írni azonban mégiscsak furcsa lenne. Az *Aliz*-t pedig föltehetőleg a névadó nem tartaná egyenértékűnek azzal, amelyre az ő választása esett — pedig az *Utónévkönyv*-ben ez a magyaros változat. Tulajdonképpeni eredeti formája az *Alice*. Szlovákiában például ugyanezt a nevet hivatalosan így írják: *Alica Bicskeievá*.

Ezek azért mégsem olyan elhanyagolható kérdések, hogy valamilyen módon ne kellene rögzíteni a névadás, pontosabban a nevek anyakönyvezésének általános elveit, hiszen tudjuk, hogy a személyi név az ember identitásának egyik megkülönböztető eleme, s mint ilyennek szilárdan rögzítettnek és állandónak kellene lennie (nem változhatna például szöveggörnyezettől függően az írásmódja).

Hogy a neveknek magukban is milyen „hírértéke” van, arra az irodalmi névadás szolgáltató jó példákat. A könyv ilyen tárgyú cikke ösztönzésül szolgálhatna ahhoz, hogy számba vegyük a jugoszláviai magyar irodalomban honos névadási szokásokat is, hozzájárulva a művek több szempontú megismeréséhez. Elemezni lehetne például a Gion-hősök sajátos névvilágát, de érdekes adalékokkal szolgálhatna az írói álnévválasztás kérdésköre is (Domonkos István egy ideig miért volt *Diósi Illés*, Kovácsból hogyan lett *Ács Károly*, Dévaváriból *Dér Zoltán* vagy Dóró Sándorból *Derűs*, Kis Jovák Ferencből pedig *Vesztég* stb.), mondjuk a művésznévválasztás általános szempontjainak összefüggéseiben. Cirkuszi művész például szinte sohasem választ „hazai” nevet magának, amit a cirkuszművészet nemzetközisége valamiképp magyaráz is. Az sem véletlen, hogy egy *Balassa Éva* nemcsak itthon, hanem még Magyarországon is éppen *Eva Ras*-ként vált ismert színésznővé.

Mindent összegezve tehát hazai társadalomtudományi kutatásunk (ezen belül művelődéskutatásunk) számára is hasznos ösztönző lehet ez a

könyv, ha belőle olyan szempontokat merítünk, amelyek eddig központi témaként nem vagy nem így vetődtek föl — kiaknázva azokat az előnyöket, amelyek a kultúrák közötti közvetítő szerepünkől fakadnak.

Rezime

Misli o odrazu društvene prakse u upotrebi mađarskog jezika u Jugoslaviji

Povodom knjige grupe autora, objavljene 1985. godine u izdanju „Gondolat”-a iz Budimpešte „Moda jezičkih pojava”, autor članka se osvrće na specifične pojave u upotrebi mađarskog jezika u Jugoslaviji koje predstavljaju izvesnu diferencijaciju u odnosu na „varijante” tog jezika u ostalim zemljama (Mađarska, Rumunija, Čehoslovačka). Mada se pri tome uvažava osnovno načelo da jezik ne spada u društvenu nadgradnju, prema tome u svim tim zemljama govori se jedan isti mađarski jezik, ipak su očigledna izvesna odudaranja od jezičke prakse u tim ostalim zemljama. Nije cilj autora da se bavi pojavama koje *direktno* proističu iz autentičnog sistemskog razvoja društva (stvaranje adekvatnih stručnih izraza u mađarskom za: *samoupravljanje, udruženi rad, opština, nesvrstanost* itd.), već da ukaže na određene pojave u upotrebi svakidašnjeg, pretežno „privatnog” jezika koje su u uskoj vezi sa sociološkim aspektom društvenog ponašanja pojedinca, tj. te pojave su samo jezička materijalizacija tog društvenog ponašanja. Ovo se dá najpregnantnije uočiti u upotrebi jezičkih formula za pozdrav, za izražavanje učtivosti, za oslovljavanje (sa „druže”, sa „ti” ili „vi” itd.) u međusobnim kontaktima. U odnosu na sva ta pitanja mogu se uočiti razlike od ostalih „varijanti” mađarskog jezika, pre svega u kompaktnosti paradigmi pojedinih formula.

Autor se s tim u vezi osvrće i na povećanu frekventnost pojedinih fraza u službenoj varijanti mađarskog jezika u Jugoslaviji, koja se dobrim delom zasniva na uzorku prevoda iz srpskohrvatskog. U ovoj službenoj varijanti su već ustaljene i neke (dokazane) hronične jezičke zablude, a sam taj službeni jezik (jezik štampe) u svojevrsnoj je dihotomiji u odnosu na jezik koji se koristi u svakidašnjem familijarnom govoru.

Sa iste sociolingvističke platforme se autor bavi opscenim pojavama u jeziku i uticajem tih pojava u srpskohrvatskom na mađarski.

Dotaknuto je i područje jezičkih posledica prostranjenosti uticaja savremene rok-muzike u opštoj kulturi, i to naročito što se književnog nivoa tekstva pesama tiče, i posebno pitanja davanja naziva rok-grupama kao što je kod nas npr. „Električni orgazam” i sl.

U vezi sa nazivima privrednih i vanprivrednih organizacija i institucija u čemu se kod nas primenjuje jedna veoma nezgrapna praksa, koja mađarskom jeziku i posebno prevodiocu na taj jezik zadaje ogromne, često puta neprebrodive poteškoće, autor konstatuje da bi u sredinama gde je propisana ravnopravna upotreba dvaju jezika, bilo poželjno da se nazivi koji će obično važiti za duži period (osim pomenutih takvi su i nazivi ulica) daju uvažavanjem prirode oba jezika, tj. da se prethodno pribavi mišljenje i lingvиста. Takođe bi bilo poželjno da se pri sudovima gde se registruju organizacije, primenjuje

institucija jezičkog usaglašavanja naziva sa opšte prihvaćenim stavovima lingvista o jezičkim pojavama u mađarskom u Jugoslaviji.

Posebni problemi jezičke sociologije mogu se sagledati i u davanju naziva robi i markama u trgovini. Autor iznosi primer distributerskog davanja naziva filmovima iz uvoza, kada npr. od engleskog *Paradise Alley* postane nešto u čemu je osnovna reč u stvarnom značenju suprotan onome u engleskom nazivu (*Pakleni četvrt*).

Članak se osvrće i na specifične probleme uvođenja imena narodnosti u matične knjige rođenih, kao i na pojavu upotrebe pseudonima umetnika-Mađara u Jugoslaviji.

Na kraju se konstatuje da se u pomenutim problemima kriju prikladne teme za kontrastivno izučavanje dveju kultura, naročito iz aspekta jezičke sociologije, za čega ima velikih mogućnosti baš kod nas, s obzirom na specifičan međukulturni položaj narodnosti, a u tome i mađarske, u Jugoslaviji.

Resumee

Gedanken über die Wirkung der gesellschaftlichen Gebrauchspraxis der ungarischen Sprache in Jugoslawien

Anlässlich des Buches der Autorengruppe, publiziert im Jahre 1985 in der Ausgabe der „Gondolat“ (Gedanke), in Budapest: „Mode der sprachlichen Erscheinungen“, weist der Verfasser darauf hin, dass es spezifische Erscheinungen im Gebrauch der ungarischen Sprache in Jugoslawien vorhanden sind, die gewisse Differenz gegen andere Variaten dieser Sprache, in inderen Ländern bedeuten (Ungarn, Rumänien, Tschechoslowakei). Obwohl dabei der Grundsatz anzunehmen ist, dass die Sprache nicht zum gesellschaftlichen Überbau gehört, und das daher in allen diesen Ländern, die selbe ungarische Sprache gesprochen wird, fällt doch in die Augen, dass etliche Unterschiede in der Sprachenpraxis dieser Ländern vorhanden sind. Das Ziel des Verfassers ist nicht, sich mit der Erscheinungen zu befassen, die direkt aus der authentischer, systematischer Entwicklung der Gesellschaft entspringen (Erzeugung der adequate Fachausdrücke in der ungarischen Sprache für Selbstverwaltung, vereinigte Arbeit, Gemeinde, Desangagiertheit usw.), sondern es wird auf gewisse Erscheinungen hingewiesen im Gebrauch der täglichen, meistens „privaten“ Sprache, die mit dem soziologischen Aspekt der gesellschaftlichen Benennung des Einzelnen, eng verbunden ist d. h. diese Erscheinungen sind nur sprachliche Materialisation dieser gesellschaftlichen Benennung. Das wird am stärksten bemerkt im Gebrauch sprachlicher Formen für Gruss, des Ausdruckes der Höflichkeit, zum Anreden (mit Genosse, mit du oder sie usw.) in den gegenseitigen Kontakten. Angesicht aller dieser Fragen und anderer „Varianten“ der ungarischen Sprache, kann man vor allem in der Kompaktheit der Paradigmen, einzelner Formeln entdecken.

Der Verfasser wendet sich in dieser Hinsicht zu der vergrösserter Frequention einzelner Phrasen in der amtlicher Variante der ungarischen Sprache in Jugoslawien, hin, die grössten Teils aus dem Modell der Übersetzung aus dem serbo-kroatischen herstammt. In dieser amtlicher Variante sind auch eini-

ge (bewiesene) chronische sprachliche Irrtümer vorgefallen und diese amtliche Sprache selbst (die Sprache der Publikation) ist in eigenartiger Dychotomie, angesichts der Sprache, die in täglichen, familiären Gespräch gebraucht wird.

Von diesem sozio-linguistischen Plattform an, befasst sich der Verfasser mit obszenen Erscheinungen in der Sprache und mit dem Einfluss dieser Erscheinungen der serbo-kroatischer auf die ungarische Sprache.

Auch auf dem Gebiet der sprachlichen Folgen des Einflusses, der zeitgemässen Rockmusik, auf die allgemeine Kultur, wird hingewiesen, usw. besonders was den litteraren Nivo des Textes, der Lieder anbelangt, sowie auch die besondere Frage der Benennung der Rockgruppen, wie zum Beispiel bei uns die Gruppe „Elektrischer Orgasmus“ und Ähnliche sind.

Angesichts der Benennung der wirtschaftliche und ausserwirtschaftlicher Organisationen, in denen bei uns eine plumpe Gewohnheit gebraucht wird, die in der ungarischen Sprache und besonders dem Übersetzer auf diese Sprache enorme und oft unlösbare Schwierigkeiten bereitet, stellt der Verfasser fest, dass in den Gegenden, wo gleichmässiger Gebrauch beider Sprachen vorgeschrieben ist, es erwünschlich wäre, dass man die Benennungen die gewöhnlich. Langere Zeit gebraucht werden (ausser der Genannten, so sind die Benennungen der Gassen) die Natur beider Sprachen zu erkennen sind, d. h. dass man vorher die Auffassung der Linguisten beachtet. Es ist auch wünschbar, dass man bei den Gerichten, bei welchen die Organisationen registriert werden, die Institution der sprachlichen Übereinstimmung benützt werden soll, mit den angenommenen Auffassungen der Linguisten, über die sprachlichen Erscheinungen der ungarischen Sprache in Jugoslawien.

Besondere Problemen der sprachlichen Soziologie, melden sich bei der Benennung der Waren und Marken in den Handelsgeschäften. Der Verfasser nennt das Beispiel der distribuierender Benennung der Filmen, aus der Einfuhr, bei denen zum Beispiel, von den englischen *Paradies Alley*, eine Benennung erscheint, die in Gegensatz der originalen englischen Benennung ist (Höllischer Quart).

Der Artikel befasst sich auch mit dem speziellen Problemen der Einführung der Namen der Nationalitäten in die Artikel, sowie auch mit den Pseudonimen der Künstler-Ungaren in Jugoslawien. Am Ende wird festgestellt, dass in den angeführten Problemen, geeignete Themen zum konstruktiven Studium beider Kulturen vorhanden sind, besonders, aus dem Aspekt der Sprachensozologie zu der grosse Möglichkeiten — besonders bei uns — bestehen, angesicht der spezifischer interkultureller Lage der Nationalitäten und dabei auch der Ungaren in Jugoslawien.

Letsch Endre

NEOLOGIZMUSOK, SZEMANTIKAI INTERFERENCIA A (POLGÁRI) JOGI NYELVBEN

Általános megjegyzések, fölosztások

A jogi nyelvi vizsgálati kritériumok ilyen párosítása meghökkentő. Vagy már első látásra sem az? Ilyetén kombináció a beavatatlant lepheti meg csupán? A válasz nem sokat várat magára.

Neologizmusoknak (pozitív értelemben vett sajátos nyelvalkotói termékeknek) fogjuk tekinteni mindazokat a (tűlkör)szavakat, -kifejezéseket, -fordulatokat és -szerkezeteket, melyek a jugoszláv önigazgatási alapokon nyugvó szóalkotási eljárás során születtek meg, rendszerint fordítások eredményeként, mert hiszen a törvényszabályoknak elsődleges megfogalmazása Jugoszláviában szinte kizárólag a nemzetek nyelvein megy végbe, de amely fordítások anyanyelvünk törvényeinek — a sikeres szóalkotás előfeltételének — mindenkori hiánytalan figyelembe vételével történnek¹.

Fejtegetéseinkben azonban fogjunk be egy általános történelmi (bb) szempontú szélesebb prizmat. Induljunk pl. Grosschmid Bénitől (Zsögöd Benő), akit ezúttal idézési szokásomtól eltérően közepes hosszúságban kívánok megszólaltatni, éspedig azért, mert minden idők egyik legzseniálisabb magyar jogászáról is megemlékezem ily módon. Lángelméjű jogtudományi megoldásai-újításai közben, ha alkalma adódott rá, nem mulasztott el jogi szókincsi, jogi nyelvhasználati kérdésekkel is elszórakozni a maga fölényes, sziporkázó tudós módján.

Grosschmidnak egy, a kötelelem-terminussal kapcsolatos rövid tanulmánya olvastán éppúgy tudatosodhat bennünk az e fejezetbe nagyszerűen behelyettesíthető szaknyelvtudományi alapvetés, mintha az egy nyelvtudós és nem egy jogász tollából eredne: a magyar jogi műnyelv, a maga kiforrott szabatoságában lenyűgöző és gömbölyű (valljuk! a legritkábban szögletes) neologizmusok összessége. De adjuk át a szót Grosschmid Béninek:

„Kötelelem nevezete. Mondva csinált szó (opt. magyar kiadásában

[1852.] még nem találni, Wenzel a könyvében [1863.] már használja nyilván, hogy jelentse az obligációt ne csak egyik vagy másik (cselekvő, szenvedő) oldalában, hanem mint jogi helyzetet maga tárgyilagos egészében. A közbeszédnek erre az érteményre nincs szüksége, s a szó, a neki szánt értelemben, már csak ezért sem népiesedhetett el. De féloldalas értelemben sem vette be a köznyelv. Nem mondjuk péld., hogy annyi a *kötelme* (e helyett: tartozása, adóssága), mint a haja szála; sem azt, hogy *kötelem* (e helyett: követelésem) van ellene... *Követelés, kötelezettség, tartozás* pedig... rendre olyanok, hogy egyfelől csak a részt jelentik az egészből, másfelől, hogy másnak a részét is jelentik, mintsem a minnek mint egésznek nevezetűül a kötelem kitalálva van (így különösen az egybefoglalásban... felsorolt helyzeteknek)... S talán miután a ptk-ban a *Schuldverhältniss* a pálmát elnyerte (névszerint a *kötelezettség, tartozás, kötelezés* egyenérőjeül tekinthető *Verpflichtung* fölött is), ezzel az útja is neki némiképp egyengetve van. Megmaradt a „kötelem” mellett... S csakugyan e szó immár annyira polgárjogot nyert, hogy a fennálló joggal szinte össze van forradva. Az azután, hogy e szó mivel nyelvellenebb mint a *kérelem, uralom* s más hasonlók... vagy hogy tán... nem is szó, csak összetett hét betű, megint más dolog. A jogi terminológia nem mindig van azon helyzetben, hogy a nyelvészeti aggályoknak eleget tegyen. Ezek azon okok, a miért a szónál (legalább vezér-kifejezésül) megmaradtunk. Leküzdvé azt a némi borzongást, a mely magunkat is jó ideig elfogott, valahányszor a tollunkra jött. Mert abban egyetértünk, hogy ez nem a nyelvünknek a lelkéből fakadt szó.”²

Szerintünk igen. De mellékvágányra terelne bennünket, ha itt Zsögöddel nyitnánk vitát, ezért lássuk csak bővebben ezeket a reformkorban megszületett, a mai magyar jogi nyelv gerincét adó „mondva csinált” szókat, keletkezésüket.

„Éltető táptalajt” és „serkentő napfényt” hozott anyanyelvünk, jogi nyelvünk számára a „reformkor tavasza”: a nemzeti újjászületéssel egybekötött szellemi (nyelvi) erjedés csodásan termékeny korszaka. A törvényhozásban, közigazgatásban s egyebütt eladdig dívó idegen nyelvek helyébe a nemzeti lépett. Tudományos terminológiáink kialakulása nagyrészt egybeesik a nyelvújítással, „szervesen abból sarjad ki...” Levetkezve a korszak szócsináló divatjának vadhajtásait, a szókoholó faragványmételyt, végeredményben egy olyan műszóalkotási folyamat ment végbe, mely során a nyelvszabályok és a dolog (a jog) ismerete végső soron párosult, s melynek végterméke a mai magyar jogi nyelv. E vadregényes stílusú gondolatmenetemre — melyben segítő jobbjukkal kicsit jelen voltak Kovalovszky Miklós (i. m.) s az általa idézett Ballagi Mór, Bajza József, Fogarasi János, de még Kossuth Lajos is — képletesen és mégis szervesen kapcsolódik mai jugoszláviai, az egész világnak példát mutató társadalmi valóságunk, melyben a neológia szerbhorvát és jugoszláviai magyar vonalon éppoly grandiózus szerephez jut, mint a né-

hai, de egyetemes eredményeket reánk hagyományozó reformkori. Rengeteg olyan neologizmus keletkezett/keletkezik az öngazgatású szocialista társadalmi-gazdasági folyamatok, alakulások/változások közrejátszásával, mely a tartalmilag/nevezetileg forradalmi — elsősorban szerbhorvát, de nemzetiségi magyar nyelvű — újdonság is. Mivel azonban csak egy magyar nyelv, egy egyetemes magyar nyelv létezik — tekintetbe véve a gyümölcsöző/virágzó jugoszláv—magyar jogi szakmai-nyelvi kapcsolatokat, komparatív tudományos vívmányokat és a tanulmányozási igényt — nincs messze az a pillanat, amikor a jugoszláviai öngazgatás magyar terminológiája bevándorol a legeminensebb magyar általános és szakszótárakban, valamint a szókincsbe.

Tükörszavakról, tükörfordításról (calque) — mely minálunk egyébként a szemantikai interferencia legfontosabb válfaja is — akkor beszélünk, ha valamely elemezhető idegen nyelvi szó alkotóelemeinek lefordítása, utánzása útján új szó keletkezik. Bevált módszere ez a szóalkotásnak, különösen az ütemes társadalmi-gazdasági haladás körülményei között, kiváltképpen egy legalább részlegesen kétnyelvű környezetben. A mi környezetünk, két- (több-)nyelvű a javából, s néha olyan önfeledten, megveszekedetten „tükörfordítunk”, hogy az így keletkezett nyelvtörő, értelemhomályosító, olykor nevetséges „foncsortermékek” egyenesen egy nyelv alatti vulgarizmusba süllyednek.

Furcsa-e vajon megbotránykozásunk, viszolygásunk, szégyenérzetünk a sebtiben bírálón-izzón föltérképezett tükörszavak, -kifejezések, a szemantikai interferencia miatt, ha tudjuk, hogy a magyar nyelvben megfelelőik meglelhetők, s ezért hátráltatják, mi több: lehetlenné teszik az egyetemes magyar kommunikációt? „Szemantikai interferenciának azt a jelenséget nevezzük, amely akkor keletkezik, amikor a két nyelv érintkezése révén az egyik nyelv releváns szemantikai jegyei a másik nyelv használatában is érvényesülnek, vagy az egyik nyelv nem releváns jegyei a másik nyelvben is elmaradnak. Ennek eredménye a tükörfordítások és az egyes szavak vagy kifejezések nem megfelelő szövegkörnyezetben való használata.”³ Ez utóbbiakat nevezzük vulgáris (közönséges) szótévesztéseknek.

1. Nem az öngazgatási jughoz fűződők — határozom meg fölosztásom első calque-csoportját (a polgári jogban is lesz e példákból szépen!). A lehető legnagyobb mértékben akadályozzák a megértést egy szerbhorvátul nem tudó, magyar anyanyelvű jogász számára, a jugoszláviai magyar nyelvből tehát sürgősségi eljárással száműzni kell őket.

Mégis, hangsúlyozzuk újra: a tükörszó kifejezés nem föltétlenül helytelen csak azért, mert fordítás eredménye.

2. Tükörfordítások az öngazgatási jog nyelvében (ezen a ponton kanyarodunk vissza a jugoszláviai magyar neológiához). Olyan tükörszavak, melyek új fogalmakat jelölnek, s melyeknek eddig nem volt megfelelőjük a magyar nyelvben.

2a. Gombár (i. m.) fölosztásában (alcsoporthoz veszem) van olyan

eset is, amikor a fogalmat kifejezi ugyan valamely eddig használt szó, de nem elég pontosan. A szó szerinti fordítás ilyen esetben nemcsak hogy megengedett, de szükségszerű is a célnyelvi szöveg maradéktalan megértéséhez (pl. jogász, okleveles jogász).

Míg tehát szapult, „tükörcserepeink” egyfelől megzavarják nemzeti-ségi anyanyelvünk, jogi nyelvünk rendszerét, eltorzítják a tiszta jogi gondolatot, közlési akaratot, másfelől dicsért nyelvteremtői tükörképeinknek, bár néha bosszankodva fogadjuk őket is, fönntartás nélkül örülnünk ildomos, mert incselkedve bár a nyelvészkedő struccpolitikusokkal, végtére is hajlékonyan beilleszkednek majdan egykoron hallatlanul bő és kreatív toleranciának mindenkor teret adó anyanyelvünkbe.

Dologi jogi összevetések

A komparációhoz szükséges empirikus anyagot Az alapvető tulajdonjogi viszonyokról szóló törvényből (Zakon o osnovnim svojinsko-pravnim odnosima)⁴ merítettem. Elemzésem e részének az lesz az egyik jellemzője, hogy — mivel a törvény, érthető módon, nem kizárólag a legszűkebben értelmezett dologi jogi szakszókincset használja — a tulajdonképpeni tulajdonjogi nyelvtől, annak magvától valamivel távolabb eső terminológiai tartományokba is ellátogatunk. (Tesszük ezt annál indokoltabban, mert szintúgy ki fogunk térni az öngazgatási nyelvezet egy-két alapszavára, s ez csak annyiban dologi jog, amennyiben az öngazgatási viszonyok egész társadalmi valónkat, jelenünket, így minden jogágunkat, áthatják.)

Poslovna zgrada, poslovna prostorija — tevékenységi épület, tevékenységi helyiség. Egyebütt (nem a megjelölt törvényben) előforduló tükörfordítási alakzatok még: ügyviteli épület, ügyviteli helyiség. A disszonancia egyébiránt onnét ered, hogy a szerbhorvát poslovni szónak a magyar nyelvben egy tucatnyi fordítása van, melyek közül a fordítók az ügyviteli változatot koptatták agyon, használva azt, ha kell, ha nem. A tevékenységi első taggal való kísérletezés már egy tipegő lépés a helyes fordítás felé, de még mindig messze járunk a kívánt megoldás(ok)tól, melyekből kétféle is kínálkozik, ha gondos nyelvi értelmezés előzi meg a terminusválasztást. Esetről esetre kell eldönteni, egyiket, másikat, vagy (s leggyakrabban ez a helyes módszer) mindkét variánst „válogassuk”-e be. Tehát helyesen: poslovna zgrada, poslovna prostorija — üzletház, irodaház, üzlethelyiség, irodahelyiség.

Mint hogy helytelen tükörfordítással indítottunk, s távolabbról vettük célba a dologi jogi szaknyelvet, nézzünk most egy, a dologosztályozási terminológiával rokonítható, szintén kijavítandó magyartalan elemet:

Nepodeljena stvar — fel nem osztott dolog. Létezik a dologi jogban egy klasszifikáció, mely szerint osztható és oszthatatlan dolgokat

(deljive i nedeljive stvari) ismerünk. Ennek analógiájára alkotható meg az osztatlan dolog kifejezés. Nem csupán azért tiltakozom erélyesen a fel nem osztott változat ellen, mert amit kifejezhetünk egy szóval, ne fejezzük ki hárommal, sértvén ezáltal a gazdaságosság, nyelvi tömörség, rövidség kívánalmát, hanem a téves igekötő-alkalmazás miatt is. A törvény 13. szakaszában, ahol ez a terminus előfordul, társtulajdonról (susvojina) beszél (ez megint csak helytelen tükörkép: a hagyományos magyar terminológia hasonló esetekben a tulajdonközösség szakszót szereti), majd az eszmei rész kifejezést tünteti föl. Könnyen kideríthető: a magyar jogirodalom tulajdonközösség esetére eszmei megosztást irányoz elő, nem pedig felosztást. A teljes kép kedvéért megjegyzem, hogy a későbbiek során (18. szakasz) előfordul a meg nem osztott dolog alakzat is. Ez már nem akkora hiba. A javasolt terminuspárok tehát:

nepodeljena stvar — osztatlan dolog;

susvojina — tulajdonközösség (nem keverendő össze a zajednička svojina — közös tulajdon szakkifejezésekkel) és

idealni deo — eszmei rész, hányad.

Ez utóbbi példát nem azért vontam be a fürkészetbe, mert rossz volna a törvénybeli szóhasználat. Ellenkezőleg, jelen esetben a dicséret hangján kell szólnunk a fordítóról, ki ügyesen elkerülte a tükrözés reáleselkedő veszélyét. Sokszor találkoztunk már írott és beszélt jogi nyelvünkben az eszményi rész szó szerinti fordítással.

Még mindig a dolgok különféle osztályozásainál tartunk, nem merítettük ki a helytelen tükörfordítások példatárát.

Individualno odredena stvar — egyedileg meghatározott dolog. Az eredetihez való szolgai hűség buktatóján hullik el ez a fordítás sok másikhoz hasonlóan. Egyszerűen, röviden, s főként csatlakozva az elfogadott magyar jogi műnyelvezethez: egyedi dolog. Az elnevezés így is ugyanannyit árul el a fogalom mibenlétéről, mint a terjengős, nehézkes körülírás. Az egyedi dolgok ellenpólusára mindez ugyanúgy vonatkozik. Nem faj szerint meghatározott dolgokról kell beszélnünk, hanem fajszerű dolgokról. (Szerbhorvátul a kétféle dolgot többféleképpen lehet jelölni: individualne i generične, individualne i po rodu odredene stvari, individualno odredene... Nem kell hozzá túl nagy tehetség, hogy rájőjjünk: egy tömörebb, szabatosabb eredeti törvénytövege is elképzelhető lett volna.)

Úgy tetszik, jó helyen vagyunk itt, a tükörfordítások példaszolgáltató gyümölcsösében, azonban minden férges darab kiemelésére-kiirtására ezen a helyen nem vállalkozhatunk. Ezért fordítsuk rögtön a szemantikai interferenciát másik oldalára, s lássuk a közösleges szótévesztéseket, a helytelen vagy hiányos fordításokat.

Jamčiti za pravne i fizičke nedostatke stvari — kezeskedik a dolog mennyiségi és jogi hiánytalanságaiért. Az alpári szórendi hibán fölül meg kell állapítani, hogy a fordítást (bár érzésem szerint jogász végezte) hiányos értelmezés előzte meg, vagy hozzá hézagos szakmai tu-

dás párosult. A fizikai hiba (hiány) *minőségi* és *mennyiségi* fogyatékos-
ságban egyaránt kiütözik. A fordító, részben indokoltan, idegenkedett
a fizikai idegen szó szövegbe foglalásától, a kellékszabatosság szinonima
használatától sajnos, ebben a szöveggörnyezetben egyértelműen el kel-
lett tekintenie, ám a fizikai hiba verziót csak részben bontotta fel alkotó-
töleleimre. Az eredmény: kifogásolható fordulat alkalmazása. Javallott
fordításom:

kezeskedik a dolog jogi és fizikai (minőségi, mennyiségi) hiánytalan-
ságáért. Bár valljuk meg, az sem túl szerencsés megoldás, hogy az ere-
deti nedostatak — fogyatékoság, hiba, hiány szóból a magyarban épp
az ellentéte: hiánytalanság lett. Képzavart fedezünk föl az eredetiben
is, hisz kezeskedni csak „pozitív irányban” lehet: kezességet vállalunk
a dolog hibátlanóságáért. „Negatív irányban” viszont a hibáért felelős-
séget lehet vállalni. A többsikü interferencia tehát részint a fordító ön-
hibáján kívül állott elő.

Távirati stílusban még egy szótévesztésről, mely szoros értelemben
véve polgári terminológiai, de a kötelmi jogba hajló és köznyelvi szí-
nezetű.

Posluga — igénybevétel. A törvény 70. szakasza félreérthetetlenül a
tudtunkra adja, hogy jogügylet alapján történő birtokszerzési módoza-
tokat taglal. A posluga jogügylet magyar nevezete: haszonkölcsön. Az
igénybevétel ráadásul nem is jogi terminus. Köznyelvi kátyú és fordítói
kudarca.

Végül, de nem utolsósorban elemezzünk jólsikeredett, a nyelvteremtői
igény hullámhosszán szülemlett tükörfordításokat, neologizmusokat:

Organizacija udruženog rada — társultmunka-szervezet. Az újkeletű
szerbhorvát kifejezésnek félreismerhetetlenül a tagok tükröztetése útján
létrehozott alakzata. Nem hinném, hogy egy csöppnyi okunk lenne szé-
gyenkezni miatta. Egyrészt a sajtóságon szövevényes, kölcsönhatások-
tól átítatott társadalmi-nyelvi „berendezésben” a világ legtermészete-
sebb szóalkotása ez, másrészt a magyar ortográfia rögvest egy olyan, a
forrásnyelvben nem ismeretes összetettszó-írásmódi fogást alkalmazott,
egészen egyéni zamatot szerezve ezáltal legújabb kori neologizmusának,
mely a legeminensebb tükörfelfordítások táborába emeli a TMSZ-t, mo-
zaikszóként is elléteztető, újszerű terminusunkat.

Društveno-politička zajednica — társadalmi-politikai közösség. Még
egy, csak a jugoszláv társadalomra, szövetségi berendezésre jellemző
terminus, mely kifejezi, magában foglalja a jugoszláv államban és ré-
szeiben, a községekben, tartományokban, köztársaságokban és a szö-
vetségben gyakorolt politikai hatalmat, s a dolgozók mindenkori, min-
denütt kiteljesedő öngazgatását. A magyar nyelven végbevitt szóterem-
tési mód ellen egy szemernyi kifogásunk sem lehet, viszont ezúton is
indítványozhatjuk, hogy a majd fél évszázados múlta visszatekintő
háború utáni Jugoszlávia több új intézményének nyelvi jelei, az ön-

igazgatói nyelvújítás szavai kapjanak helyet az újabb keletű magyar nyelvű forrásokban. A nyelvi egyetemesítés ügyén egy ilyen vállalkozás rengeteget lendítene.

Kötelmi jogi összevetések

Öt év telt el immáron a jugoszláv kötelmi jogi kódex megjelenése óta. A magyar nyelvű szöveg — állapítottuk meg frissiben, tesszük ezt újjól — nem tartozik a szakfordítás gyöngyszemei közé. Interferenciában ezek szerint bővelkedik. A terminusválasztást ezért szigorú rostálásnak kellett megelőznie.

Pre dugovor — előzetes szerződés, *előszerződés*. A második, kiemelt változat áll összhangban szakszókészletünk szabályaival.⁵ A fordító a tömör terminológiától távolodó első kifejezést fogadta el, érdekesítő módon visszajára fordítva a fordítói eljárást. Itt éppenséggel a szerbhorvát szó egyszerű és elemszerű tükröztetése vezetett volna a magyarországi polgári jogi kódexben — tegyük hozzá: teljesen indokoltan és történelmileg aránylag következetesen — alkalmazott terminushoz. Még egy bizonyítékként álljon Karcsay szótárának előzetes címszava, mely — bár tíz belső címszót foglal magában — nem tesz említést a „jugoszláv magyar” szótákolmányról. Abban a reményben, hogy további fejtegetésem nem szószátyárság, hanem a merev vaskalaposság helyetti rugalmas tárgyilagossághoz vonzódo állásfoglalás alátámasztója lesz, közlöm Katona Mór, néhai jogakadémiai tanár nézetét, mely ékesen bizonyítja: a nyelvfejlődés sok-sok terminológiai változást eredményez, ugyanakkor rámutat a kortárs és minden szakszókincsek örökös viszonylagosságára: „Megállapodás egy később kötendő szerződésre (Pacto de contrahendo)... A német irodalomban a Vorvertrag már megszokottá vált neve eme viszonyoknak... Swarz Gusztáv előszerződéssel (régii tükörszavunk! — L. E.) jelöli egyik értekezésében, melyet azonban nem követünk, mint rossz és fülsértő alkotást. Helyesebb körülírással élni, mely a viszony lényegéről is tájékoztat.”⁶

A kötelmi jog a szerződések joga. A nyelvi interferencia első reprezentatív fogalmát és szavát természetesen a szerződés(kötés) tárgyköréből merítettük. Folytassuk most sebesen az ugyanazon Ptk-béli fejezethez tartozó, A kötelmi viszonyokról szóló törvényben pediglen a mane volje — az akarat fogyatékoságai⁷ cím alatt taglalt

prevara — félrevezetés, *megettévesztés* terminusokkal. A kötelmi törvénybeli, itt elsőként föltüntetett magyar változat a vulgáris szótévesztések osztályának hírhedt képviselőjévé lép elő. Tán a biekvivalens szerbhorvát szó (a prevara a büntetőjogban egy büntett — a csalás — elnevezése) csalásként való magyarra ültetése megbocsáthatóbb véték lett volna. A lényeg, hogy mindkét vizsgált polgári jogi rendszerünkben léteznek a következő akarat hiabák: tévedés, megettévesztés, fenye-

getés. A terminológia egyöntetűségének rovására kellett tehát írunk a szakfordítói tájékozatlanságot.

Ezt követőleg térjünk át a helytelen tükörfordítások egy-két „klasszikus” példájára:

Javno obećanje nagrade — nyilvános díjkitűzés, *díjkitűzés*. Az egyoldalú akaratnyilvánítás eme formája (ez a kifejezés is egy árnyalatnyi, mondjuk, száz évvel ezelőtt még megijósolhatatlan elbolyongás: ma már mindig és mindenütt egyoldalú [akarat]nyilatkozatról beszélnek), mint kötelemkeletkeztető tény csupán egyetlen, a kiemelt, elfogadható alakban honosodott meg jogtudományi műnyelvünkben. Arról igazán nem tehetünk, hogy a szerbhorvát jogi nyelvben külön szerkezeti elemben szükséges hangsúlyozni a díjígéret nyilvános voltát. A kitűzés magyar elem már teljes mértékben rávezeti a hitetlenkedőt, hogy a díjígéret közhírré tétetik, nyilvános aktusról van tehát szó. A terminushasználati gyakorlat ilyen formán számunkra is kötelező erejű. Érdemes lesz meg-szívlelni.

Nem kívántam rajtaütésszerűen képzelt és egyoldalú vitába elegyedni Katona Mórral — úgyis eleget tárgyaltam már ama ponton az előszerződés szakszó megfelelőjéről — most azonban egy újabb tükörfordítási terminológiai problémába való átmenet során megjegyezhetem, újragondolhatom: ritkán felel meg a valóságnak, hogy a nyelvünket bonnyolulttá, akadozóvá, terjengőssé, áttekinthetlenné, fárasztóvá változtató körülírások többet tudnak mondani a rövid, frappáns, összetett szakszavaknál:

Odgovornost za pravne nedostatke — a jogi fogyatékoságokért való felelősség, *jogszavatosság*. Megint csak a kikristályosodott terminushasználatra hivatkozhatom, mely nem bocsátkozik semmiféle értelmezgető-magyarázgató-köntörfalazgató körülírásokba, hanem amely normatíve alkalmazza az aláhúzott változatot.

S ehelyütt, befejezésül az interferencia-tükörjelenség kérdéskomplexushoz, hadd mondjam el abbéli nézetemet, mi a fordító feladata, ha egy, nyilvánvalóan a műnyelv, a szakszavak és -kifejezések radikális lecsökkentésére (gyakorta a leglaikusabb nemjogászok szintjére) törekedő, nem ritkán szájbarágón, de még mindig nem föltétlen precízen leereszkedő eredeti nyelvezetet tesz át magyarra, mely nyelvezet néhányszor már-már alátámasztja Vukovićnak pesszimiztikus, a szerbhorvát jogi nyelvet célbavevő megállapítását: „... kod nas još nema pravne terminologije... U nas nema ni opće terminologije o pravu dok se u vanjskom svetu izgrađuju i rječnici za specijalna pravna područja... U hrvatskosrpskom pravnom području nema jedinstvene pravne terminologije...”⁸ A célnyelvben nem követhető a köznyelviésített és jórészt eljogiatlanított forrásnyelvi változat, nem ám, főleg a főnti példákánál és az azokhoz hasonló esetekben, amikor a magyar jogi nyelvet a magasszintű kiforrottság teszi éppenséggel a félreérthetlenség, a hiánytalan megértés nagyszerű zálogává.

További példák:

Ugovor kome nedostaje forma — forma szempontjából hiányos szerződés, *formahiányos szerződés*;⁹

Prividan ugovor — látszólagos szerződés, *színlelt szerződés*;

Smanjenje iznosa ugovorne kazne — a kötbér összegének csökkentése, *kötbérmérsékelés*;

Određivanje roka — határidő-meghatározás, *időhatározás* (meg kell hagyni: a kitűnő, szabatos szerbhorvát eredetivel szemben a fordításban tautologikus kínlódás) stb.

A kötelmi jogi helytelen tükörfordításokat kuriózumként egy, a szemantikai terminológiába illő, büntetőjogi töltésű kötelmi törvénybeli szótévesztéssel zárjuk:

(Kažnjiva) bludna radnja — (büntetendő) kéjcelekmény, helyesen: *fajtalanság*.

Az önigazgatási nyelvhasználat elemei, a helyes tükörfordítások, neologizmusok helyet kapnak a kötelmi jogban is.¹⁰

Samoupravni opšti akt — önigazgatási általános aktus. Tükörfelfejtés a javából, még a szavak sorrendjét sem változtatja meg a fordítónyelvalkotó, de eljárásáról csak az elismerés hangján szólhatunk, hiszen a szórend fölforgatása már tartalmi kérdéseket vetne fölszínre. Ha mondjuk az általános önigazgatási aktus kifejezés láttán még nem is fogna el bennünket a rémület, a društveno-politička zajednica — társadalmi-politikai közösség helyetti politikai-társadalmi közösség jelentésforma megalkotásakor már lidérces álmok törhetnének reánk. De most nem az a feladatunk, hogy a neologizálás során előálló inverziós lehetőségek jelentési emészthetőségén csámcsogjunk, a tükörfordításokról fontebb általánosságban elmondottakat úgysem akarjuk fölülbírálni, ezen a ponton inkább ismerjük föl a tükörfordítások s az idegen szavak közti aránylag közeli rokonság példáját. Mert az akt — aktus fordítás azon fölül, hogy a legkevesbé sem megerőltető tükörfordítási jelenségként azonosítható, egyben az idegen szavak fordítható, ám kizárólag idegen alakban használatos csoportjába is belekombinálhatjuk. Magyar ajkú, a jogot-nyelvet elszakmatlanító nyelvészek/nyelvészkedők szokták az aktus szót használó jogászokat helyreigazítani esendő köznyelvi gondolatmenettel: okmány, okirat stb. — mondják. Az aktus terminus létjogosultsága kétségtelen, mert noha lehet tett, cselekedet, művelet, eljárás, esetünkben az alkotmányt, törvényeket, rendeleteket, szabályzatokat, az önigazgatási megegyezéseket, társadalmi megállapodásokat, az ítéleteket, végzéseket, határozatokat kell e fogalmon érteni.

Apropó: önigazgatási megegyezések, társadalmi megállapodások. Szerbhorvát párjuk a samoupravni sporazum meg a društveni dogovor kifejezések. Ezek a terminus technicusok két-két tükörfordítási módozatot is felkínáltak: önigazgatási egyezmény, illetve megegyezés, társadalmi megbeszélés, ill. megállapodás, melyeket azután a jugoszláviai magyar

önigazgatási terminológia a megegyezés és megállapodás formában honosított, szilárdított meg, a kezdeti bizonytalanság és ingadozás után tiszteletet, tekintélyt parancsoló következetességgel.

Öröklési jogi összevetések

Zakon o nasleđivanju — Törvény az öröklési jogról. „Villantó”-elemzésemet a vajdasági törvény szerbhorvát és magyar szövegeinek összevetésével végeztem el. Meg kell hagyni, alapos fölkeszültségű, igen lelkiismeretes fordítás született, melynek értékét alig csökkenti egy-két (elhanyagolható) interferenciális jelenség, tükörfordítás, meg néhány csúfondáros nyomdahiba.

Mindenféleképpen meg kell vizsgálni a törvény elnevezését. Véleményem szerint itt a fordító elvetette a súlykot s a „puszta” öröklést (lásd a szerbhorvát eredeti címet) a terminológia magasabb, tudományosabb régióiba röptette, tegyük hozzá, teljesen fölöslegesen, gyanúsán elrugaszkodva a forrásnyelvtől, dacolva annak kényszerítő erejével. Persze gyakorta szükség van, volna a fordítói szolgálalkúság helyett huszárvágásokra, ebben az esetben mégis minden világos:

Nasleđivanje — öröklés, örökösödés;

Pravo nasleđivanja (nasledno pravo) — öröklési jog . . .

Fontos és igen tanulságos szakszókincsi eltérést sikerült fölfedeznem a jugoszláv és magyar öröklési jog intézményi összevetésével, a kötelelészről szóló fejezetek vizsgálata során. Míg a jugoszláv jog és a szerbhorvát jogi nyelv a kötelelészszel (nužni deo) kifejezetten szembeállítja a rendelkezésre álló részt (raspoloživi deo), addig a magyar jog és műnyelv csupán a köteles részt taglalja, míg a hagyaték fennmaradt, (nagyobb) hányadát, tehát azt, mely fölött az örökhagyó *szabadon* rendelkezhet, kizárólag körülírásosan emlegeti.¹¹ Milyen helyzetben is vagyunk hát? Jóllehet itt és most nem önigazgatáshoz fűződő kérdések forognak fenn, mégis sajátos jugoszláviai magyar terminus megalkotásába kezdünk; azaz: megtették ezt már énelöttem nyolc vagy még több esztendővel, illetéknépp létjogot kierőszakolva, kiharcolva, nyerve a tükörfordításnak.

Raspoloživi deo zaostavštine — a hagyaték rendelkezésre álló része. Szinte kifogástalan. Kár, hogy ugyanazt a tartalmat nemigen lehet kevesebb elemmel kifejezni. Egyébként, ha erőt venne rajtam a szórszálhasogatás ingere, a *szabad* rendelkezési hagyaték rész szerkezetet javasolnám. Ha hazabeszélvén egy leheletnyivel szemet gyönyörködtetőbbnek is ítélném meg a törvényalakzatnál tulajdon konstrukcióm, egy évtized távlatából tett bölcselkedésem nyomán a terminológia egyöntetűsége szenvedne csorbát.

A végrendeletek fajainak terminológiájával kapcsolatosan, röviden: Svojeručni testament — saját kezűleg írt végrendelet. Bár a leghűbb

tartalmi tükrözés elvének tesz eleget, s nyelvhelyességi kifogást is aligha emelhetünk ellene, a törvénybeli saját kezű írásbeli magánvégrendelet nem egyetemes magyar terminológiai „gyártmány”.

Sudski testament — közzévégrendelet. Látványos példája ez a tükröfordítás leselkedő veszélyének elhárítására. Bírósági végrendeletként fordítani indokolatlan, mert a magyarországi közzévégrendelet, akárcsak a jugoszláviai, bíró(ság) előtt állítatik össze. Igaz, hogy északi szomszédainknál közjegyző előtt is lehet közzévégrendeletet tenni, ez az eltérés azonban, miután Jugoszláviában már nincsenek közjegyzők, nem lényegi, ennél fogva nem ok arra, hogy eltérjünk a jogi műszókincs alkalmazásának kitaposott ösvényeitől.

Jegyzetek

- ¹ E meghatározást vö. Kossa: A mi nyelvünk. Forum, Újvidék, 1978., 185. 1., Gombár Imre: Tükröszavak és tükrökifejezések a vajdasági magyar nyelvhasználatban. Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok, Ada, 1974. és Kovalovszky Miklós: Tudományos nyelvünk. (Nyelvünk a reformkorban. Budapest, 1955., 232. 1.)
- ² Zsögöd: Kötelmi jogunk II., 1242—5. lap.
- ³ Mikes Melánia—Mikes Teréz: Nyelvhasználati eltérések a telepi középiskolások beszédében. Oktatás és Nevelés, Szabadka, 1981/41. 41. lap.
- ⁴ A JSZSZK Hivatalos Lapja, 80/6.
- ⁵ Polgári Törvénykönyv. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979., 208. szakasz.
- ⁶ Magyar magánjog. Fodor Ármin szerk. III. kötet, Singer és Wolfner, Budapest, 1898., 100. 1.
- ⁷ Megint csak helytelen „jugomagyar” szóhasználat. Lásd pl. Eörsi Kötelmi jog — általános rész. Tankönyvkiadó, Budapest, 1980.
- ⁸ Vuković: Tehnika izražavanja pravnih propisa. Informator, Zágráb, 1969.
- ⁹ Sárffy: Magánjogi alapismeretek. Zemplén Vármegye közössége, 125. 1.
- ¹⁰ Szalma József: Az öngazgatási megegyezés és a szerződés tilos ellentétének szabályozása. Létünk, 1982/2. szám.
- ¹¹ Bozóky Alajos: A köteles részről. Nagyvárad, 1874.

Rezime

Neologizmi, semantička interferencija u jeziku (građanskog) prava

Prema definiciji autora neologizmi u pravnom jeziku su oni termini (i konstrukcije) koji su nastali u toku postupka stvaranja stručnog nazivlja na mađarskom jeziku u oblasti socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji. Reči i izrazi su rezultat prevođenja, jer se prvobitno formulisanje zakonskih propisa odvija na jezicima naroda.

Neologizmi su opravdani, uspeli doslovni prevodi (kalkovi). U radu se konstatuje da je ovaj vid stvaranja reči opšte poznat, naročito u uslovima dvo- ili višejezičnosti područja.

Moramo se međutim suočiti i sa negativnom pojavom semantičke interferencije. Tu se radi o ispoljavanju relevantnih semantičkih karakteristika jednog jezika u drugome jeziku, ili pak obratno: o izostajanju irelevantnih. Posledice su dvojake: rađanje neadekvatnih kalkova te vulgarnih terminoloških grešaka (netačni i manjkavi prevodi).

Teorijske postavke svoga rada autor dokazuje nizom konkretnih primera iz materije stvarnog, obligacionog i naslednog prava.

Resumee

Neologismen, semantische Interferenzen in der Sprache des (bürgerlichen) Rechts

Laut der Definition des Verfassers, sind die Neologismen in der rechtlichen Sprache solche Termine (und Konstruktionen), die bei dem Verfahren der Bildung von Fachausdrücken, in der ungarischen Sprache, anbeachtet des Systems der sozialistischen Selbstverwaltung in Jugoslawien, entstanden sind. Die Wörter und Ausdrücke sind Folgen der Übersetzung, da die erste Formulierung der gesetzlichen Vorschriften in den Sprachen der Nationen entstehen.

Neologismen sind gerechtfertigte, geeignete, wörtliche Übersetzungen (Calquen). In dem Artikel wird konstatiert, dass diese Weise der Worterzeugung allgemein bekannt ist, besonders in den zwei- und mehrsprachigen Gebieten.

Wir müssen aber auch mit den negativen Erscheinungen der semantischen Interferenz rechnen. Hier ist die Rede über das Vorkommen relevanter, semantischer Charakteristiken, einer in der anderen Sprache, oder umgekehrt: über den Ausbleiben der irrelevanten Charakteristiken. Die Folgen sind zweifach: Geburt der ungleichen Calquen und vulgare terminologischer Fehler (ungenau und fehlerhafte Übersetzungen).

Teoretische Grundlagen seiner Arbeit, beweist der Verfasser mit einer Reihe von konkreten Beispielen aus dem Material des konkreten Obligationeller — und Vererbungsrechtes.

Bela Duranci

JOVAN SOLDATOVIĆ SZOBRAI

(RETROSPEKTÍV KIÁLLÍTÁS, 1942—1984)

Az újvidéki Modern Művészet Képtára JOVAN SOLDATOVIĆ szobrainak retrospektív tárlatával termékeny évet zár. A katalógus, amelyben a kiállítás tovább él az után is, hogy a kiállított darabok talapzatukról szükségképpen visszavonulnak a raktár sötétjébe, szobrászunk terjedelmes és értékes életművének elmélyült bemutatásáról tanúskodik. Hogy miben rejlik e művészet „értékessége”?

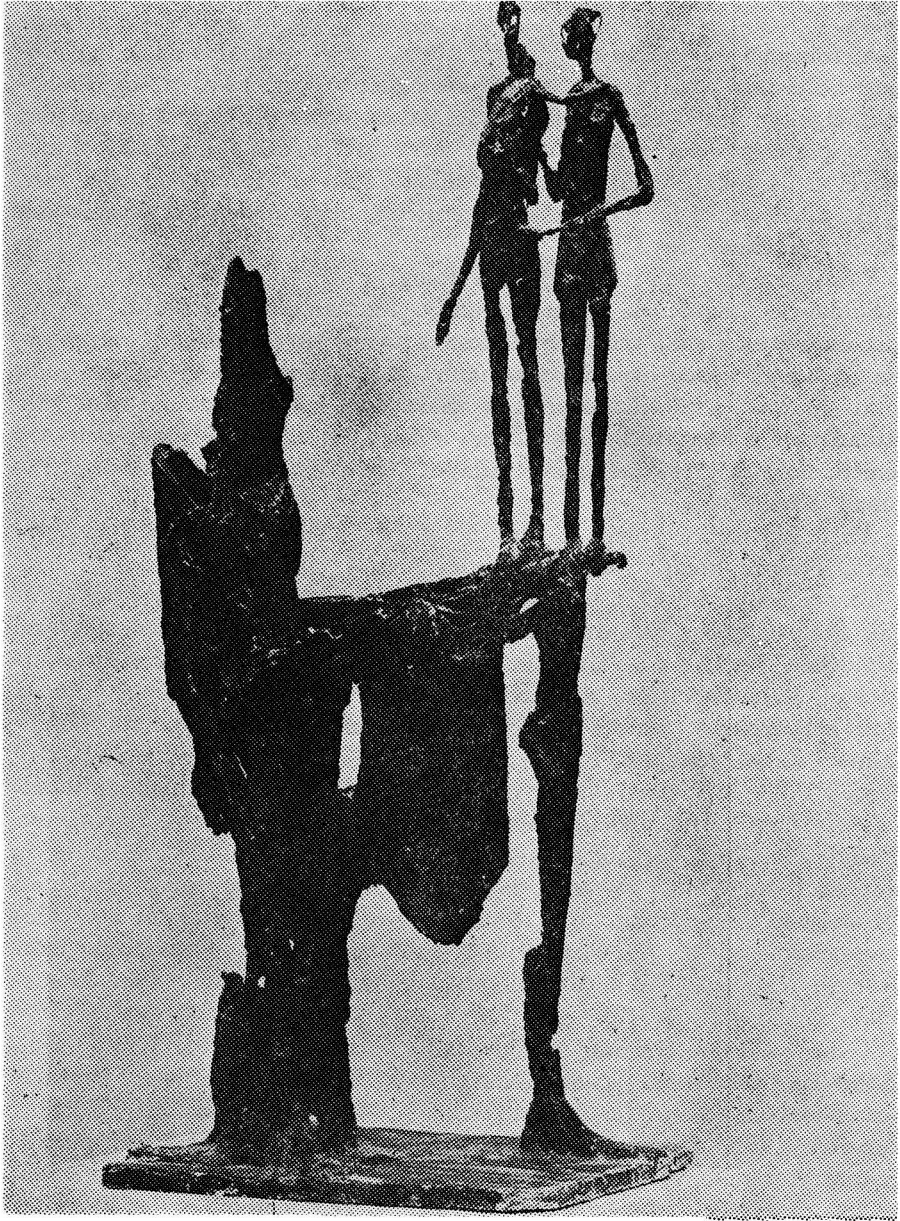
Először is abban, hogy Soldatović művészete a háború utáni vajdasági szobrászat létezésének kezdetétől fogva kitűnik az alkotói érzékenység jellegzetességével és azzal, hogy van elegendő mersze a saját-szerűséghez.

Másodszor abban, hogy folyamatos pedagógiai működésével és aktív, sőt tolakodó alkotói jelenlétével a szobrászatot közelebb hozta térségeink mindennapjaihoz.

Harmadszor abban, hogy az 1962. évi „SAJKÁSI EMLÉKMŰ”-vel emlékműveink kincsházát egy kivételes alkotással gazdagította: memoriális plasztikánk örökérvényű és megkerülhetetlen határkövével.

A háború utáni első évek kiállításain ritkán találkozunk szobrokkal. Hatásukat csak Antun Augustinčić 1947-ben befejezett batinai emlékműve testesíti meg, vagy Sreten Stojanovićnak 1951-ben elkészült hasonló monumentuma Iriški venacon. A kiállítótermekben itt-ott feltűnő ritka szoborművek zöme emlékműjellegű. A munka lendületét magasztalják, vagy a rohamra vezetés pillanatát merevítik ki; a forma háború előtti példákra támaszkodik, az inspirációt a „jelentős témák” tárgyköréből merítik. Amikor Soldatović 1953-ban visszatér Újvidékre, a szokásos „X. portréja” cím mellett alkotásai ilyen címeket viselnek: „Fiú őzgidával”, „Kecske”, „Szamár” és „Kakas”. Ezt követi az 1954-es „Család” és az 1955-ös „Sebzett szarvas”, amely a karcsú függőlegesen nyugvó kecses testű őz költői megformálásával tört be a vajdasági szobrászat valóságába. A szilárd, tömött formákkal szemben — ezek tagbaszakadt emberalakok, „hogy ne olvadjanak el a fényben” — ő

Az utódokkal ülve, 1960

törekeny, magas lábakon álló elnyújtott formákat kínált. Az anyagtomeg tompa morajlása helyett a kroki dallamosságát szólatatta meg, a síkság fölött feszülő lenyűgöző horizont valószerűtlen tablójára rajzolva.

A fölszínes tekintetnek úgy fog tűnni, hogy Soldatovićnak így fogant költészete a neves Giacometti csillagképéből szakadt ki. Egyéb hasonlóságokon kívül ezt látszik alátámasztani Sartre-nak ez a minősítése: „A gipszet gyúrva a tömörségből ürességet teremt.” Soldatović műveivel is leginkább gipszbe öntve találkozunk; a gipszbe mártott rongyok, amelyekkel formáz, csak megerősítik, hogy mennyire ragaszkodik ehhez a törekeny anyaghoz.

Valójában azonban máshogy áll a dolog!

Soldatović mindenek fölött impulzív, fantáziadús, ékesszóló: polemikus indulatok fűtik, szüntelenül kész a cselekvésre és mindig türelmetlen. A hirtelenjében összeütött armatúra, a rongyok és a gipsz nem más, mint „*általút*” a föl villanó ötlet és az ötletnek a címzettek számára való láthatóvá és hozzáférhetővé tétele között. A szobrász valójában azt reméli, hogy a gipsz „ideiglenes állapot”, mielőtt a szobor valódi anyagában testet öltene.

Az a gipszerdő, amely a tárlaton fogad bennünket, négy tiszteletre méltó évtized kreatív létezésének drámájáról tanúskodik.

Čerevićből, ahol 1920-ban meglátta a napvilágot, kora gyermekkorának éveiben éppen rálátott a nagy folyó túlsó partján elterülő síkságra. Újvidéken végezte iskoláit. Közvetlenül a háború előtt választotta hivatásul a szobrászatot. A háborús éveket Újvidéken töltötte, mint a zord hétköznapiok részese és tanúja, műtermében lelve pillanatnyi nyugalmat, „ahol festenek, formáznak, és a művészetről s az életről csevegnek”.¹ A folyóparti város tragédiája kétségtelenül életnek és halálnak egy életre szóló témája. A vízszintesnek az a gyermekkori élménye, amely fölött minden függőleges monumentálisnak tűnik, kiegészült az áldozatul eső ember sorsának és halálának értelmetlenségére rávilágító föl ismeréssel. Az őt átható, a legnagyobb áldozatot is vállalni kész szabadságeszmény az Agitprop fiatal propagandistája hivatásának mindennapi részévé is válik. Ezt követi a belgrádi Képzőművészeti Akadémia.

Toma Rosandić tekintélye módot adott arra, hogy zavartalanul kifejlődhessen tanítványai és munkatársai szobrászi elhivatottsága. A Mester-műhelyben töltötte el Soldatović az 1949 és 1952 közötti időt, itt készülve 1952. évi önálló tárlatára. Tanárának még 1931-ben megfogalmazott bölcelete: „Tiszta realizmusból még soha nem született művészet... Minden művészetnek stilizálnak kell lennie”² — egészen bizonyosan nyomot hagyott a fiatal szobrászban.

Első önálló tárlatának éppen ez a rosandići „stilizáltsága” volt a vezérelve, illetve az az ebben rejlő meggyőződés, hogy a művésznek nemcsak joga, hanem kötelessége megtalálni saját egyéni kifejezőmódját.

Csóka, 1968—1984

Miodrag B. Protić a NIN november 4-i számában tökéletesen értelmezte is Jovan Soldatovićot;³ az ifjú szobrász tehát már a kezdet kezdetén affirmatív útravalót kapott.

A szocrealista irányultság látható jelei nélkül, a jugoszláv szobrászat rangos bárdjának alapos és szabad képzést nyújtó műhelyéből kikerülve, a kritikától elismert tehetséggel Soldatović Újvidékre költözik, és az akkor lehető legjobbnak számító ajánlásokkal megalapítja a Pedagógiai Főiskola szobrászati tanszakát. Amikor a föntiekhez még a tanár tekintélye is társult, akkor egyszeriben — szinte szó szerint a gyerekipőből még alig kinőve — központi alakjává vált a modern vajdasági szobrászatnak.

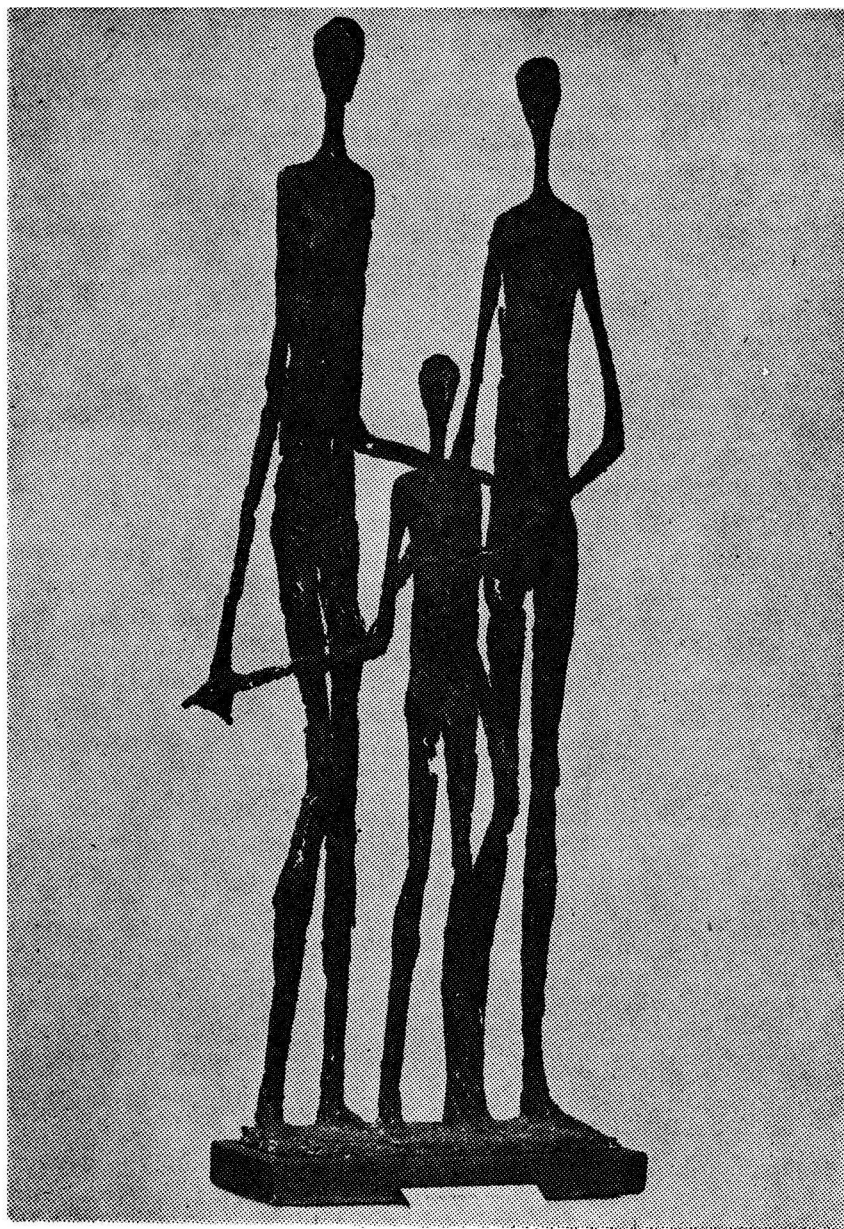
A következő év, 1954 tavaszán kiállítást rendeznek Belgrádban Toma Rosandić mesterműhelyének szobraiból. A hat kiállító között ott van Jovan Soldatović is. „Ma, történelmi távlatból szemlélve, ennek a kiállításnak rendkívüli a jelentősége... ez tanúskodott elsőként a fiatal művésznemzedéknek arról a szabad törekvéséről, hogy elsajátítsa a korszerű plasztikai kifejezőmódot” — állapítja majd meg három év-tizeddel később K. Ambrozić.⁴ Alig egy évvel a belgrádi után, 1955 tavaszán Soldatović megrendezi *első* önálló vajdasági tárlatát az újvidéki Ifjúsági Tribünön.

A modern francia képzőművészet 1952. évi kiállítása, de különösen Henry Moore szobrainak és rajzainak 1955. évi belgrádi tárlata után a szobrászat is „nyomába eredt” a képzőművészeti fejlődésnek, hogy pótolja lemaradását.

Soldatović irányvétele ekkorra már kialakult. A Szergej Jeszenyin megrázó verssoraitól ihletett „Szuká”-val már 1949-ben meghirdette hangsúlyozott érzelmi beállítottságát és ragaszkodását ehhez a tájhoz. Az 1953-as „Fiú őzgidával” ismét csak magán viselte a sajátos vonalvezetésű „stilizáltság” minden jegyét: a hosszú, függőleges elhelyezésű forma szinte szürreálisan meg van lapítva, mint egy sejtelmesen elnyúló árnyék, amelyet a szenvedélyes mozdulatnak az adott anyagba öntött markáns nyomai elevenné nemesítenek. CÉLJA: a törékeny, a természet szeszélyeitől gyötört és sebzett, de állhatatos emberi jel, amely az emberi létezés monumentumaként az égi szférákba ágaskodik; az áldozati ember, aki megbékélt a létezés reménytelenségével, és csupán egyenes emberségének méltóságával adja tanújelét a tiltakozásnak.

A háború utáni ember új nyugtalanságából fakadó egzisztenciális expresszionizmus vált a szorongató hatvanas évek művészi kifejezőeszközévé. A szabad forma elevensége — amely reakció volt az antropomorfizmusra — egyszeriben számtalan kérdést előtérbe helyezett, és ezzel utat nyitott a szobrászat létezésének legdinamikusabb időszakára. Az emberi forma hazai hívei — amelyet a nemrégiben még érvényes dogma kompromittált — a tradicionalizmus bélyegét kapták, a „szabad forma” pedig avantgardistáknak minősült.

Soldatović, a Henry Moore műveiből sugárzó mágikusságot mélyen

Család, 1954

tisztelte, de közelebbinek érezte magához Osip Zadkine-t. Benne lelte meg azt, amit a szobrászat imperatívuszának tart; ahogy ő maga mondja: „*azt a meggyőződést, hogy valóban egy teljes emberről és igazi emberi elkötelezettségről van szó*”.⁵ E nagy művész 1954-es „Rotterdam-i emlékmű”-ve és egyéb alkotásai a figurációt megőrizve a heves formával fejezik ki bele nem nyugvásukat az ember tragikus végzetébe.

A közelmúltból merített megrázó tapasztalatoktól Soldatović eleve a tiltakozás expresszív gesztusára volt elrendelve. Mint korának emberét, mélyen áthatotta az emberi sors tragikumuma:

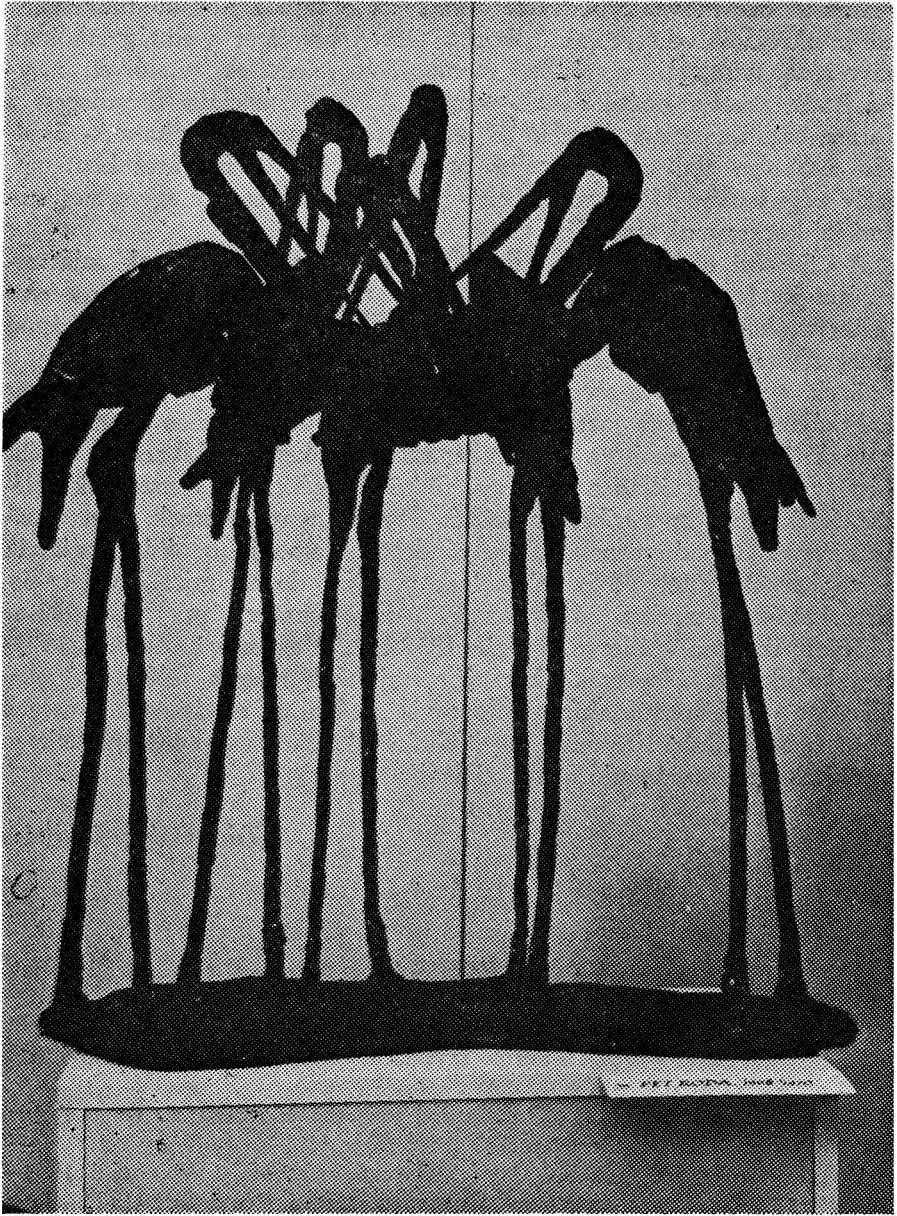
„A művész önkéntelenül kora nyugtalanságának ad hangot, de nem lenne elegendő ereje az alkotáshoz, ha mindenestül eltölné a kiábrándultság”⁶ — hangsúlyozza Herbert Read. Az alkotó kezdeteknél, különösen Ujvidékre való visszatérése idején a „kiábrándultság” nem lett volna méltó háború utáni éveink optimista légköréhez, és semmiképpen sem lett volna összeegyeztethető az ifjú aktivista életfilozófiájával.

Soldatović tehát a vajdasági képzőművészeti közegbe elkötelezett, sajtószertű elhivatottságot hoz, amely a hagyományos antropomorf szobrászathoz képest is modern áramlatok előretörését fogja jelenteni. Pedagógiai alapállásával tanítványait arra ösztönzi, hogy szabadon, saját érzékenységüket követve döntsenek. Mint a cselekvés embere, „megrengette” a vár falait, és a művészetre ösztöklélte új életét. Eszmetársaival szobrokat is fölkínál az ember környezetébe az 1957. és 1958. évi „Tér 8”-cal, amikor „szarvasai” megkezdik attraktív létezésüket, hogy majd egyre inkább a művész alkotói drámájának jelképeivé váljanak. A következő harminc évben ugyanis ez a nyílt és temperamentumos szobrász — művészetével és gyakran éles szavakkal is — küzdelmet fog folytatni a szobrok életteréért és az alkotó tettel megnevesített emberi környezetért.

A vár falai között sorra nőttek ki a földből a költői, kecses őzek csordái és az itteni emberek tudata mélyéről merített madarak rajai, a sebzett szarvasok és állandóan jelen levő „jegyei” az embernek, az emberpárnak, a családnak, az ebeknek és lovaknak: az ember hú társainak. Idővel a szárnyasok derűs hírmondóból vészmadárrá válnak; a sokáig harcosszárvas belegabalyodik karcos lábaiba és dús koronájába, mint valami megrázó dokumentum — „A megölt szarvas” (1980); a napba néző elbűvölt festő és költő megpihen az újvidéki parkban 1982-ben, abban az évben, amikor a „Kutyakölykök” ellenállhatatlanul annak a már említett versnek a sorait idézik föl, a horizontra függesztett holt madarak pedig a „Vajdasági alkony” címet viselik.

Annak idején „tanúja voltam — vallja Stevan Stanić — amint három fiatalember egyikének egyszercsak énekre fakadt a szíve. Énekre fakadt, mint ami él, és madárszárnyakkal kezdett repesni. Ez volt a világ legköltőibb szíve”.

„A világ legköltőibb szívét” birtokló három fiatalember — mint villám sújtotta három fatörzs, torony, nyárfa vagy kútgém — a síkság

Öt gólya, 1968—1970

fölött feszülő égboltra meredt 1962-ben a zsablyai réten, a Tisza mellett.

Emlékmű volt ez, kétségtelenül a síkságra szánt hiteles memoriális plasztika határköve. Soldatović annak az e tájhoz kötődő művésznek az intuíciónójától vezetve, aki alkotásai révén beszélget a síkság lakóinak távoli tapasztalataiban rejtőző szimbolikus jelentések viselőivel, meghódította kreatív poétikájának csúcsát. Az egzisztenciális függőlegest a forma expresszionista kezelésével érvényre juttatva, a tiltakozó üvöltést a három alak méltóságteljes pantomimjével a vízszintes kontemplatív végtelenjére rávetítve, a helyi sajátosság ellenére az egyetemes emberi jel kontrapunkt-mágiáját teremtette meg.

A „Sajkási emlékmű”-vel sikerült igazolnia szobrászatának sajátosságát is, amely szerint ez a szobrászat túlnyomórészt eleve arra rendeltetett, hogy betöltse a teret, hogy emlékmű legyen, vagy csupán a „megszépített” emberi létezésnek egy humánus részlete.

Ezek a „gipszek”, amelyek kis híján szétmállanak a Sportközpont kalitkájának csillogó gazdagságában, ebben a decemberben szomorúnak hatnak. Mint a lehajtott fejű emberszabású jelképek, akiknek a testébe fúrt lyukakon átvillan a napfény, füttyül a szél vagy a madarak beléjük fészkelnek, egyszeriben szükségét érezzük a nyílt térnek. Van azonban ennek a hadseregnek sok, elvándorolt katonája is, akik elfoglalták tartós helyüket Jugoszlávia valamelyik pontján, de még rajta kívül is benépesítették a tereket. Mégis az 1970-es „Kentaur” vagy az 1980-as „Elégett ikebana”, illetve a régi, 1959-es „Tifuszosok” vagy az 1977-ben keletkezett „Jegysek” kívánják leginkább maguk fölé a végtelen égboltot — bizonyosságaként Soldatović alakjai vitalitásának, amelyek saját fölszabadult létezésük meghódításának görcsében méltóságteljesen vonultak be a magánvaló forma világába.

Túri Gábor fordítása

Jegyzetek

- ¹ Ivanović, Ljiljana: Vajar Jovan Soldatović, JOVAN SOLDATOVIĆ skulptura 1942—1984. Galerija savremene likovne umetnosti, Novi Sad, 1985., 8. o.
- ² Uo., 6. sz. jegyzet: D. A.: Razočarana vajarska filozofija g. Tome Rosandića. VREME, Beograd, 1931. december 11.
- ³ Uo., 8. sz. jegyzet és Miloš Arsić: Likovna umetnost u Vojvodini 1944—1954. Galerija savremene likovne umetnosti, Novi Sad, 1980., 32. o.
- ⁴ Katarina Ambrozić: Ana Bešlić. Gradski muzej, Subotica, 1983., 22. o.
- ⁵ Ivanović... idézet Soldatovićtól, in: DNEVNIK, Novi Sad, 1966. február 2. (14. o., 23. sz. jegyzet).
- ⁶ Herbert Read: Istorija moderne skulpture. Beograd, 1980. (II. kiad.), 225. o.

Durica, 1942

Rezime

Retrospektivna izložba skulptura Jovana Soldatovića (Galerija savremene umetnosti Novi Sad, decembra 1985.)

Retrospektivom 1942—1984, obeleženo je četiri decenije prisutnosti i kreativnog delovanja vajara Jovana Soldatovića u jugoslovenskoj i posebno vojvođanskoj modernoj skulpturi.

Rodio se u Čereviću 1920. godine. Nakon školovanja u Novom Sadu te Akademije likovnih umetnosti u Beogradu i boravka u Majstorskoj radionici Tome Rosandića (1878—1958), vratio se u Novi Sad 1953. godine i osnovao vajarski odsek pri VPŠ. Uključivši na samom početku življenja posleratne vojvođanske skulpture, on je u ovaj likovni prostor uneo osobeni senzibilitet i doslednost angažovanog stvaraoca.

Kao pedagog prvo na VPŠ, zatim na Umetničkoj akademiji, usmeravao je formiranje autentičnih stvaralačkih ličnosti, danas poznatih vajara mlađe generacije; kreativno prisutan, temperamentan i polemički raspoložen osvajao je prostore za skulpturu u životnom i radnom prostoru; „Šajkaškim spomenikom” kod Žablja, 1962. obogatio je riznicu spomenika izuzetnom kreacijom — trajnim i nezaobilaznim međašem memorijalne plastike u nas.

Soldatović je u ovu sredinu doneo vokaciju egzistencijalnog ekspresionizma, angažovanu antropomorfnu skulpturu provokativne forme i modelacije. Izduženim ljudskim figurama, gracioznim srnama ili borbenim jelenima u autentičnoj izvedbi bio je začetnik modernog skulptorskog izraza, inicijator oslobađanja forme kao samostalne vrednosti u vreme likovnog preporoda vojvođanske umetnosti.

Intuicijom umetnika vezanog za ovo podneblje, simboličkim znacima prisutnim u iskustvima žitelja ravnice, iznedrio je vrhunac svoje kreativnosti spomenikom kod Žablja uz Tisu, primerenom naglašenoj ravnici i beskraju horizonta. Afirmišući egzistencijalnu vertikalnu sa tri uspravne ljudske figure izvedene ekspresivnim gestom u formama načetim ćudima prirode, nad kontemplativnom beskonačnom horizontalom ostvario je kontrapunkt — magiju univerzalnog humanog znaka. Ovim „Šajkaškim spomenikom” potvrdio je i osobenosti svoje plastike, pretežno namenjene slobodnom prostoru, spomeniku ili samo humanom detalju „uljuđenog” životnog prostora.

Iako privržen antropomorfnoj skulpturi, delima kao „Kentaur” 1970. ili „Ikebanom na zgarištu” 1980. Soldatović dokazuje životnost svojih oblika i u okvirima skulptorskih nastojanja da samostalnoj formi obezbede vitalitet i dejstvo u prostoru.

B. D.

Resummee

Retrospektive Ausstellung der Statuen von Jovan Soldatović (Galerie der Modernen Kunst Novi Sad, Dezember 1985)

Mit der Retrospektive 1942—1984, sind die vier Jahrzehnte des Daseins und der kreativen Aktivität, des Bildhauers, Jovan Soldatović in der jugoslawischen und besonders der Vojvodinaer moderner Skulptur markiert.

Er ist in Čerević, im Jahre 1920 geboren. Nach der Schulung in Novi Sad, sowie in der Akademie der bildenden Künste in Beograd, und Aufenthalt im Meisterwerkstatt von Tomo Rosandić (1878—1958), kehrte er nach Novi Sad, im Jahre 1953 zurück und gründete die Bildhauerabteilung der VPŠ Höhere Pädagogische Schule). Am Anfang des Lebens der Vojvodinaer Bildhauerschaft sich einschliessend, hat er in diesem Raum der bildenden Kunst eigenartige Sensibilität und Konsequenz des engagierten Schöpfers, eingeführt.

Als Pädagoge, zuerst an der VPŠ und nacher an der Akademie der Kunst, richtete er die Formierung autentischer schöpferischer Personen ein — die heute bekannten Bildhauer der jüngeren Generation. Kreativ vorhanden, temperamentvoll und polemisch eingestellt, hat er die Skulptur in dem Lebensraum und Arbeitsraum der Vojvodina, eingeführt. Mit dem „Šajkašer Denkmal“ bei Žabalj 1962 bereicherte er die Schatzkammer der Denkmäler mit besonderer Kreation; mit dauernden und unumgängbaren Grenzstein — der memoriellen Plastik bei uns.

Soldatović hat in dieser Gegend die Vokation der existenzieller Expressionismus eingeführt, die engagierte antropomorphe Skulptur der provokativen Form der Modellation. Mit verlängerten menschlichen Figuren, gratiösen Rehen und kämpferischen Hirschen, in authentischer Ausführung des modernen bildhauerischen Ausdruckes, der Initiator der Befreiung des Forms, als selbstständigen Wertes in der Zeit der künstlerischer Neugeburt der vojvodinaer Kunst.

Mit der Intuition des Künstlers, der an diese Region gebunden ist, mit dem symbolischen Zeichen der, in der Erfahrung der Einwohner der hiesigen Ebene vorhanden ist, entpuppt er mit seinem Denkmal bei Žabalj an der Theiss, den Gipfel seiner Kreativität, die, der ausgesprochenen Ebene, und endlosen Horizont entspricht. Den existentiellen Senkrecht afirmierend, mit drei senkrechten menschlichen Figuren, mit expressiver Geste, in den Formen der angerührten Künste der Natur, über der kontemplativer, unendlicher Horizontalen, hat er die Kontrapunkt erzeugt — die Magie der humanen Bezeichnung. Mit diesem „Šajkašer Denkmal“ bewies er die Spezialität seiner Plastik, die meistens dem freien Raum gewidmet ist, dem Denkmal oder dem humanen Detail des vermenschlichten Lebensraums.

Wenn auch der antropomorphen Skulptur gebunden, mit dem Denkmal „Kentaur“ 1970 oder der „Ikebana auf der Brandstätte“ 1989, Soldatović beweist die Lebendigkeit seiner Formen und in dem Rahmen des skulpturellen Vorhabens der selbstständigen Formen, die Vitalität und Wirkung im Raum, zu beweisen.

MŰHELY

Dobrotka Lajos

ADALÉKOK AZ ELIDEGENEDÉS JELENKORI OKAINAK ÉS MEGNYILVÁNULÁSI FORMÁINAK SZÁMBAVÉTELÉHEZ

---

*„Semmi sem igazságos azért
mert törvény, de mindenből,
ami igazságos, törvényt kel-
lene csinálni.”*

Montesquieu

Az a megközelítés, mely az egyént a rendszer passzív produktumaként, az irányítás pusztá objektumaként szemléli, lényeges veszélyt rejt magában, mivelhogy a szocialista életmód aktív, alkotó viszonyt jelent az egyén és a világ között. Ugyanakkor a társadalmi folyamatok kevésbé óhajtott kimenetelért nemegyszer a szocialista öntudat hiányára apellálunk, pedig tudnunk kellene, hogy a társadalom radikális átalakulása lényegesen gyorsabb ütemű az ember pszichikumának radikális átalakulásánál.

„Társadalmunk drámai átrendeződése, amely négy évtized alatt embermilliókat szakított ki régi életkörülményeik közül, szükségszerűen kiszakította az embereket hagyományos értékeik világából és megindította az értékek átrendeződésének bonyolult folyamatát... De ilyen rövid idő alatt nem forrhatott ki az értékek, normák, magatartásformák tiszta egyértelmű szocialista modellje.” (2—224) A szocialista értékek belső erővé válása hosszú folyamat. A folyamat gyorsasága a létfeltételektől függ, amelyek hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a szóban forgó értékek beépüljenek az emberek egyéniségébe: tudatukba és magatartásformáikba, de lassíthatják is ezt a folyamatot, sőt elidegenedéshez is vezethetnek. A szocialista erkölcs általánossá válását nehezíti és bonyolultabbá teszi az a körülmény, hogy az új ember nevelése, a régi erkölcs elleni harc a szocialista és a kapitalista világ között folyó heves ideológiai küzdelem közepette folyik, és amennyiben a munkásosztály alapvető életfeltételei is megoldatlanok, ha nem látható a megoldások relatív közelsége, formalizálódik a politikai életben való részvétel, vagy passzív magatartás alakul ki a politikával szemben. A személyiség há-

rom egymásba játszó alapstruktúra — a biológiai, a pszichikus és a szociális struktúra — komplexusa, melyben a legdinamikusabb szociális struktúra szerepe dominál. Az egyén és a társadalom kölcsönhatását kifejező tevékenység során jelentős változás megy végbe a személyiség pszichikus struktúrájában is. Azok a termelési viszonyok, amelyek korlátozzák és eltorzítják az ember képességeit, elkerülhetetlenül meghatározzák a tudatát. Míg a kapitalizmus előtti társadalmak főként a gazdaságon kívüli kényszer eszközeivel vonták be az egyént a társadalomba, a kapitalizmus pedig a gazdasági kényszer eszközeivel, a szocializmusban vajon a gazdasági-erkölcsi indíték-e az aktív integráló erő?

Amíg az értéktörvény uralja a világot, a tudat és az erkölcs ennek függvényeként létezik. A gazdasági kényszer területe úgy szűkül vagy bővül, ahogyan érvényesül, kifejezésre jut az értéktörvény. „Ha végérvényesen győzött a kommunizmus, ha ezáltal kikapcsolódik a társadalmi életből valamint az emberek öntudatából minden osztálykülönbség, ha a gazdasági élet és vele a megélhetés gondja megszűnik szerepet játszanak az emberek életének felépítésében — akkor felmerül a kérdés: mi fogja ezt az új társadalmat fenntartani és összetartani, mi lesz a benne élők életének legfontosabb tartalma? Erre a kérdésre csak az erkölcs oldaláról kaphatunk választ” — írja Lukács György, *Történelem és osztálytudat* című művében. A gazdasági erkölcs a társadalom mozgó erejének szerepét akkor veszi majd át, ha a munka eredményei szerinti elosztás elve helyett a szükségletek szerinti elosztás elve érvényesül majd. De amíg a termelés színvonala viszonylag alacsony, és nem elégheti ki a társadalom minden tagjának összes szükségletét, a munka termelékenységé maradjon a társadalmi haladás legfőbb ismertető jege, tehát egy-egy ember társadalmi értékének ismerve is. A személyes és társadalmi érdekek tendenciájukban, fő irányukban esnek egybe: mint-hogy a termelés az egész társadalmat szolgálja, a társadalom minden tagja külön-külön is érdekelt benne. De az egyén közvetlen érdekei nem feltétlenül esnek egybe a társadalom alapvető érdekeivel. Ebből adódik a munka szerinti elosztás szükségessége és az anyagi érdekelttség elve (az egyenlősítő, szükségletek szerinti elosztás aláásná a gazdasági növekedés individuálpszichológiai ösztönzőit), és végeredményben az értéktörvény jelenlétének szükségessége, mivel gazdasági értelemben nem beszélhetünk öngazgatásról sem, ha nem hatnak a piac törvényei.

Az emberek mindig annyira szabadították és szabadítják fel magukat, amennyire azt — nem az önmagukról alkotott véleményük, hanem — a létező termelőerők megengedték nekik. „Mint ahogyan azt, hogy egy egyén micsoda, nem aszerint ítéljük meg amit önmagáról gondol, ugyanúgy az ilyen forradalmasodási korszakot sem ítélhetjük meg a maga tudatából, hanem éppenséggel ezt a tudatot kell az anyagi élet ellentmondásaiból, a társadalmi termelőerők és termelési viszonyok közötti meglévő konfliktusokból megmagyarázni” — mondja Marx A

politikai gazdaságtan bírálatához című művében. Tehát mint látjuk, nem csak a tőkés társadalomban jár együtt a termelési eszközök magántulajdonával az elidegenedett munka gazdasági kényszere. Igaz, hogy az elidegenedés a magántulajdon intézményében öltött legegységesebb formát, de a termelőeszközök társadalmi tulajdonba vétele csupán jogi tény, éppúgy, mint bármely más jogi intézmény. Az az igénye, hogy egy új társadalmi rend kezdete legyen, attól függ, hogy mit kezd az ember a társadalmi tulajdonba vett termelőeszközökkel. A magántulajdon eltörlése akkor jelent lényegileg új társadalmi rendszert, ha a szabad egyének, nem pedig a „társadalom” lesz a társadalmi tulajdonba vett termelési eszközök urává. Ha tehát a magántulajdon megszűnik, az még nem jelenti azt, hogy megvalósult a teljes emberi szabadság. A társadalmi tulajdon pusztán azzal, hogy törvénybe foglaltuk, még nem válik valós társadalmi tulajdonná. Ez csak akkor következik be, ha — a társadalmi viszonyok fejlődésével — az emberi tudat is átalakul, alkalmazkodik azokhoz a körülményekhez, amelyeket a tulajdonforma megváltozása jelent. Vagyis ha az ember a munkaeszközöket, amelyekkel dolgozik, nem érzi idegennek.

A társadalmi-gazdasági helyzet súlyosbodásával azonban ezzel ellentétes tendenciák jutnak kifejezésre: a tudatban megerősödik a biztonság érzetét keltő magántulajdon szükségessége, s megerősödnek az állami funkciók és egyre több beleszólásuk lesz a gazdasági élet folyamataiba.

Vajon a köztudat mennyire ismerte fel a társadalmi-gazdasági viszonyok által kiváltott elidegenedést? Nézzük meg, mit mondanak erről egy kutatás eredményei. 1974—77 között hazánkban, konkrétan Szlovéniában az elidegenedés terén végzett Rus-Arzenek vizsgálatok a következő eredményeket adták:

- a megkérdezett munkások többsége elidegenült a munkától,
- a termelési aktivitásukat részben bér munkaként élik át,
- az elidegenedett munkát nem érzik frusztrációnak,
- a munkájukkal való elégedetlenség forrása a gazdasági frusztráció,
- többségük az egalitarizmus híve,
- az a véleményük, hogy az emberek között nem lenne szabad nagyobb anyagi különbségnek léteznie,
- a munkások-hivatalnokok fele saját érdekében sem érzi képesnek magát politikai intervencióra,
- a szocializmus értelmezésénél felülkerekedik a gazdasági motiváció,
- a munkások háromnegyed része apolitikusan viszonyul a szocializmushoz.

Tehát a filozófiai értelemben vett elidegenülés lényegesen más formában él az emberek érzelmi világában. Mindemellett, hogy az elidegenülés pszichológiai fogalma (mely az egyén pszichikai állapotára, a külvilághoz és saját tevékenységéhez való viszonyára vonatkozik) alapvetően, s hogy Marx is először a munkás munkához való viszonyát

kezdte elemezni s csak azután tért át az objektív társadalmi folyamatok és viszonyok meghatározóinak vizsgálatára, az elidegenülés tisztán pszichológiai értelmezése nem konformizmust sugall: vagyis elidegenülni annyi, mint nem alkalmazkodni, ezen pedig segíthetünk, ha megváltoztatjuk az egyén beállítottságát, amely meggátolja a fennálló helyzet elfogadásában.

Az elidegenült világból való menekülés a termelési és politikai szférákon kívül többek között a fogyasztás szférájában, a szabadidőben nyilvánul meg — ott, ahol az ember még úgy-ahogy otthon érzi magát. Az élet értelmét jelentő más utak lezárásával az emberek önrendelkezésüket, valamint önbecsülésüket mint fogyasztók próbálják megvalósítani. A dolgozók többsége azonban nem reménykedhet a „meggazdagodásban” és az „előrejutásban”. Az emberek tudják, hogy a kitartó munka árán, ha csak ki nem tör a gazdasági válság, vagy el nem veszítik munkaképességüket, elérhetnek egy bizonyos életszínvonalat. Személyes munkasikereik azonban alig változtathatnak társadalmi státusukon.

Azon kívül, hogy megállapítást nyert, hogy ki és mitől idegenedett el, a kérdések egy része nyitott: mi váltja fel az „elidegenedett” állapotot, hogyan nyilvánul meg az elidegenedés folyamata és ki-mi a mozgatója?

Marx a hegeli dialektika és egyáltalában a filozófia kritikájában (a negativitás dialektikájában) felismeri az elidegenedés pozitív voltát is: „A nagyság a hegeli Phänomenologie-ban és végeredményében — a negativitás dialektikájában mint a mozgató és létrehozó elvben — tehát először is az, hogy Hegel az ember önlétrehozását folyamatként fogja fel, a tárgyiasulást tárgytalanításként, külsővé-idegenné válásként és a külsővé-idegenné válás megszüntetéseként, hogy tehát a munka lényegét felfogja és a tárgyi embert, az igazi, mert valóságos emmert saját munkája eredményeként fogalmilag megragadja.” (5—104) A társadalmi világban ez a negativitás vitte előre az osztálytársadalom ellentmondásait, s ezáltal a társadalmi folyamat hajtóereje maradt. A dolgok adott állapota negatív, és csak úgy válhat pozitívvá, ha felszabadítjuk a benne rejlő lehetőségeket. Ez utóbbi a tagadás tagadása, a dolgok új rendjének megteremtésével érhető el. Amíg meg nem érnek a fennálló helyzet megváltoztatásának előfeltételei, az emberek — legalábbis a tömegek — megelégszenek az adott körülményekkel, s természetes, normális létfeltételeiknek tekintik őket. Amikor azonban az adott, korlátolt viszonyok kimerítik lehetőségeiket, az emberek kezdik őket embertelen, természetellenes viszonyokként megélni. Az elidegenedés a legáltalánosabb formában jellemzi és tükrözi a társadalmi tudatban (például a munkásoknak a munkához való viszonyában) ezeket a társadalmi ellentmondásokat. Azok a dolgok, amelyeknek az élet szolgálatában kellene állniuk, uralkodni kezdenek annak tartalma és célja fölött, és az ember tudatát teljes mértékben hatalmukba kerítik az anyagi termelés viszonyai. Az ember tehát alkotásaiban meg-

teremt az „önelidegenedését mint a társadalomnak azt a részét, amely legelviselhetetlenebbül szenved az elidegenedés miatt (ennyiben negatív — D. L.) — önmagát is, mint azt a növekedő erősödő forradalmi erőt (ennyiben pozitív, — D. L.) amely kénytelen az egész társadalmat felszabadítani az elidegenedés alól”. (3—279) Tehát mindamellert, hogy az elidegenedés első stádiuma az apátiába való menekülés, a fennálló antagonizmus egy kritikus ponton felül mozgó erővé válik, pozitívításba csap át. Ennek időbeni felismerése, az új alkotó erők tudatos felszabadítása mentesítheti a társadalmat a különösebb megrázkódtatásoktól.

A munkásosztály társadalmi-gazdasági helyzetének súlyosbodásával, eltekintve a formális politikai elkötelezettségtől, tudatváltozás történik a depolitizáció irányába — mely az állam felerősödéséhez vezet, táptalajt teremtve ezáltal a bürokrácia elburjánzásának. Marx azt mondja, hogy az állam fennállásának feltételei között a bürokrácia az ember lehető legnagyobb fokú elidegenedése.

Az öngazgatásban mindinkább valóra kellene válnia annak a közismert kommunista eszmének, mely szerint nem az embereket kell igazgatni, hanem a társult termelők kellene hogy igazgassák ügyeiket. Felmerül azonban a kérdés, hogy a társadalmi konfliktusok hevesége és összebékíthetlensége (ide értve a társadalmi újratermelési eszközök elosztásában és az egyéni és általános szükségletek kielégítése terén megnyilvánuló konfliktusokat is) enyhült vagy csökkent-e oly mértékben, hogy ezeket a konfliktusokat kizárólag öngazgatási alapon, a különböző érdekek közvetlen demokratikus szembeállításával, öngazgatási megegyezés és a társadalmi megállapodás útján fel lehessen oldani, az állam kényszerítő hatalmának felhasználása nélkül? Fokozódott-e a társadalmi közösség tagjainak arra való hajlandósága és képessége, hogy közvetlenül és önkéntesen vállaljanak részt a társadalmi ügyek intézéséből a társadalmi tevékenységek és a társadalmi szükségletek kielégítésének minden szférájában, oly mértékig, hogy a hivatásos hivatalnoki apparátus szerepe csupán csak az öngazgatási szervek döntéseinek teljesítésére korlátozódjon?

A tapasztalat azt mutatta (miképpen az előbbiekből is kitűnik), hogy mindaddig, amíg a társadalomra nehezedik az anyagi nélkülözés terhe, és az érdekellentétekből eredő számtalan konfliktus, a társadalmi ügyekre és a társult munka viszonyaira vonatkozó döntéshozatalnak semmiféle automatizmusa sem elég önmagában ahhoz, hogy azonnal kiküszöbölje az állam és az öngazgatás közötti antagonizmust a tényleges társadalmi viszonyokból. Az adminisztratív irányítás viszont magában hordja az elbürokratizálódás veszélyeit. Míg a szocializmus a tömegek kezdeményezésére támaszkodik, és igyekszik kibontakoztatni az egyéneket és a közösségekben rejlő alkotóerőt és lehetőségeket, mert bennük látja a történelem igazi alkotóit, addig a bürokrata gondolkodás bizalmatlan mind a tömegekkel, mind az egyénnel szemben: számára a

megszokott szabályzatokat félresöpör kezdemenyezés veszedelmes anarchiának tűnik. A szabályzatokban nem rögzített cselekvések és motívumok a bürokrata szemében gyanúsak és ellenségesek, az ember pedig csupán az igazgatás és a manipuláció tárgya. Amikor valamilyen adminisztrációs ténykedésről van szó, voluntarizmusra hajlik, azt tartva, hogy utasításokkal és körlevelekkel megvalósíthatja a kitűzött célt, tekintet nélkül az objektív körülményekre. A bürokrácia hosszú életét és megújhodását nagyban szolgálja a tudatlanság, a politikai érdektelenség valamint az a tulajdonsága, hogy nem veti el az uralkodó osztály eszméjét, hanem saját szolgálatába állítja azt.

„El lehet kergetni a cárt — el lehet kergetni a földbirtokosokat — el lehet kergetni a tőkéseket — írta Lenin. — De nem lehet elkergetni a bürokráciát. Az efféle kelevényt nem lehet kiirtani. Csak gyógykezeleni lehet. A sebészeti beavatkozás ebben az esetben abszurdum, lehetetlen dolog; csakis lassú gyógykezelés segít — minden más sarlatánság és naivság.” (11. 475. o.)

Melyek ezen gyógykezelésnek az eszközei?

Többek között a tömegek egyre szélesebb körű bevonása a társadalom közvetlen igazgatásába. De a cél teljes megvalósítása — aminek egész sor objektív és szubjektív előfeltétele van — hosszú időt igényel. Először, ennek a folyamatnak az üteme az ország technikai-gazdasági színvonalától függ. Ahhoz, hogy az egyszerű polgárok hatékonyan (s nem pusztán formálisan) vehessenek részt a közügyek irányításában és a döntéshozatalban, meghatározott anyagi feltételekre van szükség (megfelelő szabadidőre és életszínvonalra), miképpen bizonyítja a Marx által felfedezett történelmi fejlődésre vonatkozó törvény „... azt az eddig ideológiai burjától ellepett egyszerű tény, hogy az embereknek előbb enniök, inniök, lakniök és ruházkodniök kell, mielőtt politikával, tudománnyal, művészettel, vallással stb. foglalkozhatnak”. (12—428) Másodsor, fontos szerepet játszik a demokratikus politikai hagyomány; az emberekben ki kell alakítani, illetve fokozni kell azt a képességet, hogy építően vegyenek részt a politikai életben. Harmadsor, sok múlik a lakosság kulturális színvonalán — amely viszont a két előbb említett feltételtől függ —, s nem utolsósorban azon, hogy milyen osztályideológia határozza meg a tömegkultúrát.

Bár az elidegenedés megszüntetésének folyamata az öngazgatású társadalomban elkezdődött ugyan, összes megnyilvánulási formájának felszámolásáról a jelen pillanatban még naivítás lenne beszélni. Az elidegenedés, az elidegenült világ fogalma világosan kifejezi az elégedetlenséget azzal a társadalommal, amelyben az alkotó ember nem kapja meg az őt megillető helyet. Az elégedetlenség és az ellentmondások azonban a dialektika törvényeinek életrehívói. Számos társadalom omlott össze az új súlya alatt „... de maga a törmelék is emeli a talajt melyen járunk s ha napjainkban egy-egy torony alacsonyabbnak tűnik, ez onnan

van, hogy mi magasabbról szemléljük”. (André Gide) De annak a toronynak a csúcsa, melynél majd megszűnik az elidegenedés, erről a magasságról még mindig nem látható.

Irodalom

- ¹ Híd, 2/82, Heller Ágnes: A szükségletek elidegenedése, (239—260. o.)
- ² Hankiss Elemér: Társadalmi csapdák, diagnózisuk /Az értéktudat kiforratlansága (241—281. o.) / Magvető, 1983
- ³ Lukács György: Utam Marxhoz II. / A gazdasági-filozófiai kéziratok (279—300. o.) / Magvető Kiadó, Bp, 1971
- ⁴ Marcuse, Herbert: Ész és forradalom / Gondolat, Bp, 1982
- ⁵ Marx, Karl: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből / Kossuth Könyvkiadó, 1962
- ⁶ Marx, Karl: Birokratija i javnost / Biblioteka Zodijak, Vuk Karadžić, Beograd, 1965
- ⁷ Parkinson, S. Nortkot: Parkinsonov zakon i druge studije o administraciji / BIGZ, Beograd, 1974
- ⁸ Pavičević, Dr. Vuko: Osnovi etike (403—427. o.) Kultura 1967, Beograd
- ⁹ Rus, Veljko — Vladimir Arzenšek: Rad kao sudbina i kao sloboda / Alijenacija rada (275+443. o.) / Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1984
- ¹⁰ Sergejev, Dimitrije: Otudeni čovjek (Teorija alijenacije u tradiciji i suvremenoj misli) / Biblioteka: Suvremena misao, Školska knjiga, Zagreb 1974.
- ¹¹ Lenin művei: M. Szokolovnak, 35. köt. Szikra, 1956.
- ¹² Marx—Engels válogatott művei, Engels: Karl Marx temetése, III. köt. Kossuth, Budapest, 1983.

Rezime

Prilog razmatranju suvremenih uzroka i oblika ispoljavanja otuđenja

Autor počinje svoj članak sa konstatacijom da socijalistički način života predstavlja aktivan, stvaralački odnos, između pojedinca i sveta. Ovo međutim važi i u obrnutom pravcu. Preorijentacija našeg društva započela je pre četrdeset godina; u tom kratkom periodu međutim, nije moglo da se ostvari čisti, jedinstveni, socijalistički model vrednosti, normi i formi vladanja.

Ličnost je kompleks triju osnovnih struktura, koji su u međusobnoj vezi: biološka, psihička i socijalna struktura, od kojih je socijalna struktura dominirajuća.

Dok su društva pre kapitalizma uglavnom sa sredstvima vanprivrednih priroda uveli pojedinca u društvo, kapitalizam je to sproveo putem privredne prinude. Dok je nivo proizvodnje u društvu nizak, ostaje proizvodnost rada, kao merilo društvene vrednosti pojedinca. Usled toga neposredni interesi poje-

dinaca ne odgovaraju uvek osnovnim interesima društvene celine. Interes, da se dolazi do početka novog društvenog uređenja, znači likvidaciju lične svojine nad sredstvima za proizvodnju, ali to još ne znači potpunu slobodu čoveka. To dolazi tek onda do izražaja, kada i u čovečijoj svesti dolazi do saznanja o promeni lične odn. državne svojine, u društvenu svojinu.

Autor ukazuje na rezultate istraživanja, koja je vršena u Sloveniji, po pitanju otuđenja. Konstatuje, da se oslobođenje čoveka od otuđenja ostvaruje pre svega van proizvodne i političke sfere, u sferi domaćinstva i potrošnje. Većina radnih ljudi znaju, da se putem istrajnog rada — ako ne dođe do privredne krize ili ne izgube radnu sposobnost — može doći do određenog životnog standarda. Dok ne sazrevaju mogućnosti promene postojećeg stanja, ljudi — uglavnom mase — zadovoljavaju se sa postojećim stanjem, smatrajući to normalnim uslovima života. Otežavanjem društveno-ekonomskog položaja radničke klase, dolazi se do depolitizacije što zahteva jačanje državne vlasti.

U samoupravljanju bi trebalo, u što većoj meri, da dođe do izražaja komunistička zamisao, da ne treba upravljati ljudima nego bi udruženi proizvođači trebali da upravljaju svojim poslovima i uslovima.

Da li se postojeći konflikti smanjuju ili povećaju? Da li se oni mogu rešiti putem samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora i van upotrebe primoravajuće snage države? Iskustvo ukazuje, da se dok postoji činjenica oskudice, automatizam rešenja tih konflikata nije dovoljan, iako je tačno, da administrativno upravljanje nosi sa sobom opasnost birokratizacije. U shvatanjima birokratije sve je ono što nije obuhvaćeno propisima, opasno, a čovek je samo predmet upravljanja i manipulacije. Dugi život birokratije, je rezultat nedovoljnog znanja i nepolitičnosti ljudi.

Da građani mogu korisno da utiču u upravljanju društvenim poslovima, zahteva određene materijalne osnove. Ljudi moraju „pre da jedu, piju, stanuju i odevaju, nego da se bave sa politikom, naukom, umetnošću i veronaukom”.

Bez obzira na činjenicu da je u samoupravnom društvu došlo do početka nestanka otuđenja, danas se još ne može govoriti o nestanku svih pojavnih oblika istog. Kada će otuđenje u potpunosti nestati, još se ne može predvideti, završava autor svoja razmatranja.

Resumee

Beitrag zur Bearbeitung rechtzeitigen Beobachtung der Ursachen und Formen des Ausdrucks der Entfremdung

Der Verfasser fängt seine Ausführungen mit der Feststellung an, dass die sozialistische Lebensweise ein aktives, schaffendes Verhältnis zwischen der Person und der Welt ist. Diese Feststellung wirkt aber auch im Gegenteil. Die Unordnung unserer Gesellschaft, fing vor vierzig Jahren an; in dieser kurzen Periode konnte aber nicht zum vollkommenen Entstehen eines reinen, allgemeinen Modells der Werte, Normen und Lebensformen vorkommen.

Die Person ist ein Komplex von drei grundlegenden Strukturen, die unter sich verbunden sind: der biologischen, psychischen und der sozialen Struktur unter denen inzwischen die soziale Struktur dominiert.

Die vorkapitalistischen Gesellschaften haben vorwiegend durch den ausserwirtschaftlichen Zwang des Einzelnen in der Gesellschaft eingereicht, hat der Kapitalismus durch den wirtschaftlichen Zwang dasselbe durchgeführt. Bis das Nivo der Erzeugung relativ niedrig ist, bleibt die Arbeitsproduktivität, das Mass der gesellschaftlichen Werte der Person. Daher kann es vorkommen dass die direkten Interessen der Individuen nicht den grundlegenden Interessen der Gemeinschaft entsprechen. Das Interesse, das man zum Anfang der neuen Gesellschaftseinrichtung kommt, bedeutet die Liquidation des privaten Eigentums an den Produktionsmitteln, das bedeutet jedoch noch nicht die vollkommene Freiheit des Menschen. Das wird erst dann vorkommen, wenn auch in dem eigentlichen Sinne des Menschen, das Erkennen über die Änderung des privaten und staatlichen Eigentums in den gesellschaftlichen Eigentum, durchgeführt wird.

Der Verfasser weist auf die Untersuchungen hin, die in Slovenien über die Entfremdung und der Befreiung von ihr, vor allem in aussererzeugenden und politischen Sphäre, in der Familien und Verbrauchersphäre entsteht. Die meisten der arbeitenden Menschen wissen, dass man durch dauernde Arbeit — wenn es nicht zur ökonomischen Krise oder Abfall der Tätigkeitsmöglichkeit kommt — zum gewissen Lebensstandard kommen kann. Bis es nicht zur Möglichkeit der Änderung des bestehenden Zustandes kommt, sind die Menschen — insbesondere der Massenmensch — mit den bestehenden Zustände zufrieden, und nehmen ihn als normale Lebensbedingung hin. Mit dem schwer werden der gesellschafts-ökonomischer Lage der Arbeitsklasse, kommt es zur depolitisierung und das führt zur Stärkung der staatlichen Macht.

In der Selbstverwaltung sollte im je grösseren Masse, die kommunistische Idee zum Ausdruck kommen, dass man nicht die Menschen dirigieren sollte, sondern die vereinigten Arbeiter sollten ihre Arbeit und Befindungen dirigieren.

Ob sich die bestehenden Konflikte verkleinern oder ob sie wachsen? Ob sie durch selbstverwalterische Besprechungen und Gesellschaftsentschlüssen und ohne des Eingreifens der Staatsmacht, gelöst werden können? Die Erfahrung beweist dass — solange ein Mangel besteht — das Automatismus zur Lösung der Konflikte nicht genügt, sogar wenn die administrative Verwaltung die Gefahr der Bürokratie mit sich führt. In der Auffassung der Bürokratie ist alles, was nicht in den Vorschriften steht, ein Gefahr, und der Mensch ist nur ein Gegenstand der Direktion und Manipulation. Das lange Leben der Bürokratie ist das Resultat des ungenügenden Wissens und der Depolitisation der Menschen.

Die Sicherheit, dass die Bürgerschaft die gesellschaftliche Arbeiten durchführen kann, braucht gewisse materielle Bedingungen. Die Leute müssen zuerst „essen, trinken, wohnen und sich anziehen, bevor sie sich mit der Politik, Wissenschaft, Kunst und Religion befassen können“.

Abgesehen von der Sicherheit dass es in der Selbstverwaltungsgesellschaft zum Anfang der Liquidation der Entfremdung gekommen ist, kann man heute noch nicht behaupten dass alle Entstehungsformen der Liquidation der Entfremdung vorgekommen sind. Das Dach des Turmes an der die Entfremdung im Ganzen liquidiert wird, kann man noch nicht erblicken, endet der Verfasser seine Ausführungen.

Solymosy Lajos

A KSZ TAGSÁGA ÉS AZ ÉRDEKEK

TAGFELVÉTEL ELMÉLETBEN ÉS GYAKORLATBAN A VKSZ
BÁCSSTOPOLYAI KÖZSÉGI SZERVEZETÉBEN

---

1. AZ ELMÉLET

Eddigi tapasztalataink bizonyítják, hogy azokban az esetekben, amikor a munkásosztályt érintő lényeges kérdések, a megalkuvás nélküli küzdelem fémjelezte a KSZ akcióit, a tagságban gyarapodott a közvetlen termelők száma. Amikor pedig tompult a KSZ akcióinak éle, a munkások nehezen léptek soraiba, a tagjelöltek pedig társaik gyanakvásának voltak kitéve, a KSZ-t gyorsabban hagyták el régi párttagok is, miközben más rétegekben — a technostruktúrákban és az adminisztrációban — növekedett a tagság létszáma.

A KSZ-okmányok meghatározzák, hogy ki lehet a KSZ tagja, hogy a tagság az önkéntesség elvén alapszik, s hogy ez nem jár semmilyen előjogokkal, sem pedig megkülönböztetett társadalmi helyzettel. Ezzel párhuzamosan jelölik meg az okmányok a tagfelvételnek gátat szabó körülményeket is: nincs helyük a KSZ-ben azoknak, akik cselekedeteikkel a szocialista öngazgatás ellen vannak, akik öngazgatásellenes modellek hívei, akik a közösség érdekei fölé helyezik saját érdekeiket, rombolják a KSZ tekintélyét, megbontják és gyengítik akcióegységét.

Ez s a tagsággyarapításra vonatkozó többi előírás is védőrendszerként ívja és szilárdítja a KSZ-t. Mert ügyelni kell, de mondjuk inkább úgy, olyan irányban kell hatni tevékenységünkkel, hogy a KSZ tagságának összetétele megfeleljen az adott környezet struktúrájának mind a szociális, a nemek és a korosztály szerinti, mind a nemzetiségi szerkezetet illetőleg. Ez a sokrétű cél fölöttébb bonyolult és összetett viszonyokat eredményez. A gyakorlatban tapasztalhatjuk, hogy milyen nehézségekbe ütközik a KSZ-okmányok életre keltése: nagy eltérés tapasztalható a lefektetett elvek és a valóság között. Vizsgálódásunk középpontjába ezt a problémát állítottuk.

A KSZ szerveinek éberségétől és angazsáltságától függ a munkajellegű és alkotókezdeményezések valamint a mindennapi politikai kap-

csolatok fellendülése a szervezet keretén belül. Abban a környezetben, amelyben alábbhagy ez a tevékenység, vagy ahol a KSZ-szervek fő-rumszerűen működnek, elhanyagolva a munkásosztály közvetlen érdekeit, ott óhatatlanul eszmei-politikai és társadalmi problémák jelentkeznek.

A KSZ munkájában sajnos bőven van példa formalizmusra, vagy mi más lehet egy-egy a társadalmi-politikai közösség számára létfontosságú okmány látszólagos megtárgyalása, a KSZ-alapszervezetek ülésein az anyagolvasás stb. Túl sok az értekezlet és a határozat, a határozatok végrehajtásáért viszont nem tesznek eleget. Bár volt rá példa, éppen a gazdaságzilárdítási kérdésekkel kapcsolatban, hogy nem hozott a községi szerv határozatot, mert még az előzőeket sem realizálták az arra illetékesek.

Vizsgálódásunkat az érdekek szférája felé kell fordítanunk. Ha a kitűzött cél nem illeszthető be a dolgozók érdekeinek keretébe, vagy ha a cél elérésével nem látja a dolgozó saját egyéni és különérdekeinek megvalósítását, akár közvetett úton is, akkor érdektelenné, indifferenssé válik. A párttag sem kivétel: bármely célért is küzd, saját afirmálódását is keresi abban.¹ Figyelman kívül hagyva ezt a tényt, az idealizmus veszélyes vizeire evezhetünk.

Fejlettségünk mai szintjén a szükségletekből eredő érdekek közép-pontjában az anyagi érdekelttség áll. A szocialista társadalom értékítélete szerint az anyagi szükségletek kielégítése csakis a munka szerinti elosztás alapján történhet. A gyakorlatban verifikált ismérvek hiányában és célra törő akció nélkül a dolgozó, a kommunista nem tudja megvalósítani ezt az alapvető társadalmi érdekét. Ha pedig a társadalmi tudatba olyan indoktrinációs értékítélet igyekszik beférkőzni, amely a többletmunkának — valamely társadalmi csoport érdekében — a dolgozóktól történő elidegenítését magyarázza és védelmezi azzal a céllal, hogy monopolisztikusan rendelkezessék a jövedelemmel, akkor a munkásosztály ellenállást tanúsít, hisz jogfosztásról van szó.

Ez a jelenség napjainkban is megfigyelhető. Elsősorban a társadalomban meglevő és a munkásosztályon belüli szociális különbségekre támaszkodik. Közvetett módon utal erre azoknak a KSZ-alapszervezeteknek a strukturális alakulása is, amelyek vizsgálódásunk tárgyát képezik. Ahol éberségük lankad, kezdeményezésük elmarad, ott a szervezethez is gyengül, s az alapszervezet csupán pusztá szemlélővé válik, ez viszont az érdektelenséghez, a tétlenséghez vezet. A munkaszervezetben e jelenséggel és a KSZ-alapszervezettel szemben is passzív magatartás alakul ki. Gyarapodik tehát az így tiltakozók sora, aminek veszélye abban van, hogy vezére nélkül maradt a sereg, és a további manipulációk prédája lehet.

Bár a KSZ számára mindig is fontos volt a minőség kérdése, mégsem fordítottak erre mindig kellő gondot. Ez tette lehetővé sok környezetben, hogy a taggyarapodás ösztönösen történt. Éppen ezért a felvételt

függővé kell tenni attól, hogy a jelenlegi fejlődési szakaszban a társadalmunk előtt álló fő társadalmi-gazdasági, kulturális, eszmei és más kérdések megoldása érdekében a jelölt mit fejtett ki, mennyire elvszerű a munkásosztály érdekeiért és a forradalom céljaiért folytatott küzdelme — ahogyan azt a JKSZ XII. kongresszusa is kiemelte. Mindez természetesen megköveteli a KSZ-alapszervezetektől, hogy az alapszabályban lefektetett mércéket szigorúan betartsák, s ha így történik, ez a KSZ társadalmi tekintélyének fokozását is elősegíti. Ezeket a mércéket kellene szem előtt tartani nemcsak az új tagok felvételekor, hanem a megalkuvóktól való megszabadulásakor is.

2. A GYAKORLAT

2.1. A VKSZ bácstopolyai községi szervezetének fejlődése

Vizsgálatunk az 1979—1983 közötti időszakot öleli fel.

A VKSZ topolyai községi szervezete 1983. december 31-ével bezárólag 4211 tagot számlált, a községnek (41 721) csaknem minden 10. lakosa KSZ-tag. Ez megegyezik az SZKSZ lakosság—tagság arányával.

Szembetűnő, hogy a taglétszám évről évre arányosan növekedett — de csak névlegesen, mert százalékban kifejezve csökkenő tendencia mutatkozik: 1979—1983 között 109%, 106%, 101% és 103%! Ez a VKSZ tagságához képest nem nagy eltérés, amelyben az 1980. évi 107%-os növekedésről 1981-ben 102%-ra esett vissza, és ezt a szintet tartja is.

A taglétszám szerkezetét vizsgálva a következőkre kell odafigyelnünk!

a) *A szociális összetétel* azt tükrözi, hogy 1983-ban 1979-hez viszonyítva csökkent a munkások létszáma: 37,7%-ról 34,3%-ra, nem egész 1%-kal fogyatkozott meg a mérnökök és technikusok létszáma, ugyanennyivel a közgazdászoké és jogászoké, növekedett viszont — körülbelül ebben az arányban — az egészségügyi dolgozók, a társadalmi védelem terén foglalkoztatottak valamint a nyugdíjasok és háztartásbeliek létszáma;

b) *A korosztály szerinti összetételt tekintve* csak a 27 évnél fiatalabb tagok számáról szólhatunk, mert ezekkel az adatokkal rendelkezünk, s itt 1%-os növekedés tapasztalható;

c) *A nemzetiségi összetételről elmondható*, hogy csökkent a magyarok létszáma 47,2%-ról 45%-ra, ezzel szemben növekedett a jugoszlávok létszáma, 0%-ról 3,4%-ra, míg a többi nemzet és nemzetiség esetében jelentősebb eltérés nem mutatkozott;

d) *A nemek szerinti összetételt* illetőleg növekedett a nők aránya a tagságban: 1983-ban 31%-ot tett ki az 1979-es 28%-kal szemben.

Értékelés helyett megjegyezzük, hogy a taglétszám 1980-ban gyara-

podott a legkifejezettebben az előző évekhez viszonyítva (109%), de szem előtt kell tartanunk, hogy a háború óta ez az esztendő volt a második olyan év, amikor a KSZ-tagság rohamosan növekedett!²

Vizsgálódásunk második kérdéscsoportja az újonnan felvett tagok létszámának alakulása és szerkezete köré csoportosul.

A legérdekesebb és legtanulságosabb változatok itt tapasztalhatók!

1979-ben 178 (!), 1980-ban 399 (!), 1981-ben 301, 1982-ben 232 (!) és 1983-ban 202 taggal gyarapodott a községi KSZ-szervezet tagsága. Hirtelen meredek növekedés, majd kitartó degresszió tapasztalható. Itt is, miként az ösztagság esetében, az 1980. év a fordulópont, a csúc.

A szerkezetet vizsgálva az újonnan felvettek összetétele a következőképpen alakult:

a) *A szociális összetétel* azt mutatja, hogy a munkások részaránya az 1979. évi 29,2%-ról 23,7%-ra esett vissza, mintegy 1%-os visszaesés tapasztalható a mérnökök és technikusok, s ugyanennyi a tanügyi és művelődésügyi dolgozók esetében is. Ezek az alakulások arányosak az összlétszám változásaival, ám annál meglepőbbnek látszik az adminisztrációban dolgozók sorából kikerülő új tagok létszámának csökkenése: 20%-ról 15,8%-ra! A tagfelvétel gyakorlatában ellentmondás tapasztalható, s erről itt kell szólnunk. Annak ellenére, hogy a KSZ egyik törekvése az, hogy munkástöbbség legyen sorában, a munkásság részaránya az ösztagságban mégis stagnál vagy csökken. Ez azzal is magyarázható, hogy a KSZ azon törekvése keresztezi az előbbit, hogy sorait a fiatalokkal és a nőekkel is gyarapítsa, mert a tagságnak mindössze az egynegyedét képezik, habár az összlakosságnak a felét teszik. Miért keresztezi a két törekvés egymást? Azért, mert a nők nagy része foglalkozásukra nézve az adminisztrációban dolgozók vagy szakemberként, s a közvetlen termelőknél csupán mintegy egyötöde a nő! Ez a tény s az, amit majd a korosztály szerinti összetételnél is látunk, oda-hat, hogy a nők számának ütemesebb gyarapodása a KSZ-ben nem vezet-het a munkástöbbség kialakításához.

A tagságyarapodás keretében a legnagyobb belső ellentét az egyetemisták és a tanulók létszámának arányában mutatkozik: 1979-ben az újonnan felvett tagok 29,8%-a került ki a tanulóifjúság köréből. 1980-ban ez az arány 45,8%, 1982-ben 50,4%, míg 1983-ban 43,1%-ra csökken! E belső ingadozások ellenére is áll az előzőekben megállapított következtetés: ha a szervezet saját jövőjére gondol, akkor szükség-szerűen fiatalítania kell sorait. Mivel azonban az ifjú nemzedék nagy része iskolás vagy egyetemista, s csak kevesen képezik magukat termelői szakon, ebből az következik, hogy e kategória fölvétele sem segí-ti a munkástöbbséget!

Szembetűnő, hogy az újonnan felvettek között milyen nagy a fiatalok főként a tanulóifjúság aránya, ami esetünkben a középiskolában meghonosodott évi egyszeri csoportos felvétel eredménye. Önkéntelenül is felvetődik a kérdés, nem vezet-e ez még egy eltolódáshoz: a mennyi-

ségnek a minőség kárára való előretöréséhez? S hogy ez milyen veszélyel jár, arról részben már szóltunk, s a történelem is tanít bennünket.

b) *A korosztály szerinti összetétel* az előzőekben elmondottak alapján már ismert: az újonnan felvett tagok 60%-ától (1979-ben) 75%-án át (1980-ban és 1982-ben) 72%-ig (1983) terjed a 27 évnél fiatalabbak részaránya.

c) *A nemzetiségi összetétel* vizsgálva kitűnik, hogy az összlétszám arányaihoz viszonyítva alakult: így például szembetűnően magas volt a magyar nemzetiségűek aránya 1979-ben, amikor 62,4%-ot tett ki, ám a következő évek során ez a százalék csak 54,15 (1981) és 42,5 (1983) között mozog. Az 1979. évi arányokhoz viszonyítva az ötödik évben megnövekedett a jugoszlávok aránya: 3,9%-ról 8,4%-ra — éppen úgy, mint az összlétszám esetében is.

Egy kutatás tárgyát képezhetné a magyar nemzetiségű tagok, újonnan felvettek és a régiek létszámarányának kérdése, ilyen vonatkozású alakulása. Bár utalunk a lehetséges válaszra, ám az csak következtetés, és semmi esetre sem mondható törvényszerűségnek.

d) *A nemek szerinti összetétel* itt sokkal kedvezőbb, mint az össztagság esetében: a nők aránya a 47,6% (1980) és a 41% (1982) között mozog, ami azzal magyarázható, hogy az újonnan felvett tagoknak mintegy 70%-a 27 évnél fiatalabb, vagyis tanuló és egyetemista, családot még nem alapított. Ez azt jelenti, hogy a lányok még kevésbé vannak elfoglalva a háztartásbeli munkákkal, a gyermeknevelés megannyi problémájával, mint ahogy az az idősebb és már házasságban levő korosztály esetében van.

A taggyarapításról beszélve, szólni kell az *alapszervezetek tevékenységéről is*. Az alapszervezeteknek az 51—65%-a egyáltalán nem vett föl új tagot, kivételt képez az 1979-es év, akkor 40 százalékuk ezt megtette. Azoknak az alapszervezeteknek több mint a fele a gazdaságban tevékenykedik, amelyek nem szaporították taglétszámukat.

Miért van ez így? — teszi fel a kérdést évről évre a KSZ községi szervezete is. Válasz azonban nincs. Legalábbis elfogadható.

Végezetül szólnunk kell a tagsággal kapcsolatos legkellemetlenebb mozzanatokról is: a kizárásról, a törlésről és az önkéntes kilépésről.

A vizsgált időszakban 56 tagot zártak ki, 94-et töröltek a nyilván tartásból és 45-en léptek ki.

A legkevesebb kizárás (3) és törlés (3) 1980-ban, a legtöbb kizárás (21) 1982-ben, törlés pedig (27) 1983-ban volt, míg az önként távozók esetében ez fordított arány: a legtöbb (12 és 13) 1980-ban és 1982-ben volt, a legkevesebb (2) pedig 1979-ben.

A legtöbb tagot azért zárták ki, mert politikailag felelőtlen magatartást tanúsítottak, a KSZ-tag kötelezettségei teljesítésében nagy mulasztásokat követtek el, tétlenek voltak stb. A rendelkezésre álló adatok szerint 22 tagot zártak ki emiatt, 11 tagot pedig azért, mert a törvényességet megszegték.

RÉSZARÁNYMUTATÓK

Munkaszervezet	Munkások összlétszáma		A KSZ-tagok megoszlása				A nemzetek és nemzetiségek megoszlása				A KSZ-tagok nemzetisé- gen belüli megoszlása			
	Fizikai	Szellemi	Fizikai		Szellemi		Szerb		Magyar		Egyéb	Szerb	Magyar	Egyéb
			Fizikai	Szellemi	Fizikai	Szellemi	Fizikai	Szellemi	Fizikai	Szellemi				
Dózsa György	83 %	17 %	16 %	63 %	56 %	44 %	92 %	8 %	46 %	54 %	49 %	16 %	69 %	
Topola-Üniverzal	70 %	30 %	16 %	38 %	64 %	36 %	79 %	29 %	62 %	38 %	30 %	20 %	43 %	
Usluga	91 %	9 %	9 %	70 %	84 %	16 %	91 %	9 %	94 %	6 %	11 %	13 %	4 %	
Jelsingrad	80 %	20 %	12 %	37 %	75 %	25 %	86 %	14 %	75 %	25 %	26 %	6 %	29 %	
Dom	18 %	82 %	27 %	48 %	27 %	73 %	13 %	87 %	12 %	88 %	44 %	35 %	69 %	
TOPOLČANKA	88 %	12 %	16 %	33 %	100 %	—	90 %	10 %	—	100 %	37 %	15 %	—	
Átlagos mutatók	75,90 %	24,10 %	14,27 %	43,43 %	68 %	32 %	74 %	26 %	48 %	52 %	32,4 %	16,9 %	27,5 %	
Átlagos arányok	3/4	1/4	1/7	1/2	2/3	1/3	3/4	1/4	1/2	1/2	1/3	1/6	1/4	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	

A tétlenség, a passzivitás volt az oka a nyilvántartásból való törlésnek.

Azok a tagok, akik önként léptek ki a tagságból, az esetek többségében nem nyilatkoztak arról, hogy mi készítette őket erre a végleges döntésre, vagy pedig családi okokra hivatkoztak, illetőleg kijelentették, hogy nem akarnak tovább tagok lenni.

A korosztály szerinti összetétel tekintetében a 27 évnél idősebbek vannak túlsúlyban e három esetben (60—92%-ig). Ami érthető is, hiszen a fiatalok még alig néhány éve tagjai a KSZ-nek, s a lendületük is nagyobb, tenniakarásuk még friss.

A nemzetiségi megoszlás szerint a legtöbben magyarok vannak ebben a három csoportban (28—76%), majd a szerbek (22—67%). A többi nemzet és nemzetiség elenyésző számban jelentkezik. Érdekes odafigyelni, hogy e három esetben a nemzetiségi összetétel „azonos” a lakosság összetételével!

A szociális struktúra szempontjából legtöbb a munkás, e három esetben (20—100), jelentős megemlíteni az adminisztrációban dolgozókat is, főleg a kizárás (66,7%, 19,1%), a nyilvántartásból való törlés (29—33%) és az önkéntes kilépés (23%) esetében.

Az eddigi öt éves időszak alatti alakulások is utalnak arra, hogy a KSZ községi szervezetében igen jelentős változások történtek. Elsősorban a tagság — nominális, nem pedig arányos — növekedéséről, az új tagok évi számgyarapodásának hirtelen megugrásáról, majd fokozódó alábbhagyásról, illetőleg arról van szó, hogy kevés a munkás a tagság sorában. Az ilyen irányú átalakulás alapvető a KSZ-en belül, meghatározó szociális rétegek kialakulásához vezethet, s ez kihat a KSZ forradalmiságára, arra való készségére és felkészültségére, hogy az osztályharcot, a munkásosztály időszerű és távlati céljait életre keltse, küzdjön értük.

2.2. Hat KSZ-alapszervezetben

A községi szervezet összetevő egységeinek szűrőpróbás boncolgatása révén keressük az összefüggéseket az egész és az egység; a községi szervezet és — esetünkben — hat alapszervezet, munkaszervezet között.³ S amint látni fogjuk, néhol meglepően eltérő tendenciák mutatkoznak.

2.2.1. A mellékelt táblázat vizsgálatakor szembeűnik a munkaszervezeteken belüli megosztottság: szellemi és fizikai munkásokra. A munkások között lényegesen több a fizikai munkás, mint a szellemi. Kivétel a Dom Tervezőiroda, de ott a termelő és nemtermelő munkás fogalma fordítottja a szokásosnak, vagyis több az ún. fizikai munkás, ám ha a táblázat 4. és 5. oszlopát vizsgáljuk, szembeűnik, hogy a KSZ-tagok között százalékban kifejezve fordított az arány, bár abszolút számban több a fizikai munkás, a tendenciát mégis a százalékos kimutatás tükrözi a leghívebben. De erről még a későbbiek folyamán is szólnunk.

2.2.2 A fizikai és szellemi munkások részaránya nemzetiségek szerint is különbözik (szerb: 2/3 : 1/3, magyar: 3/4 : 1/4, egyéb: 1/2 : 1/2). S ha abból indulunk ki, hogy alkotmányunk, a KSZ alapszabálya, továbbá egész politikai gyakorlatunk nemcsak, hogy azonos feltételeket biztosít a különböző nemzetek és nemzetiségek számára a társadalmi termelésben való érvényesülésre, hanem azt állandóan hangsúlyozza is, akkor önkéntelenül is felvetődik a kérdés, hogy honnan ekkora különbség, ami nem mondható törvényszerűségnek, csupán jelnek. Ha ez mégis tendenciára mutatna, azt azzal lehetne magyarázni, hogy a szellemi munkások (de azok leszármazottjai is) mozgékonyabb társadalmi csoportba tartoznak.⁴ A táblázatból is kitűnik, hogy a KSZ-tagságot nem lehet visszavezetni csupán a nemzeti determinációra, hanem mindenekelőtt foglalkozások szerinti társadalmi csoportokra. Hiszen az értelmiségi túlnyomó része KSZ-tag (lásd a 2., 3., 4., 5. oszlopot!). De ezt támasztják alá annak a spliti tudományos kutatócsoportnak az eredményei is, amely a HSZK KB Marxista Központja keretében végzett hasonló kutatásokat. E csoport szerint a KSZ-tagság nemzetiségi összetétele közvetett módon alakul. A KSZ soraiba ugyanis nem a nemzetiségi hovatartozás alapján lépnek be, hanem más meghatározók döntenek, s ennek következtében a KSZ-tagság nemzetiségi összetétele elsősorban más tényezőktől függ. Ebben jelentős hely jut a szociális tényezőnek. Ezt igazolja táblázatunk is, de a mellékletként feltüntetett többi táblázat is. A KSZ-ben alig van szakképzetlen munkás, a spliti csoport még a földműveseket is ide sorolja, s aláhúzza, hogy annál több a mérnök és technikus. Esetünkben részarányban véve ez így van. De ezt igazolja táblázatunk 2. és 3. része, amikor összehasonlítjuk a 7—12., 9—13. és 11—14. oszlopokat. Láthatjuk (12., 13., 14. oszlopok összehasonlítása), hogy a magyar KSZ-tagoknak a száma viszonylagosan kisebb a tagságban, de erre a tényezőre kihatással van az, hogy a fizikai munkások részaránya nagyobb a magyar foglalkoztatottak esetében. Ha ezek a mutatók indikatívak, akkor arra a megállapításra kell jutnunk, hogy mindenekelőtt a társadalmi csoport mozgékonyasága határozza meg azt, hogy milyen részben kapcsolódik az be a KSZ-be. Nem kétséges, hogy nálunk még jelen van a kerrierlehetőséget nyújtó munkahelyek iránti vonzalom, amely a munkamegosztásból eredő különböző társadalmi helyzetet alakít ki.

Önigazgatási társadalmunk még csak az első lépéseket tette meg fejlődése útján, ez pedig azt jelenti, hogy anyagi és szellemi kultúránk jelenlegi fejlettségi szintje meghatározza a munkamegosztás erős differenciálását. Ez törvényszerűen az említett társadalmi csoportok bezárkózásához, megrögződéséhez vezet. Milyen módon lehetséges ezt a bezárkózottságot feloldani, és minden társadalmi csoport számára megközelítően egyenlő lehetőséget biztosítani a különböző funkciók elfoglalására? Szem előtt tartva az imént említett fejlettségi szintet, illúzió volna gyors feloldási lehetőségre gondolni. Kísérlet erre a megbízatási

időszak rövidítése, de itt is azok találják jobban fel magukat, akiknek képzettsége magas, ezért a munkásosztály permanens képzése tartós feladat marad.

2.2.3. Az előzőeket támasztja alá az a megállapítás, ami a begyűjtött adatok tanulmányozása alapján vonható le. A szakképzés és a személyi jövedelem növekedése között szoros összefüggés figyelhető meg. Ugyanis minél magasabb szakképzésű a munkás és minél magasabb személyi jövedelmű kategóriába tartozik, annál nagyobb százalékban tagja a KSZ-nek, és fordítva.

2.2.4. Kutatásaink nem csupán a számok kiértékelésére korlátozódtak, hanem az egyének felé is irányultak. Kérdőívekkel fordultunk hozzájuk. Arra a kérdésre kerestük a választ, hogy akar-e vagy nem KSZ-tag lenni a megkérdezett. Aki ezt megindokolták, nemleges döntésüket úgy határozták meg, hogy a családi harmónia, béke, a tradíció, a vallás miatt nem. Ez a meghatározás semmi esetre sem lebecsülendő, annál is inkább, mert a lakosság nemzetiségi, s ezen keresztül szociális-szakképzési struktúrájával is összefüggésben van.

De ebben a relációban kell keresni az okot az olyan válaszokra is, amelyek a „nem kedvelem a társadalmi munkát”, „elfoglaltság végett”, „nincs hajlamom” vagy „nem akarom lekötni magam” megfogalmazások körül mozognak.

Aggasztó a vizsgált munkaszervezetek fiatal dolgozóinak tartózkodó állásfoglalása és elégtelen aránya a KSZ-ben. Nemleges választ tudniillik, hogy „nem érzem magam megfelelőnek” azok a munkások adtak, akik valamennyien 27 évnél fiatalabbak. Ez arra utal, hogy a munkaszervezetek fiataljainak egy része minden bizonnyal fél a jelen és az eljövendő nehézségektől; attól, hogy kommunista módjára vállalja mindent. Ám e kérdéshez, s a 2. pontban elmondottakhoz szorosan oda tartozik a marxista képzés szükségessége is, hogy a jelenségeket megérthessük, s azokat tudatosan vállalhassuk, mert csak mi segíthetünk magunkon. És ezt nem csupán a KSZ-tagnak illik tudnia, hanem minden dolgozónak. Mert ideológiáját, életének vezérfonalát, mindennapi viselkedését az ember érdeke határozza meg. S ezért nem véletlen, hogy a mostani gazdasági megszigorításokkal és visszasságokkal teletűzdelt mindennapjaink terheit nem értő ember (a fiatalok is) nem a munkát, az önerőre való támaszkodást vállalják, hanem az elidegenedés valamely formájába „menekülnek” (a vallásba vagy más, a társadalmi érdekektől távol álló tevékenységbe).

2.2.5. Végezetül még egy adatról kell szólni. Ez a földtulajdonra vonatkozó kimutatás. Két munkaszervezet esetében rendelkezünk ilyennel. Körülbelül azonos az arányuk azoknak a munkásoknak, akik rendelkeznek földdel és KSZ-tagok, illetőleg nem KSZ-tagok. Ez tehát nem ok, esetünkben, arra, hogy ne legyen a munkás KSZ-tag, mint ahogy az tapasztalható az egyéni termelők esetében, akiknek a magántulajdonban szociális biztonságot nyújt, így mind kifejezettebb a „földhöz

való ragaszkodásuk". Érdekességként említjük, hogy a magasabb képzettségű és személyi jövedelmű egyének sorában — kategórián belül — viszonylag sokkal több a földtulajdonos..., s így a KSZ-tagok között is...

3. MIKÉNT TOVÁBB?

A VKSZ bácstopolyai községi szervezete 1982-ben, 1983-ban és 1984-ben nem foglalkozott mélyrehatóan a kérdéssel és jobbra megismételte a határozatokat. Mindez a kérdés összetettségének, szélesebb társadalmi vetületének és nehéz megközelítésének a bizonyítéka. Mert még mindig nincs sem községi (nemcsak topolyai, hanem általában véve), sem alapszervezeti szinten részletesen kidolgozott felvételi politika: olyan, amely felméréseken, reális lehetőségeken, tervszerű munkán, hatékony eszmei-politikai, erkölcsi és céltudatos tevékenységen, s ebből eredően a tagságba és az alapszervezetbe vetett bizalmon alapulna.

Egyelőre csak a községi szervezetben meghozott határozatoknál tartunk, s nem azoknak az alapszervezetekben való kidolgozásánál. A tagfelvétel ösztönyszerűségénél.

Saját környezetét csakis az alapszervezet ismerheti a legalaposabban. A mindenkori környezetből kell a taggyarapítás kérdésénél kiindulni. E munkában egykoron nagy segítségére lesz az alapszervezetnek a községi adatfeldolgozó központ, amely rendelkezik majd az összes szükséges törzsadattal, s amelyben — őszintén reméljük — a KSZ-tagság községi feldolgozása is történik. E központ, ahogyan esetünkben három munkaszervezetnél nagyon rövid idő alatt megkaptuk, az alapszervezetek kérésére a szükséges táblázatos kimutatásokat rendelkezésükre bocsájthatja, nagyban megkönnyítve ezt a munkát.

A fentiekből következik, hogy a KSZ csak akkor számíthat tömegesítésre, tagságának aktívabb munkájára, ha célkitűzése, s nem csak az, hanem a megvalósítás is, a közvetlen termelő gyakorlati szükségleteit tartja szem előtt. A leendő tagokat az így fakadó munkásérdek vezérli majd a pártba, és von keretet egyéni és közös érdekük köré.

Eddigi tapasztalataink arról tanúskodnak, hogy elsősorban a JKSZ irányvételétől függött annak strukturális gyarapodása. Az alapszervezetek pedig aszerint növelhették soraikat, amilyen mértékben érvényesítették az elfogadott irányelveket, amennyire ápolták a szervezeten belüli demokratikus viszonyokat, és amilyen volt a párt mozgatóereje vagy tekintélye, megbecsülése a társadalomban.

Jegyzetek

- ¹ Téves az a feltevés, hogy a mindenkori mozgalom tagjai egyéni érdekeiket mintegy szabály szerint háttérbe szorították, feláldozva őket a mozgalom felsőbbrendű érdekeiért. Ha az egyéni és különérdekek a közös érdekekbe olvadtak, ez az egyéni érdekek érvényesülését is jelentette a mozgalom adott fázisában. Vagy talán a szocialista forradalmakat követően nem igyekeztek-e a kommunisták (legalábbis egyes csoportjuk) „a közösségért tett szolgálataikat” megfizettetni? Ami bizonyos határokon belül természetes is . . .
- ² Amint azt az előzőekben említettük, itt most bizonyíték, hogy határozott, érélyes és világos, a dolgozók érdekeit magába foglaló politikai akció időszakában vagy társadalmunk sorsdöntő pillanataiban határozottan kifejezett volt a lakosság elkötelezettsége, a párt, illetőleg a JKSZ irányvonala melletti kiállása, s kinyilvánította ezt azzal, hogy tömegesen jelentkezett a KSZ soraiba. A sztálinista támadással szemben — 1948-ban — a nép és a párt ellenállást tanúsított. Ezt bizonyítja az a tény, hogy ebben az évben 215 987-en léptek be a pártba, s ez a mai napig is a legnagyobb arányú taggyarapodás. A munkásönigazgatás bevezetésének első éveiben is hasonló a tendencia (1949—1952-ben a párttagok száma 482 938-ról 772 920-ra emelkedett). Az 1968-as események (Csehszlovákia és az egyetemista mozgalmak) folytán ismét rohamos gyarapodás tapasztalható. Ebben az évben 175 296 új taggal bővült a KSZ-tagság. Ez volt a háború utáni második legnagyobb méretű tagsággyarapodás. Ezt az esztendőt az 1980. évi tagsággyarapodás múlta csak felül. Ez Josip Broz Tito betegségének és halálának, az elmérgesedett nemzetközi helyzetnek az esztendeje volt: amikor is csaknem kétszázezer új tag lépett a KSZ soraiba.
- ³ A vizsgálódásunk tárgyát képező 6 munkaszervezet között megtalálható a mezőgazdaság (Dózsa György Birtok), a feldolgozó ipar (Topolčan-ka Tésztagyár), a gyáripár (Jelsingrad Acélöntöde, Usluga Faipari Munkaszervezet), a kereskedelem (Topola-Univerzal) és egy nemtermelő munkaszervezet (Dom Tervezőiroda).
Az adatok 1620 dolgozót ölelnek fel 1983/84-ből.
- ⁴ A társadalmi csoportok mozgékonyágát a többi között az alábbi tényező határozza meg a legközvetlenebbül:
  1. A képzettségi szint (az értelmiségiek a jobban fizetett munkahelyek szélesebb skáláján mozognak),
  2. A nemzetek nyelvének ismerete és kultúrája iránt érzett affinitás (a nagyobb nemzetek nagyobb területet foglalnak el, így mozgékonyáguk is nagyobb).

Irodalom:

1. Đura Knežević: A KSZ eszmei-politikai, káderügyi és szervezeti erősítését meghatározó tényezők, *Létünk*, 3—4. sz., IX. évf., 1981., 510—530. o.
2. Klasno socijalno jačanje SKS, 13. sednica CK SKS, Beograd, 1984.
3. Njemoga Đuro: Zajedno sa radnicima i radnim ljudima, Centar PS SKV za političke studije i marksističko obrazovanje, Novi Sad, 1984.
4. A szocialista öngazgatás Jugoszláviában, szerzőcsoport, Forum, Újvidék, 1979.
5. Rehák László: Politikai rendszerünk időszerű kérdései, Forum, Újvidék, 1982.
6. JSZSZK alkotmánya, VSZAT Hivatalos Lapja, Újvidék, 1977.
7. A JKSZ XII. kongresszusa, Beszámoló, Határozatok, A JKSZ statútuma, Zárószó, Forum, Újvidék, 1982.
8. Az SZKSZ IX. kongresszusa, Dokumentumok, Forum, Újvidék, 1982.
9. A JKSZ XI. kongresszusa, Dokumentumok, Forum, Újvidék, 1978.
10. A VKSZ bácstopolyai községi szervezetének szabályzati határozata, Bács-topolya, 1983.
11. A VKSZ XVII. értekezlete, Dokumentumok, Forum, Újvidék, 1982.
12. Edvard Kardelj: A szocialista öngazgatás politikai rendszerének fejlődési irányai, Forum, Újvidék, 1977.
13. Edvard Kardelj: Szocialista öngazgatás, Forum, Újvidék, 1976.

Rezime

Članstvo SK i interesi Primanje članstva u teoriji i praksi u opštinskoj organizaciji Bačke Topole

Autor obrađuje probleme sastava članstva, na bazi sagledavanja ove problematike u opštinskoj organizaciji Bačke Topole, i obrađuje svoja gledanja u tri dela: u teoriji, u praksi organizacija u Bačkoj Topoli i u konstataciji o daljoj aktivnosti. Pri tome, prikazuje u praktičnom delu situaciju u Bačkotopoljskoj opštinskoj organizaciji u celini i posebno u šest osnovnih organizacija.

U prvom „teoretskom” delu svojih izlaganja, ukazuje autor pre svega na činjenicu, da je broj članova SK rastao uvek jače, kada je borba za osnovne, bitne probleme radničke klase bilo prisutno. Treba težiti za tim, da sastav članstva SK odgovara strukturi stanovništva u socijalnom, starosnom, spolnom i nacionalnom pogledu. Porast članstva treba da zavisi od aktivnosti na rešavanju osnovnih društveno-ekonomskih, kulturnih i ostalih problema.

Što se tiče praktičnih kretanja u Bačkoj Topoli, analiza obuhvata period od 1971—1983 godine, kada je SK u Topoli brojio 4.211 članova. Porast je u 1980. godini 7% a u sledećim godinama samo 2%. Broj fizičkih radnika je u tom periodu iznosio 37,3—34,3%. Što se tiče nacionalnog sastava, broj Mađara je opao sa 47,2% na 45%, a broj Jugoslovena porastao je sa 2% na 3,4%. Istovremeno je broj žena povećan sa 28% na 31%. U posmatranom

periodu, opao je broj inženjera i tehničara sa 10% a broj ekonomista i prav-
nika porastao je u istoj meri.

Jasno je, da osnovna potreba, predstavlja težnju da bude više neposrednih
proizvođača u članstvu, ali se to dosada ne ostvaruje. U tom igra ulogu i
rast žena i mladih u članstvu. Treba na žalost konstatovati i nesklad u pogle-
du kretanja članova studenata i učenika.

Treba posebno govoriti o aktivnosti osnovnih organizacija. Znatan deo
osnovnih organizacija u tom periodu nije uzeo ni jednog člana, a bilo je
isključenje 56 članova, najvećim delom zbog neodgovornog političkog pona-
šanja.

U toku ovog petogodišta, delise su se značajne promene u opštinskoj orga-
nizaciji. Porast članova nije bio adekvatan socijalnoj, starosnoj i spolnoj
strukturi. Posebno treba podvući da je još uvek malo radnika u članstvu.

Osobito se razmatra situacija i kretanje u šest odabranih osnovnih organi-
zacija u osnovnim organizacijama udruženog rada, od kojih su pet privredne
organizacije i konstrukcioni zavod „Dom”. Treba konstatovati da kretanje u
tim osnovnim organizacijama, prate kretanja u opštini u celini. Interesantno
je na primer činjenica, da se broj fizičkih i umnih radnika u tim organizaci-
jama kreće kao 75,90%—24,10%, dok kod broja članova SK taj je odnos
14,27%—43,43%. Takav nesklad se pokazuje i u strukturi prema nacionalnoj
pripadnosti.

Može se zaključiti da je povećano učešće umnih radnika rezultat pokretlji-
vih karaktera ove grupe, ali to nije zakonitost — tvrdi autor — nego samo
pojava.

Isto tako treba konstatovati da se nacionalna struktura članstva ne ostva-
ruje na bazi određenih nacionalnih karakteristika, nego na bazi ličnih odl-
uka.

Velika diferenciranost u strukturi članstva je po autoru, posledica činjenice
da smo mi tek na početku razvitka našeg samoupravnog društva, te da je
diferenciranost rezultat razine našeg materijalnog i kulturnog razvitka.

Iz ispitivanja se može konstatovati, da su radnici sa višom stručnom na-
obrazbom i višim ličnim dohotkom u većem delu članovi SK nego ostali.

Kako dalje? Postavlja pitanje autor. Pre svega, najznačajniju aktivnost
treba da izvedu osnovne organizacije SK koje su najbliže svome članstvu i
radnim ljudima na svojim terenima. U ovom radu, treba da im opštinska or-
ganizacija pruža pomoć, stavljajući im na raspolaganje rezultate svojih ispi-
tivanja, da bi se mogle orijentirati u svom radu.

Resumee

Mitgliedschaft des SK und Interessen Theorie und Praxis der Mitgliederaufnahmen in der Organisation der Topolaer Gemeinde

Der Verfasser bearbeitet die Problematik der Zusammenstellung der Mit-
gliedschaft der Organisation in dem Gemeinde von Bačka Topola und bear-
beitet seine Erkenntnisse in drei Teilen: in theoretischer Hinsicht, in der Pra-
xis der Organisationen in Bačka Topola und konstatierend die weitere Aktivi-

tät in dem Bačka Topolaer Kommunistenverein. Dabei führt er die Situation in dem Topolaer Organisationen im Ganzen und in sechs Grundorganisationen vor.

Im ersten „theoretischen“ Teil seiner Ausführungen weist der Verfasser zunächst auf die Tatsache hin, dass die Mitgliederzahl des Vereins immer dann ein Wachstum vorgezeigt hat, wenn wichtige, bedeutende Probleme der Arbeiterklasse zu lösen gewesen sind. Man soll streben, dass die Zusammensetzung der Mitgliedschaft der Struktur der Einwohner in sozialer, alterschaftlicher, geschlechtlicher und nationaler Hinsicht, entspricht.

Das Wachstum der Mitgliedschaft, soll von der Aktivität zur Lösung der gesellschaftlich-wirtschaftlicher, kultureller und anderer Problemen abhängen.

Was die praktische Entwicklung in Bačka Topola anbelangt die Analyse erhält die Periode, zwischen den 1979 und 1983 Jahre. In dem letzten Jahr hatte der Verein 4.211 Mitglieder. Im Jahre 1980 war das Wachstum der Mitgliedschaft 7% in den anderen Jahren aber nur 2%. Der Anteil der physischen Arbeiter machte in diesen Jahren 37,3%—34,7% aus. Was die nationale Struktur anbelangt, der Anteil der Ungarn fiel von 47,2% auf 45%, der Anteil der Jugoslawen dagegen wuchs von 2% auf 3,4%. Der Anteil der Frauen vergrößerte sich in dieser Zeit von 28% auf 31%. In der betrachteten Zeit fiel der Anteil der Ingenieure und Techniker um 1%, der Anteil der Economisten und Juristen wuchs aber dementsprechend.

Es ist klar, dass man zur Mehrzahl der physischen Arbeiter streben muss, aber bis jetzt war es nicht durchzuführen. Das Wachstum der Frauen und der Jugend ist vorhanden, aber der Studenten und Schüler, nicht entsprechend.

Man soll speziell die Aktivität der Grundorganisationen in dieser Hinsicht betrachten. Ein grosser Teil der Grundorganisationen hat in dieser Zeit keine neue Mitglieder aufgenommen, jedoch waren 56 Mitglieder ausgeschlossen, meistens wegen verantwortungsloser politischer Benehmung. In diesen fünf Jahren ist es zu wesentlichen Unterschieden in der Gemeinde, in dem Verein gekommen.

Das Wachstum der Mitgliederzahl entsprach nicht der gewünschten sozialen, geschlechtlichen und Alterschaftstruktur. Es soll unterstrichen werden, dass nicht genügend unmittelbare Arbeiter in der Mitgliedschaft vorhanden sind.

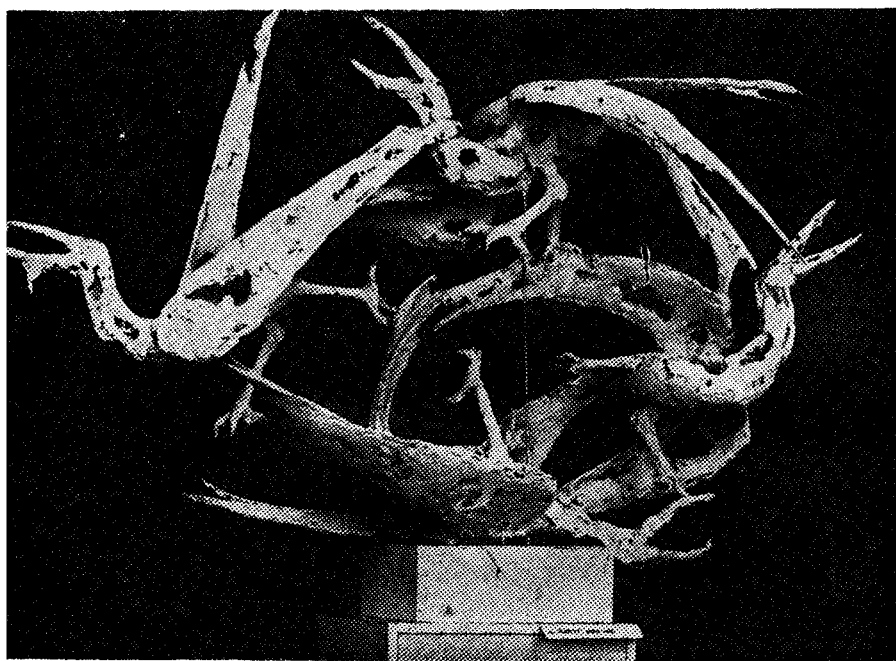
In dem Artikel wird besonders die Situation in sechs Grundorganisationen der Selbstverwaltungsorganisationen der vereinigten Arbeit untersucht. Davon in fünf wirtschaftlichen und einer Konstruktionsorganisation. Man muss feststellen dass in diesen Grundorganisationen die Entwicklung der gesamten Organisationen der Gemeinde, entspricht. Es ist zum Beispiel interessant, dass der Anteil der direkten und Geistesarbeiter 75,9%—24,1% in der Grundorganisation sind, aber der Anteil der Mitglieder in dieser Hinsicht 14,27—43,43% ausmacht. Es ist festzustellen dass solcher Anteil der Geistesarbeiter aus der grösseren Beweglichkeit dieser Gruppe entsteht.

Ebenso ist festzustellen, dass die gewünschte nationale Struktur nicht der nationalen Struktur der Einwohner der Gemeinde entspricht.

Die grössere Differenz in der Struktur der Mitgliedschaft ist — laut dem Verfasser — die Folge der Tatsache, dass wir erst am Anfang der Entwicklung der Selbstverwaltungsgesellschaft sind, und die Struktur dem Nivo unserer materiellen und kulturellen Entwicklung entspricht.

Aus der Untersuchung ist festzustellen, dass der Arbeiter mit höherer Fachbildung und höheren Einkünfte, im grösseren Teil Mitglied des Kommunistenvereins ist.

Wie weiter? Stellt der Verfasser die Frage. Die höchste Aktivität sollen die Grundorganisationen entwickeln, da sie am nächsten zu den Arbeitern und Bürgern sind. Die Organisation der Gemeinde muss ihnen mit den Resultaten ihrer Untersuchungen behilflich sein.

Forgatag, 1980—81

SZIMPOZION

Conference review

Lovas István

MILYEN LESZ A 21. SZÁZAD SZOCIALIZMUSA?

A TIZEDIK CAVTATI KERÉKASZTAL-ÉRTEKEZLET KAPCSÁN

A legfinomabbra csiszolt államszocializmus sem lehet szocializmus — A kapitalizmus nagy előnye a technológiai forradalom — A tőke nemzetközisítése a világ dolgozóinak tömörüléséhez vezet — a legrugalmasabb kapitalizmust áthatja a szocializmus — A világ szocialistáinak egyedülálló találkozásjáról

— A tudomány nem az örök igazságok raktára, hanem az igazság után való örökös kutatás. — Úgy tűnik, ez a mondat — amely dr. Akelszandar Grlicskovnak, a cavtati kerékasztal-értekezlet szervezőbizottsága elnökének bevezetőjében szerepelt — a legalkalmasabb annak a gondolatsornak az elindítására, amely az egyhetes összejövetelel ezúttal is sokféle, egymástól igencsak eltérő meglátásban, nézetben, véleményben és álláspontban jutott kifejezésre. Ez volt a tizedik *Szocializmus a világban* elnevezésű rendezvény, amely témaként ezúttal a 21. század szocializmusát jelölte meg. Ez nyilvánvalóan jelenünk legizgalmasabb és legérdekesebb témái közé tartozik, egyebek között azért is, mert a századfordulóig, s egyben az ezredfordulóig mindössze 15 évünk maradt, s a szocializmus fejlődési lehetőségeiről ezúttal sokkal inkább eltérnek és bizonytalanabbak az elképzelések, mint egy évszázaddal ezelőtt.

Amint Samir Amin dakari kutató, az ENSZ afrikai gazdasági bizottságának képviselője mondta, a múlt század szocialistái meg voltak győződve arról, hogy a kapitalizmus bukása gyors és viharos lesz. Abból indultak ki, hogy ez a rendszer akkor igen lendületes fejlődést vett, s mind kegyetlenebb formákat öltött a kizsákmányolás. Ebből arra következtettek, hogy a világ dolgozó tömegeinek elégedetlensége rövid idő alatt olyan magas hullámokat ver majd, amelyek egyszeriben elsöprik a rendszert, s helyét a szocialista államok foglalják el. Hittek abban, hogy az elégedetlenség a szociális forradalmak egész láncolatát robbantja ki, a világ proletárjai egyesülnek, s olyan hatalmas erőt képviselnek,

amivel szemben a kapitalizmus egyszerűen összeomlik. Mint tudjuk, ez nem így lett. Csupán illúzió volt az egész, a kapitalizmus sokkal nagyobb alkalmazkodó képességet mutatott, mint a szocialista mozgalmak. Ez utóbbiak ugyanis a megálmódott illúzióhoz mint valósághoz ragaszkodtak, s emiatt téves volt a szociális mozgalmak taktikája és stratégiája. Ezt meggyőzően szemlélteti az Internacionálék esete, amelyek lényegében sorjában kudarcot vallottak vagy legalábbis, nem értek el kézzelfogható eredményeket.

Amin szerint ehhez hozzájárult az is, hogy a szociális mozgalmak mindinkább nemzetivé váltak, a kapitalizmus differenciálódott éppúgy, mint a munkásosztályok. Minden tekintetben mind jobban kiéleződött az Észak és a Dél ellentéte, a szegények és gazdagok országa jött létre a világon, s ez élet vette az osztályharcnak, főképpen pedig a munkásszolidaritásnak. Mint Amin mondta, emiatt ma sokkal távolabb vagyunk a „Proletárok egyesüljetekek” jelszó megvalósulásától, mint amikor ez a jelszó megszületett.

Úgy vélte, hogy jelenleg a világon nem a szocializmus és a kapitalizmus összeütközése van napirenden, még kevésbé az úgynevezett szocialista és a kapitalista országok összeütközése, hanem az országok, a nemzetek és a népek autonómiájának kibővítéséért folyó küzdelem, ami előfeltétele a szocializmusba vezető új út kiépítésének. Szerinte ez még egy indíték az el nem kötelezettek mozgalmának továbbfejlesztéséhez.

Az imperializmus új formája

Fejtegetését tovább folytatta, elmélyítette s ki is élezte Yildiz Sertel török tudós. Szerinte a legfőbb ellentét ma az imperializmus és az úgynevezett periférikus országok között van. Ez az imperializmus felülmúlja azt, amit Lenin írt le és fogalmazott meg, veszélyesebb a klasszikusnál. Mert világviszonylatban diktálja az ipari és finánciókét s az ipari fejlődésnek köszönhetőleg függőségi helyzetbe hozza a világkapitalizmushoz tartozó országokat. S ez tompítja a belső harcot, az osztályharc szinte lehetetlenné válik ezekben az országokban. Mert az eladósodott országok esetében nem csak arról van szó, hogy azok, s azok lakossága, gazdasága függőségi helyzetbe került a világbankokkal, a Valuta Alappal szemben, hanem sokkal többről. — Én ezt az imperializmus nemzetközisítésének nevezem — mondta. Ez az imperializmus kezdi diktálni a periférián levő országok gazdaságpolitikáját, meghagyja, hogy csökkentsék a béreket, devalválják az embereket stb. Ez az imperializmus uralkodik az ország gazdasága felett, ez szabja meg gazdaságpolitikáját. Ha nem megy, akkor rendszereket dönt meg, katonai diktatúrákat hoz létre, hogy elnyomja az osztályharcot.

A multinacionális társaságokról szólt Pietro Ingrao-nak, az Olasz Kommunista Párt igazgatósági tagjának beszámolója is, aki az Achille

Lauro hajó elrablása kapcsán kirobbant kormányválság miatt nem lehetett jelen a cavtati értekezleten, s akinek megfigyeléseit Mario Tello közölte. Ő a világkapitalizmus óriási méretű újraszervezéséről, ennek produktív dinamikájáról beszélt.

Az erőviszonyok változása világviszonylatban

Ritmusát, minőségét, az átalakulások műszaki, technológiai, szervezési horderejét tekintve itt az erő, a hatalom világszínvonalú változásáról van szó. Beleértve az új fegyverek gyártását, a világűr s a politika militarizálását is. Világgazdaság létrehozása van folyamatban s ennek hordozói a multinacionális társaságok. Ez megköveteli a döntéshozatal nagyfokú központosítását s ugyanakkor körzeti és lokális decentralizálását. Az egész világon új nemzetközi munkamegosztás jön létre, a munkaszervezés új formái és a független munka, a piac nagy feldarabolása. Ez már az ipari társadalmon túl lesz, az informatika társadalomában.

Ingrao úgy ítéli meg, hogy ennek következtében várható a haladásról alkotott hagyományos felfogás válsága, az ipari fejlődés válsága, amely — felfogásaink szerint — automatikusan előkészíti a szocializmus létrejöttét, a társadalmi ellentétek, az osztályok, a burzsoázia és a proletariátus közötti ellentétek kiélezésével.

A közepes nagyságú és erejű nemzeti államok képtelenek lesznek megbirkózni mindazokkal a változásokkal, amelyek az elkövetkező században várnak ránk, s emiatt mind nagyobb hatalomhoz jutnak a multinacionális társaságok. Egészében véve, a világszocializmus létrejöttével, vagyis a kapitalizmus bukásával kapcsolatos egykori előrejelzésekkel ellentétben ma a világkapitalizmus igen magabiztos. Jövőjét világosabban látja s körvonalazza meg, mint a szocializmus világmozgalma, s úgy tűnik, hogy jelenleg a világ kapitalistái sikeresebben egyesülnek, mint a proletariátus.

A szocialista kutatók felismerése szerint a jövőben ez a rendszer éppoly rugalmas és szívós lesz, mint eddig, vagyis ugyanazok a tulajdonságok fogják jellemezni a jövő században is, mint az elmúlt időszakban s ma. Erről a témáról szólt Cavtatban Elmar Altvater, a Berliini Szabadegyetem tanára. Megállapította, hogy a gazdasági válság és a korszerű ipar antiproduktív erői miatt az ipari rendszerek jelentős részének fejlődése is inproduktív, az ipari kapitalizmus pedig mai formájában magában hordozza a válság csíráit.

Magas színvonalú technológia és szabad munkaforma, kötetlen munkavállalás lesz az újkapitalizmus jellegzetessége

A kapitalizmus bukásáról és a világ szocializmusának születéséről szóló klasszikus elmélet szerint a már rohamosan terjedő magas színvo-

nalú, számítógépekre és robotokra alapozódó technológia, a várható magas színvonalú termelékenység olyan mértékben kellene hogy kiélezze a burzsoázia és a proletariátus viszonyát, hogy az a kapitalizmus sírásója legyen. Az előrejelzések szerint azonban ez még a jövő században sem fog bekövetkezni, először is a kapitalizmus ismert rugalmasága, másodsor pedig a szocialista és munkásmozgalmak felaprózódása, meglehetősen gyenge kapcsolata miatt.

A rugalmasságról Altvater tanár úgy vélekedik, hogy a nagyfokú automatizáció rohamosan megnöveli a munkanélküliek számát, s ez nyilvánvaló elégedetlenséget vált majd ki a dolgozók körében. Az eddigi módon és keretek között a fejlődés lehetetlenné vált már ma. Inproduktív lenne mindent iparosítani és az ipari termelés törvényei alá vonni. Emiatt várható, hogy a mai keretek fellazulnak. Mind kevesebb ember dolgozik majd a gazdaságban, s mind több a szolgáltatásokban és az úgynevezett nem formális szektorokban, az ipari foglalkoztatás keretein kívül, a szakszervezet védelme, valamint társadalombiztosítás és munkaszervezés nélkül. Az Egyesült Államokban már ma a foglalkoztatottaknak mindössze 24 százaléka dolgozik az iparban, 62 százaléka pedig a szolgáltatásokban.

Megítélése szerint a szocialista mozgalmak küzdelmét megnehezíti és bonyolítja majd ez a helyzet, mert mind kevesebb lesz a szervezett dolgozó. Így mind nehezebb lesz őket egy cél kiharcolására mozgósítani, olyan helyzetben, amikor egymástól igen eltérő anyagi és egyéb körülmények között élnek. Másrészt pedig a válság nemcsak a kapitalista országokat éri, hanem átcsap a szocialista országokra is, hiszen hasonlóan iparosítják és korszerűsítik termelésüket, ipari és egyéb kooperációk jönnek létre közöttük, hiteleket vesznek fel a fejlett kapitalista országoktól. Ennek következményét ma világosan láthatjuk. Amint Altvater mondta, mindazok a — főleg fejlődő — országok, amelyek a hetvenes években belekezdtek a megkésett iparosításba, vagy felgyorsították iparosításuk folyamatát, nagy adósságokba keveredtek, s a lehető legnehezebb helyzetbe jutottak. Ez nemhogy iparosításhoz vezetne, hanem tartósan megakasztja az iparosítást s elszegényíti ezeket az országokat.

Altvater professzor kiemelte, hogy az ipari ésszerűség kizárólagos logikája szinte ugyanolyan veszélybe sodorhatná a világot, mint a fegyverkezési hajsza. Mert az ipar már a mai fejlettségi szintjén is hihetetlen mértékben szennyezi a környezetet, megbontotta a természeti összhangot, az új technológiai forradalom pedig megsemmisíthetné az ember egészséges környezetét. Hasonlóan vélekedett Mihail Baszmanov szovjet tudós is, aki megemlíttette, hogy az utóbbi években csak az Egyesült Államok kénytelen volt körülbelül 70 milliárd dollárt költeni környezetvédelemre és a már megbomlott környezeti egyensúly helyreállítására, de ipari fejlettségük arányában költenek vagy fognak költeni erre mások is.

Luciana Castellina, az Olasz Kommunista Párt Központi Bizottságának és az Európai Parlamentnek a tagja is beszámolót készített erre a témára. Emlékeztetett arra, hogy egészen a közelmúltig, amíg az ipari fejlődés következményeképpen nem bomlott meg veszélyesen a természet egyensúlya, nem sokat törődünk vele. A közgazdaságtan elveszítette kapcsolatát a természettel, s nem törődik azokkal a természeti értékekkel, amelyeket az ipar elpusztít. Az iparosítás kezdettől fogva a tudomány és a technika mindenhatóságának illúziójára támaszkodott. Utalt arra, hogy ehhez a marxisták is hozzájárultak azokkal az elméleti tanulmányaikkal, amelyekben azt hangoztatták, hogy az ember kiapadhatatlan munkája megváltoztathatja a természetet. Engels viszont már a maga korában beszélt az angol munkásoknak arról, hogy az ipari termelés fizikailag és lelkileg megsemmisíti az ember lényét és a természetes környezetet, s valószínűleg ez volt az első környezetvédelmi beszéd. Hasonlóan vélekedett Marx is. Megvan azonban a magyarázata annak, hogy a marxisták később eltértek ettől a felfogástól. Elsősorban biztosítani kellett a munkásosztály fizikai és morális létét, ezenkívül mindenáron és hirtelen növelni kellett a termelékenységet. S ennek árát minden szocialista országban is meg kellett fizetni. Amint Luciana Castellina mondta, ennek az időszaknak viszont ma már vége. Ezért emelte ki programjában a zöldek mozgalma a környezetvédelem problémáját, ezért kellene az egész világon komolyan venni ezt a mozgalmat.

A jövő század kapitalizmusa a szocialista világmozgalom létrehozására serkent

Igen élénk vita alakult ki Cavtatban arról, hogy az októberi forradalom potenciáljai — ahogyan a találkozóon mondták — valóban kimerültek-e vagy sem. A résztvevők egy része ugyanis azt állította, hogy a szocializmus az egész világon bizonyos deffanzívában van, hogy a fejlett világ fiataljai számára egyáltalán nem vonzó, mert eddig nem sikerült előnyhöz jutnia a fejlett kapitalizmus országaival szemben. Ellenkezőleg, a jelek szerint az új technológiai forradalom újabb előnyt biztosít az utóbbiak számára. Azt, természetesen, mindenki elismerte, hogy a fejlett országok dolgozói mindenekelőtt azért harcolhattak ki maguknak ilyen jogokat, ilyen élet- és munkakörülményeket, amilyent élveznek, mert szocialista országok is léteznek. Nélkülük a kapitalisták nyilvánvalóan sokkal merevebbek lettek volna, a rendszer sokkal inkább figyelmen kívül hagyta volna érdekeiket. Ők erkölcsi, a fejlődő országok más természetű támogatást is kaptak.

Dr. Alekszandar Grlicskov kifejtette, hogy az úgynevezett korai szocializmus országai objektíve nem kerülhettek előnybe a vezető kapitalista országokkal szemben. Tulajdonképpen az a legnagyobb hátránya a szocialista rendszernek, hogy nem a legfejlettebb kapitalista országok-

ban jött létre, mint ahogyan Marx megjósolta, hanem szegény, fejletlen országokban. Mindenütt jelentős alkotóerőt szabadított fel, s a régi helyzethez képest óriási mértékben meggyorsította a fejlődést. Évtizedek alatt évszázadokat ugrott, de azért a legfejlettebbeket nem tudta utolérni, s így nem is juthatott kellőképpen kifejezésre a rendszer előnye a kapitalizmussal szemben.

Az úgynevezett reálszocializmus országainak képviselői — szovjet, csehszlovák, keletnémet, lengyel, magyar tudósok — nem értettek egyet azzal, hogy az októberi forradalom potenciáljai kimerültek. Arra hivatkoztak, hogy az egész szocialista közösségben állandó és töretlen a fejlődés. Mondván, hogy náluk nem volt és nincs válság, s nem fogadták el azt az állítást, hogy a világ ma — társadalmi rendszer és ideológiára való tekintet nélkül — olyan mértékben támaszkodik egymásra, hogy senki sem kerülheti el azt, ami ennek egészében történik. Azokról a pozitív változásokról beszéltek, amelyek az utóbbi években náluk végbementek, főleg pedig a legújabb mozgásokról. Ezek közül mindenképpen az érdemel legnagyobb figyelmet, ami a Szovjetunióban történik Gorbacsov óta, s ami Kínát hatja át mostanában. Az irányítás nagyobb rugalmassága, a kezdeményezések serkentése és a munkaszervezetek nagyobb önállósága, az egész gazdaság korszerűsítése, s az úgynevezett technológiai forradalom beindítása. Mindez nem kétséges, de az sem, hogy éppen ez az új irányzat fűzi szorosabbra a kapitalista és a szocialista világgazdaságot, s éppen ez követeli meg, hogy a szocializmus világmozgalmának erősítésére új formákat, új módszereket keressünk.

Mert igaz az is, amit Kazua Ota hokkaidói (Japán) egyetemi tanár mondott, hogy ugyanis a szocializmusért nem csak a szocialista országokban küzdenek.

Szocializmus a kapitalista rendszerben

Szavai szerint ma már nem lehet politikai, gazdasági és társadalmi kérdéseket megoldani anélkül, hogy valaki ne vegye figyelembe a szocializmust és a szocialista erőket. Ahol kapitalista rendszerben sikerült szocialista kormányzatot létrehozni, mint például Svédországban, ott megoldották az általános és a magasfokú oktatást, a szociális gondoskodást és az egészségvédelmet. Ahol a szocialista erőnek van bizonyos hatalmuk, mint például Japánban, a társadalomra gyakorolt befolyásuk igen érezhető és látható. Sikerült meggátolniuk kapitalista politikai akciókat, visszaszorítani a haladásellenes és a demokráciaellenes erőket. Megváltoztatták a kormány politikáját, bizonyos társadalmi reformokat kényszerítettek ki, s a korábbinál nagyobb társadalmi igazságot harcoltak ki. Ezeknek a szocialista erőnek köszönhető részben az úgynevezett jóléti társadalomnak a létrehozása is — ma már egyes fejlődő kapitalista országokban is. Bátran állítható tehát, hogy a kapitalista társa-

dalmak szilárdsága közvetlenül függ a szocialista erőktől, illetőleg ezek az erők jelentősen befolyásolják. A szocialista erők mozgalma mindeütt a nép javát szolgálja, de egyben hozzájárul a rendszer fenntartásához, szabad és normális feltételeket teremtve keretében. Ez természetesen elüt attól, amit a múlt század szocialistái elképzelték. Ha viszont a szocialista erők nem eléggé számottevők, illetőleg, ha katonai diktatúrák tartják a hatalmat, akkor a dolgozóknak a legrosszabb.

Véleménye szerint a 21. század fejlődését a technológia forradalma szabja meg, s ahhoz jórészt a fejlett kapitalista országok biztosítják az anyagi alapot. Szorosan együttműködnek azonban mindenkivel, s ezáltal terjesztik majd a tudományt és a technológiát, illetőleg saját tudományos és technológiai rendszerüket. Ez éles ellentéteket vált ki a társadalmakban — jólétet éppúgy, mint éhezést, gazdagságot és szegénységet, előjogokat és jogfosztottságot. Ezek az ellentétek sokkal mélyebbek lesznek, mint az eddigiek az országokon belül. Amint mondta, a Dél országaiiban nem mindenki éhezik, ott is vannak gazdagok, akik élvezik a korszerű világ minden áldását.

Kazua Ota úgy véli, hogy a tudomány és a korszerű technológia fejlődése teljesen ki fogja zárni a háborúkat, s az így felszabaduló anyagi eszközök tovább gyorsítják majd a fejlődést. Ebből viszont nem látszik, hogyan képzeli el a jövő század szocialista mozgalmainak esélyeit.

Objektív lehetőség a szocialista világmozgalom tömörülésére

Ezt Altvater professzor is inkább csak felvetette, mondván, hogy az eddigi elméletek és a gyakorlat nyilvánvalóan alkalmatlan lesz az új körülmények között, s ezért a világ szocialista tudósainak és gondolkodóinak új illúziókat kell létrehozniuk, melyek alapján felállíthatók a jövő század szocializmusának új modelljei.

Michael Lebowicz konkrétabb volt. Rámutatott arra, hogy a multinacionális társaságok világviszonylatban szoros kapcsolatot teremtenek a tőke, az új technológiák között, illetőleg mindkettőt a kezükben tartják. Ügynevezett világgazdaságot hoznak létre, melyben a termelés a mainál sokkal szélesebb területről, sokkal több termelési egységből integrálódik majd világszerte. Ez nagyobb lehetőséget teremt a dolgozók kiszákmányolására, mert nyersanyagot is, munkást is sokkal könnyebben átirányíthatnak a világ bármely részéről oda, ahol erre szükség lesz. Úgy véli azonban, hogy ez a tény adja meg a munkásosztálynak a reális esélyeket, sőt rákényszeríti arra, hogy maga is világviszonylatban szervezkedjen. Mert nemzeti keretekben szinte semmit sem tehetne ez ellen. Szervezetten viszont nagy esélye lesz, mert a hatalmas gazdasági világszervezet sokkal sebezhetőbb lesz és sokkal könnyebben megbéníthatják majd a világ bármely részében bekövetkező termelési kiesések.

Ez a lehetőség egyszeriben közel hozza a munkásokat annak a múlt században fogant jelszónak az életre hívásához, hogy: Világ proletárjai egyesüljetek!

Lebowicz konkrét és igen meggyőző példán szemléltette feltevésének igazát. Megemlítette, hogy az Egyesült Államok és Kanada autóiipara már ma igen integrált, az áruforgalom 80 százaléka ebből, vagyis a részek és a késztermékek szállításából ered. Ez pedig lehetőséget nyújt arra, hogy minden amerikai vagy kanadai sztrájk a határ mindkét oldalán leállítsa a termelést, s a kapitalista számára megkétszereződik a belőle származó kár, a világon, a jövőben pedig megtöbbszöröződik.

Ez az előrejelzés is igazolja dr. Grlicskovnak és a cavtati értekezéslet több más felszólalójának azt a meggyőződését, hogy az elkerülhetetlen gyökeres változások lényegi változtatásokat követelnek a szocializmus jövőjének elméleti kutatóitól. Eddig lényegében a szocializmust csak a kapitalizmus kritikai elemzése alapján tervezték, s ezen alapult a marxizmus pluralizmusa. Fejlődése meg fog gyorsulni, ha ezt az elemzést kiterjesztjük a korai szocialista társadalmakra és a szocializmus történelmi folyamatára. Enélkül ma egyetlen elemzés sem lenne jó, s nem lehetne rá alapozni a szocializmus jövőbeli fejlesztését. Ebből az következik, hogy a marxizmus pluralizálása és a többi szocialista gondolat pluralizálása (meglátások, vélemények, elgondolások és álláspontok demokratikus harca) a szocializmus erőteljes potenciálja. Ilyen formán veszít aktualitásából az a dilemma, hogy az októberi forradalom potenciáljai valóban kimerültek-e vagy sem.

*Meg kell szabadulni a tudományos dogmák
szorító abroncsaitól*

Egyszerűen le kell fejteni a tudományról a dogmák megrozsdásodott abroncsait, amiket más feltételek, más történelmi helyzetek hoztak létre, s amelyek emiatt ma már nem alkalmasak, a jövőben pedig még kevésbé lesznek alkalmasak a szocialista mozgalmak előbbre vitelére. Dr. Grlicskov ezenkívül még igen fontosnak mondta: szembehelyezkedni a marxista elmélet lebecsülésével. Mint mondta, ez két forrásból táplálkozik. Az egyik a marxizmus ellenségeitől, vagyis az ellentáborból származik, s ez érthető és logikus. Sajnos, azonban másik forrása a potenciálisan forradalmi tudományos és politikai erőkben gyökeredzik, egyebek között a korai szocializmus munkásmozgalmaiban és a felszabadító forradalmakban. Itt keresendő a dogmatikus marxizmus és egyéb szocialista gondolat szülőföldje is. Azokban az elméletekben és ideológiákban, amelyek lemondtak a korszerű történések elméleti kritikai értékeléséről és a szocializmus történelmi folyamatainak, az új történelmi helyzeteknek a vizsgálatáról.

Dr. Grlicskov úgy találja, hogy a korai szocialista társadalmak elméleti-kritikai elemzéséből származó felismeréseik sürgetik az új fejlődési szakaszok tervezését, s egyben a szocializmus eddigi elméletének és a korai szocialista társadalmak gyakorlatának „renoválását”. Objektív tények által, s egyben szubjektumok által is feltételezett folyamatról van szó. Nehezen hihető, hogy ez az állami szocializmus más alapokra helyezésével megoldható. Az új szakasz mindenesetre a változások ütemének erőteljes befolyása alatt lesz, amit nemcsak objektív körülmények, hanem a szocialista és a politikai erőviszonyok határoznak meg, mindenképp a korai szocialista társadalmakban, a szocializmus megvalósulásáért folyó mozgalom kereteiben. Természetesen nagymértékben függ a konzervatív kapitalista erők azon törekvése elleni harc kimenetelétől is, amely arra irányul, hogy elszigeteljük ezeket a társadalmakat az új történelmi valóság pozitív potenciáljainak hasznosításától. Más szóval elzárják előlük a korszerű tudomány és technológia szinte felmérhetetlen lehetőségeit.

Éles véleményharc a sztálinizmusról

Dr. Grlicskovnak a marxizmus pluralizmusáról kifejtett gondolataihoz kapcsolódott dr. Predrag Vranicki zágrábi egyetemi tanárnak az a tétele, mely szerint a tudományos igazságok közé tartozik az, hogy a harmincas évek sztálinizmus néven ismert államkapitalizmusa, a bürokratikus és etatista erők elhatalmasodása miatt valójában „bürokratikus ellenforradalom volt”. Ebből a megállapításból valóságos vihar keletkezett. Ivan Frolov szovjet elméleti kutató szovjetellenesnek minősítette ezt az álláspontot. Véleményét osztotta Alekszandar Kurmalyov (Moszkva), Fred Otto Wulf és Hari Nick (Berlin) Milna Matous (Prága) Jirži Pawłowicz (Varsó) és Parmapand S. Madan (Új-Delhi).

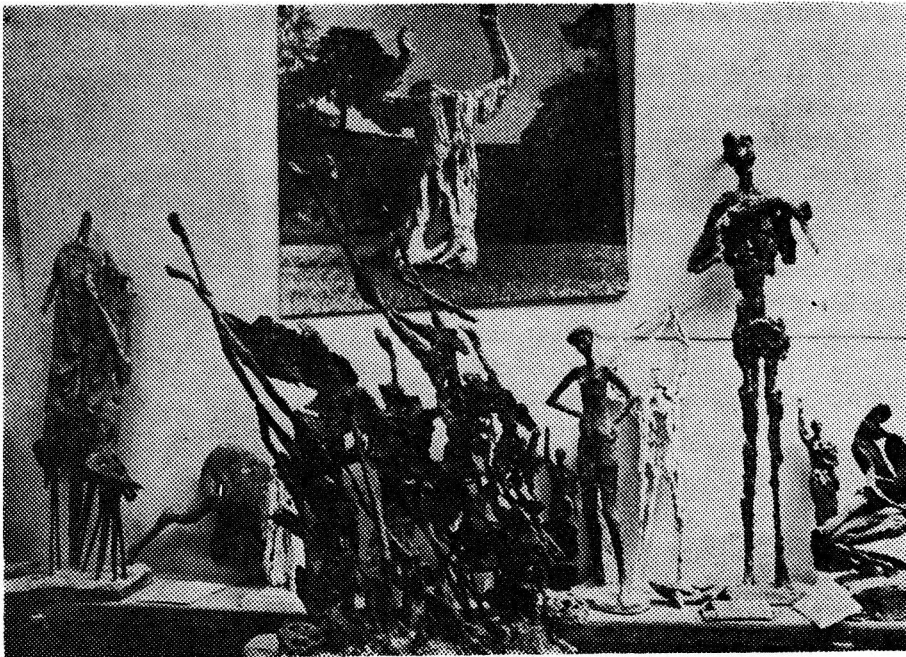
Az eset érdekessége, hogy egy nappal előbb Alexios Mitropulosz (Athén) elmondta ugyanazt, amit Vranicki, de arra senki sem reagált. Mindkettő fejtegetésének az a lényege, hogy a szocializmus államszocializmus formájában lépett a világtörténelem színterére, s nem oldotta meg e rendszer legfőbb követelményét, nem tudta megteremteni a munkásosztály hatalmát. Ezt Vranicki nagy történelmi tanulságnak tekinti, ami megköveteli a rendkívül kritikus viszonyulást a történelemmel és a történendőkkel szemben.

Alekszandar Kurmalyov „sötét színezetű” bírálatnak minősítette ezt, mondván, hogy a szovjet nép az említett időszakot mint a szocializmus győzelmét értékelte. Monty Johnstone (London) azt mondta, hogy Vranicki megállapítását semmiképpen sem lenne szabad szovjetellenesnek minősíteni. Elismerte, hogy a Szovjetunió haladást ért el a harmincas években, de emlékeztetett arra, hogy az SZKP XX. kongresszusa elítélte a tömeges megtorlásokat. Ha ezt elhallgatjuk, akkor szemet hu-

nyunk afölött, amit a XX. kongresszus elismert, s amivel nagy szolgálatot tett a Szovjetuniónak.

Hirosy Kukunami (Japán KP) ezt azzal egészítette ki, hogy a világon valóban létezik szovjetellenesség — például az, amit Reagan és Nakaszona beszél és cselekszik —, de a szovjet elvtársak szocializmusellenesnek minősítik azt is, ha valaki nem ért egyet az ő véleményükkel. S mint mondta, ez a hozzáállás kizárja a vita lehetőségét.

A rövid szócsata féltreérthetetlenül megerősítette dr. Grlicskovnak azt az értékelését, hogy a szocializmus új szakaszának tervezése és a megtett út értékelése nem lesz könnyű és fájdalommentes. Mert a gyökerek mélyek. Mindennek, az egyhetes kerékasztal-értékelésnek és a 21. század szocializmusára vonatkozó elképzeléseknek, modelleknek a lényegét egészen röviden talán legjobban a bevezető beszédben elhangzottakkal lehetne összefoglalni: A tizenkilencedik század szocialista eszméi a munkásosztály gazdasági és szociális helyzetének megoldására vonatkozó szükségletet fejezték ki, a 21. század küszöbén pedig a szocializmus céljai szélesebbek, mert olyan történelmi fejlődés parancsoló szükségletének kifejezői, amely az ember univerzális felszabadítására törekszik.

Műtermi részlet

Mák László

AZ I. JUGOSZLÁV TANÁCSKOZÁS A GAZDASÁG ÉS AZ INFORMÁCIÓRENDSZEREK SZERVEZÉSÉRŐL

A Jugoszláv Közgazdászok Szövetsége és a Szövetségi Tájékoztatási Tanács, valamint a Szlovéniai Közgazdászok Szövetsége rendezte meg Bledben az első szövetségi jellegű tanácskozást az információrendszerek gazdasági vonatkozásairól. A tanácskozáson 360 elméleti és gyakorlati szakember vett részt. Vitaindítókat a témakörök kiemelkedő hazai tudósai mondtak.

A tanácskozás öt nagyobb témaköre:

1. A társadalmi tájékoztatási rendszer és a gazdaság;
2. az ügyviteli információrendszerek szervezésének gazdasági vetületei;
3. a társadalmi tájékoztatási rendszer információszolgáltatásainak információrendszerei;
4. standardizáció az információrendszerekben;
5. az információrendszerek és az adatok védelme.

A következőkben megkíséreljük összefoglalni az előadásokon, illetve a vitákban elhangzott legfontosabb tételeket.

Bevezetőjében Živorad Kovačević, a Szövetségi Végrehajtó Tanács elnöke felvázolta az informatikában és a társadalmi tájékoztatási rendszerben jelentkező problémákat hazánkban:

— Jelen pillanatban még elégtelen a társadalmi tudat az információrendszerek kiépítésének szükségességéről.

— Az információrendszerek kiépítésénél legtöbbször a konceptuális előkészületek terén adódnak fogyatékoságok: nem mérik a gazdaságosságot, előtérbe helyezik a gépi hatékonyságot az emberi hatékonysággal szemben.

— A társadalmi tájékoztatási rendszer hatékony működését akadályozza a számítógépesítés elégtelen foka, az adatgyűjtés összehangolatlansága és lassúsága.

* Bled 1985. október 9—11.

— Az informatika alkalmazásával kapcsolatos a mikroelektronika fejlesztésének kérdése is, ami az egész ország ügye kellene hogy legyen.

— Fontos volna továbbá a szakmai tudás jelenleg érezhető elégtelen társadalmi értékelésének javítása és ennek a törvényes, illetve más dokumentumokba való beépítése.

Hírt adott arról, hogy a Jugoszláv Gazdasági Kamara lépéseket tett a hazai számítógépipar fejlesztésének összehangolására, valamint arról is, hogy a szövetségi közigazgatási szervek információrendszerének 20 projektum készül, ami feltehetően javítani fogja ezen szervek munkájának hatékonyságát.

Lojze Skok, a Szövetségi Tájékoztatási Tanács elnöke kifejtette, hogy a társadalmi tájékoztatásnak hozzá kellene járulnia politikai rendszerünk további demokratizálásához. Hatékonyabb működésének azonban elengedhetetlen feltétele a társadalmi tájékoztatási rendszer elemeinek szabványosítása, az adatátviteli rendszerek és az adatbázisok fejlesztése és kiépítése.

Alapvetőnek tartja, hogy a Szövetségi Tájékoztatási Titkárságon korszerű informatikai tudással felvértezett szakemberek dolgozzanak.

Végül javasolt egy terminológiai változtatást is: Szerinte a tájékoztatási rendszer kifejezés nem tükrözi megfelelően a rendszer jellegét, ezért javasolta, hogy helyette a továbbiakban használjuk a társadalmi informatika kifejezést.

Velimir Srića hazánk egyik legfiatalabb egyetemi tanára folytatva a megkezdett terminológiai vitát, támogatta Lojze Skok javaslatát azzal érvelve, hogy ez az elnevezés kifejezi az információ fogadójának aktív szerepét. Kitért arra is, hogy a társadalmi informatikai rendszernek tükröznie kell hazánk társadalmi-gazdasági rendszerének specifikusságait. A továbbiakban az informatika és a hatalom kölcsönviszonyát taglalta. Az információk feletti monopólium szerinte ugyanolyan hatásos lehet az értéktöbblet elidegenítésénél, mint a termelőeszközök feletti tulajdon. Ilyen összefüggésben a bürokráciáról és technokráciáról megállapította, hogy létezésük legfontosabb eleme a döntések meghozatalához szükséges információk kisajátítása, ami lehetővé teszi e rétegek számára a tényleges döntéshozatal kisajátítását. Ezért mondja, hogy „az informatika térhódításának a társadalmi és gazdasági élet minden területén a legnagyobb eredménye az lesz, hogy megszűnik a döntéshozatal kisajátításának alapja. Ma, amikor csak a »fórumok és struktúrák« azaz a politikai és gazdasági hatalom (nem ritkán elidegenült) központjai rendelkeznek információrendszerekkel, öngazgatásról, mint társadalmi viszonyról valójában csak mint gyengén megvalósítható és megvalósított jelszóról beszélhetünk, egy folyamatról, amelynek ugyan létezik törvényes alapja, de amelynek cselekvési tere annyira beszűkült, hogy hatása alig érződik”. Szerinte ahhoz, hogy az öngazgatás jelszóból valóság legyen, két alapvető feltételnek kell teljesülnie: Az öngazgatás-

nak mint társadalmi viszonyoknak a gazdasági feltétele az, hogy az öngazgatók uralják a bővített újratermelés feltételeit, az informatika szempontjából pedig az, hogy a döntéshozatal megfelelő információkra támaszkodjon.

Társadalmi jelenünket elemezve kiemelte, hogy a piac és a terv interakciója az informatika alkalmazásának ilyen alacsony szintjén szinte megvalósíthatatlan. Az információrendszerek fejletlensége és a küldöttbázis megalapozatlan döntéshozatala azt eredményezi, hogy a szabad munkacsere jelenlegi mechanizmusa megtartotta az előző „költségvetési” rendszer minden elferdülését, azzal, hogy azokhoz még hozzájárul a működés költségessége és a még több elidegenült hatalmi központ kialakulása.

Végezetül kifejtette, hogy az informatikának sokkal jelentősebb szerepet kell a továbbiakban betöltenie hazánk gazdasági fejlődésében, a gazdaságpolitika alig említett eszközéből e politika egyik fő céljává kell előlépnie.

Ivan Turk, a ljubljanoi Közgazdasági Kar tanára az ügyviteli információrendszerek gazdasági és szervezési aspektusait taglalta. Az adat-információ viszonyból fejtette ki a korszerű információrendszerek működésének alapelvét, mely szerint annak feladata az adatok feldolgozása mellett a döntések előkészítése is. Ebből az összefüggésből következik aztán az információrendszer gazdaságtanára vonatkozó alaptétel, mely szerint az információ értékét nem lehet az információrendszeren belül meghatározni. Az információrendszer gazdasági értékelését tehát nem lehet a működési költségek vizsgálatára redukálni, továbbá nem szabad abból a feltételezésből kiindulni, hogy az információrendszer „alapanyagát” képező adatok teljesen ingyenesek.

Előadásának második részében a számítógépen alapuló információrendszerekben dolgozó szakemberek szakmai etikáját tárgyaló, az előadó által összeállított és a ljubljanoi közgazdászok egyesülete által hivatalosan is támogatott kódexét ismertette. E kódex célkitűzése, hogy:

- a) megvilágítsa az ezen a területen dolgozó szakemberek feladatát,
- b) meghatározza a szakemberek kötelezettségeit, amit az egyes öngazgatósi okmányoknak is tükrözniük kellene,
- c) kifejlessze a szakemberekben a professzionális hovatartozás tudatát és a szakmai önérzetet.

A normatívák inflációjától szenvedő társadalmunkban feleslegesnek tűnhet egy ilyen dokumentum kidolgozása, de a fejletlen gyakorlat számára nagyon is szükséges az elméleti eredmények közérthető operacionálizálása, ugyanakkor ez a kódex azt is jelzi, hogy ismét erősödik a szakmai szervezetek jelentősége.

Stefan Kajzer és Ferdinand Marn előadásukban az információrendszerek szervezését mint az ügyviteli rendszerek szervezésének részét definiálta. A jelenlegi gyakorlat abból a feltevésből indul ki, hogy az információrendszer az ügyviteli rendszer alrendszere, mégpedig azon, vi-

szonylag elkülönült része, amely információkat állít elő az ügyviteli rendszer és annak környezete számára.

A szerzők szerint az információrendszer fenti definíciójában rejlik az a megállapítás, miszerint a korszerű ügyviteli rendszerek alapvető problémája, hogy nem rendelkeznek korszerű információrendszerrel.

Az információ problémája a fenti alapon nem is oldható meg, ezért szükséges a problémát újra fogalmazni.

Az ügyviteli rendszerek szervezési elmélete a rendszereket három alrendszerre tagolja:

- termelési alaprendszerre,
- vezetési alrendszerre,
- az információ alrendszerére.

Ez a nézet azonban nem ad elfogadható eredményeket, ugyanis optimalizálja mindhárom alrendszert, de a lokális optimumok összege a szinergia elmaradása folytán nem adja meg a rendszer optimumát. Bebizonyosodott továbbá az is, hogy az egyes alrendszerek nem teljesen függetlenek egymástól, hanem elemezhetők az egymás közti metszetek is.

1) A termelési és az információ folyamatainak metszetében az anyagi történéseknek adatokra való kivetítése található.

2) A vezetés és az információ folyamatainak metszetében található az információnak mint címzett üzenetnek az előállítása.

3) A vezetési és az anyagi folyamatok metszetében találjuk a döntéseknek az anyagi folyamatokra történő ráhatását.

4) Mindhárom folyamat metszete képezi az ügyviteli rendszernek mint egésznek szervezési alapját.

A fenti tények birtokában a szerzők arra a megállapításra jutottak, hogy „az információrendszerek szervezése nem az ügyviteli rendszer egyik alrendszerének megszervezését jelenti, hanem az egész ügyviteli rendszernek az információ szempontjából való szervezését, miközben az informatikai szempont nem szigetelődhet el az anyagi és a vezetési folyamatoktól”.

Az ügyviteli rendszer folyamatként való értelmezését az ún. fuzzy rendszerek elmélete segítségével is bizonyítani lehet.

Az ügyviteli információrendszerek szervezésének menete a fentiek alapján a következő lenne:

1. az alaprendszer — termelési rendszer definiálása,
2. az alaprendszer elemzése a vezetés szempontjából, azaz a vezetői döntések áttekintése,
3. a vezetési folyamat szintézise, azaz a döntési folyamat és a döntéshozók meghatározása,
4. a vezetési folyamat információszükségletének elemzése, azaz a valós információszükséglet minőségi, mennyiségi idő- és térbeli elemzése,
5. az információfolyamat szintézise, azaz azon adatfeldolgozás meghatározása, amely lehetővé teszi a szükséges információk előállítását,

6. az információfolyamat elemzése az alaprendszer vonatkozásában, azaz annak felmérése, hogy a begyűjtött adatok megfelelően visszatükrözik-e az alaprendszert.

A felsorolt szakaszok esetében természetesen figyelembe kell venni a rendszert körülvevő környezetet is.

Az információrendszerek és a számítógépes adatfeldolgozás gazdasági kérdései álltak Jože Goričar, a Kranji Munkaszervezési Egyetem tanára előadásának központjában. Az információrendszeren belül az adatfeldolgozást megkülönböztette az információk előállításától. Az adatfeldolgozást tovább bontotta a feldolgozás előkészítésére, magára a feldolgozásra és az adatok tárolására. Mindezek a műveletek eredményei viszonylag könnyen számszerűsíthetők, s költségeik is jól követhetők. Az adatfeldolgozás gazdasági értékelése azonban az információrendszer belső mutatója, melynek segítségével felmérhető az információrendszer hatékonysága, de semmit sem árul el az információrendszer eredményességéről. A probléma úgy is fogalmazható, hogy hatékonyan működni annyit tesz, mint jó módszerrel működni. Ezzel ellentétben eredményesen működni annyit tesz, mint a megfelelő, célszerű dolgokat csinálni. A hatékonyságot tehát belülről is meg lehet ítélni, az eredményességet azonban csak a külső környezet függvényében, a gazdasági szervezet egésze szempontjából. Az információrendszer eredményessége azt mutatja, hogy az információrendszer mennyiben járult hozzá a gazdasági szervezet fejlődéséhez, a gyártás, illetve a szolgáltatások mennyiségének, minőségének javulásához, a piacon elfoglalt hely javításához, a pénzügyi eredményességhez. Az információrendszer eredményességét tehát csak a döntési rendszer eredményességével együtt, a szervezet céljainak figyelembevételével lehet mérni. Tekintve az információrendszernek a gazdasági szervezet fejlődésében betöltött döntő szerepét és az információrendszer jelentős költségigényét, a jövőben az információrendszerekbe — felszerelésbe, szervezési megoldásokba és programokba — való beruházásokról kellene beszélni, a gazdasági effektusokat pedig a beruházásokra alkalmazott kritériumokkal értékelni.

Egy, hazai viszonylatban még alig érintett problémával, az adatbázisok gazdaságtanával foglalkoztak közös munkájukban Janez Grad és Džordž Krstić, a ljubljanaei egyetem, illetve az Iskra munkatársa. A hagyományos adatfeldolgozás hátrányaival (az adatok ellenőrizetlen redundanciája, az adatok inkonzisztenciája, a rugalmasság hiánya, a szabványosítási problémák, a válaszidő hosszúsága) szemben kiemelték az adatbázisok előnyeit: a logikai és fizikai szervezet függetlenségét, az adatok integritását, a válaszidő rövidülését, az adatnak mint specifikus erőforrásnak a jobb kihasználását.

Az adatbázisok gazdasági előnyei a közepes és a nagy integrált információrendszereknél jelentkeznek, vagyis azokon a helyeken, ahol egy gondosan felállított adatbázis sok felhasználói programot tud kiszolgálni. Köztudott, hogy az adatbázis kiépítésének nagy a költségigénye,

ellenben a költségek az adatbázis használata során végül is alacsonyab-
bak lesznek, mint az adatbázis nélküli fejlesztés költségei. Ezért ma a
kérdés már nem abban a formában vetődik fel, vajon kell-e adatbázis
vagy sem, hanem hogy mikor kiépíteni az adatbázist. Az adatbázison
alapuló rendszerfejlesztés előnyei a negyedik generációs számítógépek
elterjedésével még inkább kifejezésre jutnak majd. Hogy ezt ki is tud-
juk használni, ahhoz az szükséges, hogy felismerjük az adatok erőfor-
rás jellegét és a munkaszervezet többi erőforrásához hasonlóan gondoz-
zuk azokat.

Az elméleti jellegű előadások után három gyakorlati jellegű előadás
következett. Petar Pajkić a belgrádi Genex számítóközpontjának mun-
katársa a tervezési módszerekkel foglalkozott. Az előadó a Genexben
alkalmazott az IBM által kifejlesztett BSP módszer alkalmazásának ta-
pasztalatairól számolt be. A sikeres tervezés egyik legfontosabb mozza-
natát abban látta, hogy a felhasználók legszélesebb körét aktívan be-
kapcsolták a tervezésbe. Ezzel elérték, hogy a felhasználókat motivál-
ták a projektum sikeres elkészítésére, másrészt az információrendszer
fejlesztésének stratégiai döntéseit kivették a számítóközpont hatásköré-
ből.

A mindenre kiterjedő dokumentáció és szabványosítás közérthetővé
és egyúttal mérhetővé tette az elvégzett tervezési munkákat. Az adatok
erőforrás jellegének kiemelése és az ebből eredő modellezése alapján az
adatokról való gondoskodást a számítóközponttól független szerv veszi
át, ami az adatok eredményesebb kihasználását eredményezi. Végül,
gazdasági szempontból az alkalmazott módszer legfontosabb jellemzője,
hogy csökkenti a tervezés sikerének kockázatát.

Az információrendszerek hosszú távú tervezésével foglalkozott Mar-
ko Šilj, a zenicai Vasművek számítóközpontjának munkatársa. A hosszú
távú tervnek a feladata, hogy áttekintse a számítógéppel rendelkező
munkaszervezet információrendszerének feladatait, eszközigényét és szer-
vezési feltételeit. Az előadó szerint ez a terv képezi a munkaszervezet
számítógépesítésének alapját, tekintve, hogy a terv a gondosan feltér-
képezett információigényekre épül. A gyakorlat bizonyítja, hogy a terv
elkészítéséhez 6—8 hónap szükséges megfelelő káderösszetételű terve-
zőcsoport mellett.

Borivoje Milovanović, a jugoszláviai számítógép-felhasználók együtt-
működésének formáiról beszélt. A számítógép hőskorában, amikor még
csak 25—30 számítógép volt az országban, a felhasználók nagyon szo-
ros együttműködést alakítottak ki, megalakult a számítógép-felhaszná-
lók koordinációs bizottsága, amely közös szakfolyóiratot is kiadott. A
koordinációs bizottság határozata értelmében 1970-ben megalakul a szá-
mítógép-felhasználók jugoszláviai egyesülete, ezen belül pedig a szak-
csoportok az egyes számítógépfajták körül. Ez az átalakulási folyamat
azonban nem hoz minőségi változást, a szakcsoportok munkája lanyhul,
előtérbe kerülnek a külföldi gyártóvállalattal való kapcsolatok. Csak

az utóbbi időben történtek ismét erőfeszítések, hogy a számítógép-felhasználók együttműködését tartalmasabbá tegyék. Ezen erőfeszítések fő célja, hogy:

- elősegítsék az együttműködés szervezett formáinak kialakítását,
- előadásokat, tanácskozásokat szervezzenek az adatbázis, osztott adatfeldolgozás, teleprocessing, software-fejlesztés témaköréből,
- áttekintő katalógust készítsenek: a működő számítógépekről, a működő programrendszerekről.

A tanácskozás második napján a társadalmi tájékoztatási rendszer információszolgálatainak — a Statisztikai Hivatal, a Társadalmi Könyvtiteli Szolgálat és a Jugoszláv Nemzeti Bank által koordinált külgazdasági kapcsolatok információrendszerei kerültek bemutatásra. Az országos érdekű statisztikai kutatások programját Milosav Živković, a Szövetségi Statisztikai Intézet képviselője ismertette. Elmondta, hogy a következő ötéves tervidőszakban mintegy 400 projektumot dolgoz fel a Statisztikai Hivatal. Ezeknél a projektumoknál újdonságnak számít, hogy módszertanilag jobban alkalmazkodnak a nemzetközileg elfogadott szabványokhoz, előírásokhoz. Másrészt érvényesül az a törekvés, hogy a társultmunka-szervezetek számára operatív információkat szolgáltatson, és ezáltal megszűnik majd a jelenleg uralkodó állapot, miszerint a statisztikai egységek — a társultmunka-szervezetek — kizárólag mint adatszolgáltatók jelentkeznek a Statisztikai Hivatallal szemben.

Tomaz Banovez, a Szlovéniai Statisztikai Intézet munkatársa a közös regiszterekről mint multifunkcionális adatbázisokról és a társadalmi információrendszer adatai racionalizálásának és integrálásának eszközéről beszélt. A jelenlegi helyzetet szerinte a következő problémák jellemzik:

- Még mindig nem tudjuk, hogyan állapítsuk meg az adatok társadalmi jellegét és azt, hogy melyik adatok bírnak jelentőséggel a társadalmi tájékoztatási rendszer szempontjából.

- A társadalmi információrendszer alanyai információrendszereinek puszta összege nem azonos a társadalmi információrendszerrel.

- Az adatbázis kiépítésének szabályait nem tisztelik, ebből eredően nem létezik egyetlen hivatalosan is elismert országos szintű adatbázis.

- Késés mutatkozik az információrendszer alapentitásainak identifikálásában.

- Az információszükségletek tervezése és kielégítési módja rendszerint kimarad a társadalmi és más tervekből.

- Hiányoznak az egységes klasszifikációk és nómenklatúrák.

- Külön problémát jelent a szabványok hiánya.

- A statisztikai kutatások jelenlegi módszerei viszonylag jól megfelelnek a stratégiai, illetve a taktikai döntéshozatalnak, ugyanakkor az operatív döntéshozatal információs alapját, amely az egész lánc legrészletesebb és legdrágább eleme, állandóan adaptálni kell az adatok vertikális integrációjánál. Megoldásként, figyelembe véve a lehetőségeket, az

adatbázisok vertikális, illetve horizontális összekapcsolását, illetve az ún. primáris operatív jellegű evidenciák és a statisztikai adatgyűjtemények összekapcsolását javasolja. Ehhez meg kell teremteni az előfeltételeket, amelyek egyrészt az adatbázisok kialakításának technikai-módszertani egységesítésén, másrészt az egységes azonosítási módszerek, regiszterek és evidenciák kialakításán alapulnak.

A Társadalmi Könyvviteli Szolgálat (TKSZ) témával kapcsolatos feladatairól Momir Stefanović, a TKSZ szarajevói központjának munkatársa beszélt. Bevezetőjében a jelenlegi állapotot úgy jellemezte, hogy a TKSZ gazdag adatokban, de szegény információkban. Ez egyrészt azért van, mert a TKSZ az állami szervek információszükségeit helyezi előtérbe. Így a társult munka információszükségei csak részben kapnak megfelelő támogatást a TKSZ részéről. A TKSZ belátva a helyzet tarthatatlanságát 1983-ban egy felmérést végzett, amelynek alapján pontosították a társultmunka-szervezetek információszükségletét:

— Összehasonlító adatok biztosítása, megfelelő, az adott tartalmat jobban tükröző mutatók alkalmazásával.

— Információk biztosítása a nagy-, illetve tartós veszteséggel működő társultmunka-szervezetek részére.

— A tervek előkészítéséhez, összehangolásához és megvalósulásuk kíséréséhez szükséges mutatók közzétele.

— A beruházók számára az azonos, illetve hasonló jellegű beruházásokról való tájékoztató elkészítése.

— Az üzleti partnerek pénzügyi helyzetéről való információk biztosítása.

— A telekommunikációs pénzáttalási rendszer bevezetése után a folyószámlák állásáról való információk gyorsabb elkészítése és az érdekeltek féllel való közzétele.

Hogy mindezeket a feladatokat a TKSZ elláthassa, szükséges, hogy

— felülvizsgálják a jelenlegi statisztikai kutatásokat, elsősorban tartalmi szempontból, a felesleg vagy többszörösen gyűjtött adatok kiiktatása céljából,

— a makro-ökonómiai kategóriákat más információs szolgálatokkal egységesen határozzák meg,

— a névleges, valós és természetes mértékegységben kifejtett mutatókat összehangolják,

— az információk továbbításának módját racionalizálják, ugyanakkor lehetővé tegyék az információk mindenki számára való elérhetőségét.

A külgazdasági kapcsolatok információrendszeréről Maliq Ymeri vezetésével egy munkacsoport adott átfogó jelentést. Alapvető problémaként, hasonlóan a többi előadóhoz, a megfelelő információs bázis, a közös és egységes mutatók, a környezetről szóló információk hiányát jelezte meg. A nemzetközileg elfogadott mutatókat és adatokat itt sem

használják következetesen, ami komoly kommunikációs problémát jelent a világgal való információ-kapcsolatban.

A helyzet orvoslására egy projektum készül, amelynek meg kell oldania az:

- általános és egységes adatbázis kialakítását mint a külgazdasági kapcsolatok információrendszerének egységes alapját,
- a nemzeti bankok munkájának számítógépesítését,
- a tájékoztatási rendszer funkcionálását,
- az ügyviteli és a nemzeti bankok információrendszereinek összehangolását.

Az információrendszer szabványosítási problémáit egy kerekasztal-beszélgetés keretében vitatták meg a résztvevők.

Maks Vreća, a Ljubljanei Bank munkatársa vitaindítójában néhány fontos tényre hívta fel a figyelmet:

— Jugoszlávia nem kapcsolódott be kellőképpen a nemzetközi szabványügyi szervezetekbe.

— Hazánkban a nemzetközi áruforgalomban az eladott áru árának mintegy 10%-át az adminisztratív munkák és dokumentumok emésztik fel, ugyanakkor a nemzetközi szabványok alkalmazásával ez ennek felére volna csökkenthető.

— A nemzetközi szabványok átültetése ugyanazzal a lassú eljárással történik, mint a nemzeti forrásszabványok kidolgozása.

— A szabványosítás gazdasági előnyei szemmel láthatók, mégis nagyon alacsonyak a szabványosításra fordított eszközök.

— Nincs megfelelő motiváció sem a szabványosítás előmozdítására.

— Jugoszláviában jelenleg mintegy 50, az információrendszerekre vonatkozó szabvány létezik az ISO-nál bejegyzett 200-zal szemben, és elsősorban a legfontosabb módszertani szabványok hiányoznak.

A vitában elhangzott, hogy a végsőkéig felelőtlen a társadalom hozzáállása a szabványosításhoz. A szövetségi Szabványügyi Hivatalnak az alapvető feltételei hiányoznak a munkához. A szabványok elkészítése a társultmunka-szervezetek jóindulatára és aktív közreműködésére van hagyatva, ami képtelen biztosítani a megfelelő hatékonyságot.

A résztvevők megállapították, döntő jelentőségű lenne a módszertani szabványosítás, mert csak így lehetne biztosítani az információrendszerek egymás közti kommunikációját. Különösen fontos lenne az adatok szabványosítása.

A szabványosítás felgyorsítása érdekében szükséges volna a nemzetközi szabványok gyorsabb átvétele.

A társadalmi informatikai rendszerben a föderáció tájékoztatási szolgálatainak az eddiginél sokkal aktívabb és összehangoltabb szerepet kell játszaniuk a szabványosításban.

Külön figyelmet kell szentelni az egységes terméknómenklatúra gyorsabb bevezetésének.

Végül legszögezték, hogy a szabványosítás a technológiai infrastruk-

túra legfontosabb eleme, s a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás alapfeltétele.

A tanácskozás utolsó napján az információrendszerek és adatok védelmének jogi, technikai és filozófiai kérdései kerültek előtérbe.

Borislav Milić, a Ljubljanaei Jogi Fakultás tanára az új információtechnológiák szerzői jog körébe tartozó problémával foglalkozott. Az előadó szerint az információs technikák elemeinek szerzői jogi rendezésében nagy tarkaság uralkodik az egyes nemzetek jogalkotásában. Tekintve azonban, hogy ez az ágazat szoros nemzetközi együttműködés keretében fejlődik, az ENSZ szakosított szervezetei, az UNESCO, a WIPO, valamint kormányközi bizottságok kidolgoztak egy javaslatot, amit a nemzeti jogalkotók fel tudnak használni a törvényhozásban.

A javaslat szerint a szerzői jogvédelem tárgyát ebben az esetben:

- a szerzői jogvédelem alá eső művek számítógépen való tárolása,
- az adatgyűjtemények,
- a bibliográfiai mutatók,
- a tezaurus,
- az adatbázis,
- a software termékek képezik.

A legizgalmasabb kérdés ezeken belül a software jogi védelme. Egyes országok jogrendszere pozitív jogszabályokkal rendezi a software termékeket. Ezzel szemben sok országban, köztük hazánkban a software termékeket az irodalom, tudomány és művészetek termékeivel egyenlítik ki. Az elsődleges koncepció az volt, hogy a software termékeket a szabadalmi jog alá sorolják be, de ebben az esetben az egyes matematikai vagy fizikai képletek is hasonló jogvédelem alá esnének. Ezért külön törvényes védelmet igényelnek ezek a termékek. Erre vonatkozóan hazánkban még csak a kezdeti lépéseket tették meg, de remélhetőleg gyorsan rendeződik majd ez a kérdés.

France Bucar, a Ljubljanaei Jogi Fakultás nyugalmazott tanára az egyéniség védelméről beszélt. Az alapvető kérdés szerinte az, hogyan egyeztethető össze az egyén szabadsága és a mai társadalomirányítási elméletek alapját képező szcientista felfogás, vagyis az a nézet, hogy az egyéniséget az irányítás objektumává lehet és kell tenni. Kifejtette, hogy a problémát jelenleg a legtöbb társadalomban az egyéniség kárára oldják meg, és ez alól nem kivétel a szocialista társadalom sem. Végezetül megjegyezte, hogy hazánk lemaradása nem annyira az információk terén jut kifejezésre, mint inkább a társadalomszemléletben.

Az információrendszerek biztonságának kérdésével foglalkozott Milan Zaklan, a Szövetségi Honvédelmi Titkárság munkatársa. Az információrendszereket fenyegető veszélyek és az ellenük való védekezés ismertetése mellett egy érdekes élményéről számolt be. Ez évben Cannesban rendeztek egy nemzetközi tanácskozást a számítógépes információrendszerek biztonsági kérdéseiről. Ezen a kiállításon mutatták be azt a módszert, amellyel valamely számítógépben lezajló folyamatokat 400

yard távolságról, nagyteljesítményű rádióvevő segítségével rögzíteni, majd egy másik számítógépen szimulálni tudják. Ezzel a módszerrel a titkos adatokhoz is hozzá lehet jutni. A módszer elleni védekezés ún. Faraday-ketrec segítségével történhet.

A tanácskozás utolsó témájaként az információrobbanás hozta veszélyekről tárgyaltak a résztvevők. Vitaindítót Franc Križaj, a Ljubljani Bank munkatársa mondott.

Az informatika egyrészt rendkívül termelékeny eszköz, de ugyanakkor felhasználási módjától függ, hogy az emberiség sorsának jobbra fordulását vagy pusztulását szolgálja-e majd. A veszélyek sokrétűsége, a fegyverkezésben betöltött kulcsszerep, az egyéni szabadság, a magánélet sérthetetlenségének megszegése, a gazdasági imperializmus új formáinak kialakulása — mind arra figyelmeztetnek, nem szabad kritikátlanul fogadni az informatika jövőbeli szerepéről szóló jóvendöléseket.

Egészében véve a tanácskozás munkáját sikeresnek mondhatjuk, amit bizonyít a tanácskozás végén lebonyolított körkérdés eredménye is. A résztvevők megismenkedhettek az egyes kérdéskörök legújabb elméleti eredményeivel, míg az előadásokat követő igen tartalmas vitában a mindennapi gyakorlat problémái is felszínre kerültek.

Részlet az 1985-ös decemberi tárlatról

NEMZETKÖZI SZEMLE

Öreg Dezső

PERSONA NON GRATA

KÉMEK, KÉMBOTRÁNYOK, TITKOSSZOLGÁLATI MESTERKEDÉSEK

A békeidőben folytatott kémkedés elhárítása céljából minden állam büntetőtörvényei súlyos büntetési tételeket állapítanak meg. Ez azonban sohasem gátolta meg a hírszerző szolgálatokat, hogy tiltott úton próbáljanak meg hozzájutni egy-egy állam- vagy katonai titokhoz. Természetesen ide tartozik az ipari kémkedés is, ami századunk illegális úton való információszerzésének jelentős hányadát teszi ki.

Nyilvánvalóan éppen ilyen célok vezérelték Arthur Nicholson-t, az amerikai hadsereg őrnagyát, akit ez év március 24-én Ludwigslut NDK-beli városka közelében halálos lövés ért. Ludwigslut a két Németország közötti határ közelében fekszik, igen fontos stratégiai helyen. Ezért is lett a szovjet hadsereg egyik helyőrségének székhelye. Itt lőtte le egy szovjet katona az amerikai őrnagyot. A hír nyilvánosságra hozatala után úgy tűnt, hogy az incidens komoly szovjet—amerikai viszályt okoz majd, de később minden a kémügyek ismert forгатókönyve szerint alakult. Mind az amerikai, mind a szovjet, de természetesen minden más titkosszolgálat is tisztában van azzal, hogy az ilyen veszélyes játékoknál a halál sem megy meglepetésszámba.

A Nicholson-dossziét tehát igen gyorsan a fiók mélyére süllyesztették Moszkvában és Washingtonban is. Számunkra azért érdekes ez az eset, mert sok mindent elárul a tiltott és titkos tevékenység lényegéről, de a két nagyhatalomnak a kémkedéshez való különös, kettős viszonyulásáról is.

A szovjet kiskatona akkor lőtte le Nicholson őrnagyot, amikor az, amerikai terepi egyenruhában egy T-72-es és T-80-as modern szovjet tankokat rejtő garázs ablakában fényképeket készített a harckocsikról. Ezt követően a szovjet katonák foglyul ejtették az őrnagy sofőrjét, akit részletes kihallgatás után szabadon engedtek. Az eset két nap múlva került nyilvánosságra. Természetesen mindkét fél a maga módján magyarázta a történeteket. A washingtoni szovjet nagykövetség közleményében azt hangsúlyozták, hogy a keletnémet földön történt inci-

dens olyan területen zajlott le, melyen német és orosz nyelven jól látható felirat hirdette: katonai, tilos zónáról van szó. Nicholson mindezt figyelembe nem véve hajtatott be a tilos területre és fényképeket készített a fegyverekről. A szovjet katona csak azután nyúlt puskájához, miután az őrnagy nem engedelmeskedett az állj felszólításnak. A Szovjetunió hivatalosan tiltakozott az amerikai kormánynál, amiért az amerikai tiszt szovjet katonai területre hatolt be.

Az Egyesült Államokban természetesen teljesen másképp látták az esetet. A tiszt meggyilkolásának híre miatt még az amerikai elnököt is felébresztették. A külügyminisztérium képviselője, Bernard Culb kijelentette, hogy a szovjet katona fölöslegesen használta fegyverét. Hangsúlyozta, hogy Nicholson nem volt tiltott területen, hanem attól mintegy 300 méterre érte a halálos lövés. Reagan elnök is nyilatkozott az ügyben. Nicholson semmi törvénybe ütközött sem csinált — jelentette ki.

Az események hátterét nem ismerők számára valószínűleg meglepő és összeegyeztethetetlen e két tolmácsolás. Tény, hogy az amerikai katona egy idegen országban fegyvereket fényképezett. Még hozzá egy olyan országban, amely az ellenséges katonai tömbhöz tartozik. És miután két nappal később az amerikaiak bevallották, hogy Nicholson valóban fényképezte a garázsban levő tankokat, továbbra is kintartottak amellet, hogy erre joga volt, mert — Reagan elnök szerint — csak erősítette a békét és a biztonságot.

Az események háttere egészen a II. világháború végso németországi hadmozdulatai idejébe nyúlik. Azokba az időkbe, amikor a fasiszta Németország csapatai már összeomlottak, és amikor a győztes hatalmak megszállási zónákra osztották fel a német területet. Azokba az időkbe, amikor a győzelem mámora mellett már kezdődött a bizalmatlanság a keleti és a nyugati szövetségesek között, akik ekkor már a polgári hatalom visszaállításának lehetséges változatain tanakodtak. Az egymás közötti bizalmatlanság eloszlátása végett és a különböző megszállási zónák közötti kapcsolatfenntartás érdekében ilyen célt szolgáló hivatalokat létesítettek. Így 1947-ben hivatalosan is megalakultak azok a katonai missziók, melyeknek tagjai a három nyugati hatalom és a Szovjetunió között létrehozott szerződés alapján szabadon utazhattak a másik szövetséges ellenőrzte területen, kivéve a katonai alakulatok számára fenntartott országrészeket. Kétségtelen, hogy már akkor sem kizárólag kapcsolatfenntartási feladatokkal bízták meg a szerződésben szigorúan meghatározott létszámú missziók tagjait. Afféle legális hírszerzői tevékenységet végezhettek, ami a háború utáni feszült légkörben bizonyára egyfajta bizalmatlanságcsoökkentő erővel bírt a fasiszta Németországot legyőző, de egymástól már tartó szövetségesek között. Mivel pedig ezeket a missziókat 40 évvel a háború befejezése után sem oszlatták fel, ez arra utal, hogy még ma, a műholdas kémkedés korában sem tekintik őket szükségtelennek.

A Szovjetuniónak a mai Német Szövetségi Köztársaság területén há-

rom ilyen katonai missziója van, mivel a háború utáni Németország nyugati részét három nyugati nagyhatalom tartotta megszállva. Az amerikai misszió hivatalos székhelye Fahrlanban van, Potsdam közelében, ahol állítólag az amerikai hadsereg hírszerző szolgálatának, a DIA-nek van egy kis bázisa. Maga a misszió tulajdonképpen Nyugat-Berlinből végzi tevékenységét. Tagjai a Glienecke hídon lépik át a határt, amely minden más forgalom előtt zárva van. Neve elválaszthatatlanul kötődik a háború utáni kémkedéshez, mert itt szokták megejteni a spektakuláris kémcsereket Kelet és Nyugat között.

Ma a 40 évvel ezelőtti szövetségesek katonai missziói, mind Keleten mind Nyugaton szinte legális hírszerző szolgálatot folytatnak. Tagjaik a két Németország területén az 1947-ben megkötött szerződés alapján, a szabad mozgást biztosító kitétel értelmében, minden reggel egyenruhába öltözve elindulnak feladatuk végrehajtására. Leginkább arról kell tudomást szerezniük, ami a világúrból egyelőre még nem látható, és amit még a legérzékenyebb lehallgató készülékek sem képesek regisztrálni. Egy ilyen feladat végrehajtása közben vesztette életét Nicholson őrnagy is, kinek halála, szinte biztosra vehető, nem szünteti be a katonai missziók intézményesített kémtevékenységét.

A kémek legnagyobb hányada azonban nem élvez ilyen „biztonságot” és nem utazhat ilyen szabadon egy idegen ország területén. Nem csoda tehát, hogy egyre több a nem kedvelt személynek nyilvánított diplomata, akinek megengedhetetlen tevékenysége miatt el kell hagynia a fogadó államot. De nem kevés azok száma sem, akik kémtevékenység miatt a bíróság előtt felelnek tetteikért. Ez utóbbi természetesen csak azokra a személyekre vonatkozik, akik saját országukban kémkednek, illetve azokra a külföldiekre, akik nem élveznek diplomáciai mentességet. Éppen ezért nyílt titok, hogy a külképviseletek tagjai, az ott dolgozó adminisztratív és technikai személyzet egy része hivatalos funkciója mellett más feladatokat is végez, azaz sok esetben a kémtevékenység mellett hivatalos feladatokat is kap. A nagykövetségek másod-, illetve harmadtitkárai nem ritkán a titkos szolgálat technikusai. A CIA-ben hangfelvevő szakembereknek hívják őket. Ezek az emberek jól tudják, hogy ha a telefonáló recsegést hall a kagylóban, kevésbé kell attól tartania, hogy lehallgatják, mint akkor, ha tiszta a vonal. A modern lehallgató készülékek ugyanis teljesen zajtalanok. Szinte hihetetlen technikai bravúrokkal oldják meg a mai szakemberek a külföldi képviseletek lehallgatását. Klasszikusnak számító az a módszer, amikor a telefonvezetékben a feszültséget 60—70 voltra növelik. A telefonkagyló mikrofonja így a vonal megszakítása után is továbbítja a hangokat és nincs szükség az esetleges mikrofonok elrejtésére, amelyek, mellesleg szólva, ma már gombostű nagyságúak. A hang továbbítása ezeknél a legkisebb repedésekbe is elrejthető mikrofonoknál természetesen miniatűr rádió adó-vevő készülékkel történik (a KGB terminológiájában zenedobozokkal).

Hosszú időt venne igénybe, és az efféle tárgyak szigorú titkossága miatt nyilván igen hiányos és elavult lenne a korszerű kémkedés technikai megoldásainak felsorolása, de egy, állítólag még ma is használt eljárást érdemes megemlíteni. A CIA zsargonjában sajtosdoboznak becézett szerkezeetről van szó, amely lehetővé teszi az idegen ország polgárainak — természetesen csak az állami titkok ismerőinek, hogy veszélytelenül létesítsenek kapcsolatot az amerikai központi hírszerző szolgálat embereivel.

A külföldre irányított CIA-ügynök a város szélén egy üres lakást vagy üzlethelyiséget bérel. A kirakatokat, illetve az ablakokat fehérre meszeli, azt a látszatot keltve, hogy tatarozzák az épületet. Miután minden ajtóra és ablakra riasztókészüléket szerel, a postától két telefonvonal bevezetését kéri. Az egyik számot közli a hazai kémmeleggel vagy kémekkel, akiknek pontosan meghatározott időben kell azt felhívni. A másik számot viszont csak ő ismeri. A két készüléket ezután összeköti az úgynevezett sajtosdobozzal. A megbeszélte időpontban egy nyilvános fürlekből ő is és a hazai kém is felhívják az általuk ismert számokat. A két telefon között a sajtosdoboz teremti meg a kapcsolatot. A szerkezet három, vagy öt perc múlva automatikusan megszakítja a vonalat. Mivel a CIA-ügynök mindig más helyről telefonál, nagyon nehéz a nyomába jutni.

Ha Thomas Patrick Cavanagh-nak birtokában lett volna egy ilyen titkos szám, most bizonyára nem ülne a börtönben. De akkor sem került volna a vádlottak padjára, ha nem lett volna annyira pénzéhes. Története azonban azért is érdekes, mert példázza a kémügyek propagandacélokra való felhasználását is.

Cavanagh-ról azt állították, hogy 25 ezer dollárért eladta a Szovjetuniónak az amerikaiak által láthatatlan gépnek becézett repülő terveit, amelybe az amerikai hadügyminisztérium több milliárd dollárt fektetett be. A Newsweek újságírói azonban kinyomozták, hogy a Northrop Corporation segédmérnökének esetét az FBI propagandacélokból fordította ki és túlozta el. Cavanagh-ra talán a tájékozatlan és naiv jelzők illelenének leginkább. A XX. század végén ugyanis azt hitte, hogy egy kényes helyen dolgozó, pénzzavarba került segédmérnöknek csak fel kell tárcsáznia a szovjet nagykövetséget és máris megoldódik minden problémája. A nagykövetséget ellenőrző FBI technikusok precíz munkájának köszönve pontosan idézhetjük a botcsinálta kém szavait. „Hozzáférhetek a forráshoz. Ha érdekeltek, jó feltételek mellett kínálok szolgáltataimat. Pénzért pontos és nagyon bizalmas információkkal szolgállok. Tíz perc múlva legyen telefonközlelben az illetékes személy.” Ezután megszakította a vonalat. Egy másik fürlekből tíz perc múlva közölte az „illetékes személyel” az első találkozó helyét.

Néhány nap múlva két elegáns úriember várta a megbeszélte vendéglőben. A kifogástalan öltözékű és modern „üzletársak”, akik enyhe oroszos hanglejtéssel, de tökéletesen beszéltek angolul a második ran-

devún már el is fogadták Cavanagh ajánlatait. Megegyeztek az összeg nagyságában is, majd diszkréten távoztak. A harmadik találkozóra Cavanagh magával hozta a Northrop Corporation fejlesztési osztályán ellopott terveket. Az „oroszok”, miután figyelmesen áttanulmányozták azokat, átadták neki a 25 ezer dollárt. De miután Cavanagh remegő kézzel megszámolta a pénzt, a két „orosz” pillanatok alatt megbilincselte és az egyik az orra alá tolta a szövetségi nyomozó iroda igazolványát.

Thomas Patrick Cavanagh esetét az USA-ban megpróbálták a KGB feletti újabb fényes győzelemként feltüntetni. Miután azonban az újságírók leleplezték az ügyet, Cavanagh ügyvéde, tudva hogy a szovjet diplomaták szinte sohasem veszik figyelembe azokat a telefonhívásokat, amelyek a vonal ellenőrzött feléről érkeznek, azt róta fel az FBI-nak, hogy az eset a rafinált alattomoság csúcsa, amely lealacsonyítja az egyént. A szövetségi nyomozó iroda illetékesre szárazon válaszolt: „Állnok időkben állnok módszerek.” Az FBI embereinek az egész ügy csak gyakorlatul szolgált, de az eset főszereplőjére súlyos börtönbüntetés vár. Mindez azért, mert az elvált 40 éves férfi új barátnője nem elégedett meg egy segédmérnöki fizetéssel.

Nőügy derített fényt az Egyesült Államok, az utóbbi idők egyik legnagyobb családi kémbotrányára is. Az amerikai haditengerészet nyugalmazott és aktív tisztjeinek egy csoportja, mindannyian a Walker család tagjai, állítólag olyan kulcsfontosságú titkokat juttattak el a Szovjetuniónak, amelyek miatt az Egyesült Államoknak változtatnia kellett az atom-tengeralattjárókon alkalmazott biztonsági intézkedéseken.

Ma mindkét nagyhatalom hivatalos nukleáris doktrínája, az úgynevezett MAD (Mutual Assured Destruction), a biztos kölcsönös megsemmisítés elméletén alapszik. A mad szó egyébként angolul örületet, eszeveszettséget jelent. Hogy ezt a doktrínát megvalósíthassák, a nagyhatalmaknak olyan atomfegyverekre van szükségük, amelyekkel egy váratlan atomtámadás után ellentámadásba lendülhetnek. Az atomfegyverekkel rendelkező hatalmak stratégiája ma nem egyféle fegyveren alapszik. Az interkontinentális ballisztikus rakétákkal párhuzamosan fejlesztik a rövidhatósugarú rakétarendszert, a stratégiai légi haderőt és bővítik az atom-tengeralattjáró flottát. Ahhoz, hogy biztosítsák az ellentámadás lehetőségét, feltétlenül meg kell védeni ezeket a fegyvereket, hiszen természetes, hogy a támadó éppen ezeket veszi először célba, mert megsemmisítésükkel meghiusíthatja az ellentámadást.

Korábban úgy vélték, hogy elegendő titokban tartani az atomrakétákat rejtő kilövő állomásokat. Ma a műholdas kémkedés idején ez lehetetlen. Az Egyesült Államokban felvetődött az a gondolat, hogy az amerikai Közép-Nyugaton egy elmozdítható kilövőállomás-rendszert építenek ki. Az ellenség így nem tudná pontosan lokalizálni az atomfegyverek helyét. Ennek kivitelezése azonban még a rekord hadi költségvetésű Egyesült Államok szenátorainak is túlságosan drágának tűnt.

Ma, mind az Egyesült Államok, mind a Szovjetunió az atom-tengeralattjárókat tartja a MAD doktrína megvalósítását biztosító eszközöknek. A hónapokig is víz alatt tartózkodó hadi járművek helyét szinte lehetetlen meghatározni. Az óceánok mélyén haladó atom-tengeralattjárókat még a műholdakról sem lehet felfedezni. Az egyedüli hatásos módszer tartózkodási helyének meghatározására a lehallgatás. A Szovjetunióknak majdnem még egyszer annyi ilyen fegyvere van, mint az Egyesült Államoknak. Az amerikaiak azonban úgy tartják, hogy sokkal korszerűbb és halkabb tengeralattjáróik ugyanolyan haderőt képviselnek, mint az eléggé zajos szovjet atom-tengeralattjárók. Ezeknek a fegyvereknek az Achilles-sarka az a pillanat, amikor a tengeralattjárónak kapcsolatot kell teremtenie a támaszponttal. Ha az ellenség ismeri a kommunikációs rendszer elvét, tökéletesítheti a tengeralattjáró lokalizálásának módját. Mindez tehát mindkét hagyhatalom haditengerészetében hétpecsétetes titoknak számít. És állítólag éppen ezeket a titkokat juttatta John Antony Walker szovjet kézre.

John Walker nyugalmazott tengerésztiszt. Szolgálati idejének legnagyobb részét kommunikációs tisztként töltötte. 1962-től 1967-ig két atom-tengeralattjárón is szolgált, a USS Andrew Jacksonon és a USS Simon Bolivaron. A legérzékenyebb feladattal, a támaszponttal való kapcsolatfenntartással volt megbízva. 1967-től 1969-ig a norfolki haditengerészeti támaszpont kommunikációs törzskarában szolgált. 1976-ban fiatalon nyugállományba vonult és magán-detektívként tevékenykedett. Anyagi gondjai szemmel láthatóan nem voltak, sőt szemet szűrhatott, hogy lehetőségein felül költekezett. Erre azonban nem figyeltek fel az FBI emberei. Walkert volt felesége jelentette fel 1984-ben, azt állítva, hogy a 60-as évek végén akkori férje több ízben is Washington közelében egy iratokkal megrakott papírzacskót hagyott egy elhagyatott fa tövében. Az egyik ilyen út alkalmával volt férjét a fa alatt egy 35 ezer dollárt tartalmazó zacskó várta. Barbara Walker 1972-ig többször is elkísérte férjét titkos útjaira.

Az FBI-nak ennyi bőségesen elég volt, hogy titokban állandóan kövesse a nyugalmazott tisztet. Ez év május 19-én Walkert Washington közelében letartóztatták, miután a fa tövébe tette azt a papírzacskót, amelyben az amerikai haditengerészet titkos iratainak kötege volt. Walkernél megtalálták Washington környékének részletes térképét is, feltüntetve rajta azokat a helyeket, amelyeken a titkos küldeményeket kell hagynia. Ezenkívül részletes utasítást arról, hogyan kell felfedezni az esetleges követőket és hogyan lehet tőlük megszökni. A volt tengerésztiszt igen magabiztos lehetett, ha ilyen kompromittáló anyaggal zsebében indult el átadni a titkos iratok egy újabb szállítmányát.

A zacskóban 129 titkos okmány mellett egy levelet is találtak, melyben Walker minden elővigyázatosságot mellőzve két bűntársáról is említést tett. A szövetségi nyomozó iroda úgy véli, hogy Walker csomagját Alekszej Gavrilovics Tkacszenkó szovjet diplomatának kellett volna át-

vennie. Tkacsenkót látták is aznap a környéken, de végül mégsem ment el a csomagért. Öt nappal Walker letartóztatása után elhagyta az Egyesült Államokat.

Az FBI ügynökei azonnal megkezdték a megtalált okmányok elemzését, hogy minél előbb nyomára jussanak a bűntársaknak. Az elsőt rögtön leleplezték. Az iratok legnagyobb része a Nimitz repülőgépanyahajóról származott. Itt szolgált Walker 22 éves fia, Michael. Michael Walkert Haifa izraeli kikötőben tartóztatták le. Kajütjében hét kiló bizalmas anyagot találtak.

Nem sokkal ezután Walker szovjet kapcsolatához intézett levele alapján letartóztatták a főbűnös testvérét is, aki 1973-ig szolgált az amerikai haditengerészetnél, mint a szovjet tengeralattjárók felkutatásának szakértője. Letartóztatása után azonnal beismerte bűnösségét. Az FBI feltételezi, hogy ezzel még nem ért véget a Walker ügy és hogy még több bűnrészes kerül majd rács mögé. E családi kémbostrány csak egyike az utóbbi időben leleplezetteknek. Legtöbbször olyan katonai titkok ismeretében lévő személyekről van szó, akik szolgálataikat nem világnézeti okokból, hanem pénzért kínálják fel a Szovjetuniónak. Hogy a Walker család ügye mekkora kárt okozott az Egyesült Államok haditengerészetének, nyilván sohasem lehet majd pontosan megtudni. Egyes állítások szerint Walker csak elavult adatokkal szolgálhatott, de vannak, akik azt állítják, hogy az amerikai tengeralattjárók és a szovjet vízalatti járművek ellenőrzésének olyan titkai kerültek az oroszok kezébe, amelyek létfontosságúak az USA-nak. Caspar Weinberger amerikai véderőminiszter az ügygel kapcsolatban kijelentette, hogy máris változtattak a haditengerészetben alkalmazott néhány eljárásán, hogy csökkentsék az eset okozta következményeket. Kémügyekben azonban sohasem lehet tudni, melyik félnek milyen félrevezető szándéka eredményeként jutnak napvilágra, illetve maradnak titokban bizonyos tények. Nyugaton általában nagy dobra verik és sokszor szándékosan eltúlozzák a keleti kémtevékenységet. A szovjetellenes propaganda részeként kell felfogni a Reagan kormányzat számos intézkedését is a nyugati technológia Keletre vándorlásának megakadályozásában. Új törvények születtek és a Párizsban székelő COCOM szervezet is egyre erősödik. Feladata a Keletre irányuló export tiltott dolgai lajstromának összeállítása. Szovjet részről természetesen mindent cáfolnak és a nyugati propagandahadjárat eszközeként tüntetnek fel.

A párizsi Le Monde március 30-i számában jelentette meg két orosz nyelven írott okmány franciára fordított másolatát. Az újság azt állítja, hogy autentikus szovjet iratokról van szó, amelyekből kiviláglik, hogy Moszkva milyen nagy jelentőséget tulajdonít a Nyugaton folytatott (had)ipari kémtevékenységnek.

Az első okmány, amely egy VP-1044SS jelzésű papírra íródott 1980-as keltezésű. Nyíltan kimondják benne, hogy az adatokat speciális csatornákon szerezték be és a „külföldi pozitív tapasztalatokra” vonat-

koznak. A szöveg a szovjet légi haderő szükségleteire készült. Íme egy részlete: „1979-ben e minisztérium 156 tárgyat adott át, valamint 3896 speciális technikai információra vonatkozó dokumentumot továbbított... 140 tárgy és 3543 információ hasznosnak bizonyult. 87 tárgyat és 346 okmányt használtak fel az új fegyverek, valamint a katonai felszerelések kikísérletezése közben, illetve a már meglévő rendszerek tökéletesítésére.”

A dokumentumok részletes ismertetése után így összegezik az ipari kémkedéssel szerzett adatok jelentőségét: „A hasznos külföldi tapasztalatok felhasználása lehetővé tette országunk technikai szintjének emelését a lehető legrövidebb időn belül és a legkisebb késéssel.” Az ezzel nyert anyagi megtakarítást 48,6 millió rubelra értékeli az okmány, amely az adatok pontos specifikációját is elvégzi.

A Le Monde által megjelentetett második dokumentum egy ügynök jelentése, melyben egy kaliforniai léglökéses motorokat tanulmányozó intézet munkájáról számol be. A párizsi újság ezenkívül közölte annak a 47 szovjet diplomatának a nevét is, akiket a francia hatóságok 1983. április 5-én utasítottak ki az országból. A nevek mellett azt is feltűntették, hogy az illetők milyen kémtevékenységgel foglalkoztak. Ezek a Le Monde-ban közölt okmányok világszerte nagy visszhangra találtak. Különösen az Egyesült Államokban foglalkoztak sokat velük.

A párizsi szovjet nagykövetség azonnal reagált. A francia véderő-minisztériumhoz intézett tiltakozó jegyzékben hangsúlyozzák, hogy dezinformációs hadjáratról van szó, amellyel bizalmatlanságot kívánnak kelteni a franciák körében a Szovjetunió ellen. Ennek ellenére a Le Monde két nap múlva egy újabb cikket közölt, amely szintén a szovjet ipari kémkedéssel foglalkozik. Ebben már nem okmányokat idéznek. A cikket, melyben az újságíró részletesen elemzi a VPK, a szovjet ipari kémkedést koordináló szolgálat munkáját, Edwy Plenel írta alá. Az újságíró közvetve azt is bevallja, hogy az előzőleg közölt dokumentumok a francia titkosszolgálatról származnak. A Le Monde állítása szerint a Szovjetunió már 1983-ban tudta, hogy az illető okmányok a francia kémelhárítás kezébe kerültek, mert azokat a szovjet diplomaták kiutasítása után megmutatták a párizsi szovjet nagykövetnek, elejét véve az élesebb szovjet reakcióknak.

A kémbostrányok és a kémtevékenység, valamint a hivatalos politika kettős viszonyáról tanúskodik az is, hogy a Le Monde-ban megjelentetett cikkek egy pillanatig sem tették kérdésessé Mihail Gorbacsov, az SZKP Központi Bizottsága főtitkárának párizsi útját. Titok, hogy esett-e szó a francia vezetőkkel való tárgyalásain a Le Monde előidézte bostrányról.

A párizsi lap felkavarta kedélyek még le sem csillapodtak, amikor a francia titkosszolgálat újabb nemzetközi bostránnyal szolgált, ezúttal azonban a saját kémelhárításával a főhős kínos szerepében.

Fiatalkorukban egy csoportja alapította meg még 1969-ben a Green-

peace (zöld béke) nevű szervezetet, melynek tagjai a környezetszennyezés ellen harcolnak. Tevékenysége kezdetén a mozgalom csak a nukleáris szennyeződés elleni harcra összpontosított. Hamar rájöttek azonban, hogy a nagyvárosokban szervezett tömegtüntetések nem váltják ki a kellő hatást. Lévén, hogy a Greenpeace számos országban követőkre talált, a szervezetnek igen sok pénzt sikerült összegyűjtenie. Jelentős ugyanis az úgynevezett passzív tagok anyagi hozzájárulása, akik nem vesznek részt a terepi akciókban, de pénzzel járulnak hozzá a mozgalom erősítéséhez. A Greenpeace tagjai hajóikkal már többször a japán és szovjet bálnavadászok nyomába szegődtek, azon igyekezvén, hogy meggátolják a tengeri emlősök szervezett vadászatát. Az atomkísérletek meggátolásáról, mint a szervezet elsődleges céljáról, sohasem mondtak le. A Greenpeace vezetősége az idén elhatározta, hogy akciót indít a Mururoa szigeten történő francia atomkísérletek ellen. Úgy döntöttek, hogy a robbantások tervezett idejére a térségbe irányítják több hajójukat, élükön a Rainbow Warriornal (a szivárvány harcosa). A hajó július 7-én érkezett az Új Zéland-i Auckland kikötőbe, ahonnan Mururoára kellett volna indulnia.

Célját azonban sohasem érhette el, mert egy éjjel, két nagyerejű robbanás után elsüllyedt. A hajóval együtt, sajnos, a tengerfenékre került a személyzet egyik tagja is, a portugál származású holland Fernando Perreira. A szakértők azonnal megállapították, hogy a robbanásokat nem valamilyen üzemzavar okozta, hanem szabotázsakcióról van szó. A személyzet tagjai meg voltak róla győződve, hogy csak azok hajthatták végre a merényletet, akiket zavart akciójuk célja. Az Új Zéland-i rendőrségnek beszámoltak arról, hogy aucklandi tartózkodásuk alatt több franciául beszélő személyt láttak a hajó körül. Emlékeztek egy francia házaspárra is, akik egy kempingkocsival jártak a kikötőben. A rendőrség rövid idő alatt rátalált erre az állítólagos francia házaspárra. Saját állításuk szerint svájci polgárok voltak. Ennek bizonyítására felmutatták svájci útlevelüket is. A svájci rendőrség azonban közölte, hogy az országban nincs Jacques Turenge és Sophie-Claire Turenge névre hallgató személy. A kempingkocsi részletes átkutatása után egy olyan fényképre letek, amelynek alapján egy strandon egy gumicsónakot és két búvárfelszerelést találtak. A szakértők azonnal megállapították, hogy a palackokon a francia hadsereg jelzései vannak. Franciaországban először mindent tagadtak. A bizonyítékok azonban arra mutattak, hogy a Rainbow Warrior elsüllyedését a francia titkos szolgálat tervezte és a kémelhárítás tisztjei hajtották végre. Az Új Zéland-i miniszterelnök több ízben is erélyesen követelte az ügy tisztázását. A bizonyítékok hatása alatt Párizsban kénytelenek voltak bevallani, hogy az akciót valóban a francia titkosszolgálat emberei hajtották végre. Először a kémelhárítás vezetőjének, majd a hadügyminiszternek is távoznia kellett. Mururoán azonban a francia kormányfő jelenlétében végrehajtották a tervezett atomkísérletet.

1985 végére egy újabb kémbostránnyal szolgált a Szovjetunió és az Egyesült Államok. Vitalij Jurcsenkó esetéről van szó, aki július végén érkezett az olasz fővárosba, állítólag azért, hogy házigaárdáival megvitassa a szovjet tudományos küldöttség részvételét egy atomháborúval foglalkozó nemzetközi találkozón. A hónap utolsó napján Jurcsenkó elhagyta a szovjet nagykövetség épületét és taxival a Vatikán felé indult, állítólag azért, hogy megtekintse a múzeumot. Mivel nem tért vissza, a szovjetek riadóztatták az olasz rendőrséget, megadták Jurcsenkó személyleírását, de az eltűnt diplomatát nem sikerült megtalálni. Két hónapon keresztül nem érkezett hír Jurcsenkóról. Szeptember 11-én, miután a Los Angeles Times közölte, hogy Jurcsenkó az Egyesült Államokban tartózkodik, az Amerikai Külügyminisztérium megerősítette ezt a hírt. A közleményben hangsúlyozzák, hogy Jurcsenkó a KGB magas rangú tisztje. Az amerikai sajtó ezt követően igen sokat foglalkozott a szovjet diplomata személyével. Jurcsenkó állítólag felfedezett négy CIA ügynököt, akik a KGB-nek dolgoztak. Azt is közölték, hogy Jurcsenkót fogadta William Casey, a CIA igazgatója.

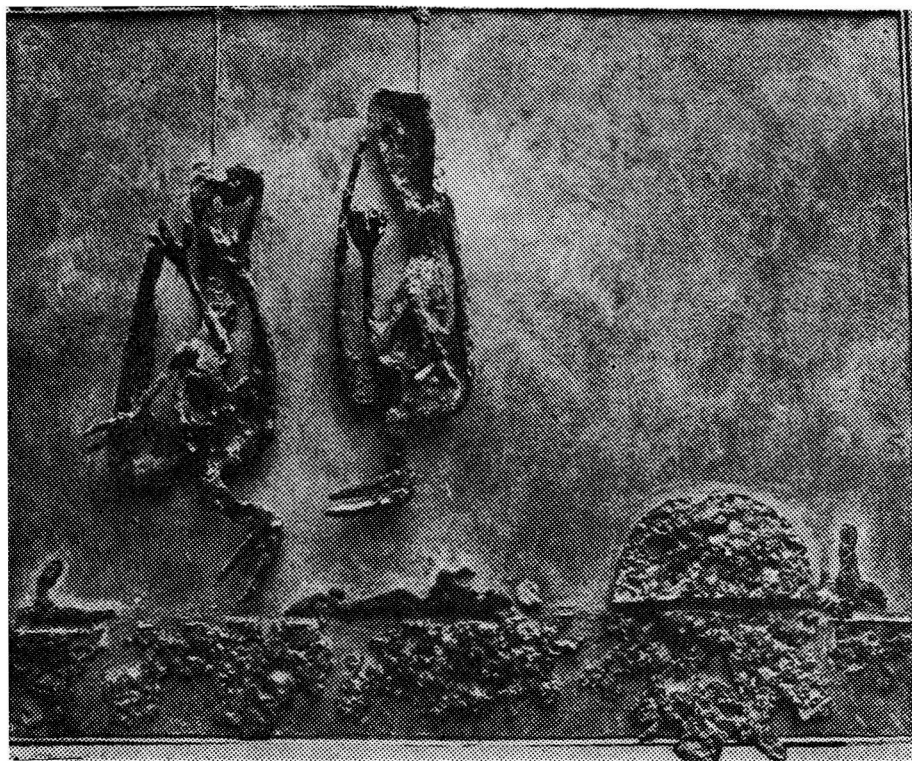
November 4-én újabb szenzáció. A washingtoni szovjet nagykövetségen sajtótájékoztatót tartottak, melynek főhőse Vitalij Jurcsenkó volt. Az újságíróknak elmesélte, hogy nem szökevény, hanem a CIA foglya volt, akit Rómában raboltak el az amerikai hírszerző szolgálat emberei. Emellett azt állította, hogy az Egyesült Államokban rendszeresen kábítószer hatása alatt tartották egy titkos helyen. — Óreim pillanatnyi ébertelenségét kihasználva sikerült megszöknöm — mondta Jurcsenkó. Az amerikaiak természetesen mindezt tagadták. Állításuk szerint Jurcsenkó az igazságügy-miniszter külön engedélyével utazott az Egyesült Államokba. Teljes szabadságot élvezett, ezért is juthatott el a szovjet nagykövetségre. Továbbra is azt állítják, hogy Jurcsenkó a KGB magas rangú tisztje, aki szökése után meggondolta magát. A CIA igen kényes helyzetbe került. Liberális intézménynek mutatkozva megpróbálja legalább részben csökkenteni az eset okozta kárt. Először is meg kell magát védeni attól a szovjet állítástól, hogy embertelenül elrabolták és fogva tartották Jurcsenkót, ugyanakkor azonban ki kell védenie az amerikai kormányzat részéről érkező kritikákat is, amelyekben felróják neki, hogy figyelmetlenül viseltetett Jurcsenkó iránt. Az amerikai elnöknek személy szerint az a véleménye, hogy Jurcsenkó egy ügyes szovjet provokátor, akinek sikerült túljárnia a CIA eszén.

Jurcsenkó esete egyébként szinte teljesen megegyezik Oleg Bitovével, aki a múlt nyáron a velencei fesztivál ideje alatt szökött Nagy-Britanniába, majd egy év múlva a londoni szovjet nagykövetségen keresett menedéket, azt állítva, hogy elrabolták és kábítószer hatása alatt tartották. Az igazság nyilván sem Jurcsenkó sem Bitov ügyében nem kerül egyhamar napvilágra. Mindkét eset jelentős kárt okozott azonban mind a brit, mind az amerikai titkosszolgálatnak.

Mindezzel természetesen nem merítettük ki 1985 összes kémbostrá-

nyát. Nem esett szó például a németközi szinte mindennapos kémügyekről, amelyek általában — az idén is így volt — csak kisebb megrázkódtatásokat okoznak a két Németország között, és úgy tűnik, még mindig sokkal nagyobb gondot jelent Honecker NSZK-beli útjának nyélbe ütése, mint néhány titkárú NDK-ba szökése.

A kémbojtányokról kapott információk hitelességének megkérdőjelezhetősége miatt nemigen vonhatók le általánosítások. Az ami leszögezhető: 1985 kémtevékenység szempontjából ugyanolyan év, mint az előző, és minden bizonnyal jövőre sem kell tartanunk az efféle hírek hiányától.

Vajdasági alkony, 1982

A SZÁRTÓL A GYÖKÉR FELÉ

Bori Imre: A magyar irodalom modern irányai I., Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1985

Másfél évtizeddel a magyar irodalmi avantgárdot felfedező hármaskönyve után Bori Imre újabb, talán még nagyobb vállalkozásba fogott: a modern magyar irodalom alakulástörténetének a megírásába. Ennek a vállalkozásnak jelent meg az első kötete, amely a magyar irodalmi modernség kezdeteivel, az első nyomokkal és a folytatással foglalkozik, majd pedig néhány íróportré felrajzolásával a szimbolizmus első korszakát tekinti át.

A huszadik századi magyar irodalmi modernség kezdeteit a tizenkilencedik század közepén fedezi fel Bori Imre, pontosan az 1859 és 1865 közötti években. Abban a rövid periódusban, amelyet a közelmúltig sem a történészek, sem az irodalomtörténészek nem méltattak kellő figyelemre, holott „társadalmilag és történelmileg döntőbb, mélyrehatóbb események játszódtak le — ekkor —, mint amelyeneket az 1850-es években vagy az 1860-as évek második felében, ideszámítva a kiegyezés eseményeit is számontartunk.”

Itt — Arany János, Madách Imre, Jókai Mór és Vajda János életművében — keresi és találja meg Bori Imre a modern magyar irodalom forrásvidékét. A század négy jelentős írójával, munkásságuk egy-

egy szeletével foglalkozik a kötet *Kezdetek* című fejezete.

Újabban az Arany-irodalomban egyre gyakrabban esik említés a lírikus Aranyról, arról, akiről nemcsak a múlt századbéli, de századunk méltatói (például az ötvenes években) is alig szóltak. Borit az Arany-életműben a lírikus vonulatot kiemelő, fontosítók közé az vezeti, hogy a költőben ő az új üzenetek meghallóját, Kosztolányit követve, az első modern magyar költőt köszönti. Ennek bizonyításaként hivatkozik Arany János verseire — mindenekelőtt *Az örök zsidó* című költeményre —, de sajátosan hasonló jelentőséget tulajdonít Arany tanulmányainak, íróportréinak és kritikáinak, melyek között bizonyítékokat keresve tallóz jó érzéssel, biztos szemmel. Az Arany-opus azon darabjain is értő figyelemmel időz, amelyeket ritkán s csak futólag említ az irodalomtörténet. Ily módon több vonatkozásban újdonságnak számít Bori Imre Arany-tanulmánya. De újszerű szemléletre ismerünk az Arany-epika vizsgálatában is, mindenekelőtt a *Keveháza* és a *Buda halála* olvasatában.

Saját olvasatában Bori Imre az irodalomtörténészek hagyta nyomokon indulva építi fel tételét, miszerint Arany János volt az első mo-

dern magyar költő. Komlós Aladárt és Barta Jánost követve ismeri fel, hogy a „Széchenyi-óda és a *Rendületlenül* között helyet kapott” Arany-verset, *Az örök zsidót* ugyanaz a „kéz, de már nem ugyanaz a lélek írta”, mint az említett két költeményt. S ennek legfőbb okát „az időélmény jellegének” megváltozásában kell látni. Az Ady emlegette „perc-emberek” feltűnését ismeri fel Bori Imre *Az örök zsidóban*, s ezzel együtt úgy látja, hogy a „létérzékelés új vonásainak egész hálózatát teríti Arany János verseinek olvasói elé”. S hogy Arany modernsége nem korlátozódik egyetlen versre, illetve hogy nem tekinthető véletlennek, arra említi fel, Babits észrevételeit felhasználva, Bori Imre az Arany-irodalomban nem különösképpen hangsúlyozott Arany—Taine párhuzamot. Ebből kiderül, hogy Arany János előbb fogalmazta meg azokat az elveket, amelyek Taine nevéhez fűződve válnak majd ismertté. Természetesen Bori célja nem az elsőség kiderítése, vagy elvitatása, hanem Arany János gondolkodása korszerűségének aláhúzása. Az persze akaratlanul is kiderül, hogy a magyar irodalmi vagy esztétikai gondolkodás nem maradt le, főleg nem annyira, az európai eszméktől, mint sokáig vallották, hitték és hirdették, dicsérve mintegy kárpótlásul, vigaszként nemzeti jellegét, vagy nyomatékosítva, elmarasztalva konzervativizmusát. Arany János nézeteinek, gondolkodásának foglalatja, a *Vojtina ars poetica* hat évvel előzi meg Taine híres előadásait. S ha már az Arany—Taine párhuzamot említi, Bori Imre módot kerít arra is, hogy új súlypontokat fedezzen fel a költeményben, kimondván, hogy a vers „központi gondolata a problematikussá vált valóságlátást hirdeti”. És — céljának megfelelően — ezen

a ponton is előre siet, Adyt említi: „Az egységesnek, oszthatatlannak tartott világ bomlik fel a szem előtt, s az Ady Endre énekelte „minden Egész török el’ — a „való” költői kategóriaként az egésznek a látszatát hivatott visszaidézni.”

Nem kell azonban azt gondolni, hogy Aranyt Bori az új idők, új üzeneteinek meghallójaként ábrázolja, látva és láttatva, úgy képzei el, mint aki eszmei-esztétikai küzdelmek nélkül jut el az új felismerésig. Ráérezés, rádöbbenés, ismerkedés — jellemzi Aranyt, s művei igazolják, hogy mennyire mélyen érinti mindez. Eklatáns példa erre Arany Hebbel-kritikája, amely „egy töről fakadt azokkal az Arany-művekkel, amelyekben a modernség mozdulását hisszük tetten érni”. A Vojtina-vers „értekező változatát” látja Bori ebben a kritikában. S nem csak a kiragadás elve, lehetősége vezérli Bori Imrét, amikor a Hebbel-kritikát emeli vizsgálódása előterébe, hanem annak a felismerése is, hogy egy kevésbé méltatott életműrészlet az egész opus átértékelésének, másfajta megvilágításának is forrása lehet. A Hebbel-bírálat tartalmazza Arany „hosszú hallgatásának magyarázatát is”, ami viszont szoros kapcsolatba hozható a költőnek azzal a felismerésével, miszerint szoros összefüggés van a líra és a „jelen kor, politikai és társadalmi zilált jellege vagy inkább jellemhiánya” között. Vagyis: amikor líra helyett ismét eposzsal próbálkozik Arany János, akkor az irodalom és a kor közötti összefüggéseket látva határoz, cselekszik így: „Az a korszak — vonja le észrevételeiből a következtetést Bori Imre —, amely a réggivel meghasonlott, irányeszméjét meg nem kapta a jövőre és rövid ideig sötétben tapogat’, a lírai költészeté, de amint az „átmeneti bi-

zonytalanság' megszűnik, s „mihelyt egy közös zászló leng, melyre milliók szemei reménytelenül függesztvék”, az epikus költő, az eposzíró is megszólalhat.” A lírikus Arany elhallgatása természetesen nem a lírai költészet teljes lehetetlenségét kell hogy jelentse, hanem annak az igényét, hogy másféle költészetre van szükség, mint amilyent addig műveltek. Ennek a gondolatnak az alapját Bori Imre elsősorban Arany János *Visszatekintés* című tanulmányának nyelvi kérdéseket boncolgató soraiban látja, valamint a leginkább csak mellékesen említendő íróportrékban. Ezekben mutatkozik meg a változás gondolata, tűnnek fel „az újítás kérdései és szempontjai”, mindaz, ami Arany János gondolkodásának és költészetigényének bizonyítéka lehet. Így jut a modern magyar irodalom előzményeit kereső tanulmányíró a *Buda haláláig*, s nem véletlen, hogy a vázolt előzmények alapján — Arany „adalékait” figyelembe véve — nem eposz-, főleg nem „nemzeti” eposzként olvassa a művet, hanem „rege”-ként, eszközeit s eredményeit is tekintve modern elbeszélésként. Átveszi Riedl Frigyes szemléletét, hogy „Arany magát *Buda halálánál* egy középkori regösnek... lelkébe és beszédmódorába képzelte”, de ezt a „szerepjátszást” nem múltba forduló magatartásnak, hanem olyan „preraffaelita típusú viselkedésnek és gondolkodásnak” tartja, „amelyben a költőnek nem kell megtagadnia XIX. századi „modernségét” sem, s érvényesítheti úgynevezett pozitivistát, az okokat már csak a körülményekben látó felfogását, élet- és sorslátását”. A preraffaelitának tekinthető viselkedés és gondolkodás mellett Bori Imre — Babits Mihály és Vas István nyomain haladva — parnasszista leírásokra utal, illetve szecessziós leírásokra

kat fedez fel (például a tizedik énekben Ildikó palotájának rajzában), sőt olyan erotikus felhangokat hall, amelyek egyfelől szokatlanok a szerelem témáját nélkülözőnek mondott Arany-opusban, másfelől pedig huszadik századot megelőzően, előkészítően korszerűek, mint például az az „érzéki kép” az ötödik énekben, amely Etele szerelmi vallomásként olvasható, vagy a vágyakozó Ildikó ábrázolása — „Veti hamar leplét karcsú derekára, / Minden erén futkos szerelem hangyája...” — a tizenkettedik énekben.

Ezek a modernség-nyomok világitanak rá Bori Imre módszerére, vezetnek rá bennünket arra, hogyan jut el a tanulmányíró efféle meglátásokig, felismerésekig. Visszafelé olvasással — aminek az a lényege, hogy Bori Imre Aranyt (s a tárgyalt többi múlt századi író műveit) a szecesszió, a preraffaelizmus, a szimbolizmus felől nézi, olvassa. Ebben kell látni a Bori-féle olvasat titkát. S ez az eljárás biztosítja számára a szemlélet és a vizsgálódás egysége mellett, hogy nem a teljes életművet kell tárgyalnia. Azokat a helyeket emeli reflektorfénybe, amelyek szempontjainak látókörébe jutva alkalmasnak mutatkoznak bizonyításra, amelyek számára érdekesek. Nem először él ezzel a módszerrel Bori Imre, az avantgárd kötetekben is ez az eljárás ismerhető fel, akárcsak a könyvnyi Jókai-tanulmányban, azaz a különbséggel, hogy ezúttal egyáltalán nem érezzük a lajstromozás igyekezetét és fáradságát, hogy illusztrációképpen minden apró nyomot felsoroljon. Most egységesebb a koncepció és ennek következtében az eredmény is meggyőzőbb, impozánssabb. Megítélésem szerint ezért is nagyobb jelentőségű a mostani vállalkozás, mint annak idején az avantgárdra összpontosító volt. Ak-

kor Bori Imre az elfelejtett írókat és műveket fedezte fel, azokról írt, akikről az irodalom szempontjait mellőző magyar irodalomtörténet nem szólt, nem szólhatott. Most nem az emlékezetből kihullajtott értékeket fedezi fel, hanem a minden rostan fennmaradt alkotókkal és értékekkel foglalkozik. Akkor a számbavétel volt a vezérelv — a cél, a szándék értelme többszörösen beigazolódott —, most a másként olvasás határozza meg Bori Imre vállalkozását, és minősíti eredményeit, ahogy ezt már az első kötet is félreérthetetlenül teszi.

Arany mellett kétségtelenül Madách Imre a rövid, néhány évnyi periódus központi íróegyénisége, ekkor keletkezik a korszak egyik legnagyobb irodalmi vállalkozása, *Az ember tragédiája*. Ebben Bori Imre a szimbolizmus egyik ősforrására ismer, mivel az Éden elvesztéséről és az érte való harcról szól, arról, ami a szimbolista gondolkodásnak is központi kérdése.

Annak ellenére, hogy Madách költészetében evidens előzményei vannak a szimbolista szemléletnek, az Éden-élmény a *Tragédia* előtt is jelentkezik, teljes mértékben mégis itt, ebben a drámai műben játszódik le, mégpedig olyképpen, hogy az „elvesztett Paradicsom” következménye a tragédia. A vezérelvnek megfelelően Bori Imre sajátos tagolását adja Madách művének. Első az Éden elvesztésének a ténye, mintegy kiindulópont, ezt követik az elvesztésnek „a világtörténelmi sorban reflektálódó” következményei, s harmadik ütemként zárja a sort az „Éden visszaszerzése lehetetlenségének” a felismerése. S ez a felismerés természetesen nem szorítkozik csak elvont, bibliai relációkra, hanem nagyon is konkrét, az adott korban evidens valóságmozzanatokon alapszik, azon,

hogy a „polgárság sem tudja vissza- és helyreállítani a meghibbant világrendet, nem tudja feloldani és áthidalni a látszat és valóság ellentmondásait”. Ilyen gondolat- és szerkezetsort követve jut el Bori Imre a *Tragédia*-értelmezések legproblematikusabb, újabban mindinkább előtérbe kerülő pontjáiig, a mű zárómondatáig. Pontosabban e mondatban a *küzdés* szó értelmezéséig: „... ami a Tragédiában eredetileg eszköz volt az Édenbe jutáshoz, céllá vált”, az Édenért „kapta Ádám cserébe”. S hogy ilyképpen nemcsak általánossá, hanem huszadik századivá is válik Madách műve, azt Bori azonnal egy Camus-idézettel bizonyítja, támasztja alá, a *Sziszüphosz mítoszá*nak ismert egzisztencialista gondolatára utal, mely szerint a küzdelem önmagában elegendő „ahhoz, hogy megtöltse az emberi szívet”. Ha így értelmezzük, olvassuk a *Tragédiát*, akkor egyértelmű, hogy Madách műve e világi, nem a bibliai Éden, hanem a földi lét a színhelye.

Az olvasatnak megfelelően Bori Imre nem a Madách korával azonosított londoni, hanem a prágai—párizsi—prágai hármasszínben látja a dráma súlypontját. A „múlt és a jövő érzelmi és eszmei” vízvonalozói ezek a színek, amelyekről nemrég megjelent kötetnyi Madách-esszéjében András László is megállapítja, hogy fontos helyük van a műben. Ő azt is megkockáztatja, hogy ezt a három színt talán Madách „egy külön dráma részeként” vázolta fel és csak később illesztette bele a *Tragédiába*” (András László: *A Madách-rejtély*). Ezt a tételt fogadja el Bori is, amikor a központba helyezett hármasegységet mint a tudomány és a művészet szerepét kiemelő szerkezeti gócot szemléli. Hogy a *Tragédiával* Madách a „szimbolista” gon-

dolkodás' alapjait rakta le", annak bizonyítékát Bori nem csak az Éden elvesztésében, hanem az Éden utáni vágyban, ezen túl pedig a „teljeség, az ‚egész‘, a harmónia iránti vágy"-ban, valamint a látszat és a valóság kettősségében látja. Ez utóbbit az Éden-képzettel egyenrangúnak, azaz tartóváz értékűnek tekintti, olyan strukturáló elvnek, amelyet követve a teljes *Tragédia* (át)értelmezhető.

A *Kezdetek* című fejezetben kapott helyet a Jókai-tanulmány is. Ez a pályaszakasznak azokat a műveit veszi számba, amelyeket a „Jókai-irodalom nem ismer, illetve két ‚fénykor‘ közötti interregnumnak tart", az *Elátkozott család*, a *Szegény gazdagok*, a *Felfordult világ*, a *Politikai divatok*, a *Mire megvénülünk* és a *Szerelmem bolondjai* — az ismertebb és többet méltatott *Az új földesúr* mellett — sorolhatók a modern magyar irodalom előzményeit kereső tanulmányíró szerint az út- és újkeresés állomásai közé. Ezek a művek „irracionális determináltságot" is hordoznak, s a jelentős „elbeszélői tényezővé" lépő álommal (az álom szerepét már az előző, a *Tragédiáról* szóló fejezetben is tárgyalja) együtt a szimbolizmus előzményeinek tekinthetők, akár csak a festés impresszionizmusa, ami ekkortájt jellemzi Jókai prózáírását, s egyúttal a modernség jelének is mondható.

A bevezető egység negyedik írója Vajda János, akinek nevét — Adyhoz kapcsolva — sokkal gyakrabban szokták emlegetni huszadik századi irodalmunk megalapozói között, mint Aranyét, Madáchét vagy Jókaiét. Vajda modernség képe bizonyítékaként Bori Imre a „könyörületességet nem ismerő hölgy" lírai megformálását említi. A Gina-élmény versei az elvesztett Éden gon-

dolatából fakadtak, s előremutatnak egészen Ady Endréig.

A modernség jegyeinek fürkésztében persze a tanulmányíró a kezdetektől nem juthat el azonnal Adyig, előbb számba kell vennie a hetvenes és nyolcvanas évek irodalmát. A *folytatás* című második fejezetben ismét Arany, Jókai és Vajda munkásságának újabb periódusa kerül vizsgálat alá. Ahogy Arany volt a huszadik századi modernség első hírnöke, ugyanúgy Arany kötete, az *Őszikék* az első „modern" verseskönyv. Az *Őszikék*ben Bori Imre — az Arany-irodalommal ellentétben — nem elsősorban a városban megszokni nem tudó, a falura, egykori emlékei közé vágyó, nosztalgizáló költőt látja, hanem a városban élő ember megnyilatkozásaira ismer. Urbánus költő a kapcsos könyv Arany Jánosa, aki a városról ír, a várossal foglalkozik, mégpedig egészen korszerű, európai hangon, szemlélettel.

Részletezőbb, s talán gondolatébresztőbb is a kötet középső részének Jókai-tanulmánya, amely három évtized alkotásait vizsgálja, s rendhagyó módon trilógiát lát *Az arany ember*, a *Fekete gyémántok* és *A jövő század regényének* sorában, ami — ahogy ezt *A jövő század regényének* előszava mutatja — mintegy bevezető is, prelogoménaként tartalmazza a következő három évtizedben majdan felbukkanó kérdéseket, sőt ítéleteket is. A trilógiát követő regényeiben az író „nyomában jár" a jelzett jelenségeknek, vagyis regényírását tekintve kevésbé méltányolt műveiben Jókai „az élet ütőerén tartotta kezét, tehát az ízlést és az ideálokat egyaránt érzékelté, a morál változásait regisztrálta". Miután a már említett kötetnyi Jókai-tanulmány egyik vonulatának mintegy kivonatát adja a Jókai-regények szerelemképének áttekintésé-

ben, talán a Jókai-irodalom szempontjából legfigyelemkeltőbb vállalkozás nyer megfogalmazást az *Esztétikai következmények* című részben. Bori Imre itt nem kisebb feladatra vállalkozik, mint a Jókai regényírásának esztétikai minősítésére, illetve átminősítésére. Akik valamegyest is jártasak a Jókai-irodalomban, azok előtt ismert és ugyanakkor meglepő is, hogy a magyar irodalomtörténet az olvasók által legtöbbszörre becsült, a legolvasottabb magyar prózaíró munkáinak vizsgálatakor többnyire milyen ügyességgel kerülte ki az esztétikai minősítés örvényeit, zátonyait. Bori az esztétikai minősítés kiindulópontjának látja, hogy a „Jókai-regények felvetette művészeti kérdéseket nem lehet függetlenül szemlélni a valóságos életben lejátszódott folyamatoktól”. A századvég jubiláris kiadásában közölt utószavakból tudjuk, hogy Jókait mennyire izgatta a regény és a valóság viszonya, a regényírással együttjáró valóságlátás és művészi ábrázolás kettőssége. Ezekből az utószókból kiolvasható Jókai regényírói elképzelése és ideálja ami a rohamosan változó, alakuló európai prózaírás viszonylatában kapja meg valós dimenzióit. Bori Imre azt vizsgálja, hogy Jókai regényei mennyire tartanak lépést a kor prózájával. Felismeri, hogy Jókainak is szembe kellett néznie „a regénytörténet relativizálódása és „kiürülése” kérdésével”, meg kellett küzdenie a „regényvégek” problémájával. Bori Imre megítélése szerint „mindenképpen Jókai művészetének főkérdései közé tartozik” a situáció problémája. A situáció ugyanis őrizte a XIX. századi regény posztulátumait, de a „modern regénylehetőségeket” is felkínálta. Jókai regényeinek újszerűségét, modernizmusát Bori Imre elsősorban a „regények részleteiben” éri

tetten, az olyan betétekben, mint a *Fráter Györgyben* a „lengyel fehér asszonyról szóló” részlet, amelyben a „magyar próza első ‚kafkai’ történetét írta meg Jókai”. Bori verista, parnasszista vonásokat említ, a rút megnőtt szerepére figyelmeztet, de tanulmánya végén megállapítja, hogy a „századvéget jellemző ‚modernista’ törekvések és jegyek” feltűnnek, ám hogy nem teljeseznek ki, az „az alkotói tudatosság ‚modern’ válfajának, azaz művészi öntudatának hiányával” magyarázható.

A fejezet utolsó részében ismét Vajda Jánossal találkozunk. Most a Gina-élmény kiheverését mutató *Alfréd regényének* vizsgálata következik. Az eddigi véleményekkel ellentétben Bori Imre úgy látja, hogy ez „a gyógyító képzelet’ modern, ‚önbeszélő modorban’ előadott” hőskölteménye, amellyel kapcsolatban — prefreudista verete miatt — „akár szürrealizmust is emlegethethetnénk”. Ha már műfajt is említettem az *Alfréd regényével* kapcsolatban, akkor talán nem érdektelen megjegyezni, hogy Bori Imre véleménye szerint századunk küszöbén a „XIX. század második felében oly kedvelt verses nagyepikus formának lehetséges volt az individualizációt és szubjektivitást előnyben részesítő változata is”. S hogy ez mennyire igaz, annak bizonyításaként akár vissza is kanyarodhatnánk a könyv elején tárgyalt Arany-eposzhoz, a *Buda halálához*, amelyben szintén ezek a modern, a huszadik századi prózára jellemző ismérvek mutathatók ki.

Bori Imre modernségvizsgáló könyvének mintegy felét a *Szimbolizmus I.* fejezetcím alá sorolt négy íróportré teszi ki. Az „álmodók álmodói”-t, Asbóth Jánost, Reviczky Gyulát, Komjáthy Jenőt és Czöbel Minkát mutatják be a tanulmányok, azok munkásságát, akiknek műveit

nem „holt esztétikai tőke”-ként kell számontartani, mint eddig hitték, hanem a modern magyar irodalom térképének fontos pontjaiként. Ők már egészen szervesen kapcsolódnak századunkhoz, a huszadik századi művészi törekvésekhez, a modern magyar irodalomhoz, oda, amiről Bori Imre nagy vállalkozásának kötet(i) szól(nak) majd. S négyükkel, a róluk írt tanulmányokkal nyilván akkor, ha a folytatás elkészül kell majd részletesebben foglalkozni.

„Visszafelé-olvasásnak” neveztem Bori Imre módszerét, olyan szemléletnek, amely a szár felől, a virágok ismeretében keresi a gyökereket, sőt a csírárt próbálja megtalálni. Ezzel magyarázható, hogy nem teljes vizsgálatát végzi el a néhány évtizedek, vagy egy-egy életműnek, csak azokat a jeleket, mozzanatok, töredékeket vagy műveket veszi számba, amelyek a modern irodalmi jelenségek szempontjából fontosak lehetnek, előzményeknek tekinthetők. S mit fedez fel? Régóta tudjuk, hogy az irodalmi folyamatok, egy-egy korszak vagy trend kialakulása sokkal előbb kezdődik, mint ahogy az irodalomtörténeti nyilvántartás mutatja, Bori Imre most arra szolgálat kifejező, meggyőző, hiteles példát, példák sorát, hogyan jelentkezik és izmosodik egy-egy, később modernnek nevezett irodalmi jelenség. Alakulásrajzot ad, szinte a megtermékenyítés pillanatától kezdve. S ezen felül a már lezárt életművekben fedez fel eddig láthatatlan sajátságokat, hangsúlyokat helyez át, mutat ki, átértékel. Az Arany-, Madách-, a Jókai- és a Vajda-életmű további vizsgálatához nyújt megkerülhetetlen szempontokat és eredményeket. Kiindulópontja nem teljesen új. Bori Imre is utal Horváth János jelzésére, miszerint a XIX. század ötvenes éveinek végén

és a hatvanas évek első felében kizárólag „politikai jellegű kettészakadásról” írtak, holott „egy más típusú »kettészakadást«” kell feltételezni: „esztétikai-eszmei szempontok érvényesülése és érvényesítése” szerintit. Ezen a szórványnyomon indul el a modern irodalom előzményeinek kutatója, s fedezi fel, hogy a „magyar irodalom éppen ezekben — ilyen szempontból nem méltányolt — esztendőkbén találta szembe először magát az új és modern világgal”. Hogyan megy végbe, milyen eredményekkel jár ez a találkozás, ezt nyomonzza és mutatja ki könyvében Bori Imre. Számára „nem a részletek apró differenciái az érdekesekek”, bár ezeket sem hagyja említés nélkül, hanem az összefüggések, azok a kapcsolatok kor és művek, művek és művek, illetve művek részletei között, amelyek az annyira óhajtott és hangoztatott európaiság esztétikai-gondolataira mutat(hat)nak. Úttörő jellegű vállalkozás, amelyből a felfedező nem zárja ki az előtte haladók részseredményeit, felszedegeti a morzsákat — kár, hogy a szerkesztés nem gondolt már most a felhasznált irodalom közlésére, ez szükséges része lenne a kötetnek! —, beépíti könyvébe, vagy úgy, hogy elfogadja, amit „tallózás közben” begyűjtött, vagy úgy, hogy vitába száll velük, de sohasem a vita a célja, hanem a maga elé kitűzött cél, a majdani eredmény; ennek rendel alá mindent. És sikerül bebizonyítania, hogy a *Buda halála* s Arany vizsgált művei, *Az ember tragédiája*, Jókai regényei vagy Vajda versei nem lezárnak, ahogy eddig olvashattuk, egy korszakot, hanem nyitnak. Az új forma, az új szemlélet, a modern művészet hírnökeit kell bennük látni.

GEROLD LÁSZLÓ

EGY ÉLET, AMELY TÖRTÉNELEM

Tito: Önéletrajzi vallomások. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1985

Sajátos kiadvány megjelentetésére vállalkozott 1982-ben a belgrádi Narodna knjiga Könyvkiadó, és a Forum, Brasnyó István avatott fordításában, ezt jelentette meg most magyarul. Az elképzelés: Tito összes műveiből kiválasztani az életrajzi vonatkozásúakat, összegyűjteni és önálló műként megjelentetni. Az, amit kapunk önmagában is nagyon érdekes, hiszen részben pótolja, hogy Titónak szinte sohasem volt ideje arra, hogy közvetlenül önmagáról írjon és beszéljen, így esetében csak elszórt forgácsok helyettesíthetik a napjainkban olyan népszerű memoáriródatmat. Mind ezen felül külön varázsa van annak, hogy a nagy horderejű történelmi események formálója közvetlenül, legtöbbször csak úgy frissiben, az események sodrában, az emlékezetre támaszkodva — ezért néha a lábjegyzeteknek kell kiegészíteni, vagy helyesbíteni a konkrét adatokat — vall a történetekről.

Itt ugyanis olyan eseményekről van szó, amelyek iránt az érdeklődés sohasem szűnik és nem is szűnhet meg. Egyrészt ezek az események már történelmünk részévé váltak, de — mint napjainkban a történelem felülvizsgálására és átértelmezésére tett számos kísérlet olyan meggyőzően tanúsítja — az emberi történelem a dolgok dialektikája folytán csak addig történelem, amíg az emberek gondolkodását és cselekvését megszabja, befolyásolja. Másrészt, ez ideig már sok történész hívta segítségül és hasznosította az „apró tényeket” — amelyeknek Hyppolite Taine neves francia irodalomtörténész nagy jelentőséget tulajdonított — vagyis azt, hogy egy-

egy közvetlen tanúvallomás egy korról — még ha az első pillanatra jelentéktelennek is tűnik — sokkal többet elárul arról az időszakról, mint sok minden, ami látszólag jobban előtérben áll. Ennek alapján biztos, hogy ezekről a történelmi eseményekről is többet megtudunk a részvevők megnyilatkozásából, mint a történelmi, szociológiai, elméleti stb. elmefuttatásokból, nem is szólva arról, hogy ezek alapján jobban kialakíthatjuk értékelésünket és értelmezésünket, mint mások értékeléseinek, magyarázatainak közvetítésével.

Így aztán több szempontból érdeklődésre számító és méltó kiadvány kerekedett Tito egykori beszámolóiból, vagy egy-egy hivatalos beszámoló és elemzés olyan kiszakított részből, amely ritka közvetlen életrajzi megnyilatkozást jelent a titói életműben. Mivel itt a fő erény éppen a közvetlenség és a kötetlenség, semmilyen ismertetés nem pótolhatja és helyettesítheti az olvasást. Értékelésről pedig szó sem lehet. Tehát egy ilyen ismertetésnek csak egy témája lehet: ízelítőt adni abból, milyen kép kerekedhet ki egy-egy téma tanulmányozásához. Mégpedig e történelmi események három fordulópontjára: a párt kialakulására, a népfelszabadító harcra és a felszabadulás utáni fejlődésünkre vonatkozóan.

I.

A párttal a nép közé a címe a könyv első részének, és szerintünk ez a könyv legizgalmasabb része. Több okból is. Először is azért, mert

nyilvánvalóan a legizgalmasabb kérdés pártunk és forradalmunk története szempontjából: hogyan jött létre az a párt, amely utána harcba tudta vinni a tömegeket, győzelmet arathatott a megszállók és a hazai árulók felett, utána pedig átvehette az új Jugoszlávia irányítását. Másodszer: ez a kérdés legkevésbé taglalt újabb kori történelmünkben, hiszen a népfelszabadító háborúról annyi vonatkozásban írtak már, a felszabadulás utáni évekről pedig, azt hisszük, hogy mindent tudunk, vagy legalábbis olyan közelinek érezzük őket, hogy még nem tekintjük történelemnek. A párt kialakulása viszont nagyon is izgató feladat, sok feldolgozásra váró témát rejt magában. Végül, de nem utolsósorban ezek a vonatkozások ma is számos időszerű kérdés megválaszolását segíthetik elő.

Az sem mellékes, hogy ezen a részen érződik meg leginkább a közvetlenség, a feldolgozás, az elméleti általánosítás kísérletének minden hiánya, hiszen ezek a jelentések, beszámolók, levelek, visszaemlékezések soha nem ilyen igénnyel készültek. Így aztán tanúskodnak a pártért való küzdelem egész hősiességéről és nagyságáról. Többek között a kommunisták egész nemzetének dilemmájáról, hogy mindenképpen meg kell maradniuk a mozgalomban — s azon belül kell megpróbálni változtatni a helyzeten —, mert a mozgalmon kívül nem létezhetnek mint kommunisták. Hiába van igazuk, ha a mozgalomból kiszorulnak, igazuk többé nem lehet marxista, kommunista igazság. A mozgalomban maradás viszont megalkuvást kényszerít rájuk, s olykor súlyos áldozatokat, sőt a biztosan igaznak vélt igazuk részleges vagy teljes megtagadását is megköveteli tőlük. Mint Tito írta, „Igen

óvatosan végeztük ezt a munkát, mert kirepülhettünk volna a pártból még mielőtt a szervezetet döntő harcba sikerült volna vezetnünk a frakciózás ellen. Másrészt ez a korszak és a párt születése már azért is izgalmas, mert Titónak sikerült felülkerekednie a kommunisták egész nemzedéke számára tragikussá vált körülményeken, a mozgalmon belül sikerült változást kieszközölnie, s az óvatosság kifizetődött, mert végül a mozgalom más irányt vett. Így aztán ez a korszak egyformán tanúskodik a párt születéséről meg a kedvezőtlen körülmények legyőzéséről, hogy a kettő együtt teremtsen meg azt az élcsapatot, amely a JKP-t történelemformáló erővé tette.

Ebben a korban ugyanis a JKP-nek egyidejűleg két veszéllyel kellett megbirkóznia: a belső frakciózással és az azt tápláló külső befolyással, méghozzá úgy, hogy meg kellett maradni a Kommunista Internacionálé keretében, hiszen objektíve és szubjektíve egyaránt elképzelhetetlen volt, hogy egy kommunista párt létezhessen volna az Internacionálén kívül, sőt azzal szemben. És ezek az itt közölt önéletrajzi vallomások nemcsak egyszerűen a frakciózás leküzdésének történelmét adják, hanem megadják a módszert a minden párton belül érvényesülő és bármilyen körülmények között megnyilatkozó frakciós tevékenység elleni hatásos küzdelemhez. Az egyik hatásos gyógyszer, hogy a párt ne foglalkozzon önmagával „a párt, amely önmagával foglalkozik, oda jut, hogy a vezetőség lebecsüli a tömegekben végzett munkát, tevékenységét a mozgalom vezetőségében folyó harcra és a jobboldal vezetőivel való leszámolásra korlátozza”. És a másik hatásos gyógyszer: állandó és kommu-

nista őszinteségű frissítésre van szükség, „mindkét frakcióból eltávolítjuk azokat, akik fékezik a munkát, még ha régi tagok is, és helyettük újabb, fiatalabb és törekvőbb embereket állítunk”. A külső befolyás ellen is két fronton kellett megnyerni a csatát. Egyrészt a pártvezetőségnek az országba való visszatéréséért, mert a távollét azt jelenti, hogy a vezetőség elszakad az országtól és a tagságtól, „ennek következtében csupán elvont vitákat folytatott bizonyos feltevésekről, amelyeknek semmi közük nem volt ahhoz, ami az országban történik”. Másrészt hasonló erélyes harcot kell folytatni a külső pénzsegélytől való függőség ellen, mert „semmi sem demoralizálhat annyira egy mozgalmat, mint a kívülről kapott pénz”.

Csak ezután kerülhetett napirendre az igazi probléma: hogyan lehet létrehozni azt az élcsapatot, amely vezetni tudja a tömegeket. Ez ugyanis még ma is a kommunista párt alapvető problémája a világ valamennyi országában. Mert nem lehet kommunista az a párt, amely azt hinné, hogy ő helyes úton jár, a tömegek pedig magukra vessenek, ha nem hajlandóak elfogadni ezt a helyes utat. Közismert, hogy milyen hősi birkózás volt az, amelyet az eurokommunista pártok folytattak és folytatnak e dilemma megoldásáért. És Tito visszaemlékezésének ez a része ennek megválaszolásához kínál néhány támpontot. Az egyik: „a párt nem valamiféle olyan dolog, amely önmagától jön létre, hanem e tekintetben minden egyén maximális erőbevetésére van szükség”. És a másik: „a munkásosztály mindennapi harcának kérdéseiből indultunk ki”, és „a kommunisták elé is azt tűzte a legfőbb feladatuk, hogy tartsanak fenn állandó kapcsolatot a munkásokkal, érezzék át

mindennapi problémájukat”. Ehhez kapcsolódik a két hasonlóan fontos mozzanat a párt belső életével kapcsolatban — ha az első kettőt feltételesen programproblémának minősítjük, akkor ez az alapszabály hasonlóan fontos két követelménye lenne. Az egyik: „a vezetőségbe olyan embereknek kell kerülniük, akik közvetlen kapcsolatban állnak a termeléssel, a szakszervezetekkel”. És a másik: „mondtam az elvtársaknak, hogy nem kell minden apróság miatt megvárni a KB utasítását, hanem csak bátran rendezzék maguk a különféle kérdéseket”. Az egészet összekapcsolja az az alapvető követelmény, hogy nem lehet olyan tömegeket mozgató és érdeklő kérdés, amely a kommunisták érdeklődésének reflektorfényén kívül maradhat. A JKP esetében ilyen volt például a nemzeti kérdés, így aztán már kezdettől szükségyszerűen láthatjuk a JKP egyik történelmi érdemét, amelyet nem lehet eléggé hangsúlyozni, és amelyről a történelem egy-egy korszakában még mindig hajlamosak vagyunk megfeledkezni: az osztály- és a nemzeti felszabadulás összekapcsolását.

Végül e fejezettel kapcsolatban néhány szót szólhatunk a ma is időszerű tanulságokról. Az egyik az, amit Tito Đuro Đakovićtól idéz: „Nem szabad megfeledkezünk arról, hogy nekünk jugoszlávoknak van egy rossz tulajdonságunk, mégpedig az, hogy minden határozatot és javaslatot egyhangúlag elfogadunk, de nem hajtjuk végre.” A másik a párt tevékenységének mindig időszerű alapvető követelménye, hogy „a párt valamennyi tagja és szimpatizánsa világos képet alakít-hasson a helyzetről, a problémákról és a teendőkről”. És a harmadik, hogy a párt soha sem lehet a moz-

galom, az elégedetlenség fékezője: „a harcra kész munkásoknak a szakszervezeti bürokrácia elleni hangulatát nemhogy lokalizálni kell, hanem még inkább kiterjeszteni”.

II.

A kétkötetes könyv következő két fejezete még kevésbé önéletrajz. A népfelszabadító háborúra vonatkozó rész inkább az eseményekkel foglalkozik, a felszabadulás utáni fejlődésre vonatkozó rész pedig mindinkább történelmünk néhány fordulópontjának elemzésévé válik. De éppen ezzel domborodnak ki a könyvnek azok az erényei, amelyekről a bevezetőben szoltunk: a közvetlen vallomásokból kisejtlő apró mozzanatok, amelyek kötetekre menő elemzésnél többet mondanak történelmünk egy-egy korszakáról, és ezzel újabb kötetekre menő elemzések kiindulópontját adhatják.

Igy nyújthatnak ezek az írások betekintést népfelszabadító háborúunk sonsdöntő kérdéseibe. Először is a szerb nacionalizmus zugtörténetészei által újabban ismét felmelegített dilemmába, a csetnikek és a szerb nép viszonyába, aminek lényege az, hogy Draža Mihailović azzal indokolta kezdetben passzivitását, később pedig a megszállók segítését, hogy „ha ellenállunk, kiirtják a szerb népet”. Másrészt a mozgalomra leselkedő veszélyekre, részben a probléma konkrét megvilágításával: „szándékunk nem az volt, hogy polgárháborúval oldjuk meg Jugoszlávia jövőjét”, részben a görög ellenállási mozgalom kudarcának és hibáinak elemzése révén: „túlságosan sokat foglalkoztak a hazai reakciós klikkekkel, és jóval kevesebbet a megszállók elleni tényleges harccal; többnyire csak a bel-

és külföldi reakcióval vitáztak, és jóval kevesebb figyelmet fordítottak a nép legfőbb ellensége — a német megszállók elleni propagandára.” De útmutatást kapunk az igazán sorsdöntő kérdések taglalásához is. Például azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogyan született meg a lényeges döntés, mely szerint a felszabadító mozgalom nem a városokra koncentrálódik, mint pl. Franciaországban. Vagy a leglényegesebb kérdés: hogyan mozdulnak meg a tömegek, hogy a forradalom kibontakozhasson.

Mindemellett ott vannak magával a népfelszabadító harccal kapcsolatban azok az apró lényeges mozzanatok, amelyek emberközébe hozzátják az egész mozgalmat, és olyan jellemzőek rá. Titóról, hogy ő is menekült, amikor futni kellett, megsebesült, egyetlen főparancsnokként átvette egy szakasz parancsnokságát stb. Az események apró jellemző mozzanatairól, mint például arról, hogy Užicénél otthagytak 150 sebesültet, de átmentették az SZK(b)P története szedését, vagy hogy a IV. offenzívában két-három harcos is elesett egy sebesült megmentéséért. A belső vitákról. És ott vannak a részvevő megrázó vallomásai: „Mert nehéz idők voltak azok. A szemed láttára haltak éhen az emberek, közben pedig harcolni kellett.”

Azt már nem is kell hangsúlyoznunk, hogy Tito itt közölt fejtegetései nélkül nem foglalkozhatunk a második világháború utáni évekkel. Nem érthetjük meg, milyen fordulat és megrázkódtatás volt 1948, amire Tito úgy emlékezik vissza, hogy „a kommunista életében — érthetően — az a legsúlyosabb pillanat, amikor összeomlik minden, amiben addig hitt és amire épített”, hogy Tito ritka önéletrajzi megnyilatkozásaiban arra a kérdésre: me-

lyek voltak életében a legnagyobb merészséget követelő döntések azt válaszolja: „A Sztálinnak való szakítás 1948-ban.” Nem érthetjük meg az 1956. évi magyarországi, vagy az 1968. évi csehszlovákiai eseményekkel kapcsolatos jugoszláv álláspontot. De hasonlóképpen nem alkothatunk képet a mi fejlődésünk fordulópontjairól. A Đilas-ügyről, aminek alapvető dilemmáját Tito abban látja, hogy „nincs igazi demokrácia szocializmus nélkül, sem szocializmus demokrácia nélkül”, de a szocialista fejlődés, a szocialista munka közönséges, mindennapi, igazi gyakorlati munka, „ebből áll a szocializmus, nem pedig holmi elvont eszmékből, amelyeket valaki közölünk, adott esetben Đido elvtárs — kiagyal”. Azokról a dilemmákról, amelyek a Ranković-ügygel, vagy a liberálisnak nevezett korszak lerázásával kapcsolatban jelentkeztek. Közülük az elsőben a lényeg az, hogy egyesek „túlságosan nagy hatalomhoz jutottak, megszerették a hatalmat az emberek fölött, a Kommunisták Szövetsége felett, egész társadalmunk felett”, a belügyi szolgálat pedig „elkorcsosodott, nem követte nyomon a társadalmi fejlődést, hanem valami sajátos irányt vett, illetve arra törekedett, hogy a társadalom fölé kerekedjen”. A másikkal kapcsolatban pedig az az alapvető kérdés, hogy „az ellenség az ilyen elemekkel szemben tanúsított ébertelenség, nemtörődömség, megengedhetetlen liberализmus miatt fejthette ki olyan könnyen ellenforradalmi tevékenységét”. Ennek a három fordulatnak a helyéről újabb kori fejlődésünkben: Đilas, aki a realitásnál meszszebb akart menni bizonyos íróasztalnál kiagyalt elképzelések megvalósításában, Ranković, aki megpróbált leállítani bizonyos folyamato-

kat, és a nacionalista-liberalista korszak, amely önmagában egyesítette mindazokat a visszakísértő problémákat és nehézségeket, amelyek még sokáig megnehezítik, megzavarhatják fejlődésünket, és amelyek egy-egy korszakban kicsúcsosodva jelentkezhetnek.

S mindezen felül ott vannak a mostani nehéz napokban annyira időszerű utalások: „Ez tehát a lényeg: az hogy belőlük, ebből a több föderális egységből teremtsünk egy erős jugoszláv nemzeti államot”. „Nem akarom, hogy Jugoszláviában olyan határok legyenek, amelyek elválasztják nemzetünket, hanem már százszor megmondtam, hogy olyan határokat akarok, amelyek összekötik őket.” „Azt akarja, hogy a demokrácia ne legyen formális, hanem valóságos, hogy legyen anyagi alapja, ne csak azt jelezze, hogy az embernek joga van szitkozódni, hanem azt is, hogy legyen lehetősége enni, vásárolni, munkát vállalni, kulturális téren fejlődni, hogy egyenjogú legyen másokkal.” „Ezek a jelenségek ugyanis sokat ártnak nekünk, rossz hangulatot teremtenek a munkások körében és kritizálgatásra adnak okot, amit később egyesek kihasználnak.” „A meggyőzés fegyverével kell élnünk, de ahol ez nem segít, a tisztogatástól sem kell visszariadni.” „Mi azonban sohasem mondhatjuk, hogy valamelyik köztársaságban arra kell kényszeríteni a munkásosztályt, hogy összébb húzza a nadrágszíjat.” „Dolgozóink már huzamosabb ideje élesen figyelmeztetnek az elmentmondásokra, meddőségünkre és tétlenségünkre” stb. Meg a vallomások, amelyek Titóról és rólunk egyformán sokat elmondanak: „Nekünk nem volt gyerekkorunk”, „Én nem elvont, hanem jugoszláv internacionalista vagyok”, „Most azonban

látom, hogy könnyebb háborúzni, mint megszervezni a hatalmat és irányítani a társadalmi fejlődést, mert az igen bonyolult dolog”, „Szerintem az a legfontosabb, hogy mindig inkább optimista voltam, mint pesszimista. A legnehezebb órákban sem voltam pesszimista”, „Csak azt mondhatom, sajnálom, hogy nem tehettem még többet”.

*

Brasnyó István a fordítással kiváló munkát végzett. Egy-egy meg-

oldásáról esetleg vitatkozhatnánk. Például ismert címek — mondjuk, az Áprilisi tézisek — megváltoztatásáról, vagy arról, hogyan lettek a JKP konferenciái régebben értekezletek, újabban pedig választmányi ülések. De ez is legfeljebb csak arra bírhat rá bennünket, hogy érdeklődni kezdjünk egy-egy ilyen nagy fordítói vállalkozás erőfeszítései, nehézségei és megoldásai iránt.

BÁLINT ISTVÁN

A TUDOMÁNYOS MUNKA ÁLTALÁNOS ELVEI

Miloje Sarić: *Opšti principi naučnog rada*, Naučna knjiga, Beograd, 1985

Dr. Miloje Sarić akadémikus, az újvidéki egyetem Természettudományi Karának tanára, a természettudományok (növényélettan) kutatója ebben a művében a tudományos munka általános elveinek és az iránta támasztható követelményeknek a tömör megírására vállalkozott, de egyúttal átlépte a hozzá legközelebb álló tudományágazatok határait is. E kiadvány értékét jelentősen növeli, hogy a szerző a tudományos kutatómunka és a tudományfejlesztés többoldalú megvilágítására törekedett, s ezzel igen tanulságos, értékes olvasmányul, szellemi táplálékul szolgálhat nemcsak a tudomány „elkötelezettjei” számára, hanem a szakemberek ezreinek is, akik a tudomány rohamos fejlődését figyelemmel kísérik.

Nálunk eddig több ilyen jellegetű mű jelent meg (Gligorije Zajecaranski: *Osnovi metodologije nauke*”, Midhat Samić: *Kako nastaje naučno delo* stb.). Sarić professzor könyve a maga eredetiségével, széles hatósugarú gondolatmenetével,

sokszor a dolgok mélyére hatoló eszmeifuttatásaival kétségtelenül a jelentősebbek közé tartozik.

A bevezetőből és a 16 részből, illetve 59 rövid fejezetből valamint az irodalomjegyzékből álló mű terjedelme alig haladja meg a 100 oldalt. Gazdag mondanivalójával, szerteágazó, de szorosan a témához fűződő kérdésfelvetésével és a tudományos munkában járható utak és lehetséges megoldások különböző változatainak feltárásával, helyes rendszerezésével, logikus felépítésével, élvezetes, könnyen érthető stílusával a szerény terjedelmű, de sokat mondó alkotások közé tartozik.

A könyv egész mondanivalóját meghatározza a tudománynak körünkben betöltött jelentősége és állandóan növekvő szerepe és a tudomány iránti felelősségérzet. Ennek alátámasztása céljából vállalkozott a szerző az emberiség tudományos felfedezéseinek, s ezzel párhuzamosan a tudományos gondolkodásmód alakulásának kronológikus bemutatására, rámutatva az egyes tudo-

mányágazatok közötti kapcsolatokra és kölcsönhatásokra. Többször vizs-
szatér és behatóan foglalkozik e ta-
nulmány az alkotómunka kérdése-
vel és ezt az alkotó ember, a tudós
értelmi képességeinek és érzelmi vi-
lágának összefüggéseiben taglalja. A
tudományos és a művészeti alkotá-
sok összefonódását egyes nagy al-
kotók munkásságán keresztül mutat-
ja be. Foglalkozik a zsenialitás és a
tehetség kibontakozásának összetett
kérdésével, a tudósok és a tudomá-
nyos munkatársak képzésével (kép-
zettségével) és a jövő tudósainak
feladataival. Ezzel kapcsolatban tér
ki a tudósok személyiségére, emberi
tulajdonságaira. Egy USA-beli ku-
tatásra hivatkozva és annak ered-
ményeit saját véleményével kiegé-
szítve felsorolja azokat a személyi-
ségjegyeket, tulajdonságokat, ame-
lyekkel többé-kevésbé minden tudós-
nak rendelkeznie kellene. Ezekhez
még esetleg a nagyfokú lelkiismeret-
tességet, felelősségérzetet, erkölcsi
bátorságot és a tudomány valamint
a saját tudományos munkássága
iránti bíráló magatartást lehetne
hozzáadni, nem tévesztve szem elől,
hogy a tudós is ember — tehát
helytelen volna személyiségét ideali-
zálni és iránta túlságosan magas és
kizárólagos követelményeket támasz-
tani.

A tudósképzéssel összefüggésben
figyelemre méltóak és igen időszerű-
ek az egyetemi hallgatóknak a tu-
dományos kutatómunkába való be-
vezetéséről, a pályairányítás és a
mind összetettebbé váló próbatétele-
ken (feladatokon) alapuló selekció
rendszerének és gyakorlatának ki-
alakításáról szóló fejtegetései.

Bemutatja az egyes tudományos
fokozatok megszerzésének útjait és
sajátosságait és ezzel kapcsolatban
— a tudomány doktorainak és ma-
gisztereinek létszámára vonatkozóan

— pontos statisztikai adatokat kö-
zöl. Munkájában felölel olyan, a tu-
dományfejlesztés és a kutatómunka
hatékonysága szempontjából jelen-
tős kérdéseket is, mint pl. a tudomá-
nyos kutatómunka irányításának
és közvetlen vezetésének problemat-
ikája. Foglalkozik a tudományos
munka hatékonyságának, eredmé-
nyességének összetett kérdéskom-
plexumával, de nem bocsájtja
részletesebben a hatékonyság meg-
állapításának módszereivel, eljárásai-
val, eszközeivel, és az értékelés mér-
céljével kapcsolatos fejtegetésbe, bár
mindezt a kérdésfelvetésnek és egy-
egy megoldási mód felvázolásának
szintjén, tehát útmutatólag érinti.

A 47. oldaltól főleg a tudományos
kutatómunka módszertani és technikai
kérdéseit öleli fel. Aránylag
részletesen foglalkozik a témaválasz-
tás vagyis a kutatómunka tartalmi
és jellegbeli (irányulási) kérdé-
seivel, az elméleti és gyakorlati ku-
tatások sajátosságaival, az adatok
és információk összegyűjtésének és
feldolgozásának eljárásaival, egészen
a tudományos felfedezések köz-
kinccsé válásáig — megjelentetéséig.

Elsősorban a tudományos munká-
ban még nem teljesen járatos, ke-
vés tapasztalattal rendelkező fiatal
tudományos munkatársak számára
szolgálhatnak hasznos útmutatásul a
főleg technikai kérdésekkel foglal-
kozó fejezetek, amelyek az egyes
szakmai és tudományos munkafaj-
ták szerkezeti felépítésére, az idéze-
tekre, az illusztrációkra stb. vonat-
koznak. Helyesen mutat rá a szerző
a tudományos és szakmunkák véle-
ményezésének (recenziójának) fon-
tosságára, a véleményező felelős-
ségvállalására valamint a tudomá-
nyos bírálat, illetve a tudomány bí-
rálatának fejletlenségére — szerinte
ilyen nálunk úgyszólván nem is lé-
tezik —, szorgalmazva a bírálatához

megfelelő légkör kialakítását, a nyilvános, őszinte és építő jellegű bírálat fejlődését.

A tudományos és művészeti akadémiák szerepét taglalva, érdekes összehasonlító adatokat közöl az akadémiák tagságáról a Szovjetunióban, az Amerikai Egyesült Államokban és hazánkban. Ebből megtudhatjuk, hogy Jugoszláviában 1981-ben a nyolc tudományos és művészeti akadémiának összesen 312 rendes és 273 levelező tagja volt. A következő fejezetben a Nobel-díjas tudósokról és művészekről és az AVNOJ-díjban részesült alkotókról közöl táblázatokat.

Könyvének utolsó fejezeteiben az egyes országok részvételét (részarányát) mutatja be a tudomány világméretű fejlődésében, rámutat a tudományban és a tudományos kutatómunkában jelentkező káros, sőt torz jelenségekre (az anyagi érdekek túltengésére, kétes értékű alkotások „forgalmazására”, a középszerűség térhódítására tudományos berkekben), kihangsúlyozva az igazi emberi értékek megbecsülésének és bizonyos erkölcsi elvek tiszteletben tartásának rendkívüli jelentőségét az emberi tevékenységnek az alkotómunkának ebben a legmagasabb szférájában.

Munkájának utolsó fejezetében a tudományfejlesztés néhány időszerű kérdését veti fel. Felsorolja azokat a feladatokat és problémákat, amelyek a tudományra várnak a rákkutatás, az új energiaforrások feltárása, a környezetvédelem stb. terén. Szorgalmazza a tudományos erőök összpontosítását, a multi- és interdiszciplináris jellegű kutatások megszervezését és a tudománynak a haladás, az ember szolgálatába való állítását. A tudomány előtt óriási távlatok nyílnak, az e célra biztosított eszközök is világméretekben növekvő irányzatot mutatnak, tehát javulnak a feltételek és a lehetőségek a még fel nem fedett titkok feltárására. A lehetőségek ésszerű és hatékony felhasználásához e téren is megfelelő fejlesztési stratégiákra van szükség. Ennek kimunkálásához kétségtelenül Sarić professzor könyve is jelentős hozzájárulást képvisel.

Hiszem, hogy mindazokra a tudósokra és a jövő tudósaira, akik ezt a művet kézbe veszik és gondosan áttanulmányozzák, tudományos munkásságukban hasznos támponttúl és eligazodásul szolgálhat és fejlődésükre serkentőleg, bátorítólag fog hatni.

TÓTH LAJOS

MADARÁSZ FERENC: ÓVODAI KÖRNYEZETISMERET

A múlt év végén az újvidéki FORUM kiadó gondozásában megjelent egy könyv *Óvodai környezetismeret* — Az óvodai környezetismereti foglalkozások eredményességének empirikus-összehasonlító pedagógiai vizsgálata feladatlaprendszerek segítségével — címmel.

Sokéves munka gyümölcset jelent ez a kiadvány, amelyet Madarász Ferenc kandidátusi értekezés formá-

jában 1982-ben a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetemen védett meg, Vág Ottó kandidátus vezetésével.

Szerkezete tudományos kutatómunkára enged következtetni, amely — mint ahogyan arra a szerző előszavában utal — a vajdasági óvodai rendszer és az eddigi pedagógiai gyakorlat több éves tanulmányozásán, valamint a vajdasági óvónőkép-

zés területén végzett eddigi elméleti és gyakorlati tevékenység során szerzett tapasztalatokon alapul. Célja és rendeltetése, hogy hozzájáruljon a nevelés korszerűsítéséhez, az oktatói-nevelői munka hatékonyságának fokozásához. A mintegy 230 oldalra kiterjedő szövegben megtalálhatók a probléma elméleti megközelítése, hipotézisek, a tudás felmérésére szolgáló eszközök leírása, a vizsgált minta leírása, számadatok, táblázatok, és magyarázatok sokasága. Első pillanatra örömmel nyugtázzuk, hogy egy olyan munkával gazdagodott az egyébként, különösen magyar nyelven rendkívül szegény óvodapedagógiai szakirodalmunk, amely szilárdabb módszertani támaszt jelenthet az óvodai oktatói-nevelői munkában. A könyv alaposabb elemzése azonban rácáfol a fentiekre, szertefoszlatta a minden bizonnyal túl korai örömet, rámutatva arra, hogy az nem egyéb a tudományos kutatás mímelésénél, teljesen félresikerült utánzásánál, hisz a szerző feltételezéseinek mindenáron való bebizonyítására irányul.

— A KUTATÁS ELMÉLETI ALAPJAI című fejezet (22—50. l.) a kutatás elméleti megalapozottságát hivatott alátámasztani. Ebben minden rendszer és különösebb ok nélkül egymást követik mások ismert gondolatai, idézetek (ezek nagy része dr. Vág Ottótól származik). A könyv szerzőjének személyes álláspontja viszont legkevésbé derül ki. Ha a Madarász által kidolgozott feladatlapok alapján véleményére mégis következtetni lehet, akkor az lényegileg eltér a J. Brunner, J. Piaget, A. Marjanović, I. Ivić által képviselt haladó szemléletektől, akikre a szerző egyébként hivatkozik. Ugyanis a Madarász által kidolgozott feladatlapok koncepciója egészében véve azt bizonyítja, hogy számára a

konkrét, tényszerű ismeretek megszerzése, a memorizálás a fontos, míg a gyermek gondolkodási műveletei elhanyagolhatók. A fejezet nem foglalkozik a vizsgálatban alkalmazott oktatási módszerekkel, illetve azok elméleti megalapozásával, s ezért célszerűtlenné válik.

— A szerző vizsgálatának egyik fontos céljaként a környezetismereti fogalmak kialakításának kérdését emeli ki (19. l.). A könyv elején olvasható zűrzavaros idézethalmaztól eltekintve azonban nem ad semmilyen módszertanilag indokolt magyarázatot arra, hogyan „alakulnak ki a fogalmak” a gyerekeknél, pedig ez fontos lenne azoknak, akik gyermekneveléssel foglalkoznak és eleget mondhatnak arra, hogy e könyvet a kezükbe vegyék. Megtalálható benne a feladatlapok ismertetése, részletes leírása (még azoké is, amelyek értéke kísérletekkel nem bizonyított), de — oktatási eszközökről lévén szó — foglalkoznia kellett volna azok alkalmazási módjával, a környezet megismertetésének folyamatába való beillesztésével, a környezet megismerésében alkalmazott más módszerekkel való összehangolásával (különösen azokkal a közvetlen módszerekkel, melyek során a gyerek eleven kapcsolatot teremt a természeti és társadalmi jelenségekkel). Tulajdonképpen összekeverte a feladatlapok útján való ismeretszerzést a fogalomalkotás folyamatával, noha ezek (mint ahogy az ebből a könyvből kiderül) nincsenek szükségszerűen kapcsolatban egymással.

Ahhoz, hogy bármely kísérleti modell megbízható adatokat szolgáltatson, amelyek alapján ténylegesen következtetni lehet valamire, elengedhetetlenül szükséges a kísérleti és ellenőrző csoportok minél több szempontú kiegyenlítése (előzetes tapasztalatok, életkor, nem, társadal-

mi és kulturális környezet szerint). A vizsgált gyerekek 7 oktatási csoportjából kettő képezte a kísérleti, 5 pedig az ellenőrző csoportot. Mindkét kísérleti csoport különböző életkorú (középső és nagy csoportos), magyar ajkú gyerekekből állt, akik állítólag már három éve jártak óvodába. Mind az öt kontroll-csoport viszont tagjaik életkorát tekintve homogén, tapasztalat szempontjából pedig különböző volt — szerbhorvát anyanyelvű gyerekek képezték őket, akik közül egyesek először, mások pedig harmadik éve voltak már óvodások. Csupán e tények alapján — a vizsgált csoportok más lényeges mutatóira utaló adatok hiányában — megkérdőjelezhető a kísérleti és ellenőrző csoport kiegyenlítetttsége, abból adódóan a végeredmények hitelessége, illetve a kísérlet alapján levont következtetések helyessége is. A kutatásról írt beszámoló nagy hiányossága a kísérleti és ellenőrző csoportok jellemzőinek elégtelen és zavaros differenciálása, minek következtében lehetetlenné válik a csoportok összehasonlítása, különösen a gyerekek életkora, valamint szociális és kulturális helyzetük szempontjából.

— Az egész könyv arra a kulcsfontosságú eljárásra épül, melynek során a gyerekek tényszerű ismereteinek megállapítása a kezdeti felmérés alkalmával ugyanazon feladatlap segítségével történik, amelyiket később, oktatási eszközként, az ismeret begyakorlására használ fel, hogy végül ismét ugyanazon feladatlap segítségével mérje fel a gyerekek tudását és a környezetismereti fogalmak kialakításában statisztikailag jelentős haladást állapítson meg. Az ilyen eljárás módszertanilag teljesen helytelen, hisz ily módon csupán a feladatlapok kérdéseire adandó helyes válaszok megtanulása te-

kintetében állapítható meg előrehaladás, a környezetismereti fogalmak fejlettségét illetően viszont semmit sem bizonyít, de nem is dönt meg. Emellett azon a laikus illúzió alapul, hogy a tudásfelmérő lap kérdéseire adott megfelelő válaszok megtanulása és begyakorlása növeli a tanulási képességeket is. Ha ez igaz lenne, akkor pl. lángésszé tehetnénk akár egy debilist is, megtanítva őt az intelligenciateszt feladatainak helyes megoldására.

Tekintettel arra, hogy az egész „kutatásra” azért került sor, hogy a Madarász által összeállított „egyesleges vajdasági feladatlaprendszer” fontosságát és értékét bizonyítsa (és amely a környezetismereti fogalmak eredményesebb elsajátításához kíván hozzájárulni a nagy csoportban), többet kell vele foglalkozni. A feladatlap értékére közvetlen elemzése során több fény derül, mintha azt a könyv nagyobb részét kitöltő inkorrekt és haszontalan statisztikai kimutatások alapján vitatnánk. Először is a feladatlapokon található, kizárólag fekete-fehér rajzok szűrnak szemet, melyek közül néhányról nehezen állapítható meg, mit ábrázol — kiderítése még felnőtt számára is komoly feladat. Pl. némely virág (az 59. l., melyek közül a 68. l. levő l. feladat szerint a gyerekeknek fel kell ismerniük és letakarítaniuk a kerti virágokat) szinte felismerhetetlen. Hasonló állapítható meg sok más rajzról is. A feladatlapok külalakjánál azonban még rosszabb az azokat átszövő logika, illetve a feladatlapok tartalma. Előfordulnak itt „ipari növények” (68. l., 10. feladat), a „puhatestűek” (69. l., 16/a feladat), a „mocsárban élő állatok” (73. l., 34. feladat), a „bányász munkaeszközei” (72. l., 31/b feladat) és még sok minden más, amely távol áll a gyermeki tapaszt-

talattól, az öt körülvevő valóság-megismerési módjától. Nehéz, mesterségesen kialakított fogalmak ezek, melyek lényeges ismérveit a gyerek nem képes felfogni, mellesleg, nincs is rá szüksége. Ilyen mesterkéltn pl. a 71. lapon található 26. feladat, amelyet a 63. oldalon rajzzal illusztrál: a feladatlap egyik felére szem, fül, orr és száj, míg a másikra virág, kép, gitár és alma van rajzolva. Ez arra szolgál, hogy a gyerek megállapítása, mi mivel van összefüggésben, vagyis, hogy a virág szagolható, a kép nézhető, a gitár hallgatható, az alma pedig kóstolható, ehető. A példa nem más, mint a feladatlap megalkotójának sémája, mert figyelmen kívül hagyja azt, hogy az alma is illatos és szagolható, vagy hogy a virág is lehet szemlélődés tárgya. Ezek szerinte téves válaszok. Valóban nehéz eltalálni, hogyan vezették rá a gyerekeket a „helyes” válaszokra, ill. hogyan idomították be őket a feladatlapok logikájának alkalmazására, megkerülve ugyanakkor a valóságot, az életet, a személynegatív tapasztalatot?! Hasonló fogalomzavart okozhat a 73. lapon levő 34. feladat, amelyet a 65. oldal illusztrál rajzzal. Ez esetben az egyes állatokat össze kell kötni a megfelelő környezettel, a mocsárral, az erdővel vagy a házzal. Eszerint lovat nem láthatunk mocsár mellett vagy az erdőben, a lepkének és a szúnyognak viszont kizárólag ott a helye? Még inkább zavart keltő, az elemi logikának és az egészséges tapasztalatnak ellentmondó a 73. oldalon levő 35. feladat, amelynek illusztrálása a 66. oldalon található, miszerint a nyárra a fagyalt, a dinnye, az aratógép, a fürdőzők, nyaralók és sátorozók, míg az őszre a kukoricatörő ember, a szüretelő lány, a traktor és a szilva kell hogy emlékeztessen. Vajon ezzel

fagyaltot nem ehetünk, aratógépet nem látni, csakúgy, mint nyáron traktort stb.

A feladatok tartalma mellett vitatható a megoldások módja is. Ezek azon unalmas tudásfelmérő lapokra emlékeztetnek, ahol a helyes választ be kell karikázni, és a megoldás kevés logikus következtetést (ill. a 105—110. l. jelzett gondolkodási műveletet), inkább csak közvetlen reprodukálást követel. Az esetek 3/4 részében a gyerekek válaszáda a „takard le azokat az...” egyszerű utasítás végrehajtásában merül ki, ami a tárgyak megtanult elnevezéseinek formális csoportosítását jelenteli csupán, talán még néhány felismerést, a képen láthatók megnevezését és egy gyanús összefüggésmegállapítást. Nem követeli meg a szerzett ismeret átszervezését, újraértékelését, az új összefüggések feltárását, hanem csupán az óvónőktől 1 éven át tanult „helyes” válaszok egyszerű reprodukálására szorítkozik. A legjobb esetben kizárólagos módszer útján vonható le következtetés, pl. a 65. oldalon levő 12/b feladat esetében, amikor a búza, kukorica, gesztenye és banán közül kell letakarni azt, amiből a kenyér készül. Ez a gyerek számára éppen a gesztenyével és banánnal kapcsolatos tapasztalatai miatt könnyű feladat. A mód azonban a gondolkodtatás legalacsonyabb szintje, és kevésbé alkalmas a „fogalmak kialakítására”. A gyerektől voltaképpen nem is várja el, hogy a gyakorlati életben tapasztaltakat felhasználja, átszervezze és azok alapján válaszoljon, hanem a gyerek a tudást a feladatlapról szerzi, és azt ismét annak megoldására használja, tehát papírról papírra viszi. Tegyük még hozzá, hogy ott áll mögötte a felnőtt, aki meghatározza, mely válasz helyes és melyik nem, ez a módszer

pedig a hagyományos iskolai oktatás főbb fogyatékoságainak egyike.

Még kevésbé gondolkodtató a 72. oldalon levő 30. feladat (a 64. old. illusztrálva), amelynek megoldása abból áll, hogy a rajzon látható meghatározott mestenségek szerszámaikat — amelyek szintén le vannak rajzolva — letakarja. A használatos szerszám, ugyanis a mester mellé is le van rajzolva, így a gyerekek csak fel kell ismernie, ami minden előzetes tudás nélkül sem nehéz.

— Önkényeseknek és az esetek többségében illuzórikusoknak mondhatók azok az állítások, melyek szerint a feladatlapok megoldásai a gyerekektől olyan gondolkodási műveleteket is követelnek, mint pl. az analízis-szintézis, összehasonlítás, összefüggés-keresés, általánosítás, absztrahálás, kiegészítés, osztályozás és rendszerezés (211. l.). Ezt több példa is bizonyítja. „Összefüggésnek” gondolkodási műveletnek tekinti azt a tevékenységet, amikor a gyerek kerti virágnak nevezi azt, ami a kertben nő, villamossági gépnek, ami árammal működik, tavaszi gyümölcsnek és főzelékfélének azt, ami tavasszal nő stb. „Általánosításnak-absztrahálásnak” (106. l.) tudja be az általános fogalom megnevezését, amely több konkrét fogalmat fed, pl. „hogyan nevezzük a gyermekláncfüvet, ibolyát és hóvirágot egy szóval...”? A gyerekeknek megmondja a közös elnevezést, miután nekik egyenként le kell takarni azon dolgok rajzait, amelyeket az elnevezés fed. Ezzel csak az általános elnevezésnek a megtanulása bizonyított, az általánosítás mint gondolkodási művelet viszont nem. Az „általánosítás-absztrahálás” leírásai között a társadalom megismerésére vonatkozók során még több a közhely, a legelemibb fogalmak szintjén (109. l.), pl. „... az országban sok em-

ber lakik; az emberek dolgoznak; Vajdaságban az emberek sok nyelven beszélnek; a háború olyan helyzet, amelyben az emberek lövöldöznek;...”. Hasonló a helyzet az efféle bölcselkedésben is (109. l.): „... aki dolgozik, az házat építhet, autót és szép ruhát vásárolhat”, miáltal feltárja az összefüggést a pénz, a munka és a vásárlás között. Az otrombaság, a verbalizmus, a közhelyszerűség, a pedagógiai meddőség, a mesterkélttség és a gyermek kognitív lehetőségei félreismerésének a csúcát mégis a 110. oldalon „konkretizálásként” feltüntetett tevékenység jelenti: „e művelet gyakorlása által tudatosítható, hogy a cipész mesterség emberi foglalkozás, a kerékpár közlekedési eszköz, Jugoszlávia ország, a kék-fehér-piros színű zászló Jugoszlávia népének a szimbóluma...” Még ha a feladatlapok kérdéseit ügyesebben szerkesztette volna is meg, fennmaradna a kétely, vajon a gyerekek a Madarász által elvárt gondolkodási műveletek segítségével válaszoltak-e, vagy csak azt ismételték-e el, amit ugyanazokról a feladatlapokról már megtanultak. Ez utóbbi sokkal valószínűbb.

— Az egész könyvben azonban a legrejtélyesebb dolog a két feladatlap-rendszer alkalmazása, a Madarász által nagyigényűen összeállított „egyetlen egységes vajdasági feladatlap-rendszer” (16. l.) mellett — a magyarországi és a horvát. Ezen feladatlapok mint tudásfelmérő tesztek (noha nem ez a rendeltetésük, és e célra nem is alakították át őket) használatának Madarász szerint az a célja, hogy „... ellenőrizzük a Vajdaság számára készített feladatlap-rendszerünk útján szerzett adatokat” (17. l.), ui. a magyarországi feladatlapokkal elért 60%-os eredményt kritériumnak, ill. az 8 feladatlapjai használhatósága bizonyí-

tékának tekinti (206. l.). Ez a feltevés (tézis) teljesen önkényes, mert ezek közül mindegyik feladatlap más-más oktatási-nevelési program elsajátítására való, s mert a feladatlapok nem standardizáltak (nem is tudásfelmérő lapoknak készültek), ami azt jelenti, hogy eredményeik akár egyöntetűek, akár nem, nehezen vonható le belőlük bármilyen következtetés is. Még értelmetlenebbé válik az egész eljárás, ha tudjuk, hogy (lásd a 112. oldal táblázatát) nem mindegyik feladatlapot alkalmazták mindegyik csoportban a kezdeti és a befejező szakaszban is, ami legalább a bennük szerzett pontszámok összehasonlítását lehetővé tette volna, ha ez valamit is számít.

Annai azonban kiténik, hogy a horvát feladatlapokat nem azokban a csoportokban alkalmazta, amelyekben a vajdaságiakat, s az is, hogy csak a befejező szakaszban használta őket. A magyar feladatlapokat viszont — nem tudni miért — csak a kontroll csoportokban alkalmazta, míg a kísérleti csoportokban mellőzte őket. Ez utóbbiakban az év kezdetén és végén is kizárólag a vajdasági feladatlapok nyertek alkalmazást.

— Madarász módszertani tájékoztatatlansága azonban a könyv végén éri el csúcspontját. Abból a valótlan állításból kiindulva, hogy a Guilford-féle statisztikai modell megköveteli a kísérleti és ellenőrző csoport létszámának kiegyenlítését (198. l.), ő ezt meg is teszi, mivel a kísérleti csoport 25 gyereket számlál, ő az egyik ellenőrző csoportból 15, a másikkból pedig még 10 gyereket választ ki, a többi 39 gyereket viszont egyszerűen eltávolítja, nem adva számot a kiválasztás kritériumairól, ami minden rosszhiszeműség nélkül is csalásra enged következtetni. A feladatlapok eredményes al-

kalmazásának, illetve hatékonyságának bizonyítása attól függ, hogy mi szerint, és kiket hagyott ki az ellenőrző csoportból. Nem nehéz eltalálni, hogy végül is mely gyerekek kerültek az ellenőrző csoportba.

A leírt eljárásnak, amely példa nélküli a pedagógiai kutatások módszertanában, amellet, hogy kétségbe vonja a szerző kutatói becsületét, s az elemi statisztikai törvényszerűségek és az elemi logika ismeretét, még egy káros következménye van. Miatta értelmetlenné válik a létszámcsökkentés előtti eljárás egésze, számos táblázat, amelyekben feltünteti a gyerekek csoportjainak eredményeit. A feltüntetett adatoknak nincs semmilyen jelentőségük, mert nem az összehasonlítást szolgálják, holott az által válna lehetővé az elsődleges tudományos feltevés helyességének ellenőrzése.

— Az anyag ismertetése áttekinthetetlen, a szimbólumok használata nincs kifejtve, az olvasót számtalan felesleges adat és képlet árasztja el (pl. a gyerekek egyéni eredményeinek feltüntetése, az átlagszámítás képletének feltüntetése a 200. lapon), érthetetlen táblázatok, (pl. a 149. oldali), sok érthetetlen kifejezés (pl. az egyéni középéredmény, amely tulajdonképpen a pontszám, 150. l.), számadatok egész sora, amelyeknek semmilyen jelentőségük sincs (pl. a 148. oldalon fel vannak tüntetve a „középtételek”, amelyek tulajdonképpen nem azok, hanem az egyes csoportokba tartozó gyerekek pontszámának összege, a csoportokat azonban ennek alapján nem lehet összehasonlítani, mert azok különböző létszámúak); mindez ellenállhatatlanul azt sugallja, hogy a szerző ahelyett, hogy közölni próbált volna valamit az olvasóval, inkább megzavarta, hogy a statisztikai eljárás levezetésére dekoratív okok-

ból került sor, és hogy a legelemibb módszertani kultúrának is híján van.

— Nyilvánvaló, hogy a számok, statisztikai kimutatások, táblázatok egész sorának feltüntetése Madarász azon meggyőződéséből ered, hogy általuk növelheti az alkalmazott módszerek meggyőző és tudományos voltát, ill. a belőlük levont következtetések érvényességét. A 206. oldalon olvasható állítása pedig, miszerint a kísérleti csoportban mennyiségileg és minőségileg is fejlődést ért el, teljesen alaptalan, mivel ezt csak igen kezdetleges, goromba, és gyanús számadatokkal támasztotta alá. Az az igazság, hogy nincs tudományos és objektíve ellenőrizhető bizonyítéka arra, hogy „... a vajdasági feladatlaprendszer révén ki lehet alakítani a nagycsoportos vajdasági környezetismereti oktatás korszerűsített fogalmi rendszerét. (211. l.)

Hogy az általa kidolgozott feladatlapok értékét mindenáron bizonyítsa, Madarász oly módon mellőzi és torzítja a valóságot, ahogy az neki megfelel, s noha ez, sajnos, nem ritkaság a társadalomtudományok területén, tudományos módszertani ismereteinek hiányában ő ezt még palástolni sem képes.

Számba véve az elemzésben felszínre kerülteket, s mintegy válaszul a szerzőnek a jó szándékú észrevételekre való felhívására, sajnos, azt kell mondanom, hogy Madarász szerénytelenül „szerény” ebben az elvárásban, miszerint műve bármilyen előrehaladáshoz hozzájárulhat. Könyve teljesen haszontalan, csupán figyelemzavaró szolgálhat, hogy a jövőben ne kerüljön sor ilyen kiadói melléfogásra.

EMIL KAMENOV

SZILÁGYI GÁBOR

Egy tárlatról és katalógusáról — Képzőművészeti alkotások, Subotica 1944—1984

Amikor a szabadkai Képzőművészeti Találkozó mint intézmény elvállalta, hogy bemutassa a szabadkai művészek válogatott, gyűjteményes kiállítását az 1944—1984-ig terjedő időszakból, olyan lehetőséget ragadott meg, amely alkalmat adott egy alapos felmérésre. Négy évtized alkotóinak több száz alkotása révén ismertetheti azt a folyamatos alkotó munkát, amely képzőművészeti kultúrának feltehetően gazdagította, amit kiválasztott alkotásokkal bizonyíthatunk is, meg feltárhatjuk azokat az utakat is, amelyeket Szabadka alkotói megtettek hazai és külföldi érvényesülésükért.

A Bela Duranci szabadkai művészettörténész által irányított szervező csoport, Baranyi Anna, a Vá-

rosi Múzeum, Branka Šadi a Községi Műemlékvédő Intézet művészettörténésze, valamint a Képzőművészeti Találkozó szakmunkatársai, Katarina Mészáros műtörténész, Petar Šadi grafikusművész és Dragomir Ugren festőművész, egy nagyméretű kiállítást állítottak össze, melyre Duranci és Ugren válogatta ki az anyagot.

A kiállításra a szervező bizottság 87 személyt, hivatásos művészeket, autodidaktákat és amatőröket hívott meg. A tárlat 1984. november 18-ától 1985. április végéig állt nyitva, a Képzőművészeti Találkozó galériájában, s összesen 319 alkotás szerepelt rajta. A kiállítók névsora arról tanúskodik, hogy a szervezők számba vettek mindenkit, aki vala-

mit is alkotott ebben az időszakban. A Szabadkán élő vagy élt alkotók mellett meghívták a városból elszármazott művészeket is. A kiállítók között megkülönböztetést csak az alkotások számával tettek. A részvételi minimum az egy alkotás, a legtöbb kiállított mű pedig 14 volt. Már ez a tény, hogy mindenki egy előre meghatározott kvantum alapján szerepelhet ezen a szemlén, megkérdőjelezheti a kiállítás bármilyen más jellegét és célkitűzéseit.

A kiállítási anyag beszerzési módja és az, hogy honnan hozták el az alkotásokat, szintén arról tanúskodik, hogy a szemlének nem volt olyan koncepciója, amely az alkotó munka fejlődését és az elért kvalifikációk bemutatását tűzte volna ki célul. A rendezők csak a Bosch-Bosch csoportot szerepeltetik művészi hatáskeltéssel. Duranci és Ugren a kiállítás anyagát a Városi Múzeum, a Képzőművészeti Találkozó, a Zentai és Becsei Múzeum képtárából, magángyűjteményekből és műtermekben válogatták össze. Mivel nem fésülték át a többi művésztelep gyűjteményét, ahol sok szabadkai alkotó igen jellegzetes alkotásai vannak eltemetve, így megint megkérdőjelezhető a célkitűzés és a hozzáállás.

A Képzőművészeti Találkozónak mint intézménynek egyik alapfeladata a művésztelepeken folyó alkotómunka bemutatása és dokumentálása. Ötven Szabadkáról származó művész dolgozott már különböző művésztelepeken Jugoszláviában és külföldön. Nagy és szép, sőt izgalmas művészettörténeti munka lenne bemutatni a szabadkai művészek részvételét a művésztelepeken, Nagybanjától Grožnjanig; kik vettek részt magyar, cseh, lengyel, osztrák, bolgár és esetleg más alkotótelepe-

ken és szimpozionokon, és bemutatni azokat az alkotásokat, amelyek a művésztelepeken töltött időhöz és térhez, vagy hatáshoz kapcsolódnak.

Marija Šimoković-Miković a szabadkai Képzőművészeti Találkozó igazgatója, a katalógus fő- és felelős szerkesztője igen reprezentáns katalógust nyomtatott az újvidéki Forum Nyomdában, ezer példányban. A katalógust 23×23 cm-es méretben, 132 oldalon Barát Ferenc tervezte jó grafikai érzékkel, a szerkesztést pedig Dragomir Ugren végezte — adathiány miatt hézagosan. Bevezetőt Bela Duranci művészettörténész írt.

Duranci egy terjedelmes írásban felsorolja a szerinte legfontosabb képzőművészeti eseményeket Szabadkán, kezdve 1881-től napjainkig, kulcsfontosságú eseményeket jelöl ki, és azok alapján vonja le következtetéseit. Teszi pedig ezt a rá jellemző tömör mondatszerkesztéssel, itt-ott poétikus kifejezésekkel színezve a szöveget.

A jelentős és fordulópontot jelző eseményeket Duranci az 1938. évi Népköri kiállítással kezdi, majd a Hangya által vezetett figurális tanfolyamot, az akadémiai tanulmányok kezdetét, a Képzőművészeti Szakosztály és a Munkásfestők Klubjának tevékenységét emeli ki a háború utáni évek eseményeiből. (1945—1949). A fejlődés második szakasza a Városi Múzeumban megrendezett hivatásosok kiállításával kezdődik, a palicsi Magyar Ünnepi Játékok keretében, majd 1952 nyarán, a Bácska Galériában megrendezett jugoszláviai magyar nemzeti-szerű alkotók nagy szemléjével folytatódik, miután már 1950 nyarán neves képzőművészeket látott vendégül Palics. 1952-ben létrejön a háború utáni első művésztelep Vajda-

ságban, melynek Petrik Pál és Sáfrány Imre is alapító tagjai. A továbbiakban Duranci nem tesz említést 1954-ről, amikor elkezdődött a szabadkai művészek küzdelme és kapcsolata a Szerbiai Képzőművészek Egyesületével (Ulus). Az első ostrom Almási, Petrik és Sáfrány felvételével, majd az elutasított Szilágyi G. és Winkler Imre 24 alkotásának máglyahalálával végződött. Ez utóbbiak közül Szilágyi néhány Winkler-képet megmentett, és azokat erre a kiállításra kölcsön is adta. A gyehenna tűzén elégett alkotások listája valószínűleg még megtalálható az ULUS archívumában, mert a tagfelvételi pályázat kérvényéhez listát kellett mellékelni a beküldött alkotásokról. A szabadkai művészek és a képzőművészeti egyesületek viszonyát, valamint az egyesületi tagság aktivitását azért kell elemezni, mert ez a művészi érvényesülés egyik fontos tényezője volt a múltban. A legtöbb rangos tartományi, köztársasági, országos vagy külföldi kiállításra csak egyesületi tagokat hívnak meg vagy csak azok pályázhatnak, így érvényesülhettek a szabadkai művészek is, és sokan kaptak elismerést és díjat. Nem hallgathatjuk el képzőművészeti életünknek ezt a nagyon is kifogásolható fogatékosságát.

Az ötvenes évek eseményéből Duranci még Sáfrány 1955-ben rendezett önálló kiállítását tartja jelentősnek, melyen a párizsi bolyongások expresszióit mutatta be. Ezután Aleksandar Luković 1960-as önálló kiállítása adott új szintet az egyhangú megnyitók sorozatában. Utána kitér a művésztelepek alkotóformáló hatására, és jelentős mérföldkőnek tartja az 1962. esztendő, a Képzőművészeti Találkozó első országos kiállítását és az ez évben megrendezett jugoszláv festők szim-

pozionját, melynek anyagából Duranci igen bőven, mintegy három hasábon át idéz Protić, Lazar Trifunović és más felszólalók szövegéből. „...Mindenesetre a festők gyűlésén a szabadkaiaknak volt mit hallaniuk és megjegyezniük” — írja Duranci, s valószínűleg ezért újból idéz, mert hát sosem árt tudni, hogy hányféle osztályba sorolhatók a festők, mi a sajátos és eredeti a művészetben stb.

A hatvanas évek eseményei közül kiemeli a Csurgó és Bosch-Bosch csoport megalakulását, amelyek tagjai „a szabadkai Triglav cukrászdából a képzőművészet világszínpadára léptek”.

Az 1962 szeptemberében megnyílt Stil előadó galériáról Duranci nem tesz említést, pedig ez is új szintet hozott városunk képzőművészeti kultúrájába, s mindmáig újdonságot jelent az iparművészeti és képzőművészeti alkotások népszerűsítésében. Sok alkotás került innen közvetlenül magántulajdonba.

A hetvenes éveket Duranci Szabadka képzőművészeti nagy pillanatának tartja, mert az erőviszonyok megváltoznak. „... a képzőművészet színpadáról letűnik az elmúlt időszak számos aktora, a belgrádi és zágrábi akadémiáról pedig hazatérnek a képzett fiatal művészek. Hazatérnek! Korábban nagyon ritkán történt meg, hogy az igazi tehetségek, a becsvágyó alkotók visszatértek volna.” A festészet megújulásába és az új figuráció küldetésébe vett hittet megérkező fiatalokkal „a hagyományos kifejezési formák mellett megjelennek az új művészeti ágak: a formatervezés, a divattervezés, s létrejön az összefogás az építészekkel, de a fotóművészek is egyre kifejezettebben jelzik jelenlétüket.” Ezek után említést tesz a keramikusokról, akik „elismert műve-

lői lettek a kerámiaplasztikának, számos elismerést vívtak ki maguknak, és tevékeny részesei voltak az építészet, valamint a képző- és iparművészet korán kihunyt szintézisének is”.

A nyolcvanas évek már a fiatalok jegyében telnek — írja Duranci, és sajnálkozással állapítja meg, hogy „a képzőművészeti kritikára nem hagyatkozhatunk, mert az nem követte nyomon az eseményeket”. A megjelent szövegek pedig „langyosak” maradtak, nehogy megbontsák az összhangot az alkotók és a (titokban bizalmatlan) környezet között. A szabadkai képzőművészek is minden írásbeli elismerés vagy elmarasztalás nélkül végeztek munkájukat. Ezután felsorolja, kikről írtak monográfiát vagy írásbeli méltatást, majd mondandója lényegét tíz pontban foglalja össze: Az első pontban leszögezi, hogy a jubiláris kiállítás nyolcvan kiállítója közül „tíz-egynéhányan autentikus alkotók, nemzetközi hírnévnek örvendnek, húsz-egynéhányukat a szakirodalom Vajdaság (illetve Jugoszlávia) jelentős művészegyeniségei közé sorol, a Bosch-†-Bosch csoport pedig nemzetközi szintéren is érvényesült. A többiek elismert pedagógusok vagy autodidakták, akiket a — sajátos kifejezési készség — avatott alkotóvá”. A második pontban a rajz és festőtanfolyamok tömegességének, a képzőművészet népszerűsítésének, az új eljárások iránti érdeklődésnek, a művésztelepekhez való csatlakozásnak, az informel kísérletezésnek és a programszerű megmozdulásoknak ad jelentőséget. A harmadik jelentős mozzanatnak Sáfrány 1952-es és 1955-ös kiállítását tartja, amelyek a modern művészet betörését és a hagyományokkal való szakítást jelentették. A negyedik pontban említi a Képzőművészeti Talál-

kozó megalapítását. Az intézmény ugyanis világosan meghatározott programcélokkal a képzőművészet fejlesztésének jelentős központjává, valamint az országos képzőművészeti kezdeményezések szorgalmazójává vált. Ötödik tényezőként a művésztelepekkel való szoros együttműködést jelöli meg a kerámiai triennálékkal együtt, melyek elősegítették a szabadkai keramikusok érvényesülését is. Hatodik tényezőnek a Szabadkán létrejött képzőművészeti gyűjteményeket említi.

A hetedik pontban azzal foglalkozik, hogy miként nyert polgárjogot a képzőművészet, illetve hogy miként váltak közkincosé a köztéri szobrok a középületen elhelyezett képző- és iparművészeti alkotások. A nyolcadik pontban az alkotók és a közönség kapcsolatának állandó erősödéséről szól, mert a képtárak mellett számos kiállítóterem és elárusító galéria működik, de gyarapodtak a magángyűjtemények is. A kilencedik pont alatt a sajtóban, rádióban és televízióban közzét al kalmi írásokról, bírálatokról és beszámolókról ír. Felsorolja azokat a szerzőket, akik a szabadkai képzőművészekről és alkotásaikról írtak. Szükségesnek véli a monográfiák írását és kiadását. Az utolsó, tizedik pontban egy lehetséges kategorizálás érdekében, valamint az avantgardista törekvések serkentésére javasolja, hogy biztosítsunk teret és anyagi eszközöket (!) a képzőművészeti kritikának, amely „képes lesz hozzáértően és alkotó módon útítársává és munkatársává, döntőbírájává és népszerűsítőjévé válni a képzőművészeti alkotó munkának”. Végül leszögezi, hogy Szabadka képzőművészeti talaján is kisarjadt néhány kétségbevonhatatlan érték (Ránk bízva, hogy találjuk ki, melyek azok!) a már beteljesedett és végérvényesen

lezárult életművek mellett. „Ezt ez a mostani kiállítás, az alkotások egész sora és a mellékelt dokumentáció is egyértelműen tanúsítja.” Legvégül pedig mégis kétellyel zárja előszavát, mert nem tudja, hogy van-e Szabadkának olyan „igaz művésze”, amilyenek tanára, dr. Lazar Trifunović (1929—1983) képzelte az alkotót: „Tartózkodó, de ellenálló a kereskedelem és kritika szeszélyeivel szemben, következetes önmagához, és teljesen átadja magát a festészetnek. Úgy dolgozik, mint maga a nyugtalanító, kellemetlenkedő lelkiismeret, amely még nem süllyedt a művészi pénzhajhászás fertőjébe. Társadalmi helyzete szerény, semminemű befolyása nincsen. Elszigeteltségének és háttérbe szorítottságának azonban olyan nagy az erkölcsi ereje, hogy kizárólag tőle várható a megismételt újjászületés, a megrendült bizalom helyreállítása a művészet emberi küldetésében.”

A záradékban közli azoknak a szabadkai művészeknek a nevét, akik szerepelnek a Vajdaság képzőművészete a XX. században elnevezésű újívidéki tárlaton. Leszögezi, hogy a világhoz való viszonyulásukban mérőföldkőnek számít Sáfrány párbaja a közönséggel és az alkotó munka feltételeivel 1952-ben és 1955-ben. Ez pedig egyenrangú a Bosch+Bosch csoport aktuális világproblémákat hordozó megjelenésével. Ilyen bombasztikus megállapítással és moralizálással fejeződik be tehát az előszó.

Duranci írását 28 egységből álló irodalmi adattal támasztja alá, amelyekből igen bőven idéz. Az előszót a Szabadkán bemutatott kiállítások listája követi, melyeket a Képzőművészeti Találkozó Szalonja és Galériája rendezett 1970 és 1984 között. Ezt követi a Városi Múzeum galériájában, a Kultúrotthon elő-

csarnokában, a Munkásegyletem előcsarnokában, a Városi Könyvtárban, az Egészségügyi Szakközépiskola csarnokában, a Népszínház foyerjában és a Francer-galériában bemutatott kiállítások listája. Ezek után található a kiállítók rövid életrajza, kiállítási tevékenységük legfontosabb adataival, a díjak és egyes irodalmi adatok feltüntetésével. A katalógus 319 alkotás pontos adatait tartalmazza és ezekhez 73 egyszínű műmelléklet tartozik.

*

Minden elismerés mellett, amely a kiállítás bemutatását és a katalógus kiadatását illeti, meg kell jegyezni, hogy alaposabb hozzáállással ki lehetett volna küszöbölni a rögtönzés hibáit. A Szabadka képzőművészete 1944—1984. elnevezésű kiállítás katalógusában azért illet volna szólni az alkotásokról is. Duranci a bevezető szövegében csak egy helyütt, és csak annyit említ, hogy a kiállított művek igazolják azt, amit mond az előszóban!

Mi, alkotók pedig azt várjuk el, hogy az eszmefuttatások a valóság, az elkészült alkotások alapján induljanak el és jussanak el, ha kell, egészen a teoretikus fejtegetésekig és feltevésekig, a szubjektív ítéletig, és ha van ereje és ítélőképessége a kritikusnak, az objektív bemutatásig.

Duranci trifunovići igaz művésze mellé szabad legyen nekem megfeszítenem az igazi művészettörténészt és műkritikust!

Íme: Ne legyen *döntőbíró*, aki a meglévő kritikai dogmák és posztulátumok alapján eleve ítélkezik beállítottsága magaslatáról. A jó kritikus egy őszinte, kutató, tanulmányozó, munkájában elmélyülő tudós, aki valós tények, események és alkotások alapján dokumentál, bi-

zonyít, bemutat és ismerteti; objektívizál a mű és a szemlélő között; mindig valós térből és időből indul és közelít a megmagyarázhatatlan felé. A műkritikus is egyéniség — erre születik vagy azzá lesz! Munkáját végezheti önszántából, megbízatásból, pénzért vagy köszönömért. Jó, ha társadalmilag is elkötelezett, mert akkor még öntudatosabban kell dolgoznia. Nem kell hogy tartózkodó legyen és elszigetelődjön. Legyen csak minél nagyobb befolyással művelődéspolitikánk és művészeti életünk fellendítésére! Ezzel nem válik elitté, és nem bürokratizálódhat el, de karrierista sem lehet.

Duranci írásában sok egyéni és csoportos tevékenységet felsorol és regisztrál, ellenben egy szóval sem említi, hogy a szabadkai alkotók közül, egyéni pályázat útján, a beküldött munkák és felmutatott tevékenységek alapján 30 művészt vettek fel 1970-ig a köztársasági, majd később a tartományi művészi egyesületekbe. Ez törvényesen elismert szakmai és társadalmi verifikációt, s egyben olyan eredményt is jelent, amit érvényesülésünk listáján feltüntethetünk.

A Vajdasági Képzőművészek Egyesületének (ULUV-nak) 11 tagja, a Vajdasági Iparművészek és Formatervezők Egyesületének (UPIDIV-nek) 18 tagja van Szabadkán, ami annyit jelent, hogy az 1954. évi 3 tag 1984-ig 30-ra szaporodott! Úgy gondolom, hogy ez döntő bizonyítéka a szabadkai képzőművészeti élet fellendülésének, de az sem mellékes, hogy a tagság legnagyobb része rendszeresen szerepel minden évben az egyesületi alapszervezetek kiállításán, Szabadkán vagy más városokban, az egyesület központi kiállításai pedig kiállítanak hazánk nagyobb városaiban is, és hogy sok művész részesült már jelentős elis-

merésben. Amikor a szabadkai művészek közül valaki először nyerte el az Arany Forma Díjat, vagy megkapta a belgrádi Októberi Szalon Díját, vagy egy érdemleges pályázaton első díjat kapott, nemzetközi szemléken diplomát kapott, vannak ezek olyan jelentős tények, mint amilyeneket a szerző előszavában feltüntetett.

A szabadkai művészek munkásságukért igen sok pozitív és negatív kritikát kaptak mind egyénileg, mind kollektíve. Úgy találom, hogy szükségesebb lett volna ezek közül néhányat megidézni a sok felesleges, a kiállításhoz nem kötődő filozofálás és eszmefuttatás helyett.

Nem kaptunk betekintést a szabadkai művészek külföldi szereplésébe, sem városközi kapcsolataikba.

Mivel az életrajzi adatok mellett egyénenként fel vannak tüntetve a kiállítási aktivitások, tehát meglátható, ki hol járt, ezért összefoglaló értékelést kellett volna adni. Az sem mellékes, hogy szabadkai művészek rendszeresen bekerülnek a vajdasági modern művészet kiállítói közé, és műveik eljutnak Bécsbe, Párizsba és más külföldi városokba is.

Az alkotó munka elemzésekor nem mellőzhetjük a stílusjegyek és technikai eljárások kifejlesztésében elért eredményeket sem. Almási Gábor faszobrászata sajátos, Balázs G. Árpád monotípiái egyedülállóak Vajdaságban, Benes József szitanyomással készült grafikáival vált ismertté Vajdaságban és külföldön, Faragó Endre kollázsai is specifikusak, Halugin szobrainak tartalmi és formai összhangja sajátosan modern, Kalmár Ferenc fa, fém és terrakotta felhasználásával Vajdaság első informel szobrásza lett, Petrik Pál informeles képeihez sajátos, mondhatnám, az országban egyedülálló kép-

készítési módot talált fel a homok felhasználásával, Petar Šadi mezzotinta technikája a tökély határán áll, Sáfrány Imre újságpapírra festett gyassaival hökkentette meg a szemlélőket, Szajkó István a kombinált technikákat műveli, Szilágyi Gábor Vajdaságban először kezdett akrillal festeni és fejlesztte ezt a festészeti technikát, Torok Sándor a pasztellfestést műveli, magas szinten. A keramikusok igen eredményes technológiai kísérleteket végeztek. Faenzába csak figyelemre méltó

eredményekkel lehet eljutni és diplomát kapni. Ugyanígy elemezhető az alkotások komponálási módja, és azok a tényezők, amelyek egy sajátos és eredeti alkotást létrehozhatnak és jellemeznek. Itt azonban nem lehet hantázni, hanem csak tárgyilagosan és szakszerűen beszélni. Az alkotóknak, de a szemlélőknek is ilyen elemzésre, bemutatásra és kritikára van szüksége. Így mindjárt érthető, hogy a döntőbíró helyett jobb, ha értékelő a kritikus.

SZILÁGYI GÁBOR

KÖNYVEK ÉS ÉVEZREDEK

Aleksandar Stipčević: Povijest knjige. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1985, 561 o.

Amikor 1952 elején — de 1951-es jelzéssel — megjelent Zvonimir Kulundžić „Knjiga o knjizi” (Könyv a könyvről) című munkájának első kötete — amely tulajdonképpen az írás története —, a szerző azt ígérte az előszóban, hogy megírja a második kötetet is, a könyv és a nyomtatás történetét. Ezt az ígéretét számunkra ismeretlen okokból nem teljesítette. Nemrég azonban megjelent Aleksandar Stipčević „Povijest knjige” — A könyv története — című műve, mely, mondjuk meg ezt mindjárt, alapos, részletes és érdekes munka.

A könyv története természetesen elválaszthatatlan a civilizáció és a műveltség történetétől tehát a társadalom történetétől is, ezért Stipčević az emberi társadalom és szellem történetéből kiindulva, annak a vonalát követve írta meg a könyv történetét is, a suméroktól kezdve századunk hetvenes éveinek végéig.

Tizenhárom fejezetre osztotta könyvét Stipčević, mindegyikben egy-egy történelmi szakaszt dolgo-

zott fel, egyszersmind ügyelt arra, hogy a földkerekség minden táját felölje. Hatalmas munka volt ez tehát, könyvek, folyóiratok garmadáját tanulmányozta át — minden fejezet végén gazdag bibliográfia ad bepillantást Stipčević könyvtárnyi forrásanyagába —, a több mint félezer könyvoldal azonban csak töredéke annak, amit a könyv, a nyomdászat, a könyvtárak történetéről meg lehet írni.

Ha valami megmarad kultúránkból — persze csak akkor, ha valamilyen katasztrófa el nem pusztít mindent a világon —, akkor az a könyv és az, ami a könyvekben van. Mert a könyv első ismert ősei, a sumér agyagtáblák is fennmaradtak, nekik köszönhetjük a Gilgames-eposzt is, a talán fennmaradnak a mi könyveink, folyóiratainak is — esetleg mikrofilmeken vagy komputerek tárolóiban —, hirdetve az emberi szellem halhatatlanságát. Magán- és közkönyvtárak őrzik azokat a kincseket, melyeket könyveknek nevezünk, s nem lehet eléggé

hangsúlyozni, hogy a könyvek, épp a könyvek az emberi kultúra legfontosabb letéteményesei, hordozói, terjesztői.

Mint mondtuk, Stipčević a sumérokkal kezdi a történetet, ismerteti a könyv sorsát Babilóniában, Föníciában, a zsidók között, Egyiptomban, Kínában, Indiában, az antik Görögországban, a római birodalomban, a középkori Európában, Bizáncban, az arabok között, a középkori Kínában, Koreában, Japánban és Indiában, a Kolumbus előtti Amerikában, majd visszatér Európába, ahol a humanizmus és a reneszánsz a könyv felvirágzását hozza magával, rátér a könyvnyomtatás kezdeteire Európában, nagy fejezetet szentel a francia forradalomig terjedő időnek, majd a múlt századot s a XX. század első két évtizedét veszi sorra, utolsóként pedig az első világháborúval kezdődő időszakkal foglalkozik. Ezeket a fejezeteken belül nemcsak a könyvek előállításával, fajtáival foglalkozik, hanem a konszakok könyvtörténeti sajátosságaival: a könyvek — vagy a valaha nekik megfelelő más formák — anyagával, kivitelezésével, a könyvek sorsával — üldözésével, kiátkozásával, betiltásával, cenzúrázásával, égetésével —, a könyvnyomtatás és könyvkiadás mestenségével és művészetével, a könyvtárakkal, a könyvterjesztéssel, a könyvek árával; kitér az újságokra, folyóiratokra, az illusztrálás művészetére, a zsebkönyvre, ponyvára, képregényekre, sőt eljut napjaink vívmányához: a komputerhez, mely ugyancsak a könyvet, a kultúrát szolgálja. Számos színes melléklet teszi értékebbé, szebbé Stipčević könyvét, s szinte minden oldalán található valamilyen illusztráció — rajz, fakszí-

mile, kép. Az olvasó dúskálhat abban az információ-özönben, melyet Stipčević könyve tár elé.

A könyv története nemcsak követi az emberiség történetét, hanem szinte előtte jár, de legalábbis párhuzamosan halad vele. A könyvek beépültek az emberiség történetébe, az emberiség történetét pedig könyvekben örökítik meg. Ha számunkra, XX. századi emberek számára lenyűgöző látvány végigtekinteni az emberiség történetén, akkor legalábbis csodálatos jelensége az emberiségnek és a történelemnek a könyv története: feltűnésétől az idők mélyén, a sumérok ékírásos agyagtábláitól a modern idők tömegkönyveiig — és a könyvek mai tömegéig —, a mikrofilmekre fényképezett könyvek sokaságáig és a komputerizált könyvtárakig. Manapság néha meginog a könyvbe vetett hitünk, hisz — legalábbis látszólag és időnként — csökken az olvasók, a könyv, az irodalom, az írott szó barátainak száma, ám ha végiglapozzuk Stipčević könyvét, s gondolatban végigfutunk a könyv évezredes útján, megerősödik hitünk: a könyv, habár időnként a helyzet mást látszik bizonyítani, nélkülözhetetlen eszköze az emberiségnek, felmérhetetlen kincs, összehasonlíthatatlan jelentőségű tényezője a kultúrának.

A könyvek élnek, feltámadnak hamvukból is — a könyvet se az inkvizíció, se a diktátorok nem tudták elpusztítani —, bennük van az életünk, a gondolataink, s ezt át lehet, át kell menteni az utánunk következő nemzedékeknek. Stipčević könyve is ezt szolgálja a maga módján, a maga területén, a maga eszközeivel. És jól szolgálja.

TOMÁN LÁSZLÓ

VAKOK-E HOMÉROSZ UTÓDAI, AMINT AZT ROBERTO SALINAS PRICE ÁLLÍTJA?

A nyár folyamán szenzációként röppent világgá a hír, hogy egy mexikói nyelvész (és szállodatulajdonos), az időközben nálunk is megjelent könyvében megkérdőjelezi a kisázsiai Trója hitelességét. Mi több, azt állítja, hogy Homérosz Iliászból egyértelműen kitűnik, hogy Trója nem lehetett máshol, mint a mai Neretva völgyében Gabela falu helyén. Ez radikális szakítás az eddigi hagyománnyal és tudománnyal, amely Tróját Kis-Ázsiába helyezi. Mielőtt kissé részletesebben rávilágítanánk R. S. Price érveire és nyakatekert etimológiai szójátékára, rá kell világítanunk a klasszikus tudományok mai álláspontjára ebben az ügyben, nem utolsósorban azért, hogy az olvasó egyoldalú információt ne kapjon. R. S. Price könyvének (a mű címe *Homer's Blind Audience*, magyarul: *Homérosz vak közönsége*) talán fő fogyatékosága éppen az, hogy eleve kizárja, más szóval meg sem említi a homerológia álláspontját, az ellenvéleményeket. De erről majd a továbbiak során.

A történészek és földrajztudósok már az Ókorban valahol Kis-Ázsiában sejtették Tróját. Tekintettel arra, hogy az Iliászból megénekelte földrajzi és helymeghatározó részek igen pontatlanok és kétértelműek, már az Ókorban is (I. e. a VII. században) két Trójáról beszéltek. Strabón¹ és Hérodotos is írnak műveikben Trójáról, csak adataik éppenséggel ellentétesek — más-más helyen vélik Trója fekvését. Míg Hérodotos a hagyományos helyre (a mai Hissarlik domb) helyezi a várost, addig Strabón kb. 30 sztádiummal (1 sztádium cca 180—190 m) beljebb, keletre helyezi. Plutarkosz megemlíti, hogy Tróját Nagy Sán-

dor is felkereste. A rómaiaknak is tudomásuk volt a kis-ázsiai Trója létezéséről, sőt azok a rómaiak, akik magukat Aeneastól származtatták, Iliumot² Róma anyavárosának tekintették. Augusztus (Augustus) császár még templomot is emeltetett ezen a helyen, mondván: ne feledkezzenek meg a városról, ahonnan származtak. A rómaiak alatt Ilium Novum volt Trója neve. A Római Birodalom bukása után és az ezt követő zavaros időszakból nincsenek feljegyzések Trójáról. 1305-ben törökök törtek be Kis-Ázsiába és elpusztították azt, amit még meghagyott az idő vasfoga. Ettől kezdve, egészen a XIX. század elejéig feledésbe merül az egész „Trója-probléma”.

Lechevaliers XVIII. századbéli francia utazó Hissarlik-tól kb. 10 km-re délre, a mai Burnabasi falunál sejtí Trója fekvését. Néhány korabeli tudós hajlott is erre a feltevésre, és az osztrák Hahn 1864-ben ásatásokat rendezett a helyszínen, melyek során falromokra bukkantak. Az időközben mindinkább felújuló vitákban sok tudós vett részt. Néhányan a homéroszi topográfiát (helyleírást) pusztán a költői fantázia szüleményének tekintették és mint ilyet, alkalmatlannak tartották a tudományos érveléshez. Ezután egy gazdag kereskedő és amatőr régész H. Schliemann 1870—90 között ásatásokat végzett Hissarlikon. A feltárt kilenc réteg között azonban ő már nem volt képes eligazodni. Schliemann az alulról számított második réteget azonosította Priamos Trójájával. H. Schliemann ásatásait, elsősorban téves időmeghatározásait, W. Dörpfeld korrigálta. Ő 1893—94 folyamán ásott a helyszínen és a VII. rétegbe

datálta a homéroszi Tróját. Erről annál is inkább meggyőződött, mivel az épületmaradványokon nagy tűzeset nyomait fedezte fel. Az időmeghatározásnál azonban ő is tévedett (cca i. e. 1000—700 közé helyezi a VII. réteg idejét). 1932—38 között C. W. Blegen vezetése alatt amerikai kutatócsoport végzett itt revíziós ásásokat. Ezek megerősítik azt a feltevést, hogy H. Schliemann valójában Tróját fedezte fel. Az amerikaiak újraértékelik W. Dörpfeld kormeghatározását és a homéroszi Tróját a VII. rétegbe helyezik (cca i. e. 1200 körül).

Ezzel nagyjából lezárult a Trója kutatás hőskora. Manapság a tudósok nagy többsége elfogadja azt a feltevést, hogy Hissarlik dombján állt Trója. Ezt a feltevést igazolja a sok kormeghatározó épületmaradvány, valamint rengeteg régészeti lelet — ékszer, fegyver, közhasználati cikk, amelyek tipológiailag beillenek az ottani kései bronzkori kultúrába. Mindamellet a tudósok kisebb csoportja sohasem fogadta el teljes egészében — esetleg teljesen elvetette — Trója helymeghatározását. E kisebbség nézeteinek szélsőséges képviselője R. S. Price.

R. S. Price Mexikóban született 1936-ban. Iskolai tanulmányait állítólag az Egyesült Államokban végezte különböző főiskolákon. Saját bevallása szerint az utóbbi húsz évet Homérosz hőskölteményeinek tanulmányozásával töltötte. Ugyancsak saját bevallása szerint a régészethez (szerintem a történelemhez is) keveset ért. Ennélfogva a fent említett tudományokkal nem is foglalkozik sokat. Márpedig tudományos alapok nélkül nagyon egyoldalúvá válik az egész Trója-probléma. Trójából írásos emlék nincs. Ezért, közvetett bizonyítására és helymeghatározására régészeti támpontokat használunk. R. S. Price könyvének javát viszont

különböző nyelvészeti — pontosabban földrajzi-etimológiai akrobációkra és kombinációkra építi. Ezek sok esetben épp csak hogy kiállják a józan ész kritikáját, nemegyszer pedig igen neveltséges dolgok alakulnak ki — melyek automatikusan elárulják R. S. Price hézagos és hiányos tudását. Jelen dolgozatban csak a legszembevetőbb hibákat és pontatlanságokat szeretném kiemelni. Bővebb elemzés sokkal részletesebb tanulmány tárgyát képezné, amelyet szándékomban áll megírni.

Lássuk csak mire alapozza R. S. Price híres (már-már hírhedt) elméletét. Már a könyv felületes olvasása közben is igen furcsa állításokra bukkan az ember, különösen pedig akkor, ha szótárak és lexikonok állnak rendelkezésére. R. S. Price elsősorban azt veti a tudósok és Homérosz egyéb „vak közönsége” szemére, hogy az Iliászban leírt földrajzi helyzet csak részben, az esetek többségében pedig egyáltalán nem felel meg a mai Hissarlik dombnak és környékének (Hissarlik a mai Törökország területén van). Ez a táj ma vízben szegény, holott az Iliászban megénekelt Skamandrosz (Szkamandrosz) folyónak hét fontos mellékága és nagy vízholdása volt. Ő a Neretvát találja Skamandrosz folyó megfelelőjének. Közben etimológiai párhuzamot von a folyók akkori és mai nevei között.

A Neretva felső folyásánál két mellékágról fakad. Az egyik maga a folyó nevét viseli, a másik egy sekély ér és tudomásom szerint nincs közismert neve (Auto-atlas Jugoszlavije) 1:500.000, Izdanje JLZ, 32. térkép). R. S. Price szerint ez a Heptaporosznak felel meg. Görögül a hepta hetet jelent, és ettől a mellékágtól lefelé a Neretvába hét mellékfolyó torkollik. Ezek a következők: a Bregava — a Rhészosznak

felel meg (gör. rheo = folyani), a Trebizat azonos a Kárészossal (gör. kárészosz úszó haját jelent), a Trebizaton levő kis zuhatagokat vélhetően R. S. Price „úszó hajnak”. A Ramat Aiszéposszal (gör. mocsarat jelent), a Krupat Szimoeisszal (gör. pisze orrú) azonosítja. Az utóbbinál nem indokolja, honnan a hasonlóság. A Buna szerinte a Rhodiosz (gör. routhion = hangos csobogás) és az Ugrovača a Granikosz (mert a görög. kranaosz-szirtes, sziklás, köves szó hasonló a Granikosz szóhoz és ez megfelelne, mivel az Ugrovača medre sziklás, köves. A további egyeztetés végett átkeresztelt az egész közép-adriai szigetvilágot — így lesz Korčulából (antik neve: Korkyra Melaina) Tenedoszi; Bračból (antik neve: Brattia) Leszbosz szigete; Hvárból (antik neve: Párosz) Lektosz; Visből (antik neve: Issa) Lemnosz — és ami a legérdekesebb Mljetből (antik neve Melita) Zakünthosz. Erre nagyon érdekes magyarázatot is ad — gör. küon = kutya (innen a cinikus szó is). R. S. Price szerint ez a név onnan ered, hogy Mljet szigete tele van ichneumonokkal (egyfajta cibetmacska) lat. neve Herpestes. Csak azt az apróságot felejtette ellenőrizni, hogy a szigeten egészen 1909-ig nem volt cibetmacska. Akkor telepítették be őket, mert nagyon elszaporodtak a mérgekígyók.

De van ennél még nagyobb melléfogása is R. S. Price-nak. Tegyük fel, hogy az amerikai főiskolákon nem hallott Mljet szigetről és a cibetmacskákról, ami még bocsánatos bűn, ám Rómáról már bizonyára hallott, mégis hibát követ el. A folyónevek ismertetése után következnek a hegynevek, tájnevek és népnevek etimológiai fejtegetései. Itt több apró hibából megint csak egy óriásit emelnék ki. R. S. Price a csillagá-

szatot is bevonja érveinek alátámasztására. Különböző földrajzi helyzetekből elemzi a napfelkeltét, naplementét, a hold és a csillagok állását. Itt nagy hibát vét: a mai térképeket használja, holott köztudott, hogy még a hellenisztikus korban is Nyugat—Kelet irányban fekvőnek képelték az Adriai-tengert.

Végezetül a Rómával kapcsolatos állítását tartom legnagyobb tévedésének. Mint mondtam, R. S. Price nemcsak Tróját helyezi át a Neretva völgyébe, hanem ebből kifolyólag szükségszerűen az egész közép-adriai szigetvilágot és a környező tengereket is. Így juthatott arra a következtetésre, hogy a Tróját megtámadó Menelaos (Menelaosz) seregei Észak-Adria (kb. Velence—Trieste) körzetéből indultak Priamos (Priamosz) várának, Agamemnon seregei viszont Dél-Olaszország (kb. Taranto—Bari) körzetéből. Szerinte a mai Olaszország területén a néhai oszkok, umbrok, etruszok előtt krétaiak voltak az őslakók és Róma helyén Kréta volt! (114. oldal) Az Iliászban előfordul erre utaló szó — hekatompólisz (gör. száz város), amely R. S. Price szerint hamisítás és így kell értelmezni: katakompólisz (gör. katakomba város), ami Rómára értendő. Csak az a hiba, hogy a katakombákat jó 7—8 évszázaddal Homérosz után kezdték vájni a keresztényüldözések idején (I—IV. század).

Összefoglalóként annyit, hogy R. S. Price tetszése szerint manipulál Homérosz szövegével. Azokat a részeket elemzi, amelyek beleilleszthetők az ő elméletébe, viszont amelyek eltérnek, azok — szerinte hamisítások. Nem árt azt sem megjegyezni, hogy Homérosz topográfiajában vakon hisz, viszont a történeti adatok egy részét megkérdőjelezi. Azt sem említi, hogy sokan mitikus sze-

mélynek tekintik magát Homéroszt is. (Történetileg bizonytalan a létezése.) Talán azt szükségtelen is megjegyezni, hogy a szerző által ismertetett földrajzi helyek régészetiileg feltártak és a régészeti ismeretek nem támasztják alá az állításait. A könyv tudományos körökben nem számíthat komolyabb méltatásra, mert a szerző hozzáállása sem tudományos, hanem elsősorban szenzációkeltő.

BERKES JÓZSEF

Jegyzetek

- ¹ A görög nevek átírásánál a következő műveket használtam: Több szerző — „A görög kultúra aranykora” Budapest, 1984. valamint Ókori Lexikon I—II, Budapest, 1902—4. Tudomásom szerint nincs általánosan elfogadott szabály erre vonatkozóan. A népszerűbb munkákban többnyire a magyaros változatot használják pl. Homérosz, a tudományos művekben viszont inkább a nyugat-európai változatot pl. Homeros.
- ² Tkp. Trója volt a terület, melynek fővárosa Ilium (gör. Ilion) volt.

AZ INFORMATIKÁÉ A JÖVŐ — AVAGY BEVEZETÉS AZ INFORMATIKAI TÁRSADALOMBA

(BUDUČNOST PRIPADA INFORMATICI — ili uvod u informacijsko društvo) Kiadó: RZ CDD SSOH, Zagreb, 1984.

Informatika és társadalom címmel új, hézagpótló könyvsorozatot indított a Horvátországi Szocialista Ifjúsági Szövetség Köztársasági Választmánya. A sorozat koncepciója szerint négy főbb területet kellene felölelnie:

1. az informatika mint tudományág módszertani kérdéseit,
2. az informatikai technológia hatását a gazdaságra és a társadalomra,
3. az informatika elméletének és gyakorlatának technikai és szakmai aspektusait,
4. az informatika szociológiai-gazdasági-futuroológiai aspektusait,

A szerkesztők a sorozatnak azt a feladatot szánták:

— hogy kitöltse az űrt, amely az informatikai szakirodalom fejlődésében jelentkezik,

— hogy meggyorsítsa az informatikában jelentkező új ismeretek átvetelét a legfejlettebb országokból,

— hogy nyilvános szószékként hozzájáruljon az informatikának az öngazgatási rendszerbeli érvényesítéséhez,

— hogy írásra, közlésre serkentse az ifjú tudósokat és szakembereket, akik ebben a témakörben dolgoznak.

A témakör, illetve a feladatok alapján egy ilyen ambíciózus kiadói projektum gondozására valószínűleg hivatottabb volna valamely tudományos intézmény, mintsem az ifjúság tömegszervezete. Ilyen hiányában azonban mindenesetre dicséretes a Horvátországi Szocialista Ifjúsági Szövetség kezdeményezése.

A sorozat első kötete 14 tudományos igénnyel megírt tanulmányt, illetve tanulmánykivonatot tartalmaz, angol nyelven író szerzők tollából.

Az egyes tanulmányok az információ és az információs technológiák előidézte változásokat elemzik különböző szempontok alapján, más-más megközelítésben. A tanulmányok különbözőségük ellenére

egy közös alap gondolat köré szerveződnek, mely szerint az információ különleges erőforrásnak tekinthető, melynek birtoklása gyökereiben változtatja meg az életet.

Az első tanulmányban az ismert szociológus és jövőkutató, Daniel Bell a kommunikációs technológiák, a telematika társadalmi hatásaival foglalkozik. Külön kihangsúlyozza az informatikai infrastruktúra jelentőségét, amely a társadalom és gazdaság strukturális átalakulásának előfeltétele.

A második tanulmányban Marc U. Porat a nemzetgazdaság új szektorának, az információs szektornak meghatározását kísérli meg. Írásában érint egy viszonylag ritkán tárgyalt problémát is — az ún. kulturális imperializmus problémáját, szemléletesen bizonyítja, hogy a kulturális ráhatás nem elsősorban a művészeti-kulturális javak révén, hanem a műszaki tudománynak a fejlett országokból való beáramlásán keresztül valósul meg.

A harmadik tanulmányban Osvald és Gladys Ganle az információs technológiák, a mikroelektronika és a telekommunikáció kölcsönhatásában kialakuló új társadalmi környezetnek a különböző elemeit írják le.

A negyedik tanulmány szerzője Robert D. Harmica mintegy folytatva az előző írást az informatika gazdasági hatását elemzi. Kiemeli, hogy ezt a hatást visszatükrözik a legfontosabb gazdasági mutatók — a növekedési ütem, a termelékenység, a beruházási és a fogyasztási hányad, a foglalkoztatottság, az árak és a kereskedelem.

Ezek a jellemzők pedig többé-kevésbé behatárolják egy-egy társadalom mozgásterét.

Richard Riche az ötödik tanulmányban a technológiai változások hatásait, az ún. csúcstechnológiák-

nak és a termelékenység növekedésének összefüggéseit boncolgatja. Megszívlelendők tanácsai, amelyek az új technológiák gyorsabb, társadalmi méretekben való elfogadását kívánják elősegíteni.

A hatodik tanulmányban Hall Hellman a számítógép és a telematika alkalmazási lehetőségeiről ír.

A hetedik fejezetben Richard Harkness „Az információkat kell szállítani, nem pedig az embereket” címmel egy kutatási projektum eredményeit összegezi. Legfontosabb következtetése az, hogy a telematika segítségével jelentős energiamegtakarítás érhető el. A telematika másik fontos hatása a lakosság egyenletesebb földrajzi-területi eloszlásán keresztül valósul meg.

A nyolcadik fejezetben Walter Kiechela III. egy új szolgáltatás, a közvetlen hozzáférésű (on-line) információs szolgáltatás kialakulásával és fejlődésével foglalkozik. A szerző ismerteti az új szolgáltatás eszközeinek, az adatbankoknak technikai és tartalmi lehetőségeit, és bemutatja, hogyan alakulnak át fokozatosan a kiadócégek információs szolgáltatásokat nyújtó vállalatokká.

Az információs technológiák egy specifikus, gazdasági és társadalmi hatásában legtöbbet ígérő ágazatával — a robotikával, annak fejlődésével és várható jövőjével ismereti meg az olvasót a kilencedik fejezetben Richard Wedder.

Shoshana Zuboff az információs technológiák árnyoldalait taglalja a kötet tizedik fejezetében. A munka elszegényedése és a társas interakciók beszűkülése a jelenben szinte mindenhol velejárvója az új technológia bevezetésének. Ugyanakkor jelentősen megnő a szervezetek irányíthatósága, de ez szükségszerűen magával hozza a vezetői ellenőrzés formáinak változását is.

A tizenegyedik fejezetben Peter

Drucker a vezetéstudomány világ-hírű szakértője az „Irányítás korszaka” címmel az irányítás és vezetés szociológiai aspektusait elemzi. Legfontosabb megállapítását úgy lehetne megfogalmazni, hogy a sikeres irányítás mindig az adott társadalom kultúrájának, tradíciójának, értékrendszerének és meggyőződésének figyelembevételével lehetséges.

A döntésemélet néhány kérdését a döntéshozatal proceduális folyamatát, a mesterséges intelligencia lehetőségeit tárgyalja a tizenkettedik fejezetben Herbert A. Simon rámutatva, hogyan lehet ezeket a tudományos eredményeket a gyakorlatban alkalmazni.

A tizenharmadik fejezetben „Eretnek gondolatok a döntéstudományról” címmel Theodore Levitt a döntésemélet bonyolult eszköztárának mindenhatóságát vitatja. Szerinte a gazdasági döntéseknél a kvantitatív módszerek mellett egyenrangúan kell használni a logikai tisztaságon és

egyszerűségeen alapuló elemzői módszereket is.

A kötet utolsó fejezetében a telematika egyik ágazatával, a videotextel ismerteti meg az olvasót John Tydeman. Rendszerezi a teletextel kapcsolatos technikai tudnivalókat és kifejti, hogyan fog ez hatni az emberek mindennapi életére.

Külön értékkel bír a kötet elején dr. Velimir Srica bevezetője, amelyben felteszi azt a kérdést, hogy mi az oka a marxizmusnak az informatika, a kibernetika, az ökológia és más rohamosan fejlődő tudományágak iránti érdektelenségének.

Írásában felveti egy nyitottabb, a jövő felé forduló marxista szociológia és filozófia kidolgozásának szükségességét.

A sorozat első, bemutatkozó kötetének színvonala alapján megalapozott a remény, hogy a sorozat jelentősen hozzá fog járulni informatikai műveltségünk fokozásához.

MÁK LÁSZLÓ

MUNKATÁRSAINK

Lektorok: Tumbász Erzsébet, Gubás Ágota, és Hódi Éva
A szerbhorvát nyelvű szövegeket Garai László és Túri Gábor fordította magyarra.
Német nyelvű összefoglalók: Szenes György
Korrektorok: Kecskés Mária és Burányi Mária

SZÁMUNK SZERZŐI

- dr. Tomislav Bandin,* a közgazdasági tudományok és a társadalmi-politikai tudományok doktora, a Szabadkai Közgazdasági Kar tanára
- dr. Hódi Sándor,* a pszichológia doktora, az adai Egészségház és a Potisje Szerszámgépgyár pszichológusa
- dr. Jung Károly,* az irodalomtudományok doktora, néprajzkutató, a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének tudományos munkatársa, Újvidék
- Túri Gábor,* okleveles bölcsész, Kanizsa
- Letsch Endre,* magiszter, a Jogtudományi Kar lektora, Újvidék
- Bela Duranci,* művészettörténész, Szabadka
- Dobrotka Lajos,* a bácstopolyai Narodna štamparija dolgozója
- Sólymossy Lajos,* a bácstopolyai Közművelődési Közösség titkára
- Lovas István,* a Magyar Szó szerkesztője, Újvidék
- Mák László,* okleveles közgazdász, Kanizsa
- Öreg Dezső,* az Újvidéki Televízió munkatársa
- dr. Gerold László,* az irodalomtudományok doktora, a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének tudományos munkatársa, a Magyar Tanszék tanára, Újvidék
- Bálint István,* külpolitikus, a Magyar Szó külpolitikai rovatának állandó munkatársa, az SZVT fordító szolgálatának vezetője. Újvidék
- dr. Tóth Lajos,* a politikai tudományok doktora, az Újvidéki Természettudományi-Matematikai Kar tanára
- dr. Emil Kamenov,* a pedagógia doktora, az újvidéki Bölcsészeti Kar docense, Újvidék
- Szilágyi Gábor,* festőművész, Szabadka
- Tomán László,* a Forum Könyvkiadó szerkesztője, Újvidék
- Berkes József,* okleveles régész, Szabadka
- Sebők Zoltán,* kritikus, Kanizsa

létünk

— társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. — Alapító: Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya. — Megjelenik a Tartományi Művelődési ÖEK és a Tartományi Tudományügyi ÖEK támogatásával. — Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet, 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1. — Szerkesztőség: 24000 Subotica, Trg slobode 1/2., Tel.: 024/26-819. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. — Megjelenik kéthavonta. — Előfizethető a 65700-603-6142-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a LÉTÜNK nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 250 dinár, egyes szám ára 50, kettős szám ára 80 dinár, külföldre egy évre 500 dinár; — Készült a Forum nyomdájában Újvidéken.

